

LATVIJAS NACIONĀLĀ VĒSTURES MUZEJA RAKSTI NR. 11
ARHEOLOĢIJA, ANTROPOLOĢIJA, ETNOGRĀFIJA, FOLKLORISTIKA

PĒTĪJUMI SĒĻU SENATNĒ

RAKSTU KRĀJUMS

RĪGA 2006

2007-6
53

L
y

LATVIJAS NACIŅĀLĀ VĒSTURES MUZEJA RAKSTU KRĀJUMS NR. 11

Arheoloģija, antropoloģija, etnogrāfija, folkloristikas zinātnes

Pētījumi sēju senatnē

RAKSTU KRĀJUMS

Rīga 2006

SATURS

Krājumā ievietoto rakstu autori 6

Jānis Stradiņš.

Sēlija kā Latvijas savdabīgs kultūrvēsturisks reģions 7

Māris Atgāzls.

Sēpils Spītiņu apmetne un tās laiks 14

Jānis Ciglis.

Sēju etnogenēze Austrumbaltijas etnokultūrvēsturiskā procesa kontekstā 29

Миколас Микхельбертас.

Погребальный обряд в селіях Латвии 34

Arnis Radīpā.

Daugavas kreisā krasta kultūrvēsturiskā iezīme 40

Andrs Šimšis.

Waggon-Burial Site in the Iron Age 45

Juris Urtāns.

Citas kā pilskalns Augšzemē 77

Baiba Vaska.

Sēju un viņu kaimiņu ornamenti agrajā un vidējā dzelzs laikmetā 87

Androjs Vasks.

Dignājos pilskalns apmetne 1989. un 1990. gada izrakumu gaismā 105

Antonija Vilcāne.

Latgoju un sēju kultūru mijiedarbība vēlojā dzelzs laikmetā (9.–12. gs.) 121

Anna Zarīpa.

Agģērbu fragmenti Lejasdobeju kapulaukā 126

Guntis Gerhards.

Daži senās Sēpils iedzīvotāju paleopatoloģiskās izpētes aspekti 130

Saulvedis Ģimermanis.

Valsts muizū dokumenti par tautas celtniecību Sēlijā 19. gadsimta pirmajos desmitos: Sākotnējais ieskaits 157

Ize Zingīle.

Sēliskās izpaušmes Austrumbaltijas reģionā 171

Māra Vijsna.

Folkloras vokumi Sēlijā 181

UDK 902(474.3)

Pe 781

PĒTĪJUMI SĒĻU SENATNĒ

Rakstu krājums

Izdevums tapis ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu

Sastādīja **Ilze Melne**

Redaktore **Ināra Stašulāne, Vija Stabulniece** (angļu val.), **Irina Kleina** (krievu val.)

Tulkoja **Valdis Bērziņš**

Vāka foto **Roberts Kaniņš**

Maketēja **Andra Liepiņa**

Izdošanai sagatavots SIA "N.I.M.S."
Pērnavas iela 47/3, Rīga, LV-1009
Tālr. 7311424, fakss 7311126
E-pasts: nims@nims.lv; www.nims.lv

Iespiests SIA "NIPO NT"
Pērnavas iela 47/3, Rīga, LV-1009
Tālr. 7311622
E-pasts: nipo@ihouse.lv

SATURS

Krājumā ievietoto rakstu autori.....	6
Jānis Stradiņš. Sēlija kā Latvijas savdabīgs kultūrvēsturisks reģions	7
Māris Atgāzis. Sēlpils Spietiņu apmetne un tās laiks	11
Jānis Ciglis. Sēļu etnoģenēze Austrumbaltijas etnokultūrvēsturisko procesu kontekstā	29
Миколас Михельбертас. Погребальный обряд селов по данным исследований курганных могильников северо-восточной Литвы	41
Arnīš Rādiņš. Daugavas kreisā krasta sēļu apdzīvotās teritorijas vēlā dzelzs laikmeta līdzeno kapulauku etniskās piederības interpretācijas jautājums	53
Andra Simniškytė. Weapon Burial Rite in the 2nd Half of the 1st Millennium (with reference to Boķi barrow cemetery)	65
Juris Urtāns. Citas kā pilskalni Augšzemē reģistrētas vietas	77
Baiba Vaska. Sēļu un viņu kaimiņu ornamenti agrajā un vidējā dzelzs laikmetā.....	87
Andrejs Vasks. Dignājas pilskalna apmetne 1989. un 1990. gada izrakumu gaismā	105
Antonija Vilcāne. Latgaļu un sēļu kultūru mijiedarbība vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12. gs.)	121
Anna Zariņa. Apģērba fragmenti Lejasdopeļu kapulaukā.....	139
Guntis Gerhards. Daži senās Sēlpils iedzīvotāju paleopatoloģiskās izpētes aspekti.....	145
Saulvedis Cimermanis. Valsts muižu dokumenti par tautas celtniecību Sēlijā 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos: Sākotnējs ieskats	157
Ilze Ziņģīte. Sēliskās izpausmes Austrumlatvijas tradicionālajā apģērbā	171
Māra Viksna. Folkloras vākumi Sēlijā.....	181
Krāsu attēlu pielikums.....	193

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

Māris Atgāzis	Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Dr. hist.
Jānis Ciglis	Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Saulvedis Cimermanis	Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Dr. habil. hist., valsts emeritētais zinātnieks
Guntis Gerhards	Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Dr. hist.
Mīkols Mihelberts	Viļņas universitāte, Dr. habil. hist., prof.
Arnis Radiņš	Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Dr. hist.
Andra Simnišķīte	Lietuvas vēstures institūts, Dr. hist.
Jānis Stradiņš	Latvijas Zinātņu akadēmija, akadēmiķis, Dr. habil. chem., Dr. hist. h. c., prof.
Juris Urtāns	Latvijas Kultūras akadēmija, Dr. hist, Dr. habil. art., prof.
Baiba Vaska	Mag. art.
Andrejs Vasks	Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Dr. habil. hist., prof.
Māra Viksna	Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Latviešu folkloras krātuve, Dr. h. c. philol.
Antonija Vilcāne	Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Dr. hist.
Anna Zariņa	Dr. habil. hist., valsts emeritētā zinātniece
Ilze Ziņģīte	Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

JĀNIS STRADIŅŠ

SĒLIJA KĀ LATVIJAS SAVDABĪGS KULTŪRVĒSTURISKS REĢIONS

Pēdējā gadu desmitā ir pieaugusi vispārēja interese par sēļiem (jeb pareizāk – sēliešiem), par Sēliju kā īpatnēju Latvijas daļu, arī pašā novadā (vismaz dažos tā centros) raisās reģionālās identitātes meklējumi. 1995. gadā ir dibināta Sēlijas asociācija, kas līdz 2005. gadam darbojās Latvijas Zinātņu akadēmijas paspārnē, bet nu pārgājusi vietējo ziņā. Kopš 1999. gada regulāri notiek Sēlijas kongresi, Heraldikas komisija 2000. gadā ir apstiprinājusi Sēlijas sarkanbaltzaļo karogu, Letonikas valsts programmas ietvaros tiek veikti priekšdarbi Sēlijas enciklopēdijas veidošanai, tiek rīkoti dažādi pasākumi (folkloras svētki, grāmatu dienas, “Sēlijas sarunas” u.tml.) dažādos Sēlijas (Augšzemes) centros. Arī Latvijas Nacionālā vēstures muzeja sarīkotā izstāde un zinātniskā konference par sēļiem 2005. gada nogalē Rīgā labi iekļaujas šajās aktivitātēs.

Kas ir Sēlija? Ne jēdziens, ne termins “Sēlija” nav viennozīmīgs, precīzi definējams. To var traktēt gan kā senās sēļu cilts izplatības areālu, gan kā latviešu valodas sēlisko izlokšņu areālu, gan kā etnogrāfiski kulturālu novadu ar īpatnēju mentalitāti, vērtībām, novadniecisku apziņu. Šie jēdzieni teritoriāli var sakrist, bet var arī nesakrist, un reģionālās identitātes meklējumos Sēlijas jēdziens pagaidām jāatstāj stingri nedefinēts. Taču ierasti par Sēliju dēvē Daugavas kreisā krasta Augšzemes teritorijas Latvijā, sākot ar Valli un Taurkalni līdz Varnavičiem (Jēkabpils rajons, daļa Aizkraukles un daļa Daugavpils rajona, iekļaujot arī nelielu Ogres rajona daļu – pēc pašreiz pastāvošā administratīvi teritoriālā dalījuma). Ciktāl Sēlija iesniedzas tagadējā Lietuvā, arī ir diskutējams jautājums, taču jāatzīst, ka kaimiņvalstī pēdējos gados “Sēlai”

sāk pievērst uzmanību, un arī tur rodas Lietuvas sēļu pēcteču (vai attiecīgo novadu) pašidentificēšanās iezīmes (Rokišķu, Zarasu, Dusetu, Biržu apriņķos). Tāpat ir dažādi viedokļi par to, vai un ciktāl Sēlija iesniedzas Daugavas labā krasta teritorijās Latvijā – no lingvistiskā viedokļa Madonas rajons vai Medņū (Ungurmuižas) novads varētu būt “sēliskāks” nekā daža laba vieta kreisā krasta Sēlijā, taču novadu identitāte mūsdienu Latvijā vēl tikai veidojas.

Tāpat kā lībieši itin kā saista Latviju un Igauniju, sēlieši mūs vieno ar Lietuvu, jo seno sēļu apdzīvotības areāls kādreiz ir iesniedzies tālu Lietuvā, tag. Augštaitijā, no lietuvju Sēlijas nāk Kazimiers Būga, no Latvijas Sēlijas – tēlnieki Mikēns, Antinis u.c.

Pirms 10 gadiem, tāpat kā pirms 50 gadiem, terminu *Sēlija* pieminam dzirdēja reti. Tas vairāk figurēja kā romantizēts jēdziens no tālas pagātnes, ko lietoja novadpētnieciski orientēti literāti – Aleksandrs Grīns, Rihards Ērglis, Jānis Veselis, Velta Toma, Ārija Elksne, Imants Auziņš, un arī tad runāja vairāk par *Sēļu zemi*. Daudz biežāk lietoja nosaukumu *Augšzeme* (*Oberland*) vai *Augškurzeme*, kas minēts jau Gotharda Frīdriha Stendera “*Lettisches Lexikon*” (1789) “dažu zemju un tautu vārdu” sadaļā. Tāpat tas rodams pazīstamajās Augusta Bīlenšteina “Ceļojuma skicēs no Augšzemes” (“*Reiseskizzen aus dem Oberlande*”, 1882). Protams, Sēlijas (Sēļu zemes, *Selonia*) vārds minēts 13. gadsimta senrakstos, arī Livonijas Indriķa hronikā, tāpat Lietuvas karaļa Mindauga dāvinājuma aktā (1255. gada oktobrī), ar kuru šis valdnieks dāvina Sēlijas zemi Livonijas ordenim – viņa kristīšanas un kronēšanas starpniekam. Starp citu, šis dāvinājuma akts ir nozīmīgākā Mindauga karaļvalsts relikvija –

vienīgais saglabājies Lietuvas karaļa Mindauga pašrocīgi apzīmogotais oficiālais raksts (2004. gadā tas tika eksponēts Lietuvas Nacionālajā muzejā). Taču šādā aspektā Sēlija tika atgādināta kā tālas vēstures fakts, nevis kā mūsdienīga aktualitāte. Indriķa hronikas ziņas atdzīvināja etnogrāfs, Rīgas Politehnikuma (RP) students Skruzīšu Mikus savā brošūrā "Sēļi – Kurzemes augšgala senči" 1889. gadā, bet vēl agrāk Puriņu Klāvs, 1880. gadā nodibinot RP studentu korporāciju "Selonija", – tie bija nacionālromantiķi, tomēr ar samērā ierobežotu popularitāti.

Kārļa Ulmaņa laikā par sēļiem runāja pārsteidzoši maz, jo Ulmanis pats bija Zemgales un zemgaļu patriots, Francis Balodis sēļus aplūkoja kopā ar latgaļiem, vienīgi Eduards Šturms – jau atsevišķi. Komunistiskā režīma gados apzīmējumu "Sēlija" vairāk lietoja šaurā nozīmē, sasaistot to ar kolhozu Sēlpilī, vecuma ziņā otru kolhozu Latvijā ("Sēlija").

Trešās atmodas gados tika dibināts Rīgas sēļu klubs (1989), 1995. gadā Kultūras fonds organizēja Daugavas nedēļu Sēlijā – Jēkabpilī, Dunavā, Ābeļos, Sēlpilī. Pēc mūsu ierosmes 1995./96. gads tika deklarēts par Sēļu gadu, kad 1995. gada 15. decembrī Ilūkstē tika dibināta Sēlijas asociācija, tika rosināta zināma reģionāla atmoda. Izraisījās pat tendence izsludināt Sēliju par piekto Latvijas apgabalu līdzās Vidzemei, Kurzemei, Zemgalei, Latgalei. Šai "piektās zvaigznes" koncepcijai tomēr nevarēja būt pietiekamas rezonances, jo to pārstāvēja visai neliela teritorija, bez infrastruktūras, samērā nolaista un piemirsta, ar labi ja 100 tūkstošiem iedzīvotāju (no kuriem ļoti daudzi bija ienācēji no citurienes), saskaldīta pa vairākiem rajoniem.

Ja apskatām Sēlijas trīs iezīmes – senvēsturisko, lingvistisko, kultūrvēsturisko, tad pēdējā laikā drīzāk dominē kultūrvēsturiskais aspekts. Valodnieciskā ziņā novadu ar krītošajām, sēliskajām intonācijām ir pētījusi Marta Rudzīte, Maija Poiša u.c. valodnieki, vietvārdus – arī lietuvju valodnieks Kazimiers Būga, taču šīs novada lingvistiskās īpatnības un vietējo izlokšņu lietojums ikdienā arvien vairāk iet mazumā.

Kultūrvēsturiskā komponente, ko vietējā apziņā pārstāv rakstnieki Jānis Jaunsudrabiņš, Jānis Akuraters, Jānis Veselīšs, brāļi Grīni, Imants Auziņš, Velta Toma, Valdemārs Ancītis, mūzikā – Pēteris Barisons un Arvīds Žilinskis, zinātnē – Pēteris Nomals, Pauls Stradiņš, kas turklāt vēl vienojas ar spēcīgu multikulturālismu un multikonfesionālismu (Stenderi, Mancelis, Firekers, Jēkabpils vecticībnieki, Jaunjelgavas ebreji), varbūt pašreiz ir izteikta visspēcīgāk. Tāpat arī etnogrāfiskās savdabības un novadnieciskā pašapziņa, kas Sēlijas jēdzienu dara aktuālu. Spēcīgus valodnieciskus argumentus par labu Sēlijai savulaik ir devis izcilais valodnieks Kazimiers Būga, pats "sēlietis", Lietuvā, no vēstures viedokļa par sēļu problemātiku interesējas

akadēmiķis E. Gudavičs, kas veicis pētījumus par Mindauga laiku un Mindauga Sēļu zemes dāvinājumu ordenim. Arī krievu zinātnieks baltists Vladimirs Toporovs, Sēlijas asociācijas goda biedrs, neilgi pirms nāves publicējis saturīgu pētījumu par sēļiem un neiriem.

Sēlija pēdējos gados izraisījusi uzmanību arī kā potenciāls administratīvs veidojums. Ja Latvijā administratīvi teritoriālās reformas ietvaros veidosies pieci reģioni, tad Sēlijas to vidū nebūs, taču, ja veidotos deviņi reģioni, tad to skaitā varētu būt arī Lejaskurzeme un Sēlija (vai Vidusdaugava kā vienots reģions). Taču bez administratīvā var būt arī cits risinājums – līdzās administratīvi teritoriāliem apgabaliem izveidot kultūrvēsturiskus vai etnogrāfiskus reģionus, kā to iecerēts darīt Lietuvā. Šajā aspektā Sēlijai būtu visas iespējas kļūt par vienu no kultūrvēsturiskiem reģioniem. Katrā ziņā vietējā inteligencē par to jau ir dzīva interese. Par to liecina plašie Sēlijas kongresi, katrā pa 200–300 cilvēku (I kongress – Aknīstē un Viesītē, 1999; II kongress – Ilūkstē un Neretā, 2001; III kongress – Viesītē, 2003; IV kongress – Jēkabpilī un Sēlpilī, 2005). V Sēlijas kongress iecerēts 2008. gadā sakarā ar Sēlijas vārda pirmo pieminējumu Indriķa hronikā (1208). Pašreiz šo ierosmju centrs ir Viesīte (Sēlijas asociācijas prezidents ir Viesītes mērs Jānis Dimitrijevs, asociācijas goda prezidents – Jānis Stradiņš).

Zinātniskā ziņā Letonikas programmas ietvaros tiek veidoti īpaši "Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstu" numuri par Sēlijas problemātiku (tos komplektē akadēmiķa Saulveža Čimermaņa vadībā), ir iznākuši jau četri laidieni; ir iecerēta Sēlijas enciklopēdija, un šo rindīņu autors vēltījis Sēlijas koncepcijas pamatojumam un izpētei vairākus rakstus. Katrā ziņā šo pasākumu rezultātā novada cilvēki ir atguvuši pašapziņu – un Sēlija vairs nesajūtas kā piemirsts, nevienam nevajadzīgs novads, kā "Latvijas pameita".

Šā vai tā Sēlija ir cieši saistīta ar Daugavu, tas ir reģions pie Daugavas. Tādēļ Daugavas problēma Sēlijas dzīvē ir īpaša, jo zemesceļi te izsenis bijuši ļoti slikti, infrastruktūra maz attīstīta. Pēdējā laikā kaislības bija sakāpinājušās ap Ozolsalas celulozes kombināta celtniecību pie Jēkabpils, Daugavas ūdeņu aizsardzību, arī vairāku Daugavas HES (Jēkabpils, Daugavpils) ieceru reanimāciju, pat Daugavas–Dņepras ūdensceļu. Tieši lielās HES celtniecība pie Aizkraukles iznīcināja seno Sēlpili, Staburagu, laupīja Sēļu zemei tās burvīgumu, taču – paradoksālā kārtā – veicināja arheoloģisko izpēti. Dabas un kultūras vērtību aizstāvēbā jābūt modriem. No otras puses, pēc sēlieša Viļa Vītola ierosmes Krievsalā pie Kokneses iecerēta vērienīga "Dvēseļu dārza" (20. gs. bojāgājušo latviešu piemiņas ansambļa) veidošana, kas varētu atdzīvināt arī Sēlijas pusi un ūdens transporta kustību pa Daugavu.

Domāju, ka 2008. gads – Sēlijas jubilejas gads – varēs nest vienu otru jaunatklāsmi gan novada saimnieciskajā dzīvē (Jēkabpils atdzīvojas, galu galā kādreiz taču tiks pabeigta arī šoseja gar Daugavas kreiso krastu), gan arī Sēlijas kultūrvēsturisko vērtību tālākā rosināšanā.

Lai kāds būtu Sēlijas liktenis administratīvi teritoriālās reformas kontekstā, Sēlija paliks kā

īpatnējs Latvijas kultūrvēsturisks reģions ar savdabīgu ritmu, noskaņām, mentalitāti, etnogrāfiskām un kultūrvēsturiskām īpatnībām. Varbūt vēl nepietiekami sevi izpaudis, saklausīts un novērtēts novads, tomēr ar saviem sasniegumiem, savām problēmām, savu sāpi, bet – galvenais – ar savu nākotni, arī pārnovadu sadarbības aspektā (īpaši saskarē ar vēsturisko kaimiņdaļu Lietuvā).

SĒLPILS
SPIETĪNU APMETNE
UN TĀS LAIKS

LITERATŪRA

- Ancītis V.* Sēlijas grāmata. I. – Saldus: Signe, 1999. – 176 lpp.
- Avotiņa R.* Sēlpils pagasts. Novadpētnieciska vietvārdu vārdnīca. – Rīga, 2003. – 123 lpp.
- Gudavičius E.* 1255 m. Sēlos dovanojimo akto // Lietuvas Dailes muzejāus metraštis 6 (2002–2003). – Vilnius, 2005. – p. 22–34.
- Īvāns D., Snips A.* Par Daugavas likteni domājot // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2005. – 59. sēj., Nr. 2. – 17.–25. lpp.
- Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 1996. – Nr. 4/5; 2001. – 55. sēj., Nr. 5/6; 2003. – 57. sēj., Nr. 3/4; 2005. – 59. sēj., Nr. 2.
- Seliu Paveldas ir Darbartis. – Zarasai, 2002. – 93 p.
- Sēļi un Sēlija. The Selonians and Selonia / Balode U., Ciglis J., Ziņģīte I., Žeiere I. – Rīga, 2005. – 93 lpp.
- Sēļu zeme / Sast. V. Villeruša. – Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 1995. – 191 lpp.
- Stradiņš J.* Sēlijas pagātne, tagadne un nākotnes meti. Par Latvijas zemi Daugavas kreisajā pusē – “Sēlijas sarunas” uzsākot // Latvijas Vēstnesis. – 1995. – 15. jūn.; Lauku Avīze. – 1995. – 7. jūl.
- Stradiņš J.* Sēlijas pagātne, tagadne un novada nākotnes meti (referāts LKF 1996. g. 29. februāra apspriedē “Reģionālā attīstība Latvijā: Sēlijas novads”) // Latvijas Vēstnesis. – 1996. – 1. marts.
- Stradiņš J.* Sēļu gads un Sēlijas problēmas Latvijas kultūrvēsturē // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 1996. – Nr. 4/5. – 71.–74. lpp.
- Stradiņš J.* Sēlijas zeme un Sēlijas ļaudis. Kāpēc mēs šodien runājam par Sēliju? [Referāts LZA izbraukuma sēdē Jaunjelgavā] // Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 15. apr.
- Stradiņš J.* Sēlijas problēma Latvijas administratīvi teritoriālās reformas skatījumā // Pašvaldību reforma – lielu pārmaiņu laiks. – Rīga: Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 1998. – 12.–17. lpp.
- Stradiņš J.* Viesīte kā Sēlijas sirds. Vērojumi un pārdomas pilsētas jubilejā // Latvijas Vēstnesis. – 1998. – 18. sept.
- Stradiņš J.* Sēlijas problēma laikmetu skatījumā // Latvijas zemju robežas 1000 gadus. – Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1999. – 271.–282. lpp.
- Stradiņš J.* Ar sarkanbaltzaļajām Sēlijas krāsām [Referāts II Sēlijas kongresā] // Latvijas Vēstnesis. – 2001. – 18. okt.
- Stradiņš J.* I Sēlijas kongress Aknīstē un Viesītē // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2001. – 55. sēj., Nr. 5/6. – 156.–160. lpp.
- Stradiņš J.* Sēlijas problēma laikos un cilvēkos // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2001. – 55. sēj., Nr. 5/6. – 1.–8. lpp.
- Stradiņš J.* Sēlijas reģionālās identitātes meklējumi un pētījumi // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2003. – 58. sēj., Nr. 3/4. – 69.–81. lpp.
- Stradiņš J.* Research Studies and Preservation of Regional Identity of Small Territories: Case of Selonia and “Livonian Coast” // Globalization and Europe Regional Identity. – Vilnius, 2004. – P. 36–50.
- Stradiņš J.* Profesora Paula Stradiņa dzīves gaitas Sēlijā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2005. – 59. sēj., Nr. 2. – 26.–48. lpp.
- Stradiņš J.* Sēlijas asociācijai – 10 gadu // Viesītes Vēstis. – 2005. – Novembris, Nr. 10.
- Stradiņš J., Cimermanis S.* No Sēlijas trešā kongresa uz ceturto kongresu // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2005. – 59. sēj., Nr. 2. – 5.–16. lpp.
- Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – Rīga: Zinātne, 1980. – 236 lpp.
- Toreiz Sēlijā. Jēkaba Vītola atmiņu stāsti. – Rīga: Jumava, 2003. – 222 lpp.
- Топоров В.* Еще раз о неврах и селах в общебалтийском этноязыковом контексте (народ, земля, язык, имя) // Onomastica lettica (2. laid.). – Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2004. – 152.–231. lpp.

MĀRIS ATGĀZIS

SĒLPILS SPIETIŅU APMETNE UN TĀS LAIKS

Atšķirībā no Latvijas akmens laikmeta arheoloģiskajiem pieminekļiem, no kuriem zināmas galvenokārt dzīvesvietas, bet kapulauki atklāti ļoti retos gadījumos, mūsu ēras agrā dzelzs laikmeta pieminekļu pētniecībā un uzskaitē stāvoklis ilgus gadus bija gluži pretējs.

Latvijā līdz pat 20. gadsimta piecdesmito gadu beigām mūsu ēras agrais dzelzs laikmets bija pārstāvēts tikai dažos sistemātiski pētītos pilskalnos (Daugmale, Ogresgala Ķenteskalns, Kokneses Mūkukalns, Tērvete), turklāt šie dati iegūti galvenokārt piecdesmito gadu beigās. Tādēļ igauņu arheologs – izcilais Baltijas agrā dzelzs laikmeta speciālists profesors Harijs Moora savā 1952. gadā iznākušajā grāmatā “Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā”, kuras tapšanā un latviešu teksta rediģēšanā liels nopelns bija Elvīrai Šnerei, par 1.–4. gadsimta pētniecības toreizējo stāvokli rakstīja: “Kapos tagad jau krietni vairāk sastopami metāla priekšmeti, kā dzelzs rīki un bronzas rotaslietas. Tas dod iespēju diezgan precīzi noteikt šo kapu vecumu un lietošanas ilgumu. Diemžēl jāatzīst, ka, izņemot kapus, mums vēl nav zināmi nekādi citi šā laika pieminekļi, piemēram, apmetnes un pilskalni. Bez šaubām, kapi atradās sava laika apmetņu tuvumā un tāpēc vispārējos vilcienos norāda uz iedzīvotāju izvietojumu. Kapu inventārs (mirušajiem līdzīgi dotie priekšmeti) bija atkarīgs no tradicionālā apbedīšanas veida, un līdz ar to tas ir vienpusīgs. Tāpēc tas neraksturo visus ikdienas darbus un sadzīvi, ko daudz labāk var novērot apmetņu atradumos. Šā un arī sekojošā laikmeta apmetnes nav viegli uziet, laikam gan tāpēc, ka tās atradās lauku vidū un gadu simtos, zemi kopjot, ir aizgājušas bojā.”¹

Pirmatnējā līdumu zemkopība pēc sava rakstura bija meža laukkopība. Tādai saimniecībai bija nepieciešamas

lielas meža platības, lai neauglīgos zemes gabalus varētu regulāri nomainīt ar jaunu līdumu, kas, kokus dedzinot, saņēma mēslojumu. Tādā gadījumā atmatā atstātajiem zemes gabaliem no jauna jāaizaug ar mežu, lai augsne atjaunotos un labības raža būtu pietiekama. Domājams, ka tā tas patiešām atsevišķās vietās agrajā dzelzs laikmetā notika – atkarībā no augsnes rakstura, sevišķi smilšainās augsnēs. Ar šo apstākli ir mēģināts skaidrot samērā biežo dzīvesvietu maiņu atsevišķos agrā dzelzs laikmeta posmos. Par to jau pieminētā 1952. gadā izdotā grāmatā raksta H. Moora. Tādos gadījumos bieži vien kapu uzkalniņi ar akmeņu riņķi pastāvējuši īsu laiku. Kultūrslānis plāns, neizteiksmīgs, grūti pamanāms, dažkārt tikai profilos sazīmējams. Sevišķi upju un ezeru krastu tuvumā, smilšainās augsnēs, kur vējš īsā laikā noslēpj seno dzīvesvietu pēdas.

Līdzīgus gadījumus mēs zinām pat Rietumzemgalē – Īles mežniecības 19. kvartāla uzkalniņkapos. Izrakumus tur 1940. gada vasaras drūmajās varas maiņas dienās izdarīja Pēteris Stepinšs, no lielas – 26 uzkalniņkapu grupas izpētot piecus uzkalniņus.² Katrā uzkalniņā apbedīts tikai viens vai divi mirušie. Kapulauks datējams ar 2. gadsimtu. Uzkalniņi atrodas apmēram 500 metru no Vipēdes ezera, kura krastā un salā bija Latvijas valdības atpūtas bāze. Kapulaukam atbilstošu dzīvesvietu līdz šim nav izdevies atklāt. Varētu būt, ka tās kultūrslāni pēc kāda ugunsgrēka senatnē vai vēlākos laikos pārsegušas ezera krastā vēja sapūstās smiltis.

Tagadējie seno dzīvesvietu apzinātāji un pētnieki var tikai pavīpsnāt par seno apmetņu meklēšanu ar izlūktranšēju vai atsevišķu šurfu rakšanas palīdzību. Tagad, ja vien ir līdzekļi, senās dzīvesvietas pēdas var sameklēt un tās eventuālo platību noteikt ar fosfātu

analīzes metodi – pārklājot visu pārmeklējamo lauku ar zondējumu tīklu. Palīdz arī putekšņu analīzes. Šajā ziņā uzslavu pelna paleobotāniķes Laimdotas Kalniņas sadarbība ar agrā dzelzs laikmeta speciālistu Dr. habil. hist. Andreju Vasku un senās agrārās ainavas pētnieku Ritvaru Ritumu.³ L. Kalniņa mums palīdzēja arī agrā un vidējā dzelzs laikmeta lauku un no tiem novāktu akmeņu kaudžu pētīšanā Naudītes Pokaiņu mežā līdzās agrā dzelzs laikmeta Pokaiņu uzkalniņkapiem.⁴ Tādu iespēju pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados mums nebija. Kultūrlāni varēja meklēt, spriežot pēc tā, kas redzams apstrādātā laukā, vai arī ar zondi vai lāpstu. Līdzīgas akmeņu kaudzes 20. gadsimta deviņdesmitajos gados arheologs Juris Urtāns reģistrējis Sēlpils pagasta Saleniekos.

Tā apstākļa dēļ, ka Spietīņu apmetne atrodas visumā ļoti pieticīgā laukā, pēc vienas no H. Mooras izteiktās versijas būtu jāsecina, ka tā varētu būt apdzīvota īslaicīgi, taču jāņem vērā, ka Sēlijas vaļņa auglīgās zemes platības atrodas šai apmetnei tieši līdzās dienvidu pusē. Jādomā, ka bijuši citi saimnieciski faktori, kā arī ģeogrāfiski izdevīgā vieta, kas iedzīvotājiem šeit ļāva uzturēties visu laika periodu – no mūsu ēras sākuma līdz 5.–6. gadu simtenim.

Latvijas arheologi 20. gadsimta 60.–70. gados sprieda, ka pilskalni mūsu ēras pirmajos četros gadsimtos nav bijuši nepārtraukti apdzīvoti – tie izmatoti tikai ienaidnieka iebrukumu laikā. Tā tas varēja būt, piemēram, no Daugavas nomaļajā Ogres Ķenteskalnā,⁵ kamēr Daugmalē, satiksmes ceļu krustpunktā, tas maz ticams.⁶

Agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta sākuma posma atklāta tipa apmetne tika uzzieta Elvīras Šnores izrakumos Ludzas apriņķa Zvirgzdenes pagastā, Cīrmas ezera krastā tā saucamajā Lielajā Apariņā pētot latgaļu 7.–11. gadsimta kapulauku, kurš pa daļai bija ierakts senākā apmetnē. Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītāja Lūcija Vankina 20. gadsimta sešdesmitajos gados stāstīja, ka jau agrāk – pēc 1938. un 1948. gada izrakumiem ir radusies doma par šīs apmetnes pētīšanas nepieciešamību. To īstenot izdevās tikai pēc divdesmit gadiem. Plašāki izrakumi jaunatklātajā apmetnē notika 1957. un 1958. gadā. Tā bija pirmā plašāk pētītā agrā dzelzs laikmeta apmetne, taču piederīga Baltijas somu akmeņu krāvumu kultūrai ar tai raksturīgo tekstilo un gludināto keramiku,⁷ kura atšķiras no baltu apdzīvotās teritorijas kultūras. Diemžēl dīvainas sagādīšanās dēļ vēl līdz šim atbilstošs akmeņu krāvumu kapulauks nav atrasts. Kā studentam šī raksta autoram 1957. un 1958. gadā bija izdevība dažus mēnešus pastrādāt Kivtu apmetnes izrakumos, kā arī kopā ar Raulu Šnori piedalīties apkārtnes senvietu apzināšanā un uzmērošanā.

Norādes par atklāta tipa (nenocietinātu) apmetni līdzās uzkalniņiem ar akmeņu riņķi Augšzemē tika iegūtas arī E. Šnores vadītā ekspedīcijā Daugavas kreisajā krastā, tagadējā Aizkraukles rajona Sērenes

Pungās. Pungu silā piecos agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos 1960. gadā izrakumus veica jaunākā zinātniskā līdzstrādniece Milda Bresava. Plānu zīmēšanā palīdzēja arheoloģe Anna Zariņa. Atsegto agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu uzbērumā bija tumšs kultūrlānis, melna zeme bija arī uzkalniņiem līdzās. Viena uzkalniņa malā atsedzās pamatzemē iedziļināts pavards. Diemžēl ekspedīcijas plašo izrakumu ieceru dēļ (Sēlpils Lejasdopelēs, Piģēnu apmetnē, Pāķu uzkalniņu kapos un Sēlpilī) no plašākiem pētījumiem Pungu sila apmetnē, kur traucēja mežs un Pirmā pasaules kara ierakumi, M. Bresavai bija jāatsakās. 1966. gadā viņa publicēja rakstu par pētītajiem uzkalniņu kapiem.⁸ Izrakumu laikā šķita, ka Pungu uzkalniņi atrodas pietiekami augstu Daugavas krastā un pilnībā netiks applūdināti. Tomēr šīs cerības nepiepildījās. Sērenes Pungas bija pārāk tuvu Aizkraukles aizsprostam.

Tolaik Sēļu arheoloģiskās ekspedīcijas bāze atradās nelielā mājā Daugavas kreisajā krastā Sērenes pagastā, līdzās Pungu silam. Tur mīta Elvīra Šnore, Rauls Šnore un Milda Bresava. Daudzie ekspedīcijas dalībnieki bija izmitināti plašajā kūtsaugšā. Ierados reizē ar Jolantu Daigu, Elvīras Šnores un mūsu labu paziņu no Maskavas arheoloģi L. Artiševsku. Tūlīt nokļuva R. Šnores aizbildniecībā. Manā rīcībā bija velosipēds – tas deva iespēju veikt apkārtnes pieminekļu apsekošanu. Izziņas materiāls kā allaž – Pieminekļu valdes, Latvijas Vēstures muzeja un Latvijas vēstures institūta arhīva izraksti. Tie bija gan paša izdarīti, gan R. Šnores un E. Šnores sagādāti. Liela daļa E. Šnores izrakstu bija ļoti konspektīva (bez lirikas, kā ekspedīcijas vadītāja teica). Meklējot slaveno un noslēpumaino Seces Bajāru senlietu atradumu vietu,⁹ man gadījās piebraukt brīdī, kad kādā pakalnā pie Bajāriem kolhoza ļaudis ar ekskavatoru grāba un krāva pašizgāzējā tumšu, vairāk nekā 60 cm biezu kultūrlāni. Savācu vidējam dzelzs laikmetam raksturīgu bezripas gludo, gludināto un apmesto keramiku, apmetumus, kaulus, sārņus, galodu, graudberzi. Nākamā dienā atbrauca Vladislavs Urtāns, kurš tajā laikā kopā ar Jāni Graudoni strādāja pie grāmatas "Senatnes pēdās". Parādīju atradumus Vladislavam un lūdzu, lai paziņo Jānim Graudonim, kurš tolaik raka pretējā Daugavas krastā Mūkukalnā. Lūdzu veikt pārbaudes izrakumus un nepieļaut kultūrlāņa postīšanu. Sadarbībā ar V. Urtānu Kokneses Mūkukalna ekspedīcija lūgumu izpildīja, bet ar aizkavēšanos. Bajāru apmetne bija jau stipri "vietējo pētnieku" apskādēta. Nākamajā – 1961. gadā iznākušajā grāmatā bija pieminēts, ka izrakumos atklāts kāds izpostīts pavards. Buldozera saraustās zemes pārmeklējot, atrasts vērņemās vērpstas māla skriemelis, dzelzs īlens, bronzas stienītis, māla tīģelis, keramika, kas raksturīga mūsu ēras agrajam un vidējam dzelzs laikmetam. Cita starpā arī kāds glaimojošs vārds. Tādēļ ka tajā laikā no nenocietinātajām (tā saucamajām – atklātām) apmetnēm pētījumi bija veikti tikai Kivtos.¹⁰

Ekspedīcijas vadītāja E. Šnore lūdza man aizbraukt arī uz Sēlpils Robežkroga kapsētu, uz Lejasdopelju

uzkalniņkapiem un paskatīties, kāds tur stāvoklis, pie reizes paaugstināties, kur varētu dabūt ekspedīcijai telpas. Drīz no Arheoloģijas sektora vadītāja Ādolfa Stubava saņēmu uzdevumu kā Vēstures institūta pārstāvim piedalīties arheoloģiskajos izrakumos Rucavas Mazkatužos, kur no LVU praksi vadīja docents Arvīds Salmiņš. Tas bija Dzintras Skujiņas (Vīksnas), Veltas Kārklīņas (Pāvilānes), Regīnas Apeles (Greitjānes), Dainas Auziņas (Žagaras) un Mārtiņa Apiņa kurss. Praktisks labums studentiem bija tāds, ka viņi pēc prakses no institūta saņēma nelielu atlīdzību – 15 rubļus par katru darba dienu. Pašam tā bija laba prakse pie pieredzējuša arheologa – agrākā Pieminekļu valdes darbinieka Pētera Stepiņa. Viņš bija Raula un Elvīras Šnoru skolnieks no Krāslavas vidusskolas laikiem. Atšķirībā no mierīgā un nosvērtā R. Šnora P. Stepiņš bija ļoti straujš un izdarīgs, zibenzellim līdzīgs. Tajā pašā laikā precīzs. Labs fotogrāfs. Pēteris, līdzīgi kā Rauls Šnore, pats varēja uzzīmēt jebkuru izrakumu plānu. Mazkatuži – kuršu agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta sākuma senkapi. Izrakumi skatījās Liepājas muzeja pētījumi, kuri veikti sadarbībā ar Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļu. Atgriezies pēc nedēļām trim, kad sākās izrakumi Sēlpils Lejasdopeļu uzkalniņu kapulaukā.

1961. gada agrā pavasarī Ā. Stubavs uzdeva Jolantai Daigai veidot Sēļu II arheoloģisko ekspedīciju un, man par lielu pārsteigumu, izrakumu atļaujā bija ierakstījis arī manu vārdu. Būšot vieglāk. Jolanta neiebilda. Bet es vairs nevarēju būt tik bezbēdīgs kā iepriekš.

Vēl pirms mūsu izrakumu vietraudzības Daugavas krastā posmā no Sēlpils līdz Pļaviņām, izskatot arhīva datus, lielākās izredzes, protams, bija posmā starp Līkummuižas pārceltuvi un Puļpānu krogu. Pavasarī vācām inventāru (ne tikai savām, bet visām institūta ekspedīcijām) no dažādām karaspēka daļām, kas pārcēlās uz jaunām dienesta vietām un mantību pārdeva. Galvenā prece – mazās kājnieku lāpstīņas, kļūmīgi iesauktas par sapierenēm, lāpstas, kapļi, laužņi, teltis.

Tagad, lai izvairītos no vienmuļīga vēstījuma, dosim īsu ieskatu par to, kāda ir Spietiņu situācija no ziemeļiem, no Pļaviņu pilsētas puses skatoties, kā arī no Daugavas kreisā krasta, vecās Pļaviņu–Līkummuižas pārceltnes, Spietiņiem tuvojoties pa Sēlpils lielceļu.

Jēkabpils rajona Sēlpils pagasta Spietiņi situēti Daugavas kreisā krasta līkumā iepretim Pļaviņām, apmēram 1,5 km uz DR no Pļaviņu stacijas. Spietiņi – četru māju grupa, kuru varētu dēvēt par ciematu, taču vietējie ļaudis par ciemata iedzīvotājiem sevi neatzīst. Spietiņi atrodas pie ceļa, kas ved no Līkumu skolas (agrākās Stablitenes muižas) un tai līdzās bijušās Līkumu–Stukmaņu (tagadējo Pļaviņu) pārceltnes DR virzienā – uz Vecsēlpili. No Līkummuižas līdz Spietiņiem ir 1,5 kilometri. Spietiņi ir šī ceļa ziemeļu pusē, Daugavas senlejā meža ielokā, puskilometru no Daugavas kreisā krasta. Apmēram 800 m uz ZR no Spietiņiem lielceļa kreisajā pusē ir Lejasplāteru,

Plāteru un Ozolu mājas un lauki, kas, pēc kartes augstuma līnijām spriežot, atrodas 15–30 m augstāk un pieder augstienei, kuru ģeologi dēvē par Sēlijas valni. Spietiņi ir it kā iegūlušī Daugavas senlejā, bet Plāteri pakāpušies Sēlijas vaļņa ziemeļu galā. Lielās līmeņu dažādības dēļ starp Spietiņiem un Plāteriem pirmšķirīgs ceļš šajā posmā izbūvēts tikai Latvijas brīvvalsts laikā.

Spietiņu iedzīvotāji 19. gadsimta beigās un vēl 20. gadsimta sešdesmitajos gados mita nelielos ciematos, kur mājas atšķīra pēc īpašnieka vārda. Tādā veidā mājas reģistrētas arī 1930. gadā iznākušajā “Latvijas lauksaimnieku adresu grāmatā”. Tikai 20. gadsimta piecdesmitajos gados divām saimniecībām Spietiņu rietumu pusē, kuru īpašnieki nebija iesaistīti kolhozā, piešķīra viensētas nosaukumu. Par tādu kļuva arī Fricim Grasbergam piederošā saimniecība, pateicoties tam, ka viņš strādāja mežniecībā. Tādā kārtā tā saucamie *Grasberga Spietiņi* (viņa sievai puķkopei par patikšanu) kļuva *Magoņi*, bet no lielākās Pētera Veinberga saimniecības meitai precoties pūrā dotā zeme, kas atradās Spietiņu nolaidenajā dienvidu pusē, dabūja māju vārdu *Klāņi*. Šo pārmaiņu dēļ 1991. gadā iznākušajā grāmatā “Latvijas Republikas arheoloģijas pieminekļi” Spietiņu senkapi nav minēti. Tie dēvēti par Magoņu senkapiem, vadoties pēc tā laika pieminekļu sastādīšanas instrukcijas. Tomēr saistība ar Spietiņu uzkalniņkapiem un atklāto Spietiņu apmetni, kuras zemākā un nozīmīgākā daļa tagad ūdenskrātuves teritorijā, neparādās. Tādēļ saprotams, ka Latvijas pagastu enciklopēdijā ne Spietiņu, ne Plāteru senvietas nav pieminētas. Atzīmēti tikai Magoņu senkapi un Lejasplāteri kā vietējas nozīmes pieminekļi. Magoņu senkapu sakars ar Spietiņu senvietām arī arheologu vidū daudziem nav zināms.

Spietiņi un Lejasplāteri pievērsuši vietējo ļaužu un senatnes pētnieku uzmanību jau 19. gadsimta beigās. Ievēroti uzkalniņi Sēlpils Spietiņos un Lejasplāteros. Tolaik gan Spietiņi, gan Plāteri piederēja Sēlpils draudzes pagastam. Uzmanību saistīja pirmām kārtām neparastais, ar laukakmeņiem iežogotais uzkalniņš Spietiņu laukmalē, kas atgādināja milzīgu akmeņu vainagu. Tajā viens akmens lielāks izmēros un augstāks (1 m), tas atradās uzkalniņa dienvidu pusē. Mazākie akmeņi, kas tuvāk Spietiņu dārzam, bija jau novākti. Līdzīgs uzkalniņš ar akmeņu riņķi bija Lejasplāteros pakalnā, apmēram 300 m uz DR no Spietiņiem – kaimiņu Lejasplāteru zemē. Tajā laikā gan Spietiņu tīrumā, gan Plāteros bijis ļoti saimējams vēl otrs kapu uzkalniņš ar akmeņu riņķi. Ne tikai senatnes mīļotājiem, bet arī vietējiem zemniekiem bija saprotams, ka šie uzkalniņi ir cilvēku roku darbs, ka tie ir no “neatminamiem laikiem”. Daudzus urdīja jautājums, ko uzkalniņi varētu nozīmēt. Kā “vecos laikos” sprieduši zemnieki, 1959. gada jūnijā pierakstījis arheologs Ēvalds Mugurēvičs, tagadējais habilitētais vēstures zinātnieks. Viņš tajā laikā vadīja izrakumus Oliņkalna pilskalnā Daugavas labajā

krastā iepretim Sēlpilij. Ē. Mugurēvičs jau divus gadus pirms mums bija apmeklējis Spietiņus. Senatnes pieminekļu apraksta anketā par Sēlpils Spietiņu uzkalniņu kapiem viņš ir iemūžinājis zīmīgu Spietiņu saimnieka – 1883. gadā dzimušā Friča Grasberga liecību. Ailē “nosaukums tautā” – “Kara kapi”. Vai tas bijis F. Grasberga prāta spriedums vai no vecākiem dzirdēts nostāsts, nevaram noteikt. Drīzāk pēdējais. Bet F. Grasberga 1921. gadā Spietiņu uzkalniņos un tiem līdzās apstrādātā laukā savāktie un vēlāk Jēkabpils vidusskolas muzejam nodotie cirvi un šķēpi varēja ierosināt domu par “kara kapiem”. Iespējams, ka F. Grasbergs atcerējās savu vecāku stāstus.

2006. gadā krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 23. laidienā publicēts raksts par 1961.–1963. gadā Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas zinātniskās līdzstrādnieces J. Daigas vadītās Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumiem Sēlpils Spietiņu uzkalniņkapos.¹¹ Tajā laikā bija ekspedīcijas vadītāja vietnieks. Izrakumi uzkalniņu kapos notika galvenokārt 1961. un 1963. gadā – parasti tajā laikā, kad Spietiņu apmetnē veica fiksācijas darbus un bija iespēja izbrīvēt strādniekus darbam uzkalniņā. Kad notika darbi Spietiņu 1. uzkalniņā, ļoti reti bija kāds brīdis, kad nebiju klāt. Sagatavoju arī pārskatu par 1961. gada izrakumiem Spietiņu 1. uzkalniņā. Izrakumu vadītājai slodze bija milzīga.

Jāievēro, ka pēc draudzes pagastu sadalīšanas Sēlpils Spietiņu uzkalniņi piederēja Salas pagastam (vēlāk Ābeļu pagastam), bet Lejasplāteru uzkalniņi, tāpat kā agrāk, skaitījās Sēlpils pagastā. Tā kā Spietiņu uzkalniņi no 19. gadsimta beigām līdz mūsdienām pārmaiņus atradušies Sēlpils, Salas un Ābeļu pagastā, arheoloģiskie dati atrodami dažādās sadaļās, dažādos pagastos, ko bieži vien pētnieki un novadpētnieki nepārzina, tādēļ bieži rakstos Sēlpils Spietiņi netiek pieminēti.

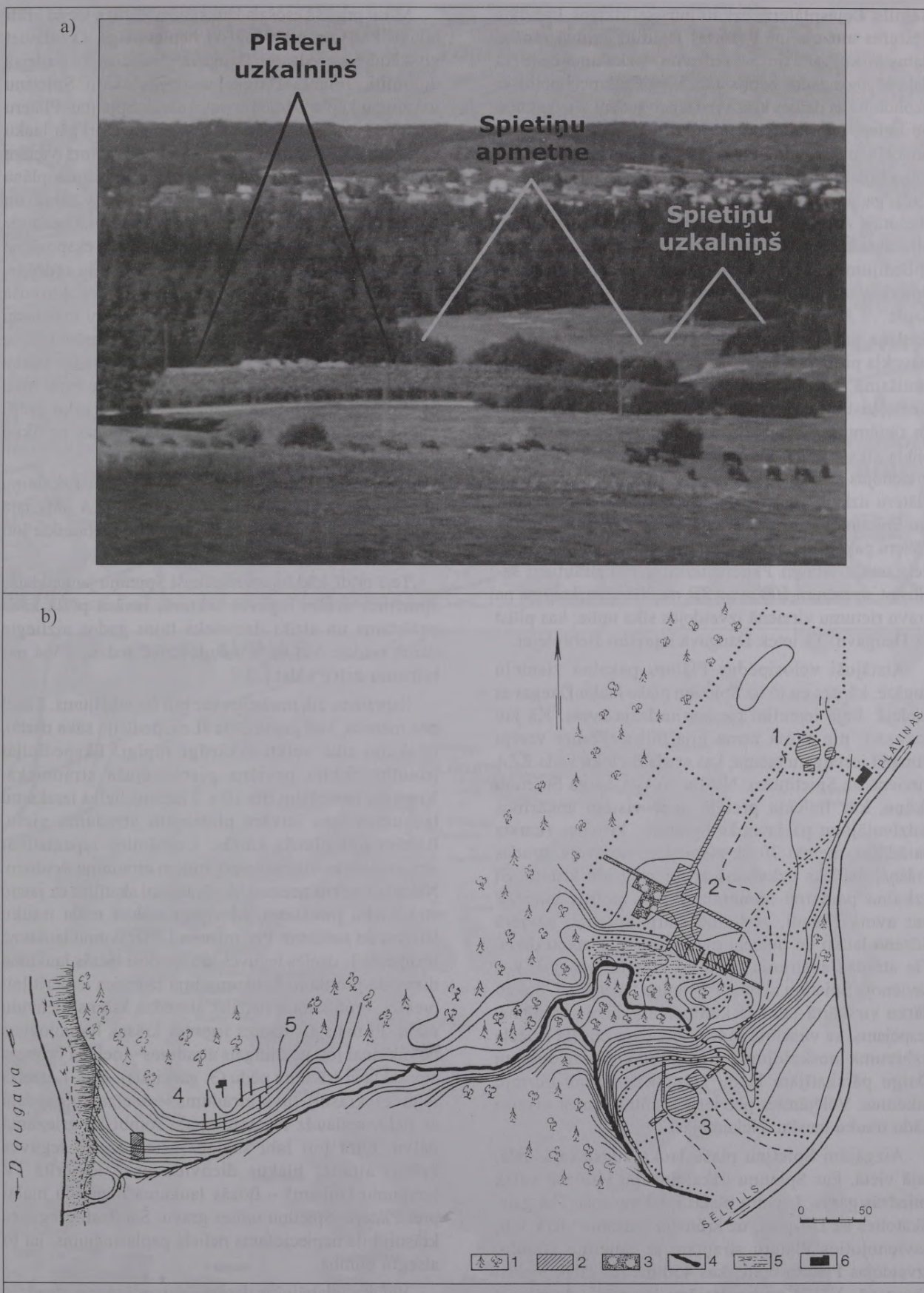
Pirmie senatnes pētnieki, kas pievērsa uzmanību Plāteru un Spietiņu uzkalniņkapiem, bija Baltijas vācieši, kas darbojās ar Rīgas Doma muzeja senvēstures pētnieka A. Būholca ieteikumu. Lejasplāteru uzkalniņš bija Sēlpils barona Ādolfa Zelmara muižas zemniekiem izrentētajā teritorijā, kamēr Sēlpils Spietiņu uzkalniņi – Likummuižas (*Stabliten*) īpašnieces Kristīnes Šmitas privātmuižas zemē, kuru viņa bija izrentējusi Mārtiņam Grasbergam. 19. gadsimta deviņdesmitajos gados gatavojoties Viskrievijas arheologu kongresiem, Sēlpils muižas īpašnieka brālis Pauls Zelmers izdarīja pārbaudes izrakumus Lejasplāteru uzkalniņā un Spietiņu uzkalniņā. Taču noteikt, vai kādas senlietas nonākušas Doma muzejā vai arī palikušas Paula Zelmara kolekcijās, pēc A. Būholca pēkšņās nāves 1901. gadā un Zelmeru dzimtas trīs muižu nodegšanas Madlienā 1905. gadā nevaram.

No Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīva datiem par Spietiņiem un Plāteriem jāizceļ Marijas Lāces (vēlāk ievērojama bibliogrāfijas speciāliste, ilgus gadus vadošā Latvijas Fundamentālās

bibliotēkas bibliogrāfe Letonikas nodaļā) ziņojumi. Būdama Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes studente, 1931. gada vasarā viņa piedalījās Pieminekļu valdes organizētā arheoloģisko pieminekļu apzināšanā Ābeļu un Sēlpils pagastā. Viņa ir vienīgā, kas saviem ziņojumiem par Ābeļu un Sēlpils pagasta pieminekļiem pievienojusi izkopējumus uz pergamenta lapām no viņas rīcībā nodotas apvidus kartes. Līdz ar to precīzi parādīts toreizējo Ābeļu pagasta Spietiņu un Sēlpils pagasta Plāteru uzkalniņu vietu kopsakars, kaut arī uzkalniņi atrodas dažādos pagastos. Viņa ir pirmā, kas apzināšanas laikā noskaidrojusi, ka 19. gadsimta beigās “vācieši” izrakumus izdarījuši ne tikai Plāteru uzkalniņos, bet arī Spietiņos. Marija Lāce arīdzan pirmā pierakstījusi ziņas un nostāstus par vēsturiskā laika kapulauku Plāteru–Spietiņu mežā, kur netālu no Plāteru upītes kraujas 19. un 20. gadsimta mijā vējš atsedzis apbedījumus ar bronzas rotām un arī krāšņu kreļļu rotu. Apmeklēt šo vietu 1931. gadā viņai nav bijis iespējams.

Jādomā, ka Spietiņu apmetne agrāk senvēstures pētnieku ziņojumos nebija pamanīta tādēļ, ka starp viņiem nebija pietiekami labu apkārtnes pazinēju – viņi nebija “vietējie”. Rodas iespaids, ka šie pētnieki nezināja, ka no Spietiņu uzkalniņu kapiem līdz Plāteru uzkalniņiem ir tikai apmēram 300 metru. Nebija ievērots arī Spietiņu avots, kura ūdeņiem pievienojas Plāteru strauts. Tika pieņemts, ka senās, uzkalniņiem atbilstošās dzīvesvietas nav atrodamas tādēļ, ka ir gājušas bojā lauku apstrādāšanas gaitā. Apmetņu pētniecību tolaik uzskatīja par bezperspektīvu. Arī Rietumeiropā un Ziemeļeiropā (Skandināvijā un Somijā) par agrārām sistēmām, tā saucamiem ķeltu laukiem, un dzelzs laikmeta apmetnēm vairāk sāka interesēties tikai pēc Otrā pasaules kara, sevišķi kopš sešdesmitajiem gadiem. Arī Latvijas arheologu vidū prestižāka skaitījās pilskalnu pētniecība. Par “apmetnīšu racējiem” dažkārt runāja ar ironiju. Arī vēlāk – 1966. gadā apmeklējot Vecdoles pils izrakumus Doles salā, draudzīgais Pēteris Stepiņš, vērtēdams manus pirmos arheoloģiskos izrakumus Vecdoles pilī, it kā pa jokam teica: “Ar dzīvesvietu pētīšanu slavens nekļūsi.” Pirms tam viņš bija apmeklējis Elvīras Šnores arheoloģiskos izrakumus Doles Vampeniešu kapulaukā.

Pirmo nenocietināta tipa apmetni, kura tā paša gada jūnijā tika pētīta plašākā apjomā, izdevās uziet 1961. gada maija svētku dienās, kad kopā ar jaundibinātās Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas vadītāju Jolantu Daigu, paņēmuši nepieciešamākos piederumus Sēļu I ekspedīcijas bāzē Lejasdopelēs, kāpām velosipēdos un devāmies apzināt Daugavas kreisā krasta posmu no Sēlpils Lejasdopelēm līdz Pļaviņu–Likumu pārceltuvei. Starp Sēlpili un Puļpāniem apdraudētus objektus neatradām. Vēlu pēcpusdienā bijām nonākuši Sēlpils Plāteros. Nokalnē pie Plāteriem bija uzbūvēta milzīga kolhoza govju ferma. Vecākās paaudzes ļaudis nesatikām. Apskatījām

1. att. a) Skats no Plāteru kalna 1961. gadā. Kreisā pusē – Plāteru uzkalniņš; centrā Daugavas senlejā – Spietīņu apmetne; labā pusē pie bērza – Spietīņu uzkalniņš; aizmugurē – Pļaviņas. No DA (M. Atgāža foto)

b) Plāteru un Spietīņu apmetnes situācijas plāns ar 1961.–1963. gada izrakumu laukumiem

Sēlpils Lejasplāteru uzkalniņu, salīdzinot Latvijas vēstures muzeja un Vēstures institūta arhīvā esošos datus ar kolhoza tūrumā redzamo. Uzkalniņa centrālā daļa pēdējos gados nebija arta. Vienu laikmeta politiski ekonomiskās dzīves krāsu redzējām rudenī – uzkalniņu no lielceļa puses apņēma kukurūza, pasargājot mūs no ceļa putekļiem. No Plāteru uzkalniņa akmeņu riņķa bija redzams tikai viens akmens. Šajā uzkalniņā 1921. gadā Jēkabpils – toreiz Jēkabmiesta – vidusskolas skolotājs Arnolds Štokmanis ar saviem audzēkņiem bija atsedzis piecus agrā un vidējā dzelzs laikmeta apbedījumus. Materiāli par izrakumiem Plāteru un Spietiņu uzkalniņkapos publicēti žurnālā "Latvijas Saule".¹² Apkārtējā laukā pirmās apskates brīdī kultūrslāņa pazīmes nemanīja. Plāteru uzkalniņš pēc tā stāvokļa pirmajā brīdī neko īpašu nesolīja. Tas atradās smilšainā pakalnā, kas apmēram 10 m pacēlās virs ziemeļaustrumu pusē esošā Spietiņu lauka. Austrumu un rietumu pusē bija gravas. Rietumu pusē pa gravu plūda sīks strauts, kurš ziemeļu pusē esošā zemienē savienojas ar otru strautu, kas savus ūdeņus saņem no Plāteru uzkalna pakājē izplūstošā avota, kurš atrodas jau Spietiņiem piederošā daļā. Desmit metrus augstāk Plāteru pakalnā tā malā iepretim kapu uzkalniņam auga liels ozols. Abiem Plāteru un Spietiņu strautiem saplūstot, apmēram 100 m uz ZR no Plāteru uzkalniņa pa gravu rietumu virzienā izveidojas sīka upīte, kas plūst uz Daugavu. Tā ietek Daugavā iepretim Bebrulejai.

Atstājuši velosipēdus Plāteru pakalna ziemeļu nogāzē, kāpām pa to uz Spietiņu plašo lauku Daugavas senlejā. Lejā iepretim ozolam urdzēja avots. Kā jau pavasarī, pie avota zeme bija mitra. Tomēr varēja samaniēt iestaigātu taciņu, kas ar slaidu loku veda ZZA virzienā uz Spietiņiem. Netālu no Grasberga Spietiņu šķūņa, kur lielceļa pretējā pusē visiem apkārtnes iedzīvotājiem pazīstamās Spietiņu kritenes (karsta parādība), metrus 70 uz ziemeļiem no avota atradās krāšņs, dabisks uzkalniņš ar milzu lazdu krūmu. Šī uzkalna pamatne apmēram 2,5–3 metrus augstāk par avota līmeni. Nokalnē starp Spietiņu samērā līdzeno lauku un lielceļu pletās Spietiņu sakņu dārzi. Tie atradās austrumu pusē no minētās taciņas, kas savienoja Spietiņu avotu ar Spietiņu "ciematu". Sakņu dārzu virskārtā izteikts kultūrslānis nebija manāms. Iespējams, ka virskārtu sedza jaunlaikos būvētā lielceļa uzbēruma noskalojumi. Steidzīgi kopā ar Jolantu Daigu pārskatījām lazdu kalniņa apkārtne kurmju rakumus. Vēlējāmieš pēc iespējas ātrāk atrast vismaz kādu trauku lausku. Nelaimējās.

Aizgājām Spietiņu plašā lauka augstākajā daļā, tajā vietā, kur Spietiņu uzkalniņkapa virzienā vēlāk sniedzās garās, 1 metru platās izlūktranšējas ZA gals. Skatoties uz DR pusi, uz krūmāju redzama vieta, kur, savienojoties Plāteru strautam ar Spietiņu strautu, izveidojas Plāteru upīte, kas 450 metrus tālāk ieplūst Daugavā. Vēlāk noskaidrojām, ka gar laukmali pa nelielu terasi stiepjas mazlietots lauku ceļš, pa kuru ar zirgu iespējams nokļūt līdz Plāteru upītes ietekai Daugavā.

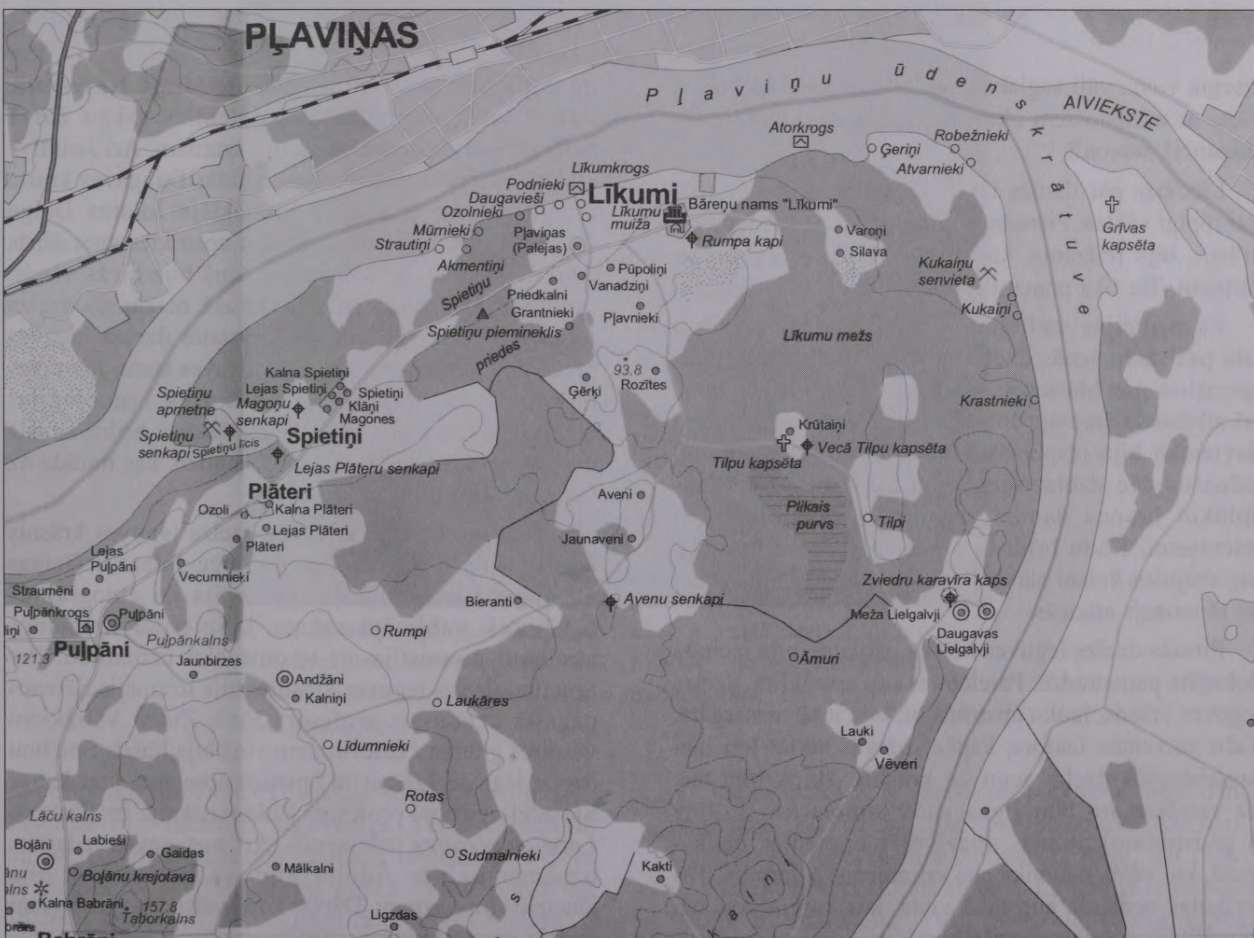
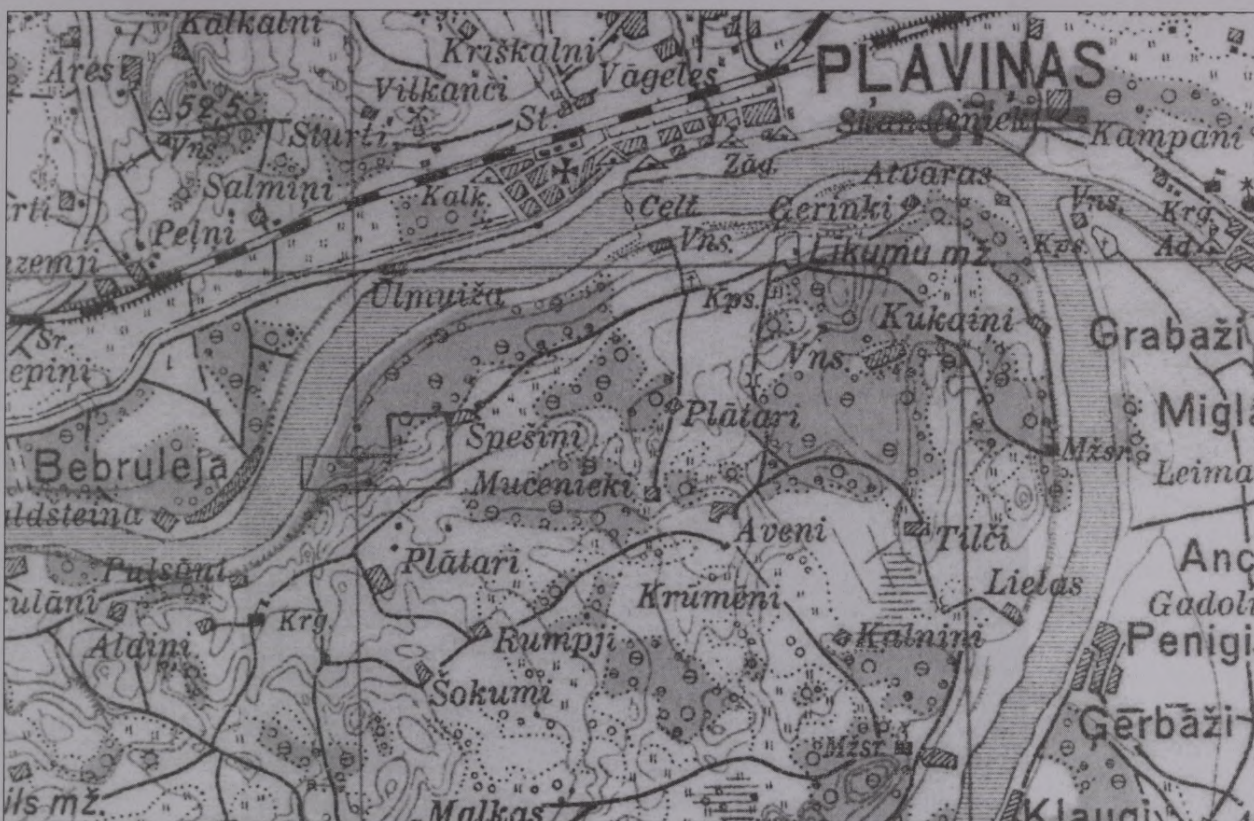
Mūsu priekšā esošais lauks diemžēl man vienu brīdi tēlojās kails un arheoloģiski nepievilcīgs. Daudzviet virskārtā bija redzami Daugavas kādreizējās senlejas dolomīti. Jolanta Daiga jau devās skatīt Spietiņu uzkalniņu kapus. Nolēmu paiet tuvāk Spietiņu–Plāteru gravai un strautam, jo pamanīju agri pavasarī pār lauku braukuša kāpurķēžu traktora sliedes. Traktors vietām bija uzvandījis zemi. Šajā vietā bija redzamas plāna kultūrslāņa pazīmes. Atradu pāris dzelzs sārņi un nelielus māla apmetuma gabaliņus. Viens bija nedaudz lielāks. Protams, Latvijas Vēstures muzeja ekspozīcijā Asotes pilskalna dzelzs ieguves krāsni biju redzējis, taču šeit pārsteidza augstā temperatūrā nokļuvušā māla krāsa, spilgtāka un gaišāka par jebkuru mūsdienīgu ķieģeli. Kādu brīdi iedomājos, vai tas nevarētu būt no kāda vēlāka laikmeta dzelzs ieguves krāsns. Saucu ekspedīcijas vadītāju Jolantu. Viņa jau bija tuvu Spietiņu 1. uzkalniņam, tomēr panāca drusku pretī. Viņa bez šaubīšanās pateica, ka atradumi nāk no tikko uzvandītas dzelzs ieguves krāsns šahtas.

Ātri apskatījām Spietiņu 1. un 2. kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi. Spietiņu 1. uzkalniņa ZA daļā tajā pavasarī vai iepriekšējā gada rudenī bija iebraukta ļoti dziļa sliede.

Tajā brīdī, kad bijām nonākuši Spietiņu jaunatklātās apmetnes dzelzs ieguves sektorā, ienāca prātā kāda pazīstama un atzīta dzejnieka tajos gados aizliegta darba rindas: Vai es brīnumu dzīvē redzu, / Vai par brīnumu dzīve kļūst [...].¹³

Sapratām, cik nozīmīgs var būt šis atklājums. Tādēļ pēc mēneša, kad jaunā Sēļu II ekspedīcija sāka darbu, izrakumi tika veikti ārkārtīgi rūpīgi. Ekspedīcijai īstenībā nebija neviena pieredzējuša strādnieka. Vispirms iemērījām trīs 10 x 5 metrus lielus izrakumu laukumus, kas ietvēra pieminēto atradumu vietu. Rakām ļoti plānās kārtās. Centāmies iepazīstināt strādniekus ar visiem iespējamiem atradumu veidiem. Nekad un nekur neesmu tik sīkumaini skatījies uz jauno strādnieku pirkstiem. Mācījām atšķirt māla trauku lauskas un senlietas. Pēc mēneša I b izrakumu laukumā iezīmējās 1. dzelzs ieguves krāsns tieši līdzās laukuma dienvidu profilam. Laukumu bija izdevies iemērīt ļoti precīzi. Profils tikai mazliet aizsedza krāsns dienvidu malu. Pirmais šīs dzelzs ieguves krāsns hronoloģijas noteikšanai ļoti nozīmīgais atradums – neliela bronzas stopsakta ar trīsstūra pēdu (3. gadsimts). Otrs 1. dzelzs ieguves krāsnij tuvs atradums – dzelzs spieķadata ar lielu, nedaudz iegareni apaļu rombiska griezuma galvu. Otra ļoti labi saglabājusies dzelzs ieguves krāsns atradās blakus dienvidu pusē iemērītā IV izrakumu laukumā – līdzās laukuma dienvidu malai pret Plāteru–Spietiņu upītes gravu. Šai dzelzs ieguves krāsnij bija nepieciešams neliels paplašinājums, lai to atsegtu pilnībā.

Vājāk saglabājušās dzelzs ieguves krāsns atsedzās arī V izrakumu laukumā. Pavisam 1961. gada izrakumos konstatētas piecas dzelzs ieguves krāsns un to vietas. Pēdējā izrakumu sezonā 1963. gadā tika

2. att. Spietiņu apkārtnes 1925. gada kartes (mērogs 1:75 000) un 2005. gadā izdotās kartes (mērogs 1:25 000) salīdzinājums (no grām.: Avotiņa R. Sēlpils pagasts. – Rīga, 2005)

3. att. Spietiņu apmetnes izrakumu laukumi 1962. gadā. Priekšplānā dzelzs ieguves krāšņu rajons ar I izrakumu laukumu, aizmugurē Spietiņu uzkalniņš. No DR (M. Atgāža foto)

atsegta viena vāji saglabājusies dzelzs ieguves krāsns vieta ar atbilstošiem akmeņiem, kas neatradās vairs sākotnējā stāvoklī.

Liecības par dzelzs ieguvi Spietiņu apmetnē tika ļoti rūpīgi vāktas. Piemēram, atsedzot I. dzelzs ieguves krāsni, bija redzams, ka tās sārņu bedre ir pilna ar sārņiem. Tie tika paņemti pilnībā.

Ekspedīcijas vadītājai Jolantai Daigai bija ļoti labi pazīstami senās dzelzs apstrādes un metalurģijas speciālisti gan Maskavā, gan Rīgā. Viņa ļoti pārzināja arī atbilstošo ārzemju literatūru, cik vien tas Padomju Savienībā bija iespējams. Pirmajos divos izrakumu mēnešos pēc dzelzs ieguves krāšņu atsegšanas tās aplūkot brauca daudzi arheologi, vēsturnieki un interesenti. Kādu brīdi bija pat projekts kādu labāk saglabājušos krāsni pārvest uz Jēkabpils muzeju. Vēlāk no tā muzejs atteicās.

Pirmās dzelzs ieguves krāsns pamatne bija iecirsta dolomīta pamatradzē. Pateicoties šim apstāklim, dzelzs ieguves krāsns, lauku apstrādājot, bija it kā aizsargāta. Taču galvenais faktors, kāpēc izdevās atklāt ļoti labi saglabājušās dzelzs ieguves krāsns, šķiet, bija tas, ka vairākas no tām ilgu gadu simtus (no 1. līdz 6. gadsimtam) atradās apdzīvotās apmetnes malā – vietā, kur vēlāk nenotika cita saimnieciskā darbība. Tās ierīkotas nedaudz augstākā vietā, kas varēja veicināt labvēlīgākus velkmes apstākļus.

Vēlāk vienu līdzīgu dzelzs ieguves krāsni šī raksta autoram 1973.–1975. gados laimējās atklāt

un pētīt Jaunlīves apmetnē leģendārajā Nāvessalā. Arī šī vieta tika atklāta, pateicoties sakņu dārzā pamanītajam lielajam sārņu daudzumam. Arī Jaunlīvē atklātā dzelzs ieguves krāsns atradās Daugavas krasta kraujā. Toreiz izrakumus apmeklēja Jolanta Daiga un senās metalurģijas un dzelzs apstrādes speciālists Aleksis Anteins. Arī Spietiņos viņš bija biežs viesis. Jaunlīvē Daugavas virspalu terasē netālu no dzelzs ieguves krāsns vēl izdevās konstatēt dzelzs ieguves procesā nepieciešamo kokogļu ieguves vietu. Jaunlīves apmetnes un dzelzs ieguves krāsns hronoloģijas noteikšanai noderēja ogļu dedzināšanas bedrē atrastā dzelzs mucinādata un ogļu ¹⁴C analīze, kas norāda uz laiku ap 400. gadu.

Spietiņu apmetnē atsegtais dzelzs ieguves krāsnis izraisīja plašu interesi, sevišķi pēc Jolantas Daigas 1964. gadā izdevuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 6. sējumā publicētā raksta.¹⁴ Spietiņu apmetnes atradumi piesaistīja arī vēsturnieku uzmanību. Par Spietiņu dzelzs ieguves krāsnīm bija uzzinājis Sērenes pagastā dzimušais profesors Jānis Zutis. Vairākiem vēstures grāmatu izdevumiem viņš bija lūdzis Spietiņu dzelzs ieguves krāšņu un Spietiņu apmetnes kopskatus. Šie attēli redzami profesora Zuša redakcijā iznākušajos *Latvijas vēstures* izdevumos. Arī man savus izdarītos uzņēmumus pēc Ādolfā Stubava norādījuma bija jānogādā profesoram. Dzelzs kopš mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem – kultūras stūrakmens.

1962. gada vasarā arheoloģe Emīlija Brīvkalne pēc 1960. gada saspringtiem, sasteigtiem izrakumu

a)

b)

4. att. Spietiņu apmetnes kopskats: a) no A – no lielceļa. Līdzās teltij XIX izrakumu laukums. (1963. gadā); b) no R – no 4. dzelzs ieguves krāsns apvidus uz tumšu ieplaku, kur atradušās ēkas (1962. gadā) (M. Atgāža foto)

nobeiguma darbiem Tērvetes pilskalnā un pēc slimības bija nedaudz atguvusies. Tādēļ cienījamā un pieredzējusi pētniece vairākas nedēļas bija Sēļu II ekspedīcijas darbinieku pulkā. Viņa palīdzēja Jolantai Daigai dzelzs ieguves krāšņu “preparēšanā”. E. Brīvkalnei bija ievērojama pieredze jau no pirmskara ekspedīcijām. Jaunie Arheoloģijas nodaļas darbinieki Latvijas vēstures muzejā saucās preparatori.

Vienu šauru XIV izrakumu laukumu “nolaidām” pa nogāzi DR virzienā līdz Spietiņu strautei “slīkšņai”. Gadījās, ka Jolantai bija jābrauc uz Rīgu, bet man – uz Pļaviņām vervēt darbaspēku. Laukumā izrakumus vadīja E. Brīvkalne. Tūlīt pēc velēnas norakšanas viņa bija ļoti precīzi atzīmējusi katru lielāka dzelzs sārņa atradumu šajā laukumā, atzīmējusi keramikas atradumu vietas. Nāk prātā profesora Arveda Švābes

a)

b)

5. att. Spietiņu 1. dzelzs ieguves krāsns: a) kopskats I b izrakumu laukumā līdzās profilam; b) šahtas griezums (M. Atgāža foto)

1938. gadā nodibinātā zinātnisko rakstu krājuma "Straumes un avoti" I sējumam izvēlētais moto: "Ej augšup pa straumi, un tur tu atradīsi avotu: aplūko to krietni" (Kronvalda Atis). Emīlijai Brīvkalnei piemita šāds krietnums un pamatīgums. Viņa vienmēr centās pieaicināt speciālistus tajās ar izrakumiem saistītās nozarēs, kuras pati pietiekami nepārzināja. E. Brīvkalne bija pratusi novērtēt arī Tērvetes pilskalnā vairākas vasaras strādājušā Andra Caunes spējas pamanīt un skaidrot celtniecības pēdas, kuras saglabājusi zeme.

Dr. habil. hist. A. Caune – Rīgas un Latvijas viduslaiku piļu arheoloģijas speciālists.

Pēdējā – 1963. gada sezonā izrakumi notika mūsu "Lazdu kalniņa" DA pusē – pret avotu. XVI izrakumu laukumā (izlūktranšejā) uzīta stipri izpostīta dzelzs ieguves krāsns bedrē, kuras abos galos bija pa lielam laukakmenim un bedrē prāvs sārņu daudzums. Krāsns veids nebija nosakāms. 23. augustā biju klāt brīdī, kad strādniece, kura darbojās blakus – XVIII b izrakumu laukuma ZA stūrī līdzās "Lazdu kalniņam", apmēram

14 metrus no 6. dzelzs ieguves krāsns vietas, attīrīja mazu, 3,8 cm garu dzelzs spieķadatu, kurai smailes galiņš nodrupis. Rotadata sīka, bet ar masīvu, it kā uzblīdušu galvu (šķērsgriezumā neregulārs četrstūris, tuvs rombam), adatas kakliņš sīki tordēts. Koordinātes 14,25x13,80, dziļums 55 cm, inventāra numurs VI-468. Pēc neilga laika atrada otru rotadatu, līdzīgu, tikai veselu. Garums 4,8 cm, galva mazliet lielāka nekā iepriekšējai adatai, inventāra numurs VI-469. Pēc izrakumu plāna redzams, ka atradumu vieta XVIII b laukuma ZA stūrī, adatas atrastas metru viena no otras – 56. un 57. pavarda tuvumā.

Tās pašas dienas vakarā ieskatījās Raula Šnores 1930. gadā iznākušajā rakstā par Latvijas dzelzs laikmeta rotadātām, kur līdzīgas dzelzs rotadatas ar bronzas aptinumu ir parādītas salīdzinājumam. Tie ir paraugi no Austrumprūsijas – Romintenas Goldapas apriņķī un Hansenas Olecko apriņķī Polijas teritorijā (II tab. 5., 6.). Spietiņu rotadai līdzīgas adatas (no Gutas) Ježijs Okuličs 1973. gadā attiecināja uz 1. gadsimtu.¹⁵ Spietiņu rotadata publicēta Brīvdabas muzejā 1975. gadā rīkotās rotaslietu izstādes katalogā, ierindojot to starp 2.–4. gs. senlietām.¹⁶ Sērenes Pungās un Pāķos atrastas adatas no 1960.–1961. gada izrakumiem pieminējam jau iepriekš.

Šo divu rotadatu atradums Spietiņu apmetnes pavarda tuvumā atgādina latviešu etnogrāfiskos materiālos sastopamo “malu mētāšanas” paražu un ziedojumus pie pavarda vai pavardā. Labi dokumentēta līdzīga paraža izsekojama Ogresgala Ķenteskalna pilskalna izrakumu materiālos. Ķenteskalna atradumi attiecas galvenokārt uz vidējo dzelzs laikmetu, taču līdzīga paraža sastopama jau agrajā dzelzs laikmetā.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītājs Jānis Ciglis ir nopietni pievērsies sēļu etniskās vēstures jautājumiem un aplūko tos kopsakarā ar sēļu kaimiņiem. Ievēroti valodniecības, antropoloģijas un vēstures dotumi. Savākti dati par šo rotadatu atradumu vietām, kuras Latvijā zināmas galvenokārt sēļu apdzīvotajā teritorijā.¹⁷ Arī šinī krājumā Jānis Ciglis ir apcerējis jautājumu par sēļu etnoģenēzi. Ir mainījušies agrākie uzskati par sēļiem valodnieku un antropologu skatījumā. Šķiet, ka sēļu un Austrumzemgales sakars ir loģisks un arheoloģiskajā skatījumā pamatots.

Spietiņu apmetnes avotam tuvākajā daļā kultūrlānis XIX izrakumu laukumā sasniedza 180 cm biezumu. Kā jau iepriekš pieminēts, XIX izrakumu laukums iekļaujas ģeoloģiski izveidojušās ieplakas vietā, kur bijušas izvietotas pārsvarā guļbūves ēkas, par ko liecina mālu apmetums. Tomēr jādomā, ka bez slietņveida saimniecības ēkām nav iztikuši.

Minēto ieplaku izmantošana apbūvē ir likumsakarīga. Šajās vietās tā saucamā karsta parādība nodrošina lietusūdeņu aizplūšanu. Virsējo slāņu nosēšanās saistīta ar pazemes izskaloziem dolomīta un ģipša slāņiem. Šādu iespēja autoram apstiprināja habilitētais

ģeoloģijas doktors Guntis Eberhards. Inženierģeologu sastādītā karte rāda pazemes karsta izplatību Spietiņu apkārtnē (sk.: Latvijas PSR ģeogrāfija. – Rīga, 1974. – 37. lpp., grāmatas pielikumā – Latvijas PSR vispārējās inženierģeoloģiskā karte). Jāņem vērā, ka mūsu ēras agrajā un vidējā dzelzs laikmetā klimats bija ievērojami sausāks nekā vēlajā dzelzs laikmetā.

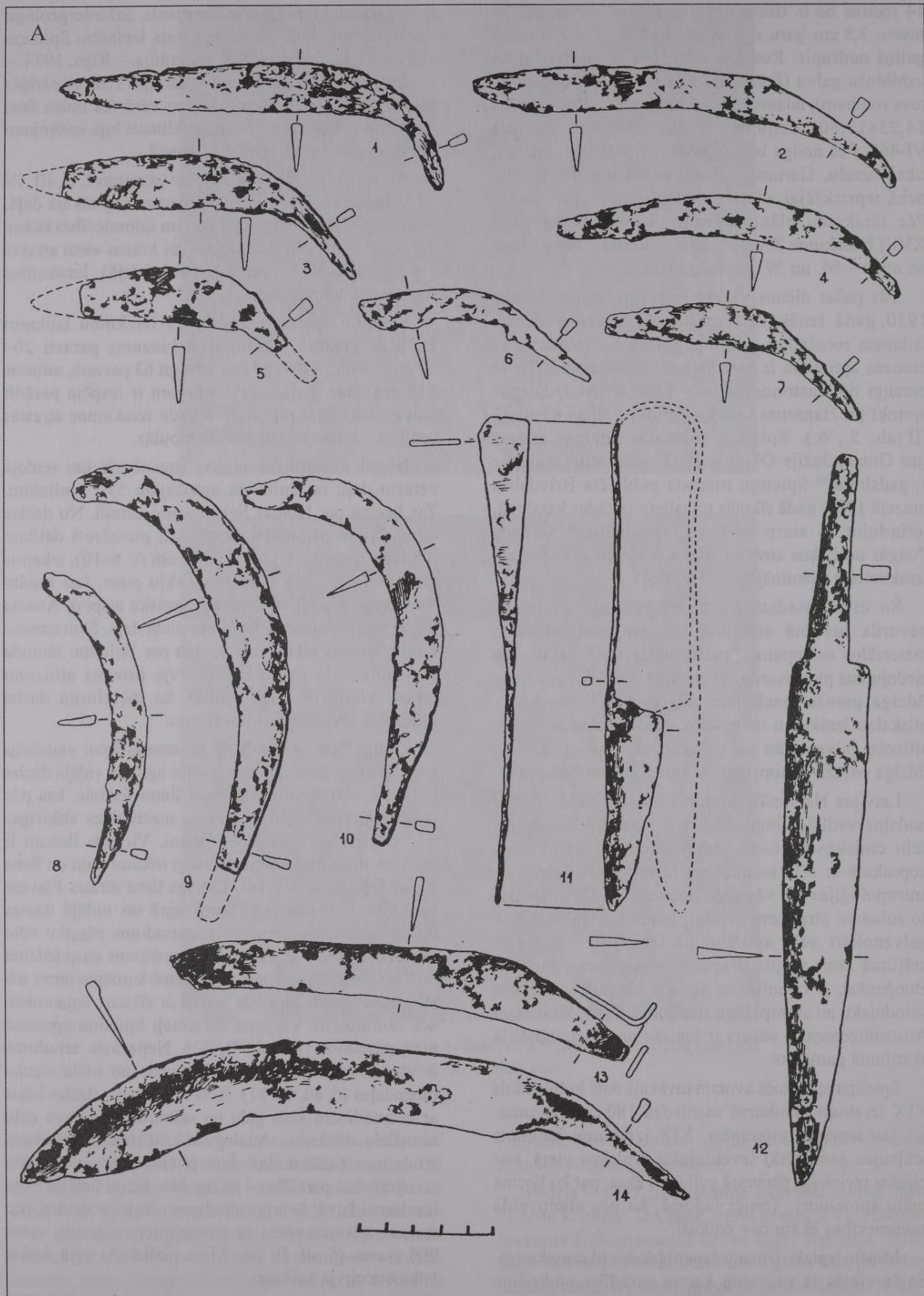
Apmetnē izdalījās dzelzs ieguves rajons I, II, III, IV un V laukumā. Tas atradās apmetnes augstākajā daļā, 10–20 m atstatu no dzīvojamām un saimniecības ēkām. Tikai vēl viena (6.) dzelzs ieguves krāsns vieta atrakta 1963. gadā XVI laukumā (izlūktranšējā). Izrakumos iegūtas 1,5 tonnas sārņu.

Spietiņu apmetnē izpētīti 19 izrakumu laukumi 2250 m² platībā. Kultūrslāņa biezums parasti 20–60 cm, vietām 110–180 cm. Atsegti 63 pavardi, atrastas 513 senlietas. Šajā rakstā autoram ir iespēja parādīt galvenokārt tikai pirmo divu gadu izrakumos atrastās senlietas, kuras ir noformētas tabulās.

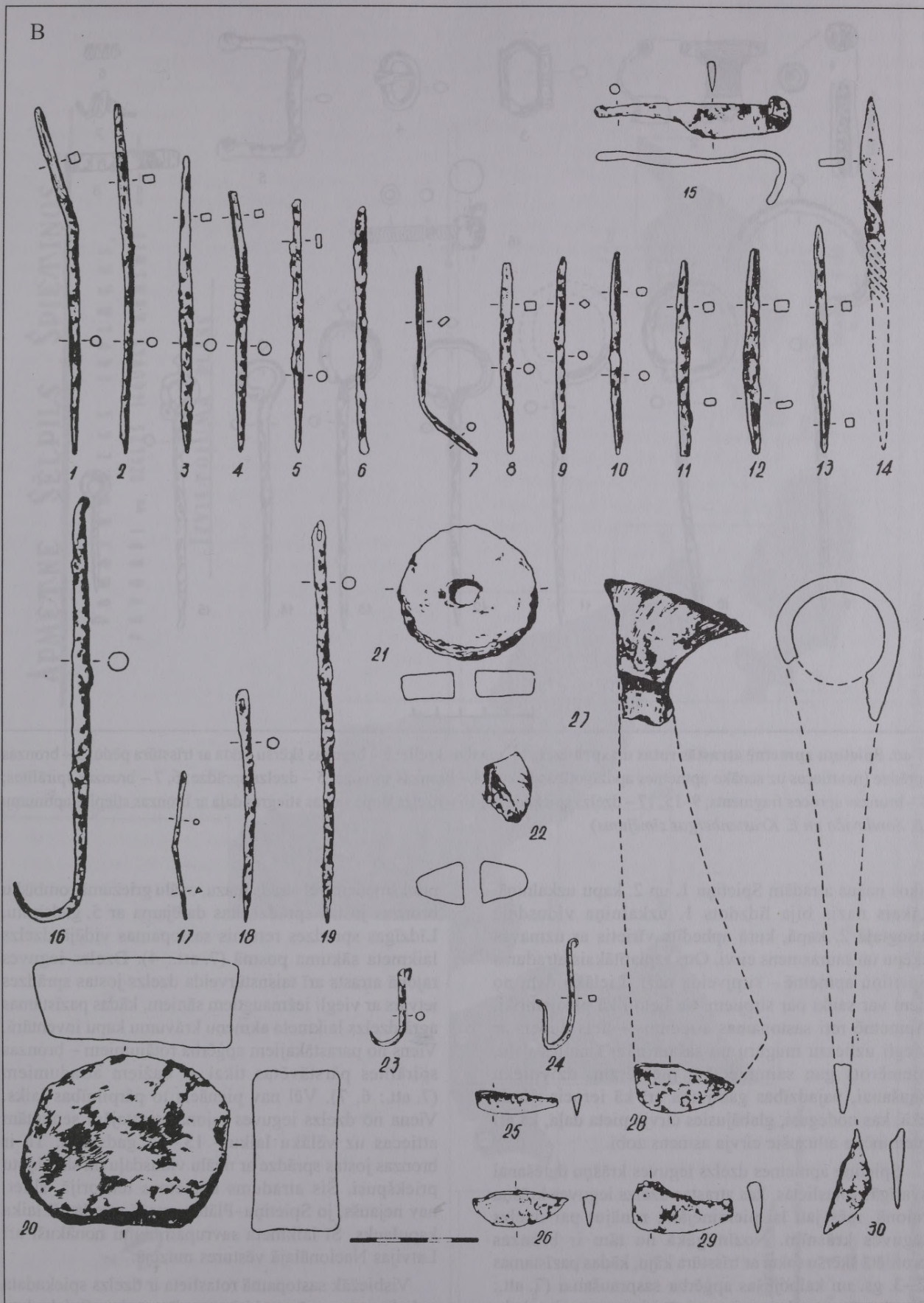
Biežāk sastopamā senlieta – graudberži, kas veidoja ceturto daļu no apmetnē atrastajām 513 senlietām. Tas liecina par labības lielo nozīmi uzturā. No dzelzs darbarīkiem pārstāvēti likie naži, piemēroti darbam līdumā (6. att. A: 1–7), sirpjī (6. att. A: 8–10), izkaptis (6. att. A: 13, 14). Atrasta dzirkļu puse, kas pieder senākajam dzirkļu veidam ar eliptisku atspēri. Atrasta viena dzelzs šaurasmens cirvja pieta daļa. Šaurasmens cirvju asmens atlauzumi liecina par Spietiņu tērauda trauslumu. Un fakts, ka šī cirvja asmens atlūzumi atrasti vienuviet, liek domāt, ka metalurgu darba kļūmes ir ievērotas un novērtētas.

Dzelzs īleni bija ikdienā un amatniekam vajadzīgs rīks. Spietiņu apmetnē sastopamas agrā un vidējā dzelzs laikmeta sākumam raksturīgās īlenu formas, kas pēc izmēriem, garuma, diametra un masivitātes atšķirīgas no vēlā dzelzs laikmeta formām. Vienam īlenam ir bronzas sloksnītes aptinums starp roktura daļu un īlena darba daļu (6. att. B: 14). Līdzīgs īlens atrasts Pļaviņu Kalniešu II kapulaukā. Starp agrā un vidējā dzelzs laikmeta īleniem viens savrupatradums pārstāv vēlo dzelzs laikmetu – tam raksturīgs tordējums starp iedzītni un īlena darba daļu. Spietiņu apmetnē laimējies atrast trīs labi saglabājušās lāpāmās adatas ar sīkiem, iegareniem acs caurumiem. Vārpstas skriemeļi Spietiņu apmetnē maz pārstāvēti (6. att. B: 22). Neparasts atradums ir vārpstas skriemelis, kas izgriezts no māla trauka dibendaļas (6. att. B: 21). Rets atradums – dzelzs kāsis ar nosmailinātu kāša galu un sašaurinātu roktura daļu ar nelielu atliekumu. Analogiski kāši atrasti Ā. Stubava izrakumos Ķenteskalnā. Šim priekšmetam ir zināmas etnogrāfiskas paralēles – līdzīgi kāši lietoti lielāku zivju iecelšanai laivā. Svarīgs atradums – kaļamā dzelzs, pēc formas taisnstūrveida ar noapaļotiem stūriem, svars 900 gramu (6. att. B: 20). Masa pietiekoša agrā dzelzs laikmeta cirvja kalšanai.

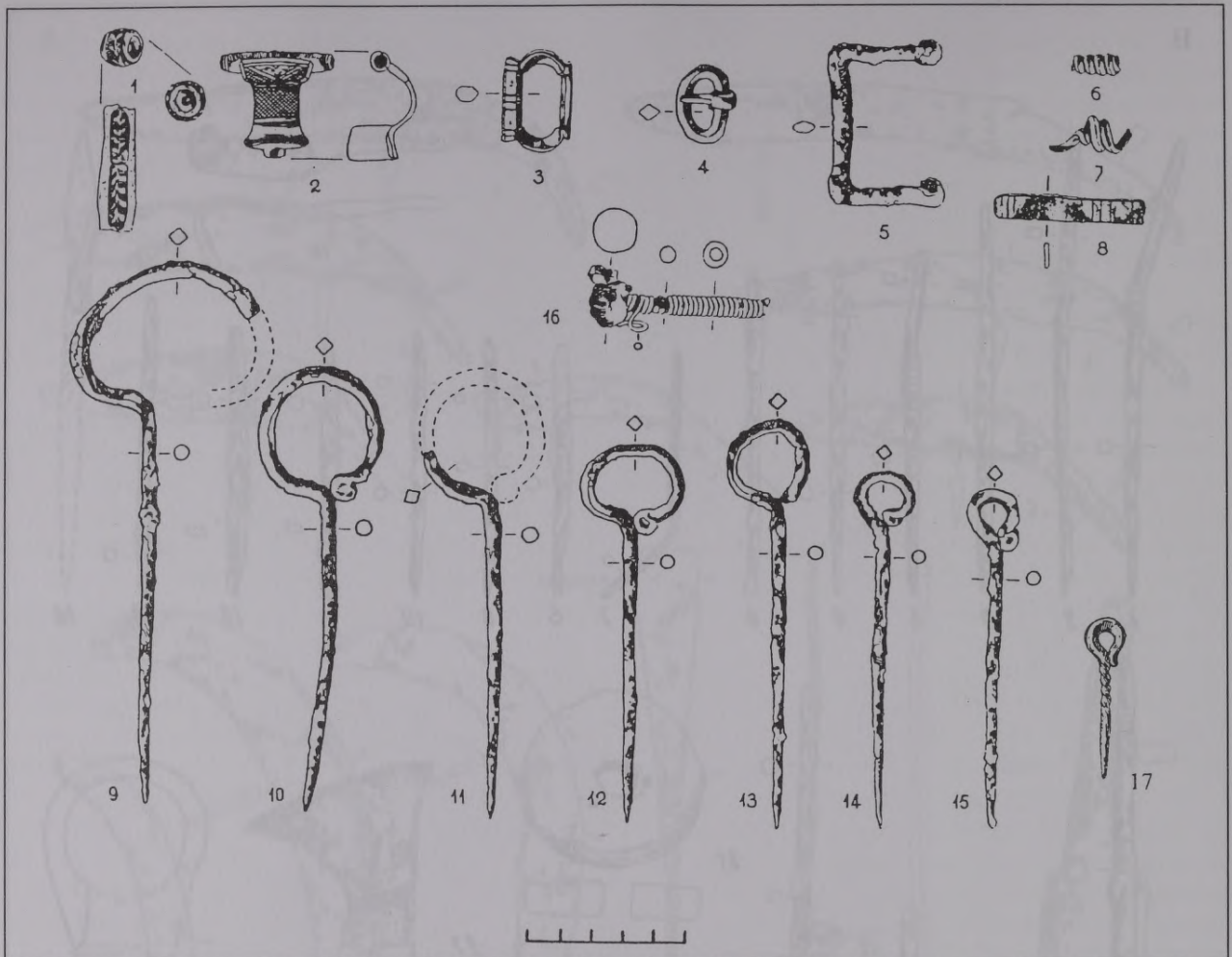
Viens no parastākajiem atradumiem Spietiņu apmetnē – dzelzs likie naži, kas piemēroti darbam līdumā, taču izmantoti arī ikdienā. Līdzīgs dzelzs

6. att. A Spietīņu apmetnē atrastie dzelzs priekšmeti: likie naži (1–7); sirpji (8–10); dzirkles (11), dūcis (12); izkaptis (13, 14) (L. Sondoviča zīmējums)

6. att. B Spietiņu apmetnē atrastie dzelzs un māla priekšmeti: īleni (1-14); greblis (15); kāsis (16); adatas (17-19); kaļamā dzelzs (20); māla vārpstu skriemeļi (21, 22); makšķerāķi (23, 24); cirvju fragmenti (25-30) (L. Sondoviča zīmējums)

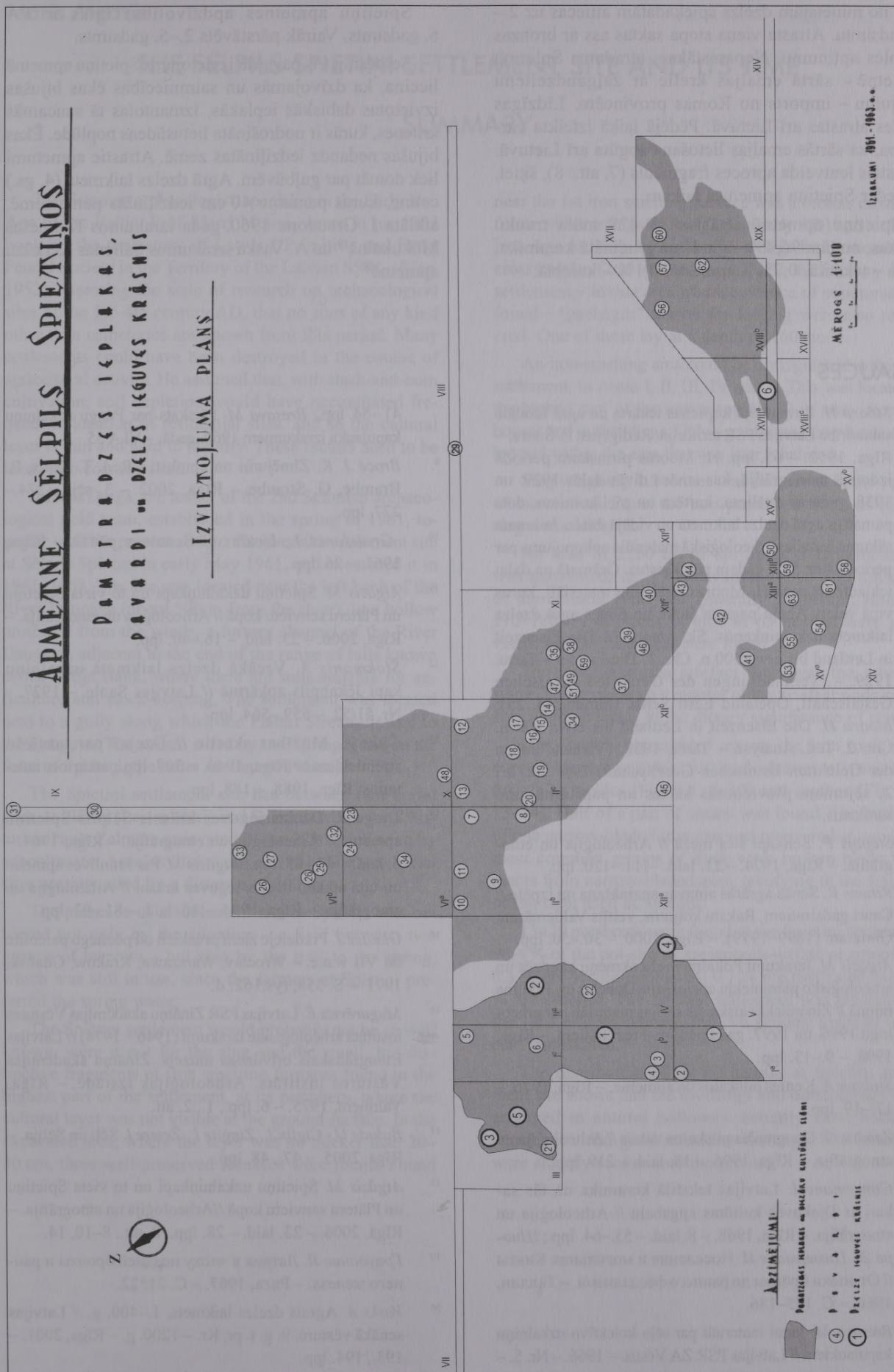
7. att. Spietīņu apmetnē atrastās rotas un sprādzes: 1 – emaljas krelle; 2 – bronzas šķēršu sakta ar trīsstūra pēdu; 3 – bronzas sprādze (neattiecas uz senāko apmetnes apdzīvotības laiku); 4 – bronzas sprādze; 5 – dzelzs sprādze; 6, 7 – bronzas spirālītes; 8 – bronzas aprocas fragments; 9–15, 17 – dzelzs spieķadatas; 16 – dzelzs stopa saktas stiegras daļa ar bronzas stieples aptinumu (L. Sondoviča un E. Krastenbergas zīmējums)

līkos nažus atradām Spietīņu 1. un 2. kapu uzkalniņā. Līkais nazis bija līdzdots 1. uzkalniņa vidusdaļā atsegtajā 2. kapā, kurā apbedīts vīrietis ar uznavas šķēpu un šaurasmens cirvi. Otrs izplatītākais atradums Spietīņu apmetnē – sirpjveida naži. Lielāko daļu no tiem var saukt par sirpjjiem, tie lietoti kā pļaujamrīki. Apmetnē reti sastopams atradums – liels duncis ar viegli uzliektu muguru un sašaurinātu smailes daļu, piemērots gan saimniecībā, piemēram, dzīvnieku kaušanai, vajadzības gadījumā arī kā ierocis. Kādā ēkā, kas nodegusi, glabājusies cirvja pieta daļa, kā arī pieminētie atlūzušie cirvja asmens zobi.

Spietīņu apmetnes dzelzs ieguves krāšņu datēšanai svarīgās rotaslietas, kas atrastas dzelzs ieguves krāšņu rajonā, mēs jau īsi pieminējām, runājot par dzelzs ieguves krāsnīm. Nozīmīgākā no tām ir bronzas profilētā šķēršu sakta ar trīsstūra kāju, kādas pazīstamas 2.–3. gs. un kalpojušas apģērba saspraušanai (7. att.: 2). Ar šo atradumu iepazīs igauņu arheoloģe Marta Šmīdehelma, un viņa šo formu attiecināja uz 3. gadsimtu. Dzelzs ieguves krāšņu rajonā no bronzas

priekšmetiem vēl atrada mazu, ovālu griezumā rombisku bronzas jostas sprādzi, kas datējama ar 5. gadsimtu. Līdzīgas sprādzes retumis sastopamas vidējā dzelzs laikmeta sākuma posmā (7. att.: 4). Dzelzs ieguves rajonā atrasts arī taisnstūrveida dzelzs jostas sprādzes ietvars ar viegli iežmaugtiem sāniem, kādas pazīstamas agrā dzelzs laikmeta akmeņu krāvumu kapu inventārā. Viens no parastākajiem apģērba rotājumiem – bronzas spirālītes pārstāvētas tikai ar dažiem atradumiem (7. att.: 6, 7). Vēl nav pienācis to pārpilnības laiks. Viena no dzelzs ieguves rajonā atrastajām senlietām attiecas uz vēlāku laiku – 13.–14. gadsimtu. Tā ir bronzas jostas sprādze ar ovālu vidusdaļu un skaldņotu priekšpusi. Šis atradums apmetnes teritorijā, šķiet, nav nejaušs, jo Spietīņu–Plāteru mežā atrodas šī laika kapulauks. Šī laikmeta savrupatradumi nonākuši arī Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā.

Visbiežāk sastopamā rotaslieta ir dzelzs spieķadata ar lielu, griezumā rombisku, apaļīgu galvu. Spieķadatu loka satinums ir ar atrotītu galu. Līdzīgas spieķadatas atradām arī Spietīņu 1. kapu uzkalniņā.¹⁸ Lielākā

8. att. Spietiņu apmetnes pamatradzes ieplakas, pavardi un dzelzs ieguves krāšņu izvietojuma plāns

daļa no minētajām dzelzs spieķadātām attiecas uz 2.–4. gadsimtu. Atrasta viena stopa saktas ass ar bronzas stieples aptinumu. Neparastākais atradums Spietīņu apmetnē – sārta emaljas krelle ar zaļgandzeltenu rotājumu – imports no Romas provincēm. Līdzīgas krelles atrastas arī Lietuvā. Pēdējā laikā izteikta varbūtība, ka sārtais emaljas lietošana apgūta arī Lietuvā. Atrastais lentveida aproces fragments (7. att.: 8), šķiet, nepieder Spietīņu apmetnes laikam.

Spietīņu apmetnē atrastas 13 429 māla trauku lauskas, no tām 96,4% – gludā un gludinātā keramika, 0,3% – tekstilā, 0,7% – apmestā, 0,1% – kniebtā.

ATSAUCES

- 1 *Moora H.* Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā/ Rediģējusi E. Šnore. – Rīga, 1952. – 65. lpp. H. Mooras pirmskara periodā izdotajā monogrāfijā, kas iznāca divās daļās 1929. un 1938. gadā ar attēliem, kartēm un pielikumiem, dots pamatīgs agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta sākuma Latvijas arheoloģiskā materiāla apkopojums par periodu līdz 500. gadam pēc Kristus. Grāmatā pa daļai iekļauti arī paša H. Mooras izrakumu materiāli, kurus viņš veicis Ābeļu pagasta Boķu un Slatas agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapos. Sk. *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. 1. Die Funde. – Tartu, 1929. – (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Opetatud Eesti Seltsi Toimetused, 25); *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. 2. Teil. Analyse. – Tartu, 1938. (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 29). Sk. arī 2. sējumam pievienotās kartes un papildinājumu sarakstus.
- 2 *Stepiņš P.* Senkapi Īles mežā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 111.–120. lpp.
- 3 *Ritums R.* Senās agrārās ainavas apzināšana un izpēte // Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979). – Rīga, 2000. – 30.–50. lpp.
- 4 *Atgāzis M.* Izrakumi Pokaiņu meža akmeņu kaudzēs un arheoloģisko pieminekļu apzināšana Dobeles un Tukuma rajonā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1996. un 1997. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1998. – 9.–13. lpp.
- 5 *Stubavs A.* Ķentes pilskalns un apmetne. – Rīga, 1976. – 17.–19. lpp.
- 6 *Zemītis G.* Daugmales pilskalna valnis // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 219. lpp.
- 7 *Cimermane I.* Latvijas tekstilā keramika un tās sakari ar Djakovas kultūras apgabalu // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1968. – 8. laid. – 53.–64. lpp.; *Шноре Э., Цимермане И.* Поселение и могильник Кивты // От эпохи бронзы до раннего феодализма. – Таллин, 1966. – С. 175–186.
- 8 *Bresava M.* Jauni materiāli par sēļu kolektīvo uzkalniņu kapulaukiem // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1966. – Nr. 5. – 41.–54. lpp.; *Bresava M.* Pārskats par Pungu uzkalniņu kapulauka izrakumiem 1960. gadā. – VI A 55.
- 9 *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti / Red. T. Zeids, R. Brambe, G. Straube. – Rīga, 2002. – 3. sēj. – 274.–277. lpp.
- 10 *Graudonis J., Urtāns V.* Senatnes pēdās. – Rīga, 1961. – 26. lpp.
- 11 *Atgāzis M.* Spietīņu uzkalniņkapi un to vieta Spietīņu un Plāteru senvietu kopā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2006. – 23. laid. – 16.–40. lpp.
- 12 *Štokmanis A.* Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē // Latvijas Saule. – 1927. – Nr. 51/52. – 559.–564. lpp.
- 13 *Čaks A.* Mūžības skartie // Dzejas par latviešu strēlniekiem. – Rīga, 1940. – 307. lpp.; atkārtots izdevums: Rīga, 1988. – 188. lpp.
- 14 *Daiga J.* Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietīņu apmetnē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1964. – 6. laid. – 47.–65. lpp.; *Atgāzis M.* Par Jaunlīves apmetni un tajā atklāto dzelzs ieguves krāsni // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1994. – 16. laid. – 81.–92. lpp.
- 15 *Okulicz J.* Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e. – Wroclaw, Warszawa, Krakow, Gdańsk, 1971. – S. 358, rys. 162: d.
- 16 *Mugurēvičs Ē.* Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arheoloģiskie izrakumi (1946–1974) // Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts. Arheoloģijas izstāde. – Rīga, Valmiera, 1975. – 6. lpp., 1., 2. att.
- 17 *Balode U., Ciglis J., Ziņģīte I., Žeiere I.* Sēļi un Sēlija. – Rīga, 2005. – 47., 48. lpp.
- 18 *Atgāzis M.* Spietīņu uzkalniņkapi un to vieta Spietīņu un Plāteru senvietu kopā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2006. – 23. laid. – 28. lpp., 8. att.: 8–10, 14.
- 19 *Гraudонис Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. – Рига, 1967. – С. 21, 22.
- 20 *Vaska A.* Agrais dzelzs laikmets, 1.–400. g. // Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 193., 194. lpp.

THE SĒLPILS SPIETIŅI SETTLEMENT SITE AND ITS TIME

SUMMARY

The Estonian archaeologist, specialist in the Early Iron Age of the Baltic, Prof. Harri Moora, wrote in his 1952 book on the prehistory of Latvia ('Primitive and Early Feudal Society in the Territory of the Latvian SSR' – Rīga, 1952), assessing the state of research on archaeological sites of the 1st–4th century AD, that no sites of any kind other than cemeteries are known from this period. Many settlements could have been destroyed in the course of agricultural activity. He assumed that, with slash-and-burn cultivation, soil depletion would have necessitated frequent re-location of residential sites, and so the cultural layer is thin and hard to identify. These factors need to be taken into consideration.

Jolanta Daiga, the leader of the 2nd Selonian archaeological field team, established in the spring of 1961, together with the present author, discovered a settlement site at Sēlpils Spietiņi in early May 1961, and excavated it in 1961–1963. The site was located near the left bank of the River Daugava (about 500 m from the river), in a hollow protected from the winds, a former channel of the River Daugava, adjacent to the end of the range of hills known as the Sēlija Bank, where there are soils suitable for agriculture and stock-keeping. The settlement was located next to a gully along which the Plāteri Stream flowed to the Daugava. The stream is fed by two springs (one on the farm of Spietiņi, the other on that of Plāteri).

The Spietiņi settlement site lies between two burial sites, at Plāteri (Lejasplāteri) and Spietiņi, where local historian Pauls Zelmers excavated in the 1890s, followed by schoolmaster Arnolds Stokmanis in 1921. The two burial sites are separated by a distance of 300 m.

The presence of a settlement site at Spietiņi was betrayed not only by the situation – a field between two groups of barrows – but also by the trail to the spring, which was still in use, since the farmers at Spietiņi preferred the spring water.

The Spietiņi settlement would probably not be so well known, were it not for the slag and the small, but distinctive fragments of iron smelting furnaces found in the highest part of the settlement, at its periphery, where the cultural layer was not visible at the ground surface. In the excavated area, where the layer was no thicker than 20–30 cm, three well-preserved furnaces were found. Found

near the 1st iron smelting furnace was a bronze crossbow fibula with a triangular foot (3rd century AD) and an Early Iron Age walking-stick pin with a large head, rhombic in cross-section (2nd–4th century AD). In the territory of the settlement – in that area where evidence of structures was found – 'packages' of iron for forging were also recovered. One of these lay at a depth of 160 cm.

An iron-smelting area could be distinguished within the settlement, in Areas I, II, III, IV and V. This was located in the highest part of the settlement, 10–20 m away from the houses and outbuildings. Only one iron smelting furnace was located within the area that was later inhabited.

Slag weighing 1.5 tonnes was recovered in the course of excavation. From the best-preserved furnaces all the slag was collected.

An area of 2250 m² of the Spietiņi settlement site was excavated, in 19 excavation areas. The thickness of the cultural layer was generally 20–60 cm, reaching 110–180 cm in places. A total of 63 hearths were excavated, and 513 artefacts were found.

The most common artefact form was the grinding stone. These made up a quarter of the artefact finds on the site, which testifies to the dietary significance of cereals.

Most widely represented among the iron tools were curved knives, suitable for land clearance work (Fig. 6A: 1–7), sickles (Fig. 6A: 8–10) and scythes (Fig. 6A: 13–14). Half of a pair of shears was found. The butt part of one narrow-bladed iron axe was recovered. Among the most common groups of finds were broken blade fragments from narrow-bladed axes, testifying to the fragility of the steel used at Spietiņi.

13429 potsherds were found at the Spietiņi settlement. 96.4 % of the pot-sherds are smooth-walled or smoothed; 0.3 % are textile-impressed; 0.7 % are rusticated and 0.1 % are pinched. The Spietiņi settlement was inhabited in the 1st – 6th/7th century, 2nd–5th century material being best represented.

The distribution of the 63 hearths at Spietiņi settlement site shows that the dwellings and outbuildings were arranged in natural hollows – actually karst hollows, which provided good rainwater drainage. The buildings were slightly sunken into the ground.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* a) View from Plāteri Hill in 1961. At left: Plāteri barrow; at centre, in the Daugava Valley: Spietiņi settlement; at right, by the birch tree: Spietiņi barrow; in the background: the town of Pļaviņas. View from SE.
 b) Location plan of the Plāteri and Spietiņi settlement sites, showing the excavation areas of 1961–1963.
- Fig. 2.* Comparison of the situation of the Spietiņi settlement site on a map from 1925 (scale 1:75000) and a map from 2005.
- Fig. 3.* The excavation areas at Spietiņi settlement site in 1962. In the background is the Spietiņi barrow. View from SW.
- Fig. 4.* General view of the Spietiņi settlement site in 1962: a) view from E; b) view from W. In the foreground is the area of the iron smelting furnaces.
- Fig. 5.* The 1st iron smelting furnace at Spietiņi.
- Fig. 6A.* Iron artefacts found at Spietiņi settlement site: curved knives (1–7); sickles (8–10); shears (11); knife (12); scythes (13–14).
- Fig. 6B.* Iron and clay artefacts found at Spietiņi settlement site.
- Fig. 7.* Ornaments and buckles found at Spietiņi settlement site: 1 – enamel bead; 2 – bronze crossbow fibula with triangular foot; 3 – bronze buckle (not from the earlier period of occupation of the site); 4 – bronze buckle; 5 – iron buckle; 6–7 – bronze spirals; 8 – bronze armband fragment; 9–15 – iron walking-stick pin; 16 – part of the chord of an iron crossbow fibula, wound with bronze wire.
- Fig. 8.* Plan showing the hollow in the bedrock at Spietiņi settlement site, the hearths and the iron smelting furnaces.

JĀNIS CIGLIS

SĒĻU ETNOĢENĒZE AUSTRUMBALTIJAS ETNOKULTŪRVĒSTURISKO PROCESU KONTEKSTĀ

Sēļu etnoģenēzes problēmas nevar risināt atrauti no citu baltu tautu, it īpaši latgaļu etniskās vēstures. Tikai kultūretnisko procesu analīze plašākā teritorijā ļauj izprast sēļu etnoģenēzes problēmas. Jāatzīmē, ka īpaši intensīvi kultūretniskie procesi norisinājās austrumbaltu teritorijās 1. gadu tūkstoša pirmajā pusē un vidū, kad, sadaloties samērā vienotajam austrumbaltu švīkātās keramikas kultūras areālam, formējās latgaļi, zemgaļi, sēļi, lietuvieši un citas baltu tautas, no kurām vēlāk konsolidējoties izveidojās mūsdienu latviešu un lietuviešu tautas.

Šo sarežģīto etnisko procesu atblāzmas ir saglabājušās latviešu valodā. Mūsdienu augšzemnieku dialekta latgaliskās un sēliskās izloknes stipri atšķiras no lejzemnieku izloksnēm. Latgaliskajām un sēliskajām izloksnēm salīdzinājumā ar zemgaliskajām un Vidzemes vidus izloksnēm, kas ir latviešu literārās valodas pamatā, ir pavisam cita fonētiskā un fonoloģiskā sistēma. Daudz atšķirību no zemgaliskajām un Vidzemes vidus izloksnēm ir latgalisko izlokšņu morfoloģijā un leksikā.¹ Lielas atšķirības ir intonācijās – zemgaliskajās un Vidzemes vidus izloksnēs runā krītošajā, Sēlijā un Aiviekstes baseinā – kāpjošajā, bet Latgalē – lauhtajā intonācijā. Savukārt Ziemeļlatvijā ir triju intonāciju apgabals, kur sastopamas visas trīs minētās intonācijas.²

Šķiet, ir jāatsakās no domas, ka bijusi vienota senbaltu tauta un valoda, ka bijusi vienota senlatviešu valoda, atzīstot, ka mūsdienu baltu tautas un valodas ir dažādu tuvāk vai tālāk radniecīgu etnosu un valodu pēdējo triju gadu tūkstošu laikā notikušas sintēzes rezultāts. To labi parāda arheoloģiskais materiāls, kurā saskatāma divu lielu kultūras strāvu (Viduseiropa –

rietumbalti un Austrumeiropa – Piedņepra) mijiedarbība tagadējās Latvijas un Lietuvas teritorijās. Tikai izejot no šādām pozīcijām, ir iespējams izskaidrot sēļu etnoģenēzes problēmas.

Raksta mērķis ir izsekot arheoloģisko kultūru formēšanās procesiem Austrumlatvijā un, konfrontējot arheoloģijas un valodniecības dotumus, mēģināt sasaistīt konkrētas parādības valodā ar noteiktiem arheoloģisko kultūru formēšanās posmiem un etnokultūrvēsturiskiem procesiem, īpašu uzmanību pievēršot sēļu apdzīvotajai teritorijai.

Latviešu valodniecībā ir pieņemta doma, ka uzsvara pārvietošanās uz vārda sākumu Baltijas somu valodu ietekmē izraisa virkni izmaiņu valodā, kuru rezultātā latviešu valoda nošķiras no lietuviešu valodas. Tādas izmaiņas valodā kā uzsvara pārvietošanās uz vārda sākumu var notikt, tikai diviem dažādiem etnosiem ilgstoši dzīvojot etniski jauktā teritorijā un vienam otru ietekmējot. Arheologa uzdevums būtu noskaidrot baltu un Baltijas somu mijiedarbības iespējamo areālu un aptuveno laiku, kad tā varētu būt notikusi.

Diezgan vienvēidīgo švīkātās keramikas kultūru 1. gadu tūkstoši pirms Kristus, domājams, var saistīt ar samērā vāji diferencētiem austrumbaltiem. Šīs vienotās arheoloģiskās kultūras ietvaros neizdodas atrast liecības, kas norādītu uz latviešu un lietuviešu valodu diferencēšanos. Jāatzīmē, ka kultūras izplatības areālā ietilpa vēlākā sēļu apdzīvotā teritorija (Daugavas krasti, Augšzeme un Lietuvas ziemeļaustrumu daļa). Tomēr par nelielām reģionālām īpatnībām liecina, piemēram, Augšzemes tipa akmens cirvju biežākā sastopamība vēlākajā sēļu apdzīvotajā teritorijā.

Iespējams, ilgstoši pastāvējusi etniski jaukta baltu un Baltijas somu teritorija ir A. Vaska izdalītais švīkātās keramikas kultūrvēsturiskais apgabals,³ kurā atšķirībā no švīkātās keramikas kultūras areāla ietilpa arī Latvijas ziemeļdaļa, Igaunija, daļa Pleskavas un Novgorodas apgabala teritorijas. Te 1. gadu tūkstoši pirms Kristus ir sastopama švīkātā keramika, bet tā nav dominējošā. Šī apgabala austrumu daļas robežas aptuveni sakrīt ar R. Agejevas konstatēto baltu hidronīmu izplatības areālu Pleskavas un Novgorodas apgabalā,⁴ turklāt pētniece tos saista ar senākiem laikiem nekā iespējamā austrumbaltu infiltrēšanās kopā ar slāviem šajā teritorijā 1. gadu tūkstoša otrajā pusē slāvu migrācijas rezultātā.⁵ Šajā teritorijā ietilpstojā Ziemeļlatvijā ir gan virkne Baltijas somiem raksturīgo akmeņu krāvumu kapu uzkalniņu ar šķirstiem kapulauku, gan smilšu uzkalniņu kapulauku, par kuru kultūras un etnisko piederību izteikti dažādi viedokļi. Visticamāk šī teritorija bija ar etniski jauktu raksturu, kur dzīvoja gan balti, gan Baltijas somu senči. Šādu apgalvojumu apstiprina fakts, ka uz šo laiku var attiecināt senākos aizguvumus no baltu valodām Baltijas somu valodās, kas saistās ar zemkopību un lopkopību, nocietinājumiem.⁶ Šajā laikā līdz ar švīkātās keramikas kultūras izveidošanos Austrumbaltijā par dominējošo saimniecības nozari bija kļuvusi lopkopība, nozīmīga loma bija arī zemkopībai, par saimniecības centriem kļuva nocietināti pilskalni. Maz ticama ir somu–baltu kontaktu intensīva pastāvēšana agrāk – neolīta beigās, jo, piemēram, Lubānas tipa keramikas saknes meklējamas dienvidaustrumu virzienā.

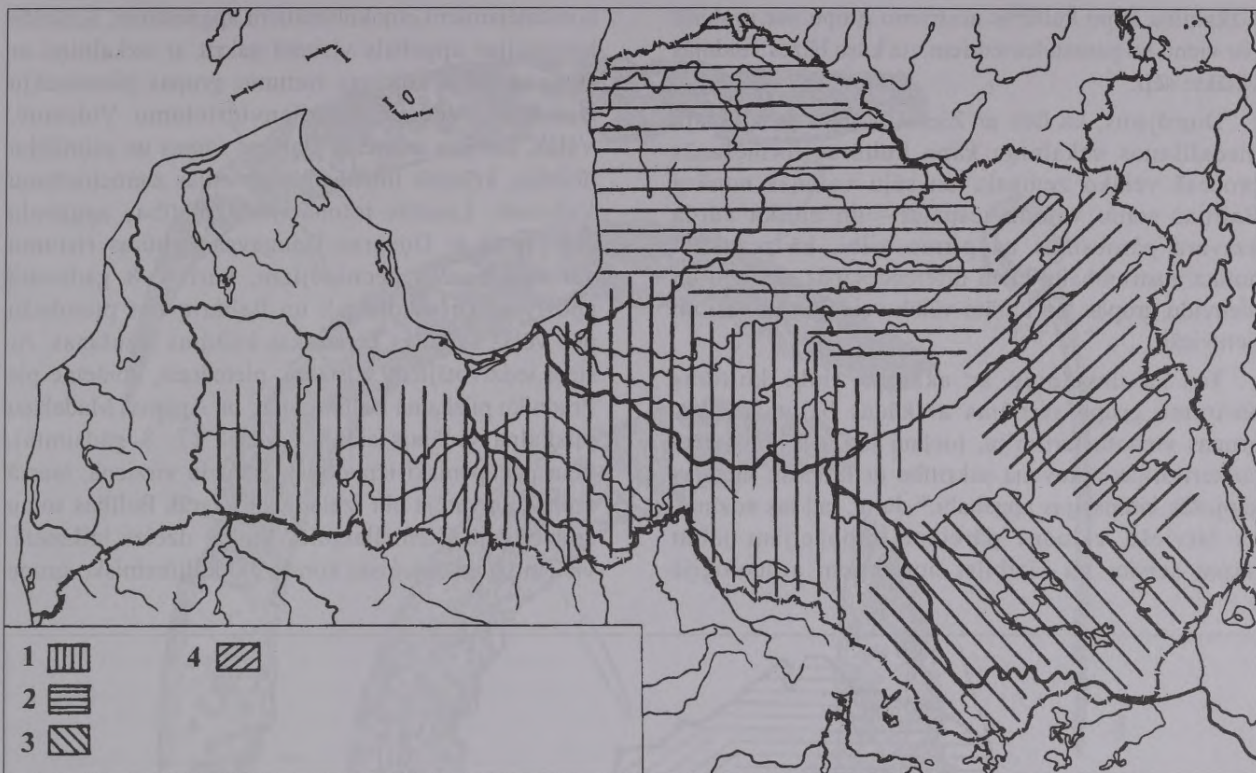
Pēdējos gadsimtos priekš Kristus un laikā ap Kristus dzimšanu švīkātā keramika Zemgalē, Daugavas lejtecē un vēlākajā sēļu teritorijā ir jau izzudusi, un to 1. gadsimtā nomaina kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūra. Šķiet, nedaudz agrāk šis process notika Daugavas lejtecē un Zemgalē, vēlāk – sēļu apdzīvotajā teritorijā Augšzemē. Švīkātās keramikas kultūras loma sēļu etnoģenēzē, protams, ir nenoliedzama, jo tā aizņēma visu vēlāko sēļu apdzīvoto teritoriju. Nevar būt tā, ka šīs kultūras pēcnācēji būtu pilnībā iznīcināti vai padzīti no vēlākā uzkalniņu kapu kultūras apgabala. Daļa šo arheoloģisko kultūru atstājušo iedzīvotāju iekļāvās jaunās uzkalniņu kapu kultūras formēšanā. Taču švīkātās keramikas kultūras nesējus nevar uzskatīt par noteicošajiem uzkalniņu kapu kultūras veidošanās procesā. Vēl pirms jau tāpēc, ka kādu laiku (1.–3. gs.) hronoloģiski vienlaicīgi dzīvo gan vēlās švīkātās keramikas kultūras ciltis dienvidaustrumu Latvijā, gan uzkalniņu kapu kultūras ciltis Sēlijas vaļņa un Aiviekstes baseinā (1. att.). Jaunās kultūras veidošanās, bez šaubām, ir notikusi līdz ar jaunu iedzīvotāju ienākšanu Aiviekstes lejtecē un Sēlijā 1. gadsimtā pēc Kristus vai nedaudz agrāk.

To apliecina Rītes Stupeļu pilskalna izrakumi. Konstatēts, ka pilskalna ar švīkātā keramiku pamešana notikusi pēc tā bojāejas ugunsgrēkā ap 1. gadsimtu vai

pat nedaudz agrāk, par ko liecina Stupeļu pilskalna izrakumu materiālā dominējošās pirmā tipa švīkātās keramikas lauskas, bet trauku lausku ar laužto malu nav.⁷ Nav arī ar laiku ap Kristus dzimšanu datējamo metāla priekšmetu. Spietiņu apmetnē jau 1. gadsimtā dominē gludā keramika un ir daži ar šo laiku datējami metāla priekšmeti – aproces fragments ar pumpurveida galiem, spieķadatas ar paresninātu rombiska griezuma galvu.⁸ Pēc Spietiņu apmetnē, citu uzkalniņu kapu uzbērumos iegūtā mazskaitlīgā agrāko apmetņu keramikas materiāla rodas iespaids, ka visumā Augšzemes rietumu daļā agro švīkātā keramiku nomaina gludā, starp kuras lauskām ir gan nedaudz gludinātās (iespējams, šīs lauskas vairāk raksturīgas uzkalniņu kapu kultūras pastāvēšanas beigu posmam), gan agrās apmetās keramikas lauskas. Pilnībā nav tipiskās apmetās un nagiespiedumiem rotātās keramikas, kuras parādīšanos tradicionāli saista ar uzkalniņu kapu ar akmeņu riņķi parādīšanos.⁹ Gludā keramika līdz 6./7. gs. ir dominējošā sēļu dzīvesvietās arī Lietuvas teritorijā.¹⁰

Par uzkalniņu kapu kultūras izcelsmi ir pausti dažādi uzskati. 20. gadsimta 20.–30. gados valdošais uzskats bija, ka kapu uzkalniņi parādās līdz ar baltu cilšu ienākšanu,¹¹ kas padzen no agrākajām vietām kultūras ziņā atpalikušos somus, par kuru pieminētiem tika atzīti švīkātās keramikas pilskalni. Pēc Otrā pasaules kara, kad tika pierādīta švīkātās keramikas piederība baltiem, kapu uzkalniņu kultūras izcelsmi saistīja ar vietējo švīkātās keramikas kultūras cilšu tālāku attīstību un pārmaiņām sabiedrībā.¹² To saistīja ar lielo saimju sairšanu un mazo saimju izdalīšanos, kur katras saimes mīrušos apbedīja atsevišķā kapu uzkalniņā. Kā etalons īpaši tika uzsvērtā uzkalniņu kapu kultūras vietēja izcelsme no agro metālu perioda kapu uzkalniņiem Gaujas lejtecē.¹³ Daļa pētnieku¹⁴ turpināja uzskatīt, ka uzkalniņu kapu kultūras izcelsme saistāma ar jaunu radniecīgu baltu cilšu ienākšanu no dienvidiem, dienvidrietumiem. 20. gadsimta 90. gados izveidojās viedoklis,¹⁵ kas it kā apvieno abus pretējos uzskatus: uzkalniņu kapu kultūru nevar uzskatīt par radušos tikai no vietējām tradīcijām, taču tajā pašā laikā šīs kultūras attīstībā švīkātās keramikas kultūru nevar uzskatīt par pasīvu.

Kapu uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūra, domājams, veidojās vairāku etnisku grupu kultūru sintēzes rezultātā. Tajā piedalījās vietējās švīkātās keramikas kultūras ciltis, taču to loma bija samērā nenozīmīga. Jādomā, ka līdz ar tekstilās keramikas kultūras izplatīšanos dienvidaustrumu Igaunijā, Pleskavas apgabalā un Ziemeļlatvijā daļa agrāko iedzīvotāju no Ziemeļlatvijas, kuriem pārsvarā bija raksturīga gludā keramika un līdzīgas apbedīšanas tradīcijas kapu uzkalniņos (Makašānu Salenieki, Virānes Puntūzis u. c.), tika atspiesta uz dienvidiem. Tā, piemēram, apbedīšana Virānes Puntūža kapulaukā ir beigusies jau laikā pirms Kristus, bet Virānes Tūjānos jau ar

1. att. Kultūretniskā situācija Latvijā 1.–2. gs.: 1 – uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku kultūra, 2 – akmeņu krāvumu kapulauku kultūra, 3 – vēlās švikātās keramikas kultūra, 4 – ziemeļaustrumu Latvijas uzkalniņu kapulauku kultūra

1.–2. gadsimtu datējams akmeņu krāvumu kapulauks. Ienācēji no ziemeļiem sajaucās ar senākajiem švikātās keramikas kultūras cilšu iedzīvotājiem Daugavas krastos. Iespējams, šis process jau iesākās pāris gadsimtu pirms Kristus dzimšanas, jo, piemēram, ne Daugavas lejteces pilskalnus (Doles Ķivutkalns, Ikšķiles Vīnakalns, Lielvārdes Dievukalns), ne Zemgales pieminekļos (Tērvetes Klosterkalns, Bauskas pilskalns zem mūra pils) nav ar Latēnas laiku datējamu senlietu. Šo pilskalnu apdzīvotības augšējo robežu būtu nepieciešams datēt ar ^{14}C analīžu palīdzību, bet, kamēr mūsu rīcībā nav šādu datējumu, jāprobežojas ar tipoloģisko metodi. Tomēr ar laiku ap Kristus dzimšanu datējamu atradumu skaits Daugavas krastos ir diezgan prāvs (ķīļveida cirvis Lielvārdes Auziņos, kausiņrotas Aizkrauklē, Jumpravā u.c.), un šie priekšmeti nav iegūti švikātās keramikas pieminekļos! Pakāpeniskais švikātās keramikas nomaiņas process ar gludo visumā noslēdzies ar laiku ap Kristus dzimšanu, jo, piemēram, Spietiņu apmetnē, kuras sākumi datējami ar 1. gadsimtu, gludā keramika veido 94,3 %, ¹⁶ švikātās keramikas lausku nav daudz. Par agro metālu perioda Vidzemes iedzīvotāju iespējamo piedalīšanos uzkalniņu kapulauku ar akmeņu riņķi ģenēzē varbūt liecina daži kapu uzkalniņi bez akmeņu riņķa (piemēram, Slates kapulaukā). Jāatzīmē, ka ziemeļaustrumu Latvijā agro metālu perioda kapu uzkalniņu tradīcija iesniedzas

1.–2. gadsimtā, un tad tos pārklāj akmeņu krāvumu kapulauki (Balvu Nauduševa, Makašānu Salenieki). Iespējamo šo uzkalniņu kapulauku izplatīšanos dienvidu virzienā rāda salīdzinoši lielais fāzes B2 (50.–150. g.) atradumu skaits Aiviekstes baseinā un hronoloģiski agri kapu uzkalniņi ar akmeņu riņķi (Meirānu Cīruļi). Meirānu Cīruļu uzkalniņam ir akmeņu riņķis, tajā atsegti divi apbedījumi, vienam no tiem kā piedeva kapā likts kaklariņķis ar tauru galiem.¹⁷ Akmeņu riņķu tradīcijas ieviešanos varētu saistīt ar spēcīgiem iespaidiem no dienvidrietumiem, Rietumlietuvas un Austrumprūsijas teritorijas. To pašu apliecina rotu formas. Taču jāatzīmē, ka arī Virānes Puntūzī¹⁸ un Gaujas lejtecē (Sējas Jaunāmuiža) dažiem kapu uzkalniņiem ar skeletapbedījumiem ir konstatēti akmeņu riņķi.¹⁹ Tāds ir arī ar 1. gadsimtu datētajam Sējas Vīlētāju kapu uzkalniņam.²⁰ Gandrīz visām uzkalniņu kapu kultūras senlietu formām pirmparaugus varam atrast rietumbaltu materiālā. Divu lokālo grupu izveidošanās visticamāk skaidrojama ar to, ka uzkalniņu kapu kultūras formēšanās laikā rietumu daļā (Zemgalē, Žemaitijā) spēcīgāka bija Sembijas pussalas un Piejūras iedzīvotāju ietekme, kas parādās arī tipiskās apmetās keramikas klātbūtnē. Austrumu daļā spēcīgāki bija ziemeļaustrumu elementi, kā arī kultūru ietekmēja sakari ar Mazuru apgabalu. Kā jau minēts, te nav konstatēta tipiskā apmetā keramika.

Uzkalniņu kapu kultūras austrumu grupu var uzskatīt par vienu no pamatelementiem, uz kuru bāzes veidojās vēlākie sēji.

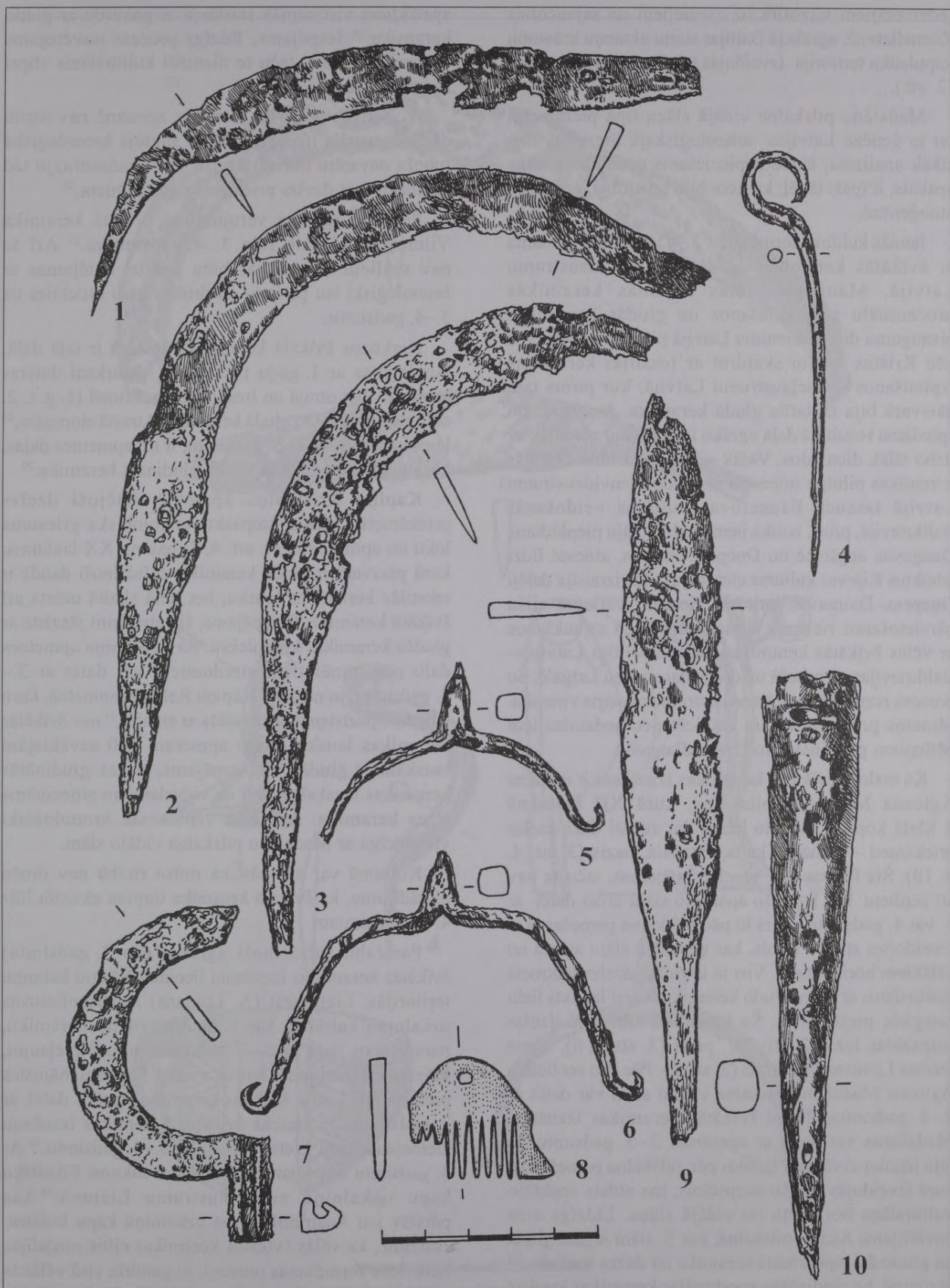
Domājams, ka līdz ar Ziemeļlatvijas iedzīvotāju piedalīšanos uzkalniņu kapu kultūras formēšanās procesā vēlāko zemgaļu un sēļu valodās nonāca Baltijas somu valodu iespaidi – un notika vārda uzsvāra pārnesums uz pirmo zilbi, kā rezultātā notika austrumbaltu cilšu diferencēšanās ziemeļu un dienvidu grupās, no kurām vēlāk veidojās latvieši un lietuvieši.

To, ka uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūras austrumu grupa saistāma ar kādas baltu etniskas grupas vienotu teritoriju, pieļauj jau sen konstatētā tās teritorijas aptuvena sakritība ar latviešu valodas kāpjošās intonācijas apgabalu.²¹ Ja tā, tad tas nozīmē, ka latviešu valodas pārējām intonācijām jābūt tikpat senām un jāatbilst noteiktiem arheoloģijā

konstatējamiem etnokulturāliem apgabaliem. Krītošās intonācijas apgabals visumā sakrīt ar uzkalniņu ar akmeņu riņķi kultūras rietumu grupas pieminekļu izplatību Zemgalē un dienvidrietumu Vidzemē. Vēlāk, baltiem izspiežot Baltijas somus un asimilējot lībiešus, krītošās intonācijas izplatījās ziemeļrietumu Vidzemē. Lauztās intonācijas izplatības apgabalu var saistīt ar Dņepras–Daugavas kultūras rietumu varianta nesēju pēcnācējiem, kuri 4.–8. gadsimtā apdzīvoja Dienvidlatgali un Baltkrievijas pierobežu pēc vēlās švikātās keramikas kultūras izzušanas. Ar šiem iedzīvotājiem saistāma, piemēram, apmetne pie Prudniku pilskalna Baltkrievijā²² un Aglonas Madalānu pilskalna vidējais slānis. Vēlāk (7.–8. gadsimtā), tiem pakāpeniski izplatoties ziemeļu virzienā, lauztā intonācija varēja būt izplatījusies agrāk Baltijas somu apdzīvotajā Ziemeļlatgalē. Vidējā dzelzs laikmetā, visiem šo arheoloģiski konstatēto kultūretnisko grupu

2. att. Latviešu valodas intonācijas un kultūretniskā situācija Latvijā 5.–6. gs.: 1 – 3 intonācijas (\sim , \wedge), 2 – (\sim , \wedge^2), 3 – (\wedge^2 , \wedge), 4 – (\wedge^2 , \wedge), 5 – ($\wedge^2(\sim)$, \wedge), 6 – uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku kultūras rietumu grupa un zemgaļu līdzenie kapulauki, 7 – uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku austrumu grupa, 8 – akmeņu krāvumu kapulauku kultūra, 9 – Madalānu pilskalna vidējā slāņa tipa pieminekļi

3. att. Agrā un vidējā dzelzs laikmeta senlietas no Madalānu pilskalna: 1 – sirpjveida nazis (A 12574: 94), 2 – sirpis (A 12396: 92), 3 – sirpis (A 12606: 51), 4 – rotadata (A 12606: 83), 5 – piesis (A 12350: 37), 6 – piesis (A 12443: 85), 7 – stopsaktas loks (A 12443: 76), 8 – ķemme (A 12511: 25), 9 – nazis (A 12606: 80), 10 – kalts (A 112606: 73) (A. Ivbules zīmējums)

iedzīvotājiem virzoties uz ziemeļiem un sajaucoties Ziemeļlatvijā, agrākajā Baltijas somu akmeņu krāvumu kapulauku teritorijā izveidojās trīs intonāciju apgabals (2. att.).

Madalānu pilskalna vidējā slāņa tipa pieminekļi un to ģenēze Latvijas arheoloģiskajā literatūrā nav sīkāk analizēta, tāpēc nepieciešams nedaudz plašāks apskats, it īpaši tādēļ, ka tiem bija nozīmīga loma sēļu etnoģenēzē.

Jaunās kultūras formēšanās 3.–4. gadsimtā saistāma ar švīkātās keramikas izzušanu dienvidaustrumu Latvijā. Manuprāt, vēlās švīkātās keramikas procentuālu samazināšanos un gludās keramikas pieaugumu dienvidrietumu Latvijā pirmajos gadsimtos pēc Kristus varētu skaidrot ar tekstilās keramikas izplatīšanos ziemeļaustrumu Latvijā, kur pirms tam pārsvarā bija izplatīta gludā keramika. Jaunienācēju spiediena rezultātā daļa agrāko iedzīvotāju pārcēlās uz dzīvi tālāk dienvidos. Vēlāk – 3.–4. gadsimtā švīkātās keramikas pilnīgu nomaiņu ar gludo dienvidaustrumu Latvijā izsauca Bancerovas kultūras veidošanās Baltkrievijā, proti, notika jaunu iedzīvotāju pieplūdums Daugavas augštecē no Dņepras baseina, atnesot līdzī izteiktus Kijevas kultūras elementus. Tas izraisīja daļēji Dņepras–Daugavas kultūras rietumu varianta cilšu pārvietošanos rietumu virzienā un daļēji sajaukšanos ar vēlās švīkātās keramikas kultūras ciltīm Latvijas–Baltkrievijas pierobežā un dienvidaustrumu Latgalē. Šo procesu rezultātā atnācēji no austrumiem ņēma virsroku. Minētos procesus varam ieskicēt pēc nedaudzajiem pētītajiem pieminekļiem Dienvidlatgalē.

Kā etalons švīkātās keramikas izzušanai ir minams Aglonas Madalānu pilskalns, kurā XII laukumā 4. kārtā kopā ar švīkātā keramiku atrasti daži dzelzs priekšmeti – uzmavas kalts, rotadata, nazis (3. att: 4, 9, 10). Šīs formas nav precīzi datējamas, taču te nav arī senlietu, kas ļautu šo apakšējo slāni droši datēt ar 3. vai 4. gadsimtu. Virs tā pēc pilskalna pamešanas ir izveidojies smilšu slānis, kas apakšējo slāni atdala no vēlākiem horizontiem. Virs tā ir vidējā dzelzs laikmeta kultūrslānis ar rupju gludo keramiku, kurai izteikts lielu zvirgzdu piejaukums. Šo keramiku labi datē dzelzs stopsaktas loks (3. att: 7), pieši (3. att: 5, 6), agras formas Lietuvas tipa sirpis (3. att: 2). Pēc šīm senlietām Aglonas Madalānu pilskalna vidējo slāni var datēt ar 4.–6. gadsimtu. Tātad švīkātās keramikas izzušanu Madalānos var datēt ar apmēram 2.–3. gadsimtu, jo bija jāpaiet zināmam laikam pēc pilskalna pamešanas, kurā izveidojās smilšu starpslānis, kas atdala apakšējo kultūrslāņa horizontu no vidējā slāņa. Līdzīga aina novērojama Asotes pilskalnā, kur 5. slāni iegūta gludā un gludinātā–spodrinātā keramika un dažas senlietas.²³ Jāatzīmē, ka gludinātās–spodrinātās keramikas lauskas stipri atgādina Kerkūzu apmetnē iegūtās.

Cirīša ezera Upurkalna apmetnē nav švīkātās keramikas. Upurkalna pilskalnā uzietā ar 6. gadsimtu datējamā masīvā aprobece ar vidusšķautni pēc atrašanas

apstākļiem visticamāk saistāma ar pavardu ar gludo keramiku.²⁴ Iespējams, līdzīgs process novērojams Gūtiņu pilskalnā, taču te diemžēl kultūrslānis stipri saarts.²⁵

A. Zariņas pētītajā Slobodas apmetnē nav iegūti datējoši metāla priekšmeti. Tās augšējā hronoloģiskā robeža nevarētu būt vēlāka par 2.–3. gadsimtu, jo tad vajadzētu būt dzelzs priekšmetu atradumiem.²⁶

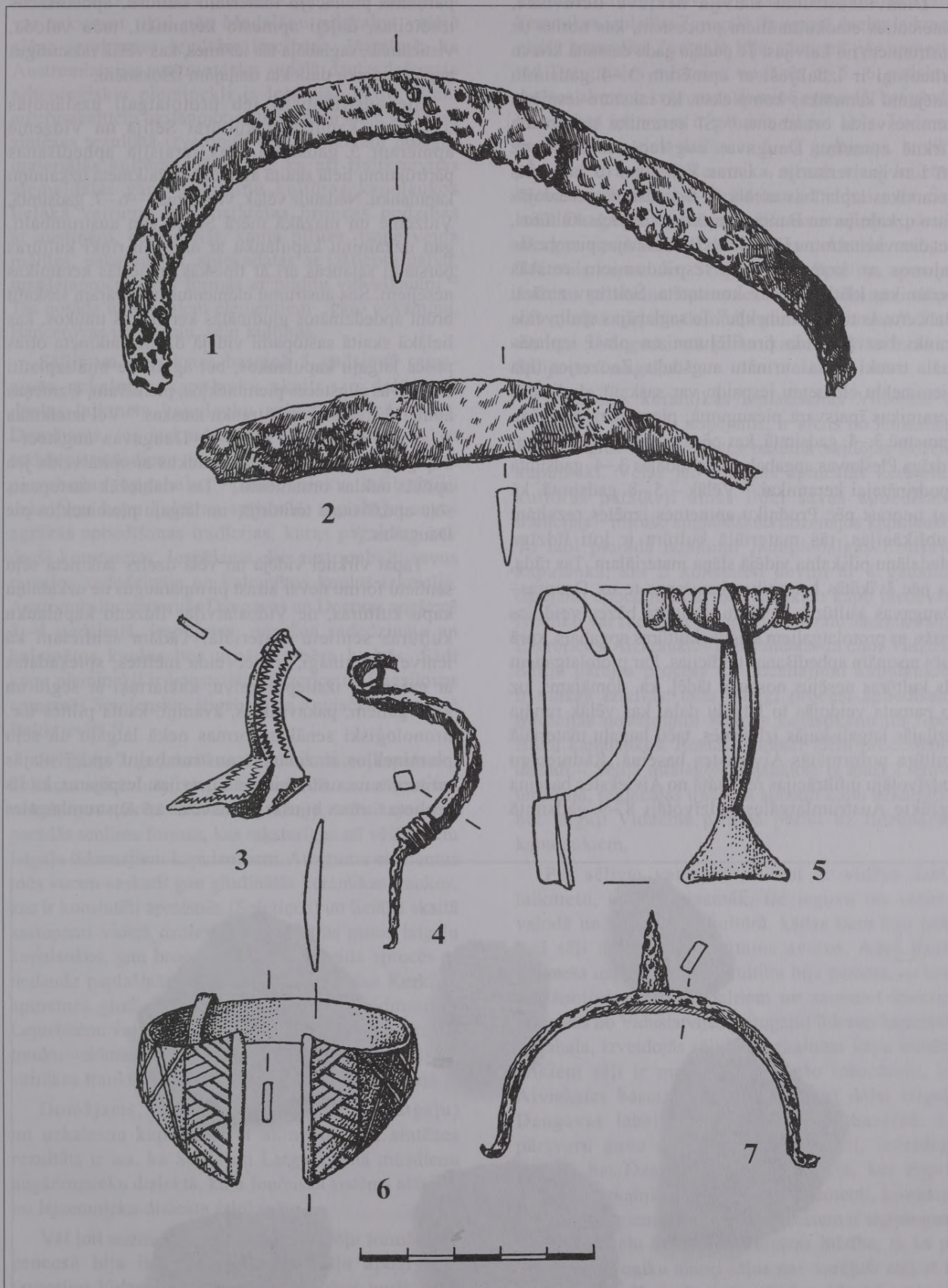
Pēc F. Zagorska vērojumiem švīkātā keramika Vilmaņos eksistē līdz 3.–4. gadsimtam.²⁷ Arī te nav senlietu formu, kas būtu precīzi datējamas ar hronoloģiski īsu periodu un droši varētu attiekties uz 3.–4. gadsimtu.

Kerkūzos švīkātā keramika pārsvarā ir tajā daļā, kur iegūtas ar 1. gadu tūkstoša 1. ceturksni datētas senlietas, bet otrajā un trešajā celtnu rajonā (1. g. t. 2. cet.) pārsvarā ir jau gludā keramika. Atrastā stopsakta,²⁸ kuru var datēt ar 3.–5. gadsimtu, ir no apmetnes daļas, kurā lielākā daudzumā iegūta gludinātā keramika.²⁹

Kapiņu Kristapiņu apmetnē datējoši dzelzs priekšmeti – piesis, stopsakta ar rombiska griezuma loku un aptūtu pēdu (4. att: 4, 7) nāk no XX laukuma, kurā pārsvarā ir gludā keramika, salīdzinoši daudz ir tekstilās keramikas lausku, bet lielā skaitā uzietā arī švīkātā keramika.³⁰ Iespējams, šie atradumi jāsaista ar gludās keramikas kompleksu. Šo Kristapiņu apmetnes daļu pēc minētajiem atradumiem var datēt ar 3.–4. gadsimtu, jo netālajā Kapiņu Releņģu apmetnē, kuru labi datē pazīstamā pakavsakta ar emalju,³¹ nav švīkātās keramikas lausku. Starp apmēram 100 savāktajām lauskām ir gludās un, iespējams, dažas gludinātās keramikas lauskas, kā arī uz viduslaikiem attiecināma ripas keramika. Apmetne visticamāk hronoloģiski vienlaicīga ar Madalānu pilskalna vidējo slāni.

Kopumā var secināt, ka mūsu rīcībā nav drošu pierādījumu, ka švīkātā keramika turpina eksistēt līdz 4.–5. gadsimtam.

Par labu salīdzinoši agrākai (ap 3. gadsimtu) švīkātās keramikas izzušanai liecina pētījumi kaimiņu teritorijās. Lietuvieši (A. Luhtans) Austrumlietuvā uzkalniņu kultūras, kas nomaina švīkātā keramiku, parādīšanos datē ar 2.–3. gadsimta miju,³² pieļaujot, ka ziemeļaustrumu Lietuvā varētu būt saglabājušies pieminekļi, kuros švīkātā keramiku varētu datēt ar 3. gadsimtu. V. Šimens švīkātās keramikas izzušanu ziemeļaustrumu Lietuvā saista ar 3.–4. gadsimtu.³³ Ar 3. gadsimtu ir datējams apbedīšanas sākums Eikotišķu kapu uzkalniņā ziemeļaustrumu Lietuvā,³⁴ kas pārstāv jau Austrumlietuvā uzkalniņu kapu kultūru. Jāatzīmē, ka vēlās švīkātās keramikas ciltis piedalījās lietuviešu formēšanās procesā, jo gandrīz visā vēlākās švīkātās keramikas kultūras apgabalā izveidojās Austrumlietuvā uzkalniņu kapu kultūra. To apliecina arī masveida lietuviskās izskaņas “-išķi” vietvārdos (Slutišķi, Augustinišķi utt.) Latvijā un Baltkrievijā,³⁵ kur pirms tam bija sastopama vēlā švīkātā keramika.

4. att. Agrā un vidējā dzelzs laikmeta senlietas no dienvidaustrumu Latvijas pieminekļiem: 1 – sirdis (A 12993: 197, Kristapiņu apmetne), 2 – nazis (Kovaļu senkapi), 3 – stopsaktas fragments (A 12351: 131, Madalānu II kapulauks), 4 – stopsakta (A 12693: 195, Kristapiņu apmetne), 5 – stopsakta (A 11167, Lopatišķu pilskalna pakāje), 6 – aproce (glabājas Ludzas NM, Austrumlatgale), 7 – piesis (A 12693: 196, Kristapiņu apmetne) (*A. Ivbules zīmējums*)

Dienvidaustrumu Latvija nekļuva lietuviska, pateicoties etnokulturāliem procesiem, kas norisa uz austrumiem no Latvijas. Te pēdējā gadu desmitā krievu arheologi ir izdalījuši ar apmēram 3.–4. gadsimtu datējamu keramikas kompleksu, ko raksturo iespiests ķemmesveida ornamenti.³⁶ Šī keramika sastopama virknē apmetņu Daugavas augštecē un sasniedz arī Latvijas teritoriju – Istras Volkorezi (5. att.). Šīs keramikas izplatības areālā 4.–5. gadsimtā izveidojās garo uzkalniņu un Bancerovas arheoloģiskās kultūras, bet dienvidaustrumu Latgalē un Baltkrievijas pierobežas rajonos ar ķemmesveida iespaidumiem rotātās keramikas klātbūtne nav konstatēta. Šeit nav zināmi Bancerovas tipa pieminekļi.³⁷ Te saglabājas spainveida trauki bez S veida profilējuma un plaši izplatās māla trauki ar sašaurinātu augšdaļu. Zaozerjes tipa pieminekļu elementu iespaidu var saskatīt gludinātās keramikas īpatsvara pieaugumā, piemēram, Kerkūzu apmetnē 3.–4. gadsimtā, kas pēc trauku formas ir stipri līdzīga Pleskavas apgabala dienviddaļas 3.–4. gadsimta spodrinātajai keramikai.³⁸ Vēlāk – 5.–8. gadsimtā, kā var noprast pēc Prudņiku apmetnes izpētes rezultātu publikācijas, tās materiālā kultūra ir ļoti līdzīga Madalānu pilskalna vidējā slāņa materiālam. Tas rāda, ka pēc švīkātās keramikas izžušanas te uz Dņepras–Daugavas kultūras rietumu varianta bāzes veidojas īpašs, ar protolatgaļiem saistīts kultūras apgabals, kurā mēs nezinām apbedīšanas tradīcijas. Par protolatgaļiem šīs kultūras nesējus nosaucu tādēļ, ka, domājams, uz to pamata veidojās to latgaļu daļa, kas vēlāk runāja dziļajās latgaliskajās izloksnēs, taču latgaļu materiālā kultūra noformējās Aiviekstes baseinā. Radniecīgu iedzīvotāju infiltrācijas rezultātā no Aiviekstes baseina agrākie Austrumlatgales iedzīvotāji 8.–9. gadsimtā

pārņēma pienācēju materiālo kultūru, apbedīšanas tradīcijas, daļēji apmesto keramiku, taču valodā, visticamāk, saglabāja tās iezīmes, kas vēlāk raksturīgas augšzemnieku dialekta dziļajām izloksnēm.

Šie austrumbalti jeb protolatgaļi uzslāņojās uzkalniņu kapulauku kultūrai Sēlijā un Vidzemē apmēram 5. gadsimtā. Tas izraisīja apbedīšanas pārtrūkumu lielā skaitā agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku. Nedaudz vēlāk, visticamāk – 6.–7. gadsimtā, Vidzemē un mazākā mērā Sēlijā gan austrumbalti, gan uzkalniņu kapulauku ar akmeņu riņķi kultūras pārstāvji sajaucās arī ar tipiskās apmestās keramikas nesējiem. Šos austrumu elementus mēs varam saskatīt brūni apdedzinātos gludinātās keramikas traukos, kas lielākā skaitā sastopami vidējā dzelzs laikmeta otrās puses latgaļu kapulaukos, bet agrāk tie bija izplatīti Daugavas augšteces pieminekļos, piemēram, Uzmeņas apmetnē trešās grupas trauku lauskas.³⁹ Vēl izteiktāka ir ar austrumiem – Dņepras–Daugavas augšteci – kopīgā parādība rotāt māla traukus ar spirālveida jeb aptītās auklas ornamentu.⁴⁰ Tas visbiežāk sastopams sēļu apdzīvotajā teritorijā un latgaļu pieminekļos pie Daugavas.⁴¹

Tāpat virknei vidējā un vēlā dzelzs laikmeta sēļu senlietu formu nevar atrast pirmparaugus ne uzkalniņu kapu kultūras, ne Viduslatvijas līdzeno kapulauku kultūras senlietu materiālā. Tādām senlietām kā lentveida vainagi, trapecveida mēlītes, spieķadatas ar gareniski izstieptu galvu, kaklariņķi ar seglu un kāša galiem, pakavsaktas, zvaniņi, kaula pīlītes u.c. hronoloģiski senākas formas nekā latgaļu un sēļu pieminekļos ir zināmas austrumbaltu apdzīvotajās teritorijās uz austrumiem no Latvijas. Iespējams, ka šīs senlietu formas bijušas pārstāvētas arī Austrumlatgales

5. att. Keramikā ar ķemmesveida iespaidumiem no Istras Volkorezu apmetnes (R. Kaniņa foto)

vidējā dzelzs laikmeta pieminekļos, kurus pagaidām var raksturot tikai pēc Madalānu pilskalna vidējā slāņa izrakumos iegūtām liecībām. Jāatzīmē, ka Austrumlatvijas austrumdaļas vidējā dzelzs laikmeta arheoloģiskie pieminekļi ir ļoti maz pētīti. Šiem austrumbaltiem uzslāņojoties uzkalniņu kapu kultūrai, sintēzes rezultātā izveidojās sēļu un latgaļu līdzīgās materiālās kultūras. Jāatzīmē, ka arī Baltkrievijas ziemeļdaļas garo uzkalniņu kultūras kapulaukos lielākā vairumā ir konstatētas bronzas podziņas ar austiņām, celu dēliši, kaula pīlītes, trapeceveida mēlītes, pakavsaktas, spieķadatas ar izstieptu galvu, manšetaproču agrās formas ar pildītu vidusšķautni.⁴² Tas norāda uz kopējiem elementiem garo uzkalniņu, Bancerovas un latgaļu, sēļu kultūrās.

Sēlijā un Aiviekstes baseinā 5. gadsimtā samazinās uzkalniņu kapulauku skaits, jo daļā agrā dzelzs laikmeta kapulauku apbedīšana pārtrūkst. Domājams, tas izskaidrojams ar austrumbaltu, kas apdzīvoja mūsdienu Austrumlatvijas un Baltkrievijas pierobežas apgabalus, pakāpenisku infiltrāciju uzkalniņu kapu kultūras apgabalā, saglabājot savas agrākās apbedīšanas tradīcijas, kuras pagaidām nav droši konstatētas. Iespējams, šie austrumbalti savus mirušos sadedzināja un kalcinētos kaulus izkaisīja. Austrumbaltu teritorijās Daugavas un Dņepras augštecē 3.–4. gadsimtā, iespējams, mirušos sadedzināja un kalcinētos kaulus bez urnām sabēra bedrēs. Šādi kapu pieminekļi ir konstatēti Zaozerjes un Šugailovas apmetnēs Smoļenskas apgabalā un Revjačkas apmetnē Baltkrievijā.⁴³

Sēlijā 6.–7. gadsimtā agrākie uzkalniņu kapulauku kultūras iedzīvotāji turpināja apbedīt savus mirušos uzkalniņos (Boķi, Slate, Norkūni), taču tajos jau parādās senlietu formas, kas raksturīgas arī vēlākajiem latgaļu līdzenajiem kapulaukiem. Austrumu elementus mēs varam saskatīt gan gludinātās keramikas traukos, kas ir konstatēti apmetnēs (Spietiņos) un lielākā skaitā sastopami vidējā dzelzs laikmeta otrās puses latgaļu kapulaukos, gan bronzas skārda lentveida aprocēs ar nedaudz paplašinātiem galiem. Ja salīdzina Kerkūzu apmetnes gludinātās keramikas trauku veidmasu ar Lejasbitēnu vai Boķu kapulauku gludinātās keramikas trauku veidmasu, tā ir uzkrītoši līdzīga, līdzīga ir arī vairākas trauku formas ar lauzumu trauka augšdaļā.

Domājams, šīs austrumbaltu (protolatgaļu) un uzkalniņu kapulauku ar akmeņu riņķi sintēzes rezultāts ir tas, ka Sēlijā un Latgalē runā mūsdienu augšzemnieku dialektā, kura fonētiskā sistēma atšķiras no lejzemnieku dialekta izloksnēm.

Vēl ļoti nozīmīga loma latgaļu un sēļu formēšanās procesā bija impulsiem no zemgaļu apdzīvotās teritorijas Vidzemē, pie kā arī jāpaskatās tuvāk.

Lielākas izmaiņas uzkalniņu kapulauku ar akmeņu riņķi kultūrā notiek ap 4.–5. gadsimtu. Zemgalē un Daugavas lejtecē notiek pāreja uz līdzenajiem

kapulaukiem. To pavada plašāka tipiskās apmetās keramikas izplatība Zemgalē. Ja agrajā dzelzs laikmetā gludā keramika Zemgalē bija pārsvarā pār apmeto, tad Daugavas pilskalna nogāzēs ar 5.–6. gadsimtu datētos akmeņu krājumos dominē apmetā, bet gludās keramikas īpatsvars ir gandrīz tikpat liels. Vedmeru apmetnē, kas tiek datēta ar 5.–6. gadsimtu, izteiktā pārsvarā ir apmetā keramika, atrasts viens kniebtās keramikas trauks, bet gludo lausku ir ļoti maz. Šajā laikā Daugavas lejtecē apbedīšanas tradīcijas pārstāv diezgan tipiskais Katlakalna Pļavniekkalna zemgaļu līdzenais kapulauks. Sēlijā Sēlpils Spietiņu apmetnē, Jodoņu pilskalna apmetnes 5.–6. gadsimta slāņos vēl pilnībā turpina dominēt gludā keramika.⁴⁴ Tātad vismaz 5.–6. gadsimtā keramikas ziņā krasi nošķiras Sēlija no Zemgales.

Apmetās keramikas izplatīšanās Vidzemē un Aiviekstes baseinā, iespējams, ir viens no iemesliem, kāpēc Ogres un Aiviekstes baseinā veidojas līdzenie kapulauki. Vēlās jeb tipiskās apmetās keramikas kultūras pārstāvji atnes līdzī savas apbedīšanas tradīcijas – mirušo apglabāšanu līdzenajos kapulaukos. To labi pierāda izrakumi Jaunpiebalgas Ezerbricu kapulaukā, kur ir konstatēti deviņi ar 6. gadsimtu datējami apbedījumi ar zemgaliskām kapu piedevām. Noteikti var runāt par zemgaļu substrātu Jaunpiebalgas Ezerbricos, Aizkraukles Lejasbitēnos un citur Vidzemē. Sēlijā pārejas process uz līdzenajiem kapulaukiem ir mazāk izteikts, taču līdzīgi procesi apbedīšanas tradīcijās novērojami Krapes Lejasoķēnu un Ābeļu Boķu kapulaukos. Rezultāti tomēr šiem procesiem ir dažādi – Sēlijā attālākos apgabalos, it īpaši Lietuvas teritorijā, saglabājas tradīcija apbedīt kapu uzkalniņos, bet latgaļi Vidzemē pilnībā pāriet uz līdzenajiem kapulaukiem.

Par sēļiem var runāt, sākot ar vidējo dzelzs laikmetu, kad, visticamāk, tie ieguva tās iezīmes valodā un materiālajā kultūrā, kādas tiem bija laikā, kad sēļi ir minēti rakstītajos avotos. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu kultūra bija pamats, uz kura, uzslāņojoties austrumbaltiem un saņemot spēcīgus impulsus no Viduslatvijas (zemgaļu) līdzeno kapulauku apgabala, izveidojās sēļi. No uzkalniņu kapu kultūras laikiem sēļi ir mantojuši kāpjošo intonāciju, kas Aiviekstes baseinā saglabājusies arī daļai latgaļu. Daugavas labajā krastā Aiviekstes baseinā, kur pārsvaru guva austrumbaltu elementi, izveidojās latgaļi, bet Daugavas kreisajā krastā, kur stiprāk izpaudās uzkalniņu kapu kultūras elementi, izveidojās sēļi. Ar līdzīgiem formēšanās procesiem ir skaidrojama latgaļu un sēļu materiālās kultūras līdzība, tā ka pat senkrievu hroniku autori sēļus nav varējuši atšķirt no latgaļiem un sēļus mēs zinām tikai no 13.–14. gadsimta rakstītajiem avotiem. Tomēr atšķirībām bija jābūt, jo hronists Indriķis viņus atšķir un raksta, ka Koknesē dzīvojuši gan latgaļi, gan sēļi.

ATSAUCES

- 1 *Breidaks A.* Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants. – Daugavpils, 1996. – 5. lpp.
- 2 Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika. – Rīga, 1995. – Pielikums, II karte.
- 3 *Васк А.* Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии. – Рига, 1991. – С. 114.
- 4 *Агеева Р. А.* Гидронимия русского севера – запада как источник культурно-исторической информации. – Москва, 1989.
- 5 *Агеева Р. А.* Гидронимия балтского происхождения на территории Псковских и Новгородских земель // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 147–152.
- 6 *Аристе П. А.* Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития // Вопросы этнической истории эстонского народа. – Рига, 1956. – С. 12,13.
- 7 *Васк А.* Керамика эпохи .. – С. 168,169.
- 8 Sēļi un Sēlija. Selonians and Selonia. – Rīga, 2005. – 48., 49. lpp., 9. att.
- 9 Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 122. lpp.
- 10 *Simniškyte-Strimaitiene A.* Kultūrinė dinamika sėlos regione I–XIII a. po Kr. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2004. – P. 46.
- 11 *Balodis F.* Latviešu aizvēsture // Latvieši. – Rīga, 1930. – 79.–81., 97., 98. lpp.
- 12 Latvijas PSR arheoloģija. – 129. lpp.
- 13 *Graudonis J.* Gaujas lejteces apgabala uzkalniņkapi un daži etniskās vēstures jautājumi // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1970. gada pētījumu rezultātiem – Rīga, 1971. – 11. lpp.
- 14 *Шноре Э.* К вопросу этногенеза латгалов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – С. 43–46; *Michelbertas M.* Senasis geležies amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1986. – P. 268, 269.
- 15 *Васк А.* Керамика эпохи .. – С. 108.
- 16 Turpat. – 161. lpp.
- 17 *Ebert M.* Ein Hügelgrab der älteren Eisenzeit unter Meiran, Kirchsp. Luban // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1913. – Rīga, 1914. – S. 231–234.
- 18 *Гraudонис Я. Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. – Рига, 1967. – С. 58–60.
- 19 Turpat. – 50.–52. lpp.
- 20 *Graudonis J.* 1974. gada izrakumi Sējas uzkalniņkapos un Turaidas tornī // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1974. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk – ZASM). – Rīga, 1975. – 39.–44. lpp.
- 21 *Šturms E.* Sēļi // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1939. – 19. sēj. – 38062.–38065. sl.
- 22 *Шадыра В. И.* Селіча Пруднікі на Беларуска – латышскім парубежжы // Гістарычна – археалагічны зборнік. – Мінск, 1993. – Т. 2, ч. 2. – С. 170–182; *Шадыро В. И.* Городище и селище Прудники // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 2001. – P. 267–274.
- 23 *Шноре Э. Д.* Асотское городище. – Рига, 1962. – С. 13–15, табл. II.
- 24 *Urtāns J.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Cīrišu ezera Upursalā 1977. gadā. – LNVM Arheoloģijas nodaļa, AA 474. – 13. lpp.
- 25 *Radiņš A.* Pārskats par izrakumiem Gūtiņu pilskalnā 1979. gadā, 2.–7. VII. – LNVM Arheoloģijas nodaļa, AA 502.
- 26 *Zariņa A.* Izrakumi Slobodas apmetnē // ZASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 162., 163. lpp.
- 27 *Zagorskis F.* Agrā dzelzs laikmeta apmetne Vilmaņos // ZASM 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 136.–139. lpp.
- 28 *Vasks A.* Agrā dzelzs laikmeta apmetne Kerkūzos // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1994. – 16. laid. – 52. lpp., 6. att.: 22.
- 29 Turpat. – 56., 57. lpp.
- 30 *Kuniga I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Kristapiņu kapulaukā 1986. g. – LNVM Arheoloģijas nodaļa, AA 659.
- 31 Latvijas PSR arheoloģija. – 159. lpp., 83. att.: 1.
- 32 *Luchtanas A.* Rytu Lietuva I tūkst. pr. m. era // Lietuvos archeologija. – 1992. – T. 8. – P. 56–85.
- 33 *Шименас В.* Северо-восточная Литва во второй половине I тысячелетия н.э. // Беларусь у сістэме трансэўрапейскіх сувязяў у I тысячагоддзі н. э. – Мінск, 1996. – С. 82, 83.
- 34 *Simnyškite A.* Eikotiškio kapyninas Rytų Lietuvos pilkapių kontekste // Istorija. – Vilnius, 1998. – T. XXXVII. – P. 14–24.
- 35 *Ермолович Н. И.* Где была летописная Литва? // Беларускія старажытнасці. – Мінск, 1972. – С. 235, карта с. 238.
- 36 *Лопатин Н. В., Фурасьев А. Г.* О роли памятников III–V вв. н.э. в формировании культур Псковских длинных курганов и Тушемли – Банцеровчины // Петербургский археологический вестник. – Санкт-Петербург, 1995. – Т. 9. – С. 136–142.
- 37 Археологія Беларусі. – Мінск, 1999. – Т. 2. – С. 372.
- 38 Sal.: *Лопатин Н. В., Фурасьев А. Г.* О роли памятников III–V вв. н.э. .. – С. 138, рис. 2: 1, 4; *Vasks A.* Kerkūzu .. – 12. att: 4.
- 39 *Минасян Р. С.* Поселение и могильник на берегу озера Узмень // Труды Государственного Эрмитажа. – Ленинград, 1979. – Т. XX. – С. 175.
- 40 *Третьяков П. Н., Шмидт Е. А.* Древние городища Смоленщины. – Москва, Ленинград, 1963. – С. 184.
- 41 *Цимермане И.* Керамика I тысяч. н. э. как источник для исследования этнической истории и культурных взаимоотношений на территории Латвии // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. – Рига, 1980. – С. 75–77.
- 42 Археологія Беларусі. – С. 417, 423, 424.
- 43 *Лопатин Н. В., Фурасьев А. Г.* О роли памятников III–V вв. н.э. .. – С. 138.
- 44 *Simniškyte-Strimaitiene A.* Kultūrinė dinamika sėlos regione I – XIII a. po Kr. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2004.

Jānis Ciglis

THE ETHNIC ORIGINS OF THE SELONIANS IN THE CONTEXT OF PAST ETHNOCULTURAL PROCESSES IN THE EAST BALTIC

SUMMARY

An attempt is made in this paper to trace the processes of formation of archaeological cultures in Eastern Latvia and, by comparing archaeological and linguistic data, to connect particular linguistic phenomena with particular phases in the development of archaeological cultures and with past ethnocultural processes.

In the 1st millennium BC, the Striated Pottery Culture is connected with the Eastern Balts, possibly people speaking a similar language throughout this cultural region.

Changes in the Eastern Baltic languages, brought about by the transfer of the stress to the first syllable of the word, resulting in the differentiation of the later languages of the Latvian and Lithuanian tribes, have been regarded as connected with the time of formation of the Culture of Barrow Graves with a Peristalith. The process of formation of this culture involved the people inhabiting northern Latvia, who migrated southwards as a result of the spread of the people making textile-impressed pottery. They brought changes in word stress, introducing patterns they had adopted in the course of long-continuing habitation alongside the Finnic groups in an ethnically mixed area, and these were adopted by one section of the people of the Striated Pottery Culture, living along the banks of the Daugava and in Sēlija.

The origin of the Selonians is connected with the eastern group of the Culture of Barrow Graves with a Peristalith.

The area of distribution of the eastern group of this culture generally coincides with the area of the rising intonation in Latvian, so there is reason to believe that the development of the intonations in the Latvian language can be regarded as having occurred in the first half of the 1st millennium AD. The area of distribution of the falling intonation in eastern Latvia generally coincided with the area of the western group of the Culture of Barrow Graves with a Peristalith, while the broken intonation is

connected with monuments of the type corresponding to the middle layer of Madalāni Hillfort, occurring in south-eastern Latgale in the 4th–8th century AD. Later, when the people speaking with this intonation arrived in northern Latvia, which was inhabited by Finnic groups, these intonations obtained their final pattern of distribution, while an area with all three intonations formed in the central part of northern Vidzeme.

The Selonians and Latgallians most likely obtained the distinctive phonetic and phonological system characteristic of the *augšzemnieki* dialect under the influence of the Eastern Balts living in south-eastern Latgale and in the areas bordering with Belarus during the early part of the Middle Iron Age, and later, in the 5th–6th century, formed a stratum affecting the Barrow Grave Culture in Sēlija and southern Vidzeme. At this same time, or slightly later, rusticated pottery spread in Vidzeme under the influence of the Semigallians, and a transition began to flat cemeteries. In the Ogre Basin, where Semigallian influences were stronger, the *lejzemnieki* dialect eventually developed, while in the Aiviekste Basin the speakers of the *augšzemnieki* dialect prevailed.

On the right bank of the Daugava, Semigallian influence was stronger, and here flat cemeteries entirely replaced the barrow graves. On the left bank of the Daugava, these processes followed a similar course, but here the earlier traditions of the barrow graves were retained.

The similar ethnic history of the Latgallians and the Selonians explains the similarity of their material culture, so that it is impossible to say from artefact forms which area, Latgallian or Selonian, a particular artefact assemblage derives from.

However, some differences did exist between the Selonians and Latgallians, most likely in terms of language, since the chronicler Henry was able to distinguish them in the early 13th century.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* The ethnocultural situation in Latvia in the 1st–2nd century AD: 1 – Culture of Barrow Graves with a Peristalith, 2 – *Tarand* (Stone Setting) Grave Culture, 3 – Late Striated Pottery Culture, 4 – North-East Latvian Barrow Grave Culture
- Fig. 2.* Intonations in the Latvian language and the ethnocultural situation in Latvia in the 5th–6th century: 1 – three intonations (\sim , \wedge), 2 – (\sim , \wedge^2), 3 – (\wedge^2 , \wedge), 4 – (\wedge^2 , \wedge), 5 – ($\wedge^2(\sim)$, \wedge), 6 – western group of the Culture of Barrow Graves with a Peristalith and the Semigallian flat cemeteries, 7 – eastern group of the Culture of Barrow Graves with a Peristalith, 8 – *Tarand* (Stone Setting) Grave Culture, 9 – monuments of the type corresponding to the middle layer of Madalāni Hillfort
- Fig. 3.* Early and Middle Iron Age artefacts from Madalāni Hillfort: 1 – sickle-shaped knife (A 12574: 94), 2 – sickle (A 12396: 92), 3 – sickle (A 12606: 51), 4 – dress-pin (A 12606: 83), 5 – spur (A 12350: 37), 6 – spur (A 12443: 85), 7 – bow of a crossbow fibula (A 12443: 76), 8 – comb (A 12511: 25), 9 – knife (A 12606: 80), 10 – chisel (A 112606: 73) (Drawing: A. Ivbule)
- Fig. 4.* Early and Middle Iron Age artefacts from monuments in south-eastern Latvia: 1 – sickle (A 12993: 197, Kristapiņi settlement site), 2 – knife (Kovaļi cemetery), 3 – fragmentary crossbow fibula (A 12351: 131, Madalāni II cemetery), 4 – crossbow fibula (A 12693: 195, Kristapiņi settlement site), 5 – crossbow fibula (A 11167, from the foot of Lopatišķi Hillfort), 6 – armband (kept in Ludza Regional Museum, eastern Latgale), 7 – spur (A 12693: 196, Kristapiņi settlement site) (Drawing: A. Ivbule)
- Fig. 5.* Pottery with comb-like impressions, from the settlement site of Istras Volkorezi (Photo: R. Kaniņš).

МИКОЛАС МИХЕЛЬБЕРТАС

ПОГРЕБАЛЬНЫЙ ОБРЯД СЕЛОВ ПО ДАННЫМ ИССЛЕДОВАНИЙ КУРГАННЫХ МОГИЛЬНИКОВ СЕВЕРО- ВОСТОЧНОЙ ЛИТВЫ

Общеизвестно, что исследование погребального обряда отдельных племен дает ценную информацию о духовной культуре, некоторых ремеслах, интеррегиональных связях древнего населения, заселявшего территорию современных Литвы и Латвии. Материалы полностью исследованных могильников позволяют судить и о некоторых аспектах палеодемографии балтских общин.

Селы – одно из балтских племен, колыбелью которого, несомненно, была культура курганных могильников, распространенная на территории Жемайтии, Северной Литвы и Южной Латвии.

Исследования курганных могильников на территории литовской Селонии начались еще в середине и второй половине XIX века. Данные об этих исследованиях остались довольно скудными. Известно, что в 1844 г. Ф. Вильчинский вел раскопки могильника в Вайнейкяй (Рокишкский р-н), в котором тогда еще было несколько десятков курганов. В Вайнейкяй были обнаружены две шейные гривны с конусовидными концами, булавки с колесовидной головкой, узколезвийные проушные топоры (LAA, 1977, 117, № 757).

В 1893 г. Д. Кадер производил раскопки курганного могильника в Купряй (Биржайский р-н). Из его публикации самыми интересными являются следующие строки: “Das letztere (Skelett) befand sich in sitzender Stellung... Das Skelett sass auf Steinen.. Der Kopf war ein Arschin höher als die Füße” (Kader, 1985, 135–136). Действительно ли Д. Кадер обнаружил погребение, в котором умерший был похоронен в сидячем положении, сейчас трудно сказать. Может, это было лишь

фантазией романтически настроенного и неопытного исследователя.

Более объемные и обширные раскопки погребальных памятников литовской Селонии производились начиная с тридцатых годов XX века. Данные исследования охарактеризованы в нескольких работах Андры Симнишките (Simniškytė, 1999, 26–27; 2004, 14–16) и Витаутаса Казакявичюса (Kazakevičius, 2000, 7–20). Следует отметить, что в работах А. Симнишките также освещен вопрос о заселении литовской Селонии в отдельные периоды железного века (Simniškytė, 2001, 72–82, Fig. 2–7; 2002, 7–14).

Целью настоящей статьи является обзор погребального обряда жителей литовской Селонии по данным археологических раскопок курганов северо-восточной Литвы. Хронологические рамки исследования – древний железный век (римский период) и начало среднего железного века (период переселения народов). Нами использованы материалы раскопок курганных могильников в Дауенай и Берклайняй (Пасвальский р-н), частично данные раскопок курганного могильника в Муоришкяй (Биржайский р-н) и некоторых других памятников. К сожалению, материалы раскопок курганов в Муоришкяй полностью не опубликованы, не хватает также информации о комплектах погребального инвентаря (см. Markelevičius, Morauskienė, 1978, 87–93).

Расположение отдельных курганных могильников свидетельствует о том, что для них выбирались живописные места. Так, курганы в Муоришкяй были сооружены на левом берегу р. Нямуnelис, курганы в Пайостисе (Паневежиский

Рис. 1. Даунай. III курган до раскопок (с юго-востока)

Рис. 2. Даунай. Каменный венец III кургана

Рис. 3. Даунай. Каменный венец IV кургана

р-н) – на левом берегу р. Йоста, курганы в Дауенай – на небольшой возвышенности, курганы в Берклайняй – на левом берегу р. Ория. Обращает на себя внимание тот факт, что большинство курганных групп находилось недалеко от воды. И еще одно интересное обстоятельство. В насыпях некоторых курганов (Пайостис, курганы I, VI, IX, XI, XIX, XXI; Муоришкяй) обнаружены фрагменты штрихованной керамики, в других курганах – черепки керамики с гладкой поверхностью и куски

Рис. 4. Дауенай. Вид раскопанного II кургана (с севера)

Рис. 5. Дауенай. III курган, женское погребение № 11

глиняной облицовки. Данные находки говорят о том, что иногда места погребения находились в черте селища, но, возможно, уже запущенного. Поэтому, возникает вопрос – участвовали ли носители позднего этапа культуры штрихованной керамики в формировании новой культуры – культуры курганов, которую отчасти принесли мигранты из более западных областей балтского мира? Если участвовали, то в каком масштабе? Точного ответа пока нет.

Трудно ответить и на вопрос – сколько насыпей было в отдельных курганных могильниках? Несомненно, это зависело от количества жителей общины, которая хоронила своих умерших в могильнике. К сожалению, мы можем ответить только на часть поставленного вопроса – сколько курганов сохранилось до наших дней? Так, в курганном могильнике в Пайостисе во время раскопок была 21 насыпь, в Муоришкяй – 5 насыпей, в Дауенай – 5, в Берклайняй – 1 насыпь, в Купряй – 3 насыпи, в Вайнейкяй – 1 насыпь. Надо учесть, что на протяжении долгих столетий, и особенно двух последних, курганные могильники постоянно разрушались при вспашке полей, при разборке камней из венцов для фундаментов разных построек, при рытье ям для хранения картофеля и т.п. Несомненно, в свое время курганные могильники были больше. Как уже было отмечено, по данным раскопок XIX в., в Вайнейкяй было несколько десятков курганов, возможно, около 50 (Simniškytė, 1998, 155). Интересны и сведения, приведенные исследователями курганов в Муоришкяй. Они указывают на то, что расстояние между I и V курганами было 700 м, между II и III – 100 м (Markelevičius, Morauskienė, 1978, 88). По-видимому, там сохранилась лишь небольшая часть могильника.

Обычно расстояние между соседними курганами бывает небольшим. Например, часть насыпей в могильнике Пайостис соприкасалась, расстояние между другими соседними курганами было от 2 до 14 м, в могильнике Дауенай – от 1 до 43–53 м. В последнем случае надо учесть обстоятельство, что в Дауенай курганы находились на пахотном поле.

Насыпи курганов имеют круглую форму, иногда форму неправильного круга или овала (рис. 1). Диаметр насыпей бывает от 5–6 до 12 м, высота зависит от степени их сохранности. Например, высота насыпей в могильнике Дауенай была от 0,75 до 1,45 м.

Внутреннее устройство курганов в основном одинаковое. Обычно во время раскопок по краям насыпи находим каменные венцы, составленные

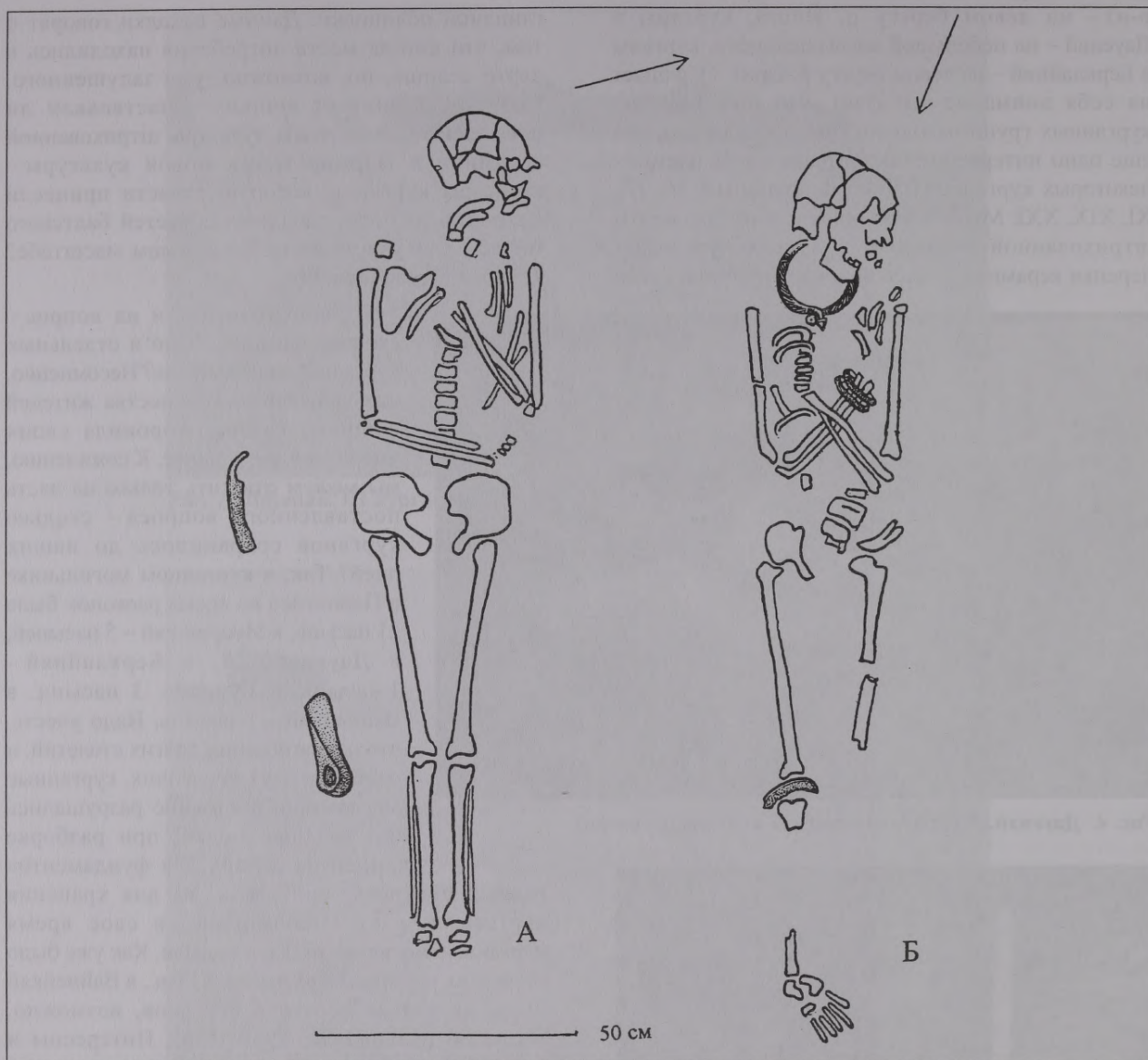

Рис. 6. Дауенай. III курган. А – мужское погребение № 3, Б – женское погребение № 12

из камней разной величины (рис. 2, 3). В венцах курганов в Дауенай обнаружены камни величиной 40x45, 40x50, 70x100, 50x60, 60x70 см и маленькие камни размером 5x5, 5x7, 5x10, 10x10, 15x15 см. В большинстве случаев были найдены круглые каменные венцы (Дауенай, курган I, II, III), реже – овальные (Дауенай, курган IV). Диаметр круглых каменных венцов во внутренней стороне был от 6,6 м до 7,8–8,7 м, размеры овального венца (Дауенай, курган IV) – 5,7x7,7 м. В некоторых курганах камнями были заброшены и края насыпей во внутренней стороне каменных венцов (Дауенай, курганы I и IV, Берклайняй, курган I).

Своим устройством выделяется II курган в Дауенай, где внутри каменного венца была найдена вымостка из камней различной величины (рис. 4). Почти аналогичный курган с каменной вымосткой был обнаружен в могильнике Кибартишке (Шяуляйский р-н).

Место для будущего кургана иногда выравнивалось (Дауенай, курган I), но в большинстве случаев оставалось невыровненным. На основании курганов обычно бывает слой из угольков, золы и пепла. В курганах Дауенай и Берклайняй толщина такого слоя достигает 5–10 см, а в некоторых курганах Пайостис – даже 15–20 см (Michelbertas, 2004, 11). Слой золы и угля исследователи обычно ассоциируют с обрядами, связанными с огнем, которые выполнялись во время сооружения курганов. А. Симнишките данный обычай пытается связать с земледелием. По ее мнению, участок выжженной земли в кургане мог символизировать выжженное поле в подсечном земледелии (Simniškytė, 2004, 26).

В курганах Пайостис (курганы I, II, VII, XII, XVI, XVII и XVIII) и Муоришкяй (курган III) под слоем угля, пепла и золы обнаружен слой чистого белого песка, как будто принесенного со дна реки (Michelbertas, 2004, 11). Возможно, что обычай по-

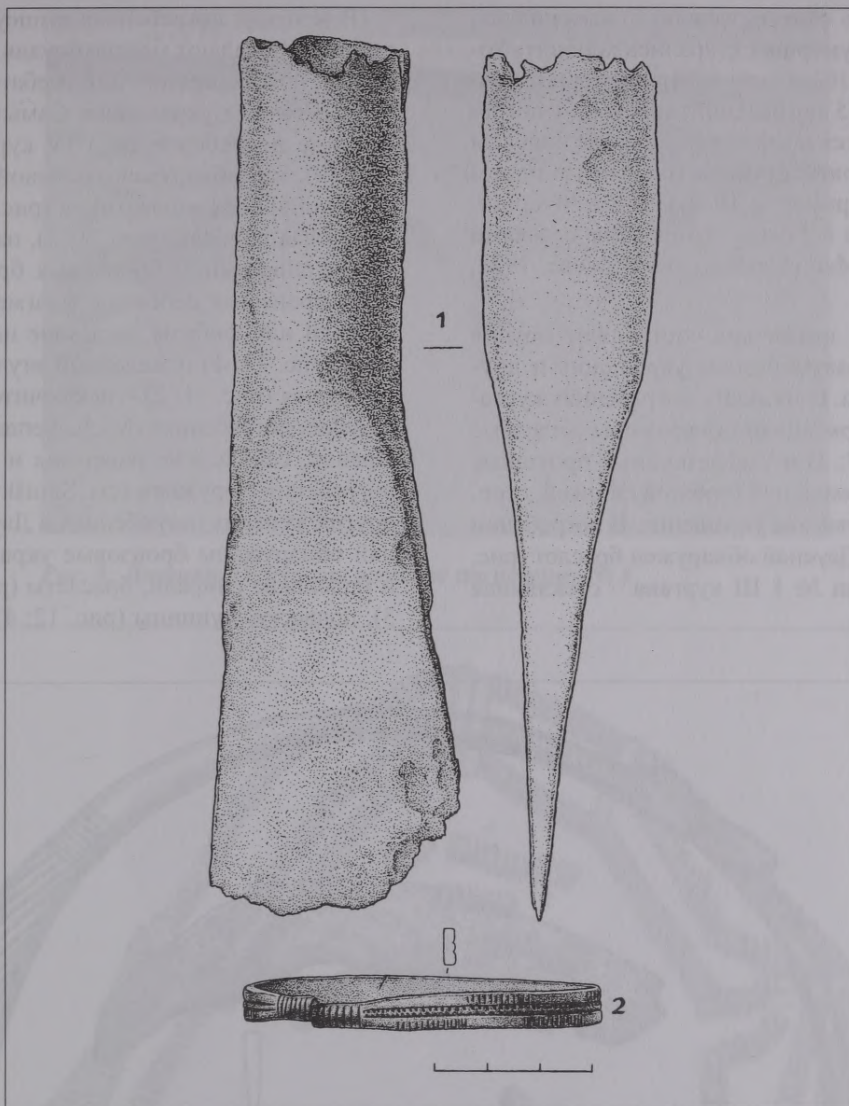

Рис. 7. Дауенай. IV курган, инвентарь мужского погребения № 1. 1 – топор, 2 – браслет. 1 – железо, 2 – бронза. Рисунок И. Мацюкайтэ (I. Masiukaičė)

сыпать песком место будущих захоронений связан с культом водяных божеств, которые тоже могли охранять покой умерших.

Количество погребений в одном кургане колеблется от 1 до 17. Так, в I и V курганах в Дауенай найдено по 1 погребению, в IV кургане в Дауенай – 4 погребения, в I кургане в Берклайнай, в I, II и IV курганах в Муоришкяй – по 8 погребений, в III кургане в Дауенай – 16 погребений, в III и V курганах в Муоришкяй – по 17 погребений. Несомненно, в свое время захоронений было больше, так как почти в каждом кургане обнаружены и случайные предметы, и части разрушенных скелетов.

Умершие во всех курганах погребены по обряду трупоположения, преимущественно на основании кургана. Исключение составляет III курган в Дауенай, где в насыпи обнаружено небольшое количество мелких пережеванных костей, – возможно, это следы трупосожжения.

Погребения совершались как в центре кургана, так и вблизи каменных венцов. Как показывают сохранившиеся скелеты, умерших клали на спину, в вытянутом положении (рис. 5, 6). Положение рук на груди или животе – разнообразное.

Иногда умерших хоронили в деревянных выдолбленных гробах. Следы такого гроба обнаружены в погребении № 3 IV кургана в Дауенай. В части погребений в Дауенай (IV курган, погребение № 1) и во многих погребениях в Муоришкяй у головы покойников, иногда у головы и ног клались 2 или 4 камня, которые, по мнению многих исследователей, должны были поддерживать закругленное дно выдолбленных гробов.

Ориентировка захоронений по сторонам света разнообразна. В Дауенай умерших хоронили головами на запад, северо-запад, юго-запад, северо-восток, юг, юго-восток. При введении корректировок (например, ориентировку на СЗ под углом

275° – 310° можно считать западной) выяснилось, что большинство умерших старались хоронить головами на запад (10 погребений), некоторых – головами на север (5 погребений) или юг (4 погребения). Встречаются и такие курганы, где большая часть умерших ориентирована головами в одном направлении. Например, в III кургане в Муоришкяй 8 умерших (из 17) были похоронены головами на северо-запад (Markelevičius, Morauskienė, 1978, 89).

Погребальный инвентарь составляют орудия труда, оружие, разнообразные украшения и другие предметы быта. В мужских погребениях курганов Даунай и Берклайняй обнаружены железные втульчатые (рис. 7: 1) и узколезвийные проушные топоры, ножи с прямой или горбатой спинкой, серп. Очень редко встречаются украшения. В погребении № 1 IV кургана в Даунай обнаружен браслет (рис. 7: 2), в погребении № 1 III кургана – стеклянная бусина (амулет?).

В женских погребениях вышеупомянутых курганов преобладают мелкие орудия труда (железные шилья, ножи с прямой или горбатой спинкой; рис. 8: 1) и разные украшения. Самым богатым было женское погребение № 3 IV кургана в Даунай (рис. 9), где обнаружен головной венок из бронзовых спиралей и пластинок (рис. 10: 1), большая бронзовая спираль (рис. 11: 3), ожерелье из бронзовых спиралей, 2 бронзовых браслета (рис. 10: 2, 3), бронзовая цепочка с фрагментами железной булавки или фибулы, железное шило (рис. 11: 4), серп (рис. 11: 1) и железный втульчатый наконечник копья (рис. 11: 2) – исключительная находка в женских погребениях (Michelbertas, 1972, 121–125). Правда, сейчас уже известны и другие женские погребения с оружием (см. Simiškytė, 2000, 202). В других женских погребениях в Даунай и Берклайняй обнаружены бронзовые украшения: большие и маленькие спирали, браслеты (рис. 8: 4, 5; 12: 2, 3), подвески–лунницы (рис. 12: 4), шейная гривна

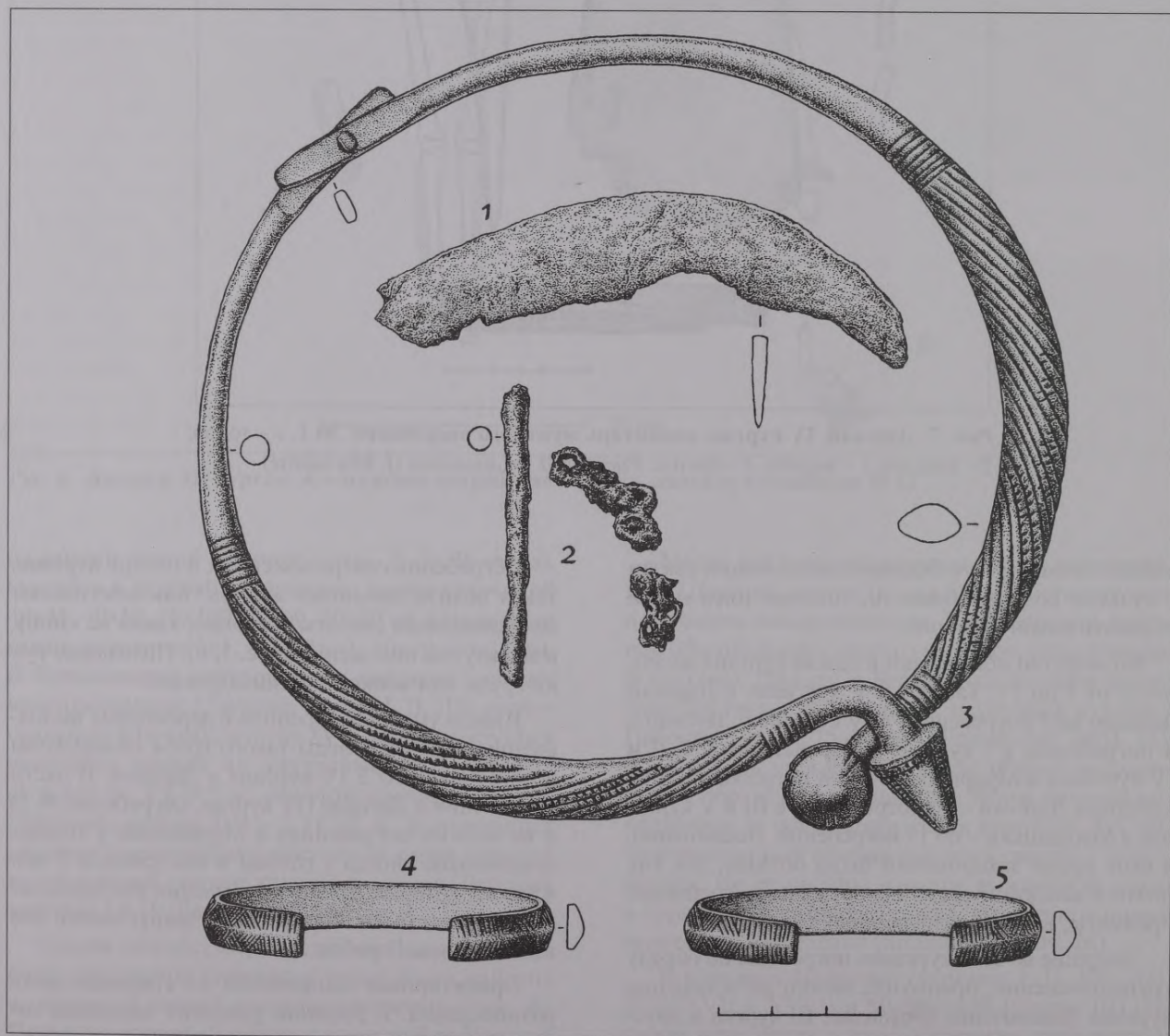

Рис. 8. Даунай. III курган, инвентарь женского погребения № 12. 1 – нож с горбатой спинкой, 2 – фрагмент булавки и цепочки, 3 – шейная гривна, 4, 5 – браслеты. 1, 2 – железо, 3–5 – бронза. Рисунок И. Мацюкайте

Рис. 9. Даунай. IV курган, женское погребение № 3

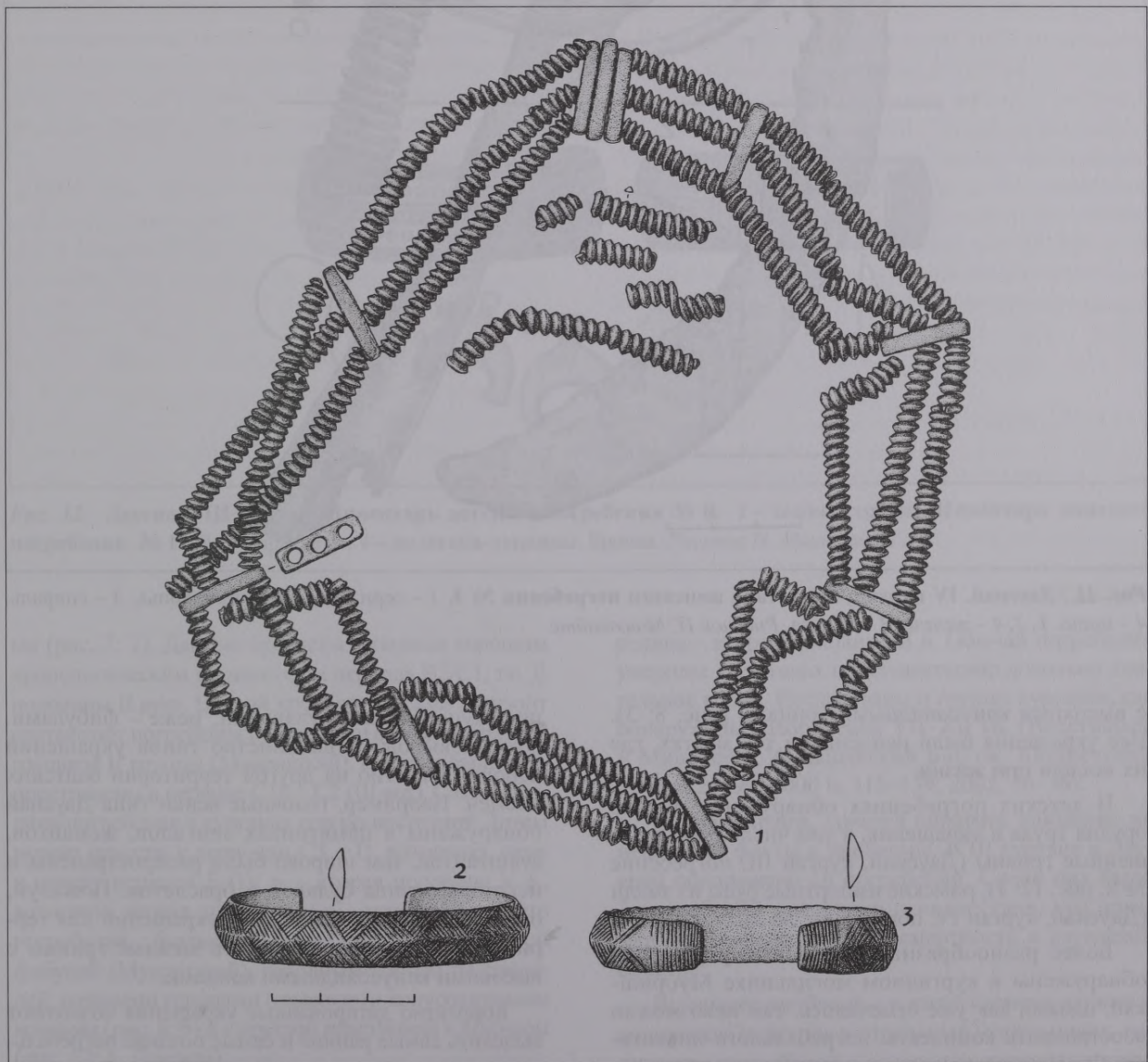

Рис. 10. Даунай. IV курган, инвентарь женского погребения № 3. 1 – головной венок, 2, 3 – браслеты. Бронза.
Рисунок И. Мацюкайте

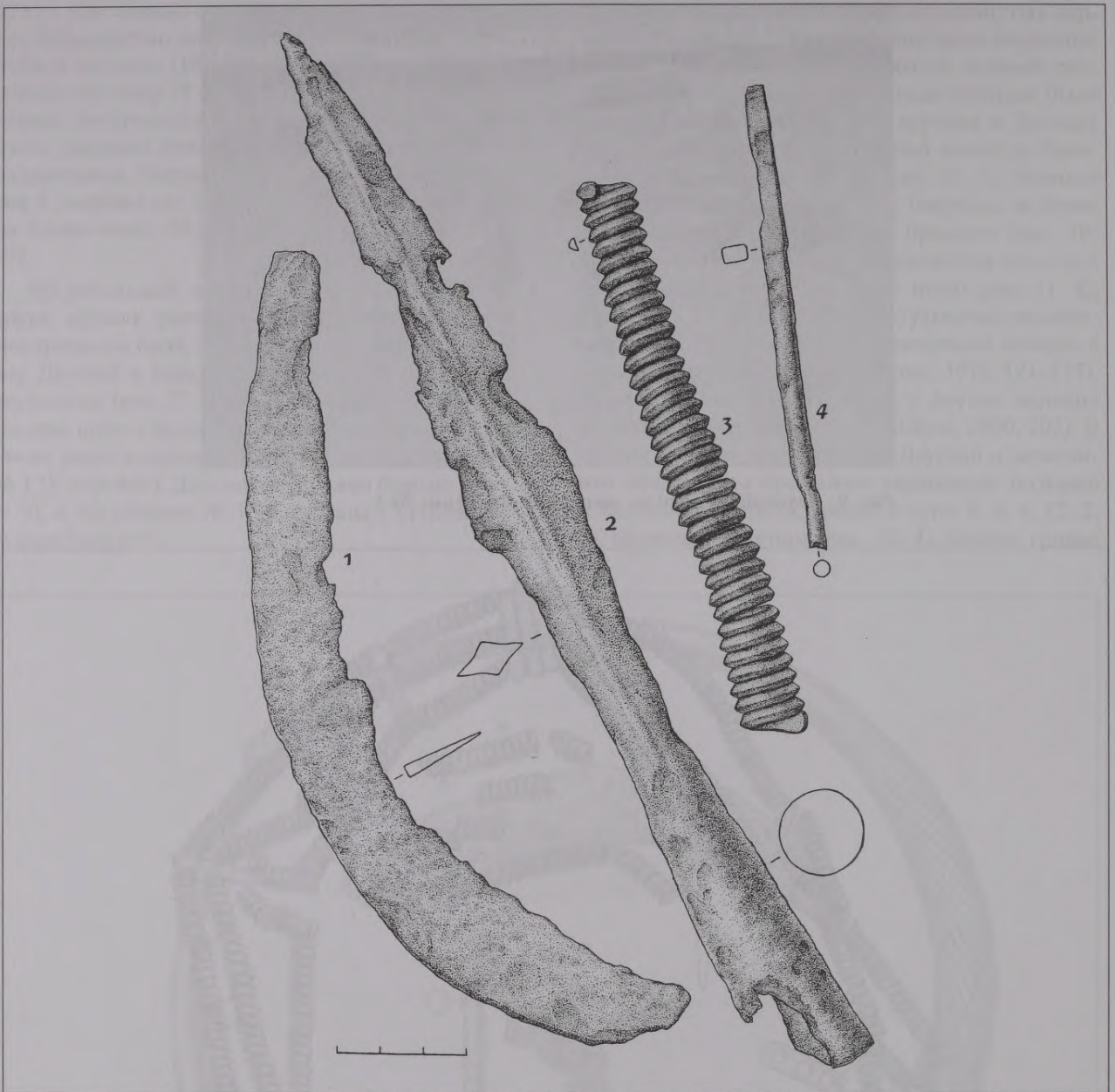

Рис. 11. Даунай. IV курган, инвентарь женского погребения № 3. 1 – серп, 2 – наконечник копья, 3 – спираль, 4 – шило. 1, 2, 4 – железо, 3 – бронза. Рисунок И. Мацюкайте

с высокими конусовидными концами (рис. 8: 3). Все украшения были найдены на тех местах, где их носили при жизни.

В детских погребениях обнаружены мелкие орудия труда и украшения, в том числе бронзовые шейные гривны (Даунай, курган III, погребение № 8; рис. 12: 1), римские импортные бусы из эмали (Даунай, курган IV, погребение № 2).

Более разнообразные бронзовые украшения обнаружены в курганном могильнике Муоришкяй, однако, как уже отмечалось, там невозможно восстановить комплекты погребального инвентаря. Судя по находкам украшений в курганах северо-восточной Литвы, можно сделать вывод, что жители данного региона украшали свою одежду

преимущественно булавками, реже – фибулами. Вторым выводом – большинство типов украшений хорошо известно на другой территории балтских племен. Например, головные венки типа Даунай обнаружены в памятниках земгалов, жемайтов, аукштайтов, там широко были распространены и некоторые типы булавок и браслетов. Пожалуй, одним из самых характерных украшений для территории селов можно считать шейные гривны с высокими конусовидными концами.

Корректно датированные украшения позволяют выделить самые ранние и самые поздние погребальные комплексы северо-восточной Литвы. Так, в погребении № 1 IV кургана в Даунай найден браслет четырехугольного сечения с округленными конца-

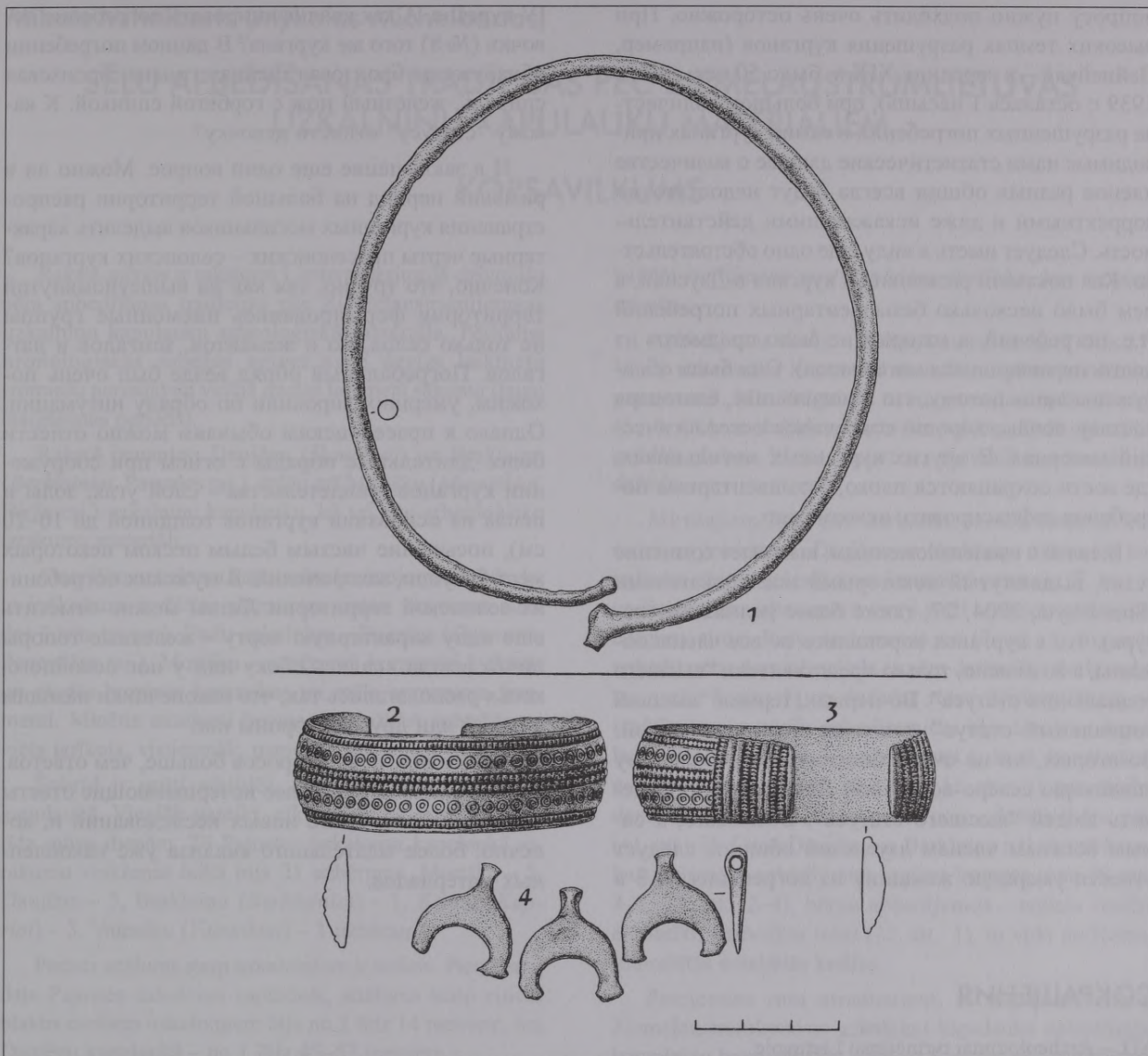

Рис. 12. Дауенай. III курган. Инвентарь детского погребения № 8. 1 – шейная гривна. Инвентарь женского погребения № 11. 2, 3 – браслеты, 4 – подвески-лунницы. Бронза. Рисунок И. Мацюкайте

ми (рис. 7: 2). Данные браслеты являются хорошим хронологическим индикатором периода В2/С1, т.е. II половины II века. Второй хронологический горизонт составляют погребения с булавами с колесообразной головкой II группы (Муоришкяй), которые были распространены в периоде С1b – С2 (III век). Самые поздние погребения в курганах северо-восточной Литвы можно отнести к периодам С3 – D, возможно, даже к началу периода E (IV в. – вторая половина V в., возможно, вторая половина V в. – начало VI в.). Это погребения с булавкой в форме иглы, симметричной фибулой (Муоришкяй), головным венком из спиралей, шейными гривнами с высокими конусовидными концами (рис. 8: 3) и с круглой пластинкой и крючком (рис. 12: 1, Дауенай).

Таким образом, становится ясно, что на территории литовской Селонии курганы появились в се-

редине – второй половине II в. Обычай погребения умерших в курганах просуществовал довольно длительное время. Исследованы и группы курганов, где обнаружены захоронения VII–XII вв. (Висетишкес и Мишкиняй, Аникшяйский р-н; см. Kazakevičius, 2000 a, 21–99; 2000 b, 115–139; 2002, 16–36).

Подводя итоги, хочется обратить внимание на некоторые факты и проблемы. В III кургане в Дауенай обнаружено 16 погребений. Среди них было 7 погребений младенцев и подростков, что указывает на высокую детскую смертность в дауенской общине.

Возникает проблема – в какой степени данные о количестве курганов в отдельных могильниках, количестве погребений в отдельных курганах можно использовать в воссоздании палеосоциологической картины отдельных общин? Я думаю, что к этому

вопросу нужно подходить очень осторожно. При высоких темпах разрушения курганов (например, Вайнейкяй – в середине XIX в. было 50 насыпей, в 1939 г. осталась 1 насыпь), при большом количестве разрушенных погребений в самих курганах приводимые нами статистические данные о количестве членов разных общин всегда будут недостаточно корректными и даже искажающими действительность. Следует иметь в виду еще одно обстоятельство. Как показали раскопки III кургана в Дауенай, в нем было несколько безынвентарных погребений (т.е. погребений, в которых не было предметов из долгосохраняющихся материалов). Они были обнаружены лишь потому, что в могильнике, благодаря составу почвы, хорошо сохранился остеологический материал. В других курганных могильниках, где кости сохраняются плохо, безынвентарные погребения зафиксировать невозможно.

В связи с вышеизложенным, вызывает сомнение тезис, выдвинутый некоторыми исследователями (Simniškytė, 2004, 27; также более ранняя литература), что в курганах хоронились не все члены общины, а возможно, только представители “высшего социального статуса”. Во-первых, термин “высший социальный статус” довольно неопределенный. Во-вторых, по не очень богатому погребальному инвентарю северо-восточной Литвы трудно выделить людей “высшего статуса”. Возможно, к самым богатым членам дауенской общины следует отнести умершую женщину из погребения № 3 в

IV кургане. А как квалифицировать погребение девочки (№ 8) того же кургана? В данном погребении обнаружены бронзовая шейная гривна, бронзовая спираль, железный нож с горбатой спинкой. К какому “статусу” отнести девочку?

И в заключение еще один вопрос. Можно ли в римский период на большой территории распространения курганных могильников выделить характерные черты праселонских – селонских курганов? Конечно, это трудно, так как на вышеупомянутой территории формировались племенные группы не только селов, но и жемайтов, земгалов и латгалов. Погребальный обряд везде был очень похожим, умерших хоронили по обряду ингумации. Однако к праселонским обычаям можно отнести более длительные обряды с огнем при сооружении курганов (свидетельства – слой угля, золы и пепла на основании курганов толщиной до 10–20 см), посыпание чистым белым песком некоторых мест будущих захоронений. В мужских погребениях селонской территории Литвы можно отметить еще одну характерную черту – железные топоры почти всегда клались сбоку или у ног покойного, копья располагались так, что наконечники находим с одной или другой стороны ног.

Как видим, пока вопросов больше, чем ответов. Надо надеяться, что более исчерпывающие ответы получим в результате новых исследований и, конечно, более тщательного анализа уже накопленных материалов.

СОКРАЩЕНИЯ

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LA – Lietuvos archeologija

ЛИТЕРАТУРА

- Kader D., 1895: Über Ausgrabung in Kupre bei Popiel // Prussia. 19. Königsberg, 135-136.
- Kazakevičius V., 2000: Sėlių paminklai Lietuvoje // LA. 20. Vilnius, 7-20.
- Kazakevičius V., 2000 a: Visėtiškių pilkapynas // LA. 20, 21-99.
- Kazakevičius V., 2000 b: Sėlių kapai Miškinių pilkapyje // LA. 20, 115-139.
- Kazakevičius V., 2002: Tyrinėjimai lietuviškoje Sėlos dalyje // Sėlių paveldas ir dabartis. Zarasai, 16-36.
- LAA, 1977: Lietuvos TSR archeologijos atlasas. 3. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai. Vilnius.
- Markelevičius J., Morauskienė E., 1978: Muoriškių (Biržų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. Vilnius, 87-93.
- Michelbertas M., 1972: V m.e.a. Daujėnų apgalvis // Istorija. 18 (1). Vilnius, 121-131.
- Michelbertas M., 2004: Pajuosčio pilkapynas. Vilnius.
- Simniškytė A., 1998: Vaineikių pilkapyno tyrinėjimai 1997 metais // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 155-156.
- Simniškytė A., 1999: Sėliai // Liaudies kultūra. 5 (68). Vilnius, 26-35.
- Simniškytė A., 2000: Vaineikių pilkapyno tyrinėjimai 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 201-202.
- Simniškytė A., 2001: Populations of North-Eastern Lithuania, and the ethno-genesis of Selonians // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. 55. (5/6). Rīga, 72.–82. lpp.
- Simniškytė A., 2002: Sėlos apgyvendinimo sklaida nuo Kristaus gimimo iki valstybės susikūrimo // Sėlių paveldas ir dabartis. Zarasai, 7-15.
- Simniškytė-Strimaitienė A., 2004: Kultūrinė dinamika Sėlos regione I–XIII a. po Kr. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilnius.

Mikols Mihelberts (Mykolas Michelbertas)

SĒĻU APBEDĪŠANAS TRADĪCIJAS PĒC ZIEMEĻAUSTRUMLIETUVAS UZKALNIŅU KAPULAUKU MATERIĀLIEM

KOPSAVILKUMS

Raksta mērķis ir raksturot Lietuvas teritorijā dzīvojušo sēļu apbedīšanas tradīcijas pēc Ziemeļaustrumlietuvās uzkalniņu kapulauku arheoloģiskā materiāla. Pētījuma hronoloģiskās robežas aptver agro dzelzs laikmetu (romiešu periods) un vidējā dzelzs laikmeta sākumu (tautu staigāšanas periods).

Rakstā izmantoti Daujēnu (*Daujēnai*) un Berklaiņu (*Berklainiai*, Pasvales raj.), daļēji arī Morišķu (*Muoriškiai*, Biržu raj.) uzkalniņu kapulauku, kā arī citu arheoloģisko izrakumu materiāli.

Atsevišķu uzkalniņu kapulauku izvietojums norāda, ka to ierīkošanai izvēlētas gleznainas vietas, kas nereti atrodas ūdens tuvumā. Dažu uzkalniņu – Pajostes (*Pajuostis*, Panevėžas raj.), Morišķu – uzbērumā konstatēti švikātās un gludās bezripas keramikas un māla apmetuma fragmenti. Minētie atradumi liecina, ka dažkārt apbedīšanas vieta ierīkota, visticamāk, pamestas apmetnes vietā.

Šobrīd ir grūti atbildēt, cik uzbērumu bija katrā kapulaukā. Vieglāk pateikt, cik uzkalniņu ir saglabāties līdz mūsu dienām. Tā Pajostes uzkalniņu kapulaukā izrakumu veikšanas laikā bija 21 uzbērums, Morišķu – 5, Daujēnu – 5, Berklaiņu (*Berklainiai*) – 1, Kupru (*Kupriai*) – 3, Vaineiķu (*Vaineikiai*) – 1 uzbērums.

Parasti attālums starp uzkalniņiem ir neliels. Piemēram, daļa Pajostes uzkalniņu saplūduši, attālums starp citiem blakus esošiem uzkalniņiem bija no 2 līdz 14 metriem, bet Daujēnu kapulaukā – no 1 līdz 45–53 metriem.

Uzkalniņiem ir apaļi, dažkārt neregulāra apļa vai ovālas formas uzbērumi (1. att.). To diametrs svārstās no 5–6 līdz 12 metriem. Uzkalniņu uzbūve parasti ir līdzīga. To pamatā ir no dažāda lieluma akmeņiem veidots riņķis (2., 3. att.). Vairumā gadījumu konstatēti apaļas formas riņķi (Daujēnu I, II, III uzkalniņš), retāk – ovāli riņķi (Daujēnu IV uzkalniņš). Apaļo riņķu iekšējais diametrs svārstās no 6,6 līdz 7,8–8,7 m, ovālā – 5,7 x 7,7 metri. Izveides ziņā izceļas Daujēnu kapulauka II uzkalniņš, kur akmeņu riņķa iekšpusē konstatēts no dažāda lieluma akmeņiem veidots grīdojums (4. att.).

Uzkalniņa pamatā parasti ir oglišu un pelnu slānis. Daujēnu un Berklaiņu uzkalniņos šis slānis bija 5–10 cm, dažos uzkalniņos Pajostes kapulaukā – pat 15–20 cm biezs. Pētnieki šo slāni parasti saista ar ugunsritiem, kas veikti uzkalniņa ierīkošanas laikā. Vairākos Pajostes un Morišķu kapulauku uzkalniņos zem ogļu un pelnu slāņa konstatēts baltu, domājams, no upes atnestu, smilšu bērumš. Iespējams, paražu apbedīšanas vietu izkaisīt ar

baltām smiltīm var saistīt ar ūdens dievībām, kas aizsargā mirušo.

Apbedījumu skaits uzkalniņā svārstās no 1 līdz 17. Visos uzkalniņos konstatēti skeletkapi, pārsvarā ierakti pamatzemē. Mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī (5., 6. att.), ar dažādi novietotām rokām. Daži apbedītie guldīti dobos bluķa šķirstos. Apbedīto orientācija dažāda.

Mirušajiem līdzī doti darbarīki, ieroči, rotas un citi sadzīves priekšmeti. Daujēnu un Berklaiņu uzkalniņu kapulauku vīriešu apbedījumos konstatēti uznavas (7. att.: 1) un šaursmens kātcauruma cirvji, naži ar taisnu un izliektu muguru, sirpis. Rotas sastopamas reti (7. att.: 2). Sieviešu apbedījumos dominē neliela izmēra darbarīki (dzelzs adatas, naži; 8. att.: 1) un dažādas rotas. Visbagātākais no izpētītajiem sieviešu apbedījumiem bija Daujēnu kapulauka IV uzkalniņa 3. kaps (9. att.), kurā konstatētas gan bronzas rotas (10. att.: 1–3; 11. att.: 3) gan dzelzs darbarīki (11. att.: 1, 6) un pat ierocis – dzelzs šķēpa gals (11. att.: 2). Citos Daujēnu un Berklaiņu uzkalniņu kapulauku sieviešu apbedījumos iegūtas bronzas rotas (8. att.: 3–5; 12. att.: 2–4), bērnu apbedījumos – neliela izmēra darbarīki, atsevišķas rotas (12. att.: 1), to vidū no Romas importētās emaljētās krelles.

Pateicoties rotu atradumiem, ir iespējams izdalīt Ziemeļaustrumlietuvās uzkalniņu kapulauku apbedījumu kompleksu hronoloģiskās robežas. Spriežot pēc apbedījumu hronoloģijas, Lietuvas sēļu apdzīvotajā teritorijā uzkalniņi parādījās 2. gs. vidū – otrajā pusē. Pētījumi liecina, ka uzkalniņu veidošanas tradīcija saglabājās 3. gs., 4. gs. un 5. gs. pirmajā pusē, iespējams, arī 5. gs. otrajā pusē un 6. gs. sākumā. Ir pētītas arī tādas kapu uzkalniņu grupas, kurās konstatētie apbedījumi attiecas uz 7.–12. gadsimtu.

Jānorāda uz atsevišķiem faktiem un problēmām. Piemēram, Daujēnu III uzkalniņā konstatēti 16 apbedījumi, no kuriem septiņi bija bērnu kapi. Tas norāda uz augstu bērnu mirstību. Tādēļ apšaubāms ir pieņēmums, ka uzkalniņos netika glabāti visi kopienas locekļi, bet, iespējams, tikai “augstākā sociālā slāņa” pārstāvji.

Grūti izdalīt raksturīgākās pirmsēļu – sēļu uzkalniņu iezīmes. Par tādām varētu uzskatīt salīdzinoši ilglaicīgo tradīciju veikt ugunsritus uzkalniņa ierīkošanas laikā un izkaisīt ar baltām smiltīm atsevišķas apbedījumu vietas. Lietuvas sēļu teritorijā dzelzs cirvji gandrīz vienmēr likti mirušajam pie sāniem vai pie kājām, šķēpi likti ar smaili kāju vienā vai otrā pusē.

ATTĒĻU SARAKSTS

1. att. Daujēnu kapulauks. III uzkalniņš pirms izrakumiem (no dienvidastrumiem)
2. att. Daujēnu kapulauks. III uzkalniņa akmeņu riņķis
3. att. Daujēnu kapulauks. IV uzkalniņa akmeņu riņķis
4. att. Daujēnu kapulauks. II uzkalniņš (no ziemeļiem)
5. att. Daujēnu kapulauks. III uzkalniņš, 11. sievietes apbedījums
6. att. Daujēnu kapulauks. III uzkalniņš. A – 3. vīrieša apbedījums, B – 12. sievietes apbedījums
7. att. Daujēnu kapulauks. IV uzkalniņš, 1. vīrieša kapa inventārs. 1 – cirvis, 2 – aprocē. 1 – dzelzs, 2 – bronza (*I. Macukaites zīmējums*)
8. att. Daujēnu kapulauks. III uzkalniņš, 12. sievietes kapa inventārs. 1 – nazis ar izliektu muguru, 2 – rotadatas un važiņas fragmenti, 3 – kaklariņķis, 4 – aproces. 1, 2 – dzelzs, 3–5 – bronza (*I. Macukaites zīmējums*)
9. att. Daujēnu kapulauks. IV uzkalniņš, 3. sievietes apbedījums
10. att. Daujēnu kapulauks. IV uzkalniņš, 3. sievietes kapa inventārs. 1 – vainags, 2, 3 – aproces. Bronza (*I. Macukaites zīmējums*)
11. att. Daujēnu kapulauks. IV uzkalniņš, 3. sievietes kapa inventārs. 1 – sirpis, 2 – šķēpa gals, 3 – spirāle, 4 – īlens. 1, 2, 4 – dzelzs, 3 – bronza (*I. Macukaites zīmējums*)
12. att. Daujēnu kapulauks. III uzkalniņš, 8. bērna kapa inventārs. 1 – kaklariņķis. 11. sievietes kapa inventārs. 2, 3 – aproces, 4 – piekariņi (*I. Macukaites zīmējums*)

ARNIS RADIŅŠ

DAUGAVAS KREISĀ KRASTA SĒĻU APDZĪVOTĀS TERITORIJAS VĒLĀ DZELZS LAIKMETA LĪDZENO KAPULAUKU ETNISKĀS PIEDERĪBAS INTERPRETĀCIJAS JAUTĀJUMS

Kopīgā un atšķirīgā problēma latgaļu un sēļu attīstībā dzelzs laikmetā arheoloģijā un citās zinātnēs ir diskutēta, bet pagaidām vispārpieņemta atbilde nav atrasta.¹ Jautājums, kurš aktualizēts šajā rakstā, saistās ar Daugavas kreisā krasta sēļu apdzīvotās teritorijas vēlā dzelzs laikmeta līdzeno kapulauku etniskās piederības interpretāciju.

Rakstītajos avotos drošas ziņas par sēļiem ir no 13. gadsimta sākuma. Viņu vārds *Selones* pirmoreiz minēts Indriķa hronikā sakarā ar krustnešu 1208. gada uzbrukumu Sēļu pilij (*castrum Selonum*) Daugavas kreisajā krastā.² Tā lokalizēta Sēlpils pilskalnā.³ Indriķis vēl min, ka sēļi dzīvojoši arī Daugavas labajā krastā pie latgaļiem.⁴ Sēļi (*Selen*) un Sēlija (*Selenland*) vairākkārt pieminēti Atskaņu hronikā.⁵ Tajās sēļi atzīmēti kā lībiešu kaimiņi un norādīts, ka aiz viņiem dzīvo latgaļi. Tātad laikabiedri spēja viņus atpazīt citu vidū. Krustnešu iekaroto teritoriju dalījumu līgumos minētas vairākas sēļu zemes⁶ – *Allecten*, *Calve*, *Selen*, *Medene*, *Nitczegale* u.c. Spriežot pēc dokumentiem un pieminekļu izplatības, viņu apdzīvoto teritoriju šodienas Lietuvā ierobežoja Dusetas, Šventoja, Vašokas, Viešintas un Lēvenes upes, bet Latvijā – Daugava.⁷ Pēc 14. gadsimta beigām ne sēļu, ne viņu zemju vārdi rakstītajos avotos vairs netiek pieminēti.

Sēļu etnoģenēze vēl ir precizējama. Taču nav noliedzams, ka viņu pirmsākumi meklējami agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku kultūrā. Tās pārstāvji apdzīvoja šodienas Latvijas teritorijas vidusdaļas dienvidus un Lietuvas vidusdaļas ziemeļus. Minētās kultūras austrumu grupai neapšaubāmi ir

bijusi noteikta un būtiska loma sēļu, arī latgaļu izveidē. Sēļu gadījumā tā bijusi tiešāka un ar mazāku ārējo ietekmi.

Tātad Daugavas labajā krastā, izjūtot lielāku austrumbaltu elementu iespaidu, formējās latgaļi, bet kreisajā, kur šī ietekme bija mazāka, – sēļi. Tā rezultātā izveidojās līdzīgās latgaļu un sēļu materiālās kultūras. Kā vieniem, tā otriem raksturīgi skeletkapī, bet ugunskapī ir reti sastopama parādība. Taču sēļiem 6.–7. gadsimtā nenotika masveidīga apbedīšanas paražu nomaiņa, t.i., pāreja uz līdzenajiem kapulaukiem. Viņiem saglabājās tradīcija mirušos apglabāt kapu uzkalniņos. Tas fiksēts kā sēļu apdzīvotās teritorijas dienviddaļā, tā arī ziemeļdaļā un ir nozīmīgākā no līdz šim izdalītām viņu atšķirībām no latgaļiem. Sēļu uzkalniņu kapulauki pastāvēja vēl 13. gadsimtā.

Uzkalniņkapu tradīcijas saglabāšanās un pārveidošanās labi izsekojama Ābeļu Boķu kapulaukā. Te 1922. gadā Arnolds Štokmanis un 1925. gadā Harijs Moora izpētīja pa vienam, bet 1961. gadā Lūcija Vankina – septiņus uzkalniņus.⁸ Tie ir 11–18 m diametrā, līdz 1 m augsti. Hronoloģiski kapulauks attiecas uz 2./3.–11. gadsimtu. Ierīkojot uzkalniņu, līdzīgi kā citur, arī Ābeļu Boķos izvēlētajā vietā veikti ugunsriti un veidots akmeņu riņķis. Tā centrā guldīts pirmais apbedījums un apbērts ar zemi. Vēlāk sekojuši citi. Tie jau parasti guldīti gar akmeņu riņķi. Mirušo orientācija ir nenoteikta. Pie apbedījumiem nereti likti akmeņi. 6.–11. gadsimtā mirušos turpināja glabāt, jau ierokot esošajos uzkalniņos, arī ārpus akmeņu riņķa. Kapa bedrēs nereti konstatēti akmeņi.

Mīrušo orientācijā iezīmējas likumsakarības: vīriešu apbedījumos austrumu (galva)–rietumu virziens, sievietes apbedījumos – pretējs. Ābeļu Boķu turpinājums ir Ābeļu Priednieku kapulauks, kur fiksēti vismaz seši uzkalniņi ar 11.–12. gadsimta apbedījumiem. Precīzāk būtu lietot apvienotu pieminekļa nosaukumu, jo runa neapšaubāmi ir par vienu pieminekli – Ābeļu Boķu – Priednieku kapulauku.

Ābeļu Priedniekos 1942. gadā A. Štokmanis izpētījis divus uzkalniņus, bet 1961. gadā L. Vankina atsegusi vienu kapu.⁹ Sākotnējais uzkalniņu skaits vairs nav nosakāms, bet tas varēja būt lielāks par fiksēto. Uzbērums līdz 10 m diametrā. Lauksaimnieciskās izmantošanas rezultātā to augstums nepārsniedz 0,5 metrus. Nozīmīgi, ka viens no uzkalniņiem bijis ar akmeņu riņķi.

1. izpētītā uzkalniņa diametrs ap 10 m, augstums ap 0,2 metriem. Uzbēruma pamatā konstatēts pelēkas zemes slānis ar pelnu un ogļu pēdām. Tas ne visur vienāds, bet biežāks un ar oglēm izteiktāks apbedījuma vietā. Kaps ir mantraču traucēts, un tā pamata līmenī iegūtas pirmās senlietas. Tās atradās arī kapa bedres pildījumā, kas ap 1 m dziļa. No līdzdotiem priekšmetiem atzīmējams dzelzs kaujas nazis, bronzas svariņu fragmenti u.c. Netraucētā stāvoklī bija kāju kauli. Pie labā apakšstilba konstatēts dzelzs uzmavas šķēpa gals. Mīrušais vīrietis guldīts ar galvu uz austrumiem. Starp ceļiem un pie pēdām novietots pa akmeņim. 2. izpētītā uzkalniņa diametrs ap 8,5 m, augstums ap 0,4 m (1. att.). Pirmās senlietas – bronzas spirālproce un dzelzs sirpis – iegūtas uzbēruma līmenī. Tāpat uzbērumā ap 0,2 m virs pamatzemes austrumu daļā fiksēts pelēks zemes slānis ar ogļu pēdām. Tāds ieslēgums konstatēts arī ap 0,2 m zem pamatzemes pretējā daļā. Kapa bedre fiksēta uzkalniņa centrā kā austrumu–rietumu virzienā orientēts, četrstūrainas formas, 1,8 m garš un 0,5 m plats izteikti oļainas zemes plankums. Bedre ap 0,8 m dziļa. Tās pildījumā konstatēti apdeguši koka gabali un dzelzs priekšmets. Mīrušais vīrietis guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī, galva pagriezta uz kreiso pusi, rokas elkonī saliektas un paceltas pret zodu. Apbedījumam bagātīgas kapa piedevas. Pie galvaskausa atradās cepures paliekas, krūšu rajonā – bronzas stopa-šķēršu sakta un pakavsakta ar skaldnotiem galiem, uz labās rokas – divas bronzas aproces ar zvērgalvu galiem un masīvā aproce ar puslodveida galiem, divi bronzas gredzeni ar vidusplāksnīti un spirālgredzens ar mēlīšu piekariņiem, uz kreisās rokas – ar bronzas spirālītēm rotāts vilnas rokauts, divas bronzas aproces ar zvērgalvu galiem un karavīra aproce, trīs bronzas gredzeni ar vidusplāksnītēm, jostasvietā – ādas josta ar bronzas apkalumiem un spirālīšu piekariem, dzelzs kaujas nazi, bronzas svariņiem ādas makā, auduma fragmenti, pie labās kājas apakšstilba – dzelzs plasmens cirvis un uzmavas šķēpa gals. Uz krūtīm, starp ceļiem un pie kāju pēdām novietoti nelieli akmeņi. Iespējams, ka mīrušais bijis ievietots dēļu šķirstā. 3. izpētītā

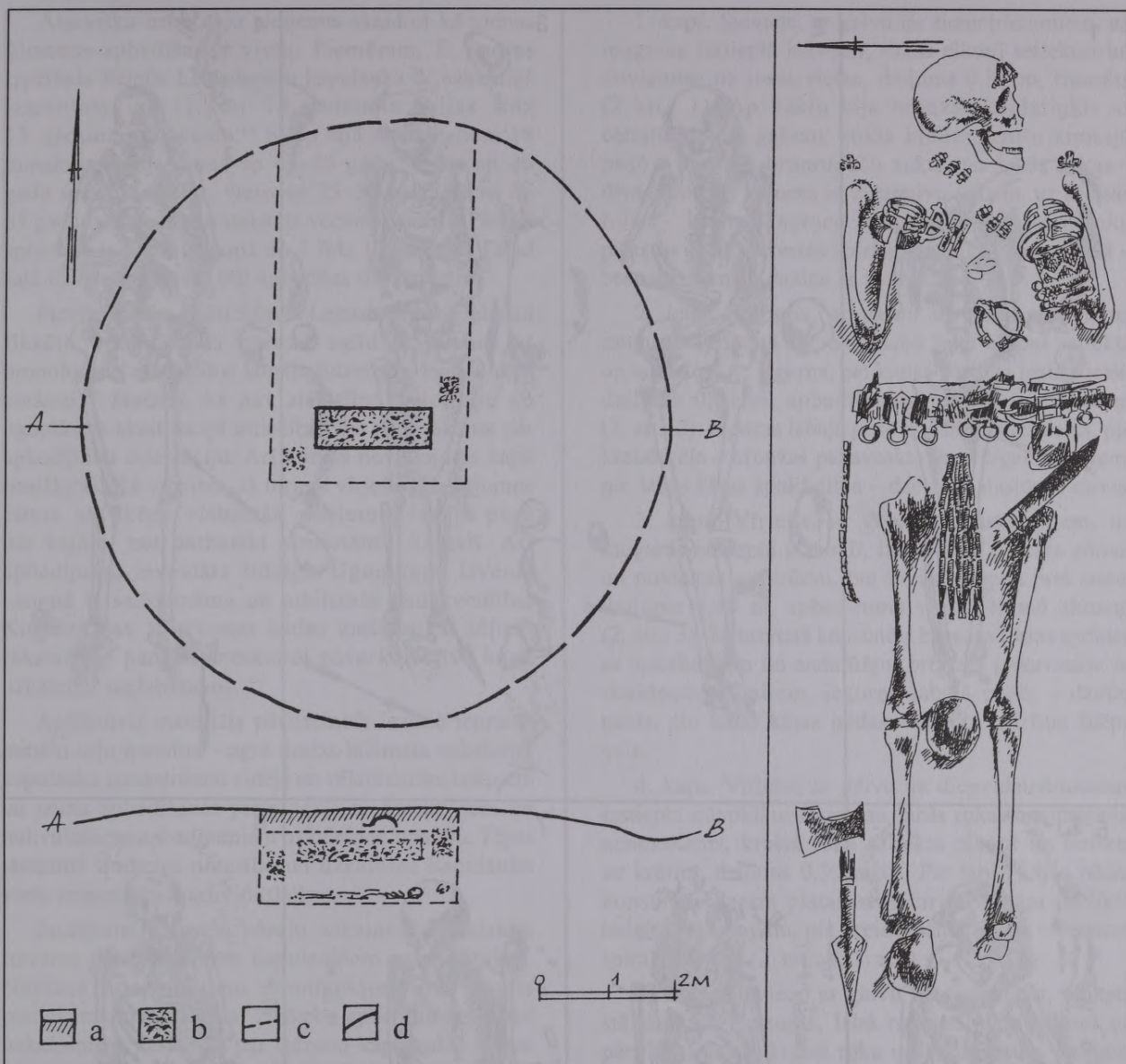
uzkalniņa (?) izmēri nav zināmi. Kaps atklājies, ņemot karjerā smiltis. Mīrušā meitene guldīta izstieptā stāvoklī uz muguras, uz krūtīm saliektām rokām, ar galvu uz ziemeļrietumiem, ap 1 m dziļā kapa bedrē. Galvā bija bronzas grīstes vainags ar bizi, ap kaklu – bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, kauri gliemežvāku, dzintara kreļļu un bronzas spirālīšu kaklarota, uz krūtīm – bronzas sakta ar atrofītiem galiem, roku pirkstos – divi bronzas spirālgredzeni. Zem apbedītās konstatētas koka paliekas.

Domājams, ka iepriekš aprakstītie uzkalniņi nav skaidrojami tikai kā uzbērums ar individuāliem apbedījumiem pamatzemē iedziļinātās kapa bedrēs. Spriežot pēc 2. uzkalniņā iegūtajiem materiāliem, te, iespējams, bijis vēl kāds apbedījums uzbērumā. To apliecina arī senlietu savrupatradumi, kuri maz ticami saistāmi ar pamatzemē dziļi ieraktajiem centrālajiem kapiem. Kā zināms no citiem pieminekļiem, arī jaunierīkotos vēlā dzelzs laikmeta sēļu uzkalniņos var būt vairāki apbedījumi. Vēl jāatzīmē, ka Ābeļu Priedniekos pētniecība veikta ar tranšejas metodi, kas nesniedz pilnu priekšstatu par visu uzkalniņa uzbērumu.

Ābeļu Boķu–Priednieku kapulauks nav vienīgais pieminekļis sēļu apdzīvotās teritorijas ziemeļdaļā, kur agrā dzelzs laikmeta uzkalniņā ar akmeņu riņķi turpināts apbedīt arī vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā. Piemēram, šāda situācija konstatēta arī Saukas Ratulānu kapulaukā. Te 1978. gadā Elvīra Šnore izpētījusi vienu uzkalniņu.¹⁰ Tas ir 20 m diametrā, 1 m augsts. Uzkalniņš izmantots 4.–17. gadsimtā. Tajā atsegti 12 vidējā un 10 vēlā dzelzs laikmeta apbedījumi. Mīrušie glabāti arī ārpus akmeņu riņķa. Orientācijā dominē austrumu–rietumu un pretējais virziens.

Kā jau tika atzīmēts, arī sēļu apdzīvotās teritorijas dienviddaļā ir fiksēts uzkalniņkapu tradīcijas saglabāšanās process. Tā Pajostes kapulaukā 1971.–1974. gadā Mīkols Mihelberts izpētījis 21 uzkalniņu.¹¹ Tie 5–15 m diametrā un līdz 1,5 m augstumā. Hronoloģiski kapulauks attiecas uz 1./2.–11., 17.–18. gadsimtu. Vairākos uzkalniņos konstatēti agrā dzelzs laikmeta un vēlāki – 5.–11. gadsimta apbedījumi, kas ierakti uzbērumā. Mīrušo orientācijā dominē ziemeļaustrumu un ziemeļrietumu virziens. Iespējams, ka vismaz vienā uzkalniņā apbedījumu nav bijis. Savukārt Visētišķu kapulaukā 1985.–1989. gadā Vītauts Kazakevičs izpētījis 15 uzkalniņus.¹² Tie 10–18 m diametrā un līdz 1,5 m augstumā. Četros uzkalniņos apbedījumi netika konstatēti. Pārējos to skaits svārstās no 1 līdz 13. Kapulauks izmantots no 2./3. līdz 12. gadsimtam. Agrāko apbedījumu skaits ir neliels. Kapulauka intensīvākās izmantošanas laiks ir 7.–12. gadsimts. Abu dzimumu apbedījumos mīrušo orientācijā dominē rietumu (ar novirzieniem) virziens.

Jāatzīmē viena sēļu apdzīvotās teritorijas dienviddaļas īpatnība – te nav iegūti pietiekami

1. att. Ābeļu Boķu–Priednieku kapulauka 2. uzkalniņš (A. Alksnes-Alksnītes zīmējums):

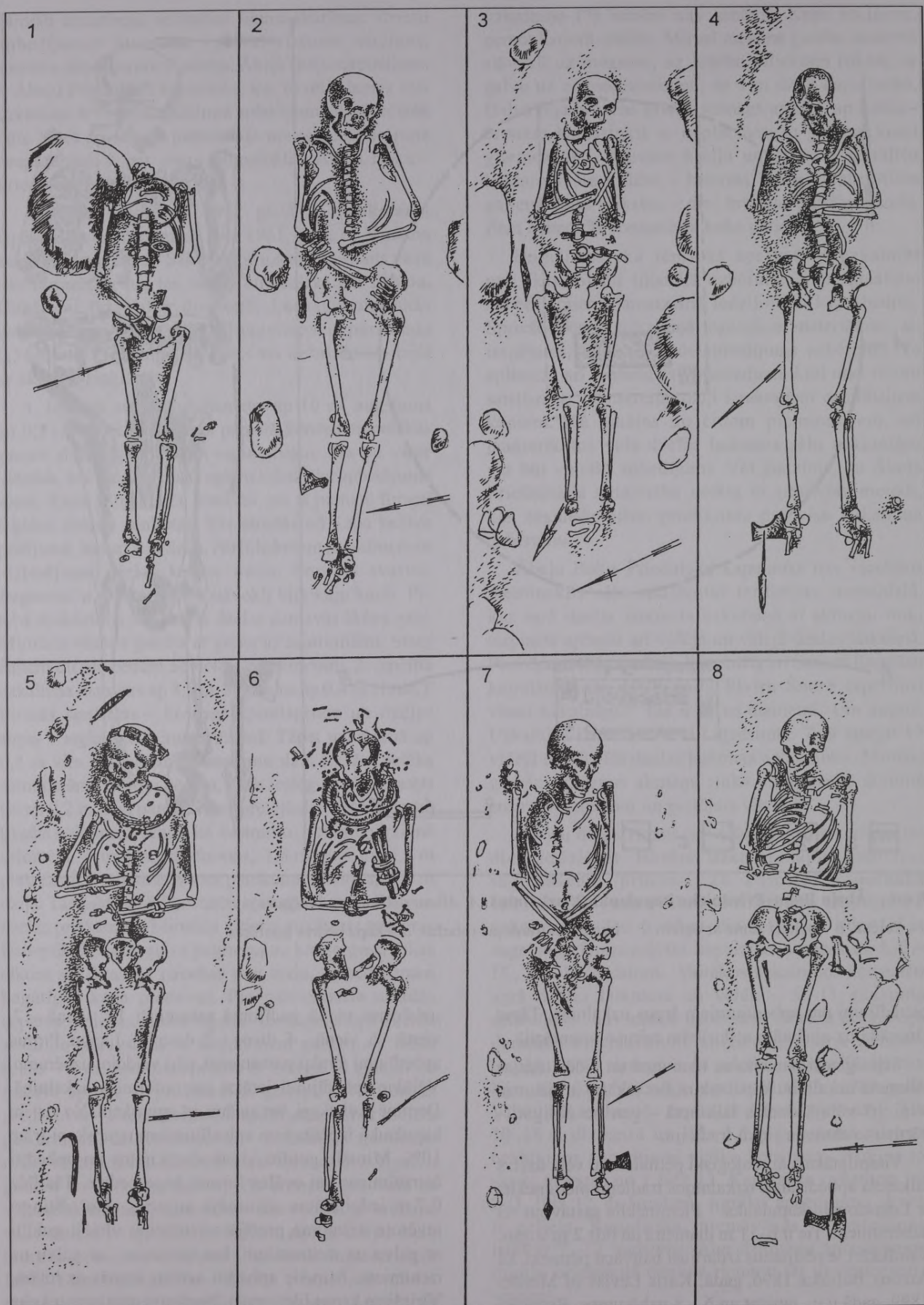
a – velēna, b – pelēka zeme ar oglēm, c – izrakumu tranšejas robežas, d – kapa bedres kontūras

pierādījumi par apbedījumiem ārpus uzkalniņa. Tāpat jānorāda uz zināmām atšķirībām mirušo orientācijā.

Sēļi ilgstoši izmanto ne tikai agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulaukus, bet iekārto arī jaunus. Viņi arī vēlajā dzelzs laikmetā – gan ne obligāti – pārmanto akmeņu riņķu tradīciju.

Visspilgtākais arheoloģiski pētītais sēļu vēlā dzelzs laikmeta apbedīšanas uzkalniņos tradīciju piemineklis ir Lejasdopeļu kapulauks.¹³ Piemineklis sastāv no 63 uzbērumiem. Tie ir 6–11 m diametrā un līdz 2 m augsti. Vairākkārt te pētījumus izdarījuši baltvācu pētnieki, kā Antons Būholcs 1896. gadā, Karls Lēviss of Menārs 1899. gadā u.c., izpētot ap 6 – 8 uzbērumus. Rezultāti vāji dokumentēti. Nozīmīgākie ir E. Šnores izrakumi 1960.–1961. gadā, kad izpētīti 10 uzkalniņi. Atsevišķie

uzbērumi vienā gadījumā saturējuši 18, vienā – 7, vienā – 6, vienā – 4, divos – 2, desmit – 1 kapu. Pirmie apbedījumi ierakti pamatzemē, pāri veidojot uzbērumu. Vēlākie apbedījumi ierakti jau noformētā uzkalniņā. Dominē skeletkapi, bet zināmi arī ugunskaņi. No visiem kapulaukā izpētītajiem apbedījumiem ugunskaņi ir ap 10%. Mirušie guldīti vienkoča šķirstos un apbedīti četrstūrains vai ovālas formas kapa bedrēs. Tās līdz 0,7 m iedziļinātas sākotnējā augsnes slānī. Stingri ievērota dzimumu pretējā orientācija: vīrieši guldīti ar galvu uz austrumiem, bet sievietes – ar galvu uz rietumiem. Mirušie apbedīti svētku drānās ar rotām. Vīriešiem kapos likti ieroči. Nozīmīgi atradumi ir koka priekšmetu fragmenti ar polihromu gleznojumu. Daži no tiem identificējami kā vairogi.

2. att. Dignājas Strautmaļu kapulauka kapu plāni (A. Alksnes-Alksnītes zīmējums):

1 – 1. kaps, 2 – 2. kaps, 3 – 3. kaps, 4 – 4. kaps, 5 – 5. kaps, 6 – 6. kaps, 7 – 7. kaps, 8 – 10. kaps

Atsevišķu uzbērumu pieņemts skaidrot kā vienas ģimenes apbedīšanas vietu. Piemēram, E. Šnores izpētītais Sēlpils Lejasdopeļu kapulauka 2. uzkalniņš izmantots no 11. un 12. gadsimta mijas līdz 13. gadsimta sākumam.¹⁴ Starp tajā apbedītajiem 18 mirušajiem bija divas ap 45–50 gadu, divas ap 20 gadu vecas sievietes, viens ap 25–30 gadu, viens ap 35 gadus un viens nenosakāma vecuma vīrietis. Pārējie apbedītie ir bērni vecumā no 3 līdz 13 gadiem. Tātad šajā uzkalniņā varētu būt apbedītas trīs paaudzes.

Pievērsīsimies dažu Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā fiksēto apbedīšanas paražu salīdzinājumam ar hronoloģiski atbilstošos latgaļu līdzenajos kapulaukos zināmo.¹⁵ Jāatzīst, ka nav atšķirību skeletkapu un ugunskapu skaitliskajā attiecībā. Tas pats sakāms par apbedījumu orientāciju. Arī mirušā novietojums kapā neatšķiras. Kā vieniem, tā otriem vīriešu apbedījumos cirvis un šķēps visbiežāk novietots labajā pusē pie kājām, bet darbarīki sievietēm – kājgalī. Arī apbedījumu inventārs līdzīgs. Ugunskapu izveidē visumā ir salīdzināma un atbilstoša daudzveidība. Kopumā nav fiksējamas kādas īpašas tikai sēļiem raksturīgas paražas, neskatot pašu kolektīvo kapu uzkalniņu saglabāšanos.

Aplūkotais materiāls pārliecinoši iezīmē iepriekš minēto sēļu īpatnību – agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku izmantošanu vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā un jaunu apbedīšanas pieminekļu ar kolektīviem un individuāliem apbedījumiem uzkalniņos attīstību. Tāpat jāatzīmē tradīciju noturība un uzkalniņu kapulauku vietu izmantošana arī viduslaikos.

Jautājums par sēļu pāreju uzkalniņu kapulauku ietvaros uz līdzenajiem kapulaukiem paliek atklāts. Nevienā no pētītajiem pieminekļiem nav iegūts pietiekams materiāls, lai zināmos apbedījumus ārpus uzkalniņiem uzskatītu par līdzeno kapulauku. Tāpat pagaidām ne pie viena uzkalniņu kapulauka tāds nav arheoloģiski atsegts. Tas, protams, nenozīmē, ka šādi pieminekļi nevarētu tikt atklāti.

Ir skaidrs, ka uzkalniņu kapulauki nav vienīgais sēļu apdzīvotajā teritorijā vēlajā dzelzs laikmetā zināmais apbedīšanas vietu veids. Konstatēti arī "tīri" līdzenie kapulauki. Tā ir robežapgabalu parādība. Ziemeļdaļā to neapšaubāmi ir vairāk nekā dienviddaļā. Taču domājams, ka līdzeno kapulauku skaits te ir mazāks par līdz šim uzskatīto.¹⁶ Pamatojoties uz savrupatradumiem, literatūras un arhīvu ziņām, var izteikt pieņēmumu, ka vismaz 10 par vēlē dzelzs laikmeta līdzenajiem kapulaukiem atzīmētos pieminekļos bijuši agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi, kas izmantoti arī vidējā dzelzs laikmetā.

Arheoloģiskie izrakumi veikti tikai dažos sēļu apdzīvotās teritorijas ziemeļdaļas līdzenajos kapulaukos. Pie tiem pieder Dignājas Strautmaļu kapulauks. Te 1939. gadā E. Šnores izrakumos atsegti 13 apbedījumi.¹⁷ Tie hronoloģiski attiecas uz 12.–13. gadsimtu.

1. kaps. Sieviete, ar galvu uz ziemeļrietumiem, uz muguras izstieptā stāvoklī, rokas elkonī saliekta un novietota uz jostasvietas, dziļums 0,35 m, traucēts (2. att.: 1). Ap kaklu bija bronzas kaklariņķis ar četrstūrīgiem galiem, stikla krelles, krūšu kreisajā pusē – bronzas bruņrupu saktā, uz labās rokas – divas bronzas aproces ar zvērgalvu galiem, uz kreisās rokas – bronzas aproce ar zvērgalvu galiem, roku pirkstos – divi bronzas spirālgredzeni, iegurņa vietā – bronzas stienīšu važiņa ar zvārgulīti.

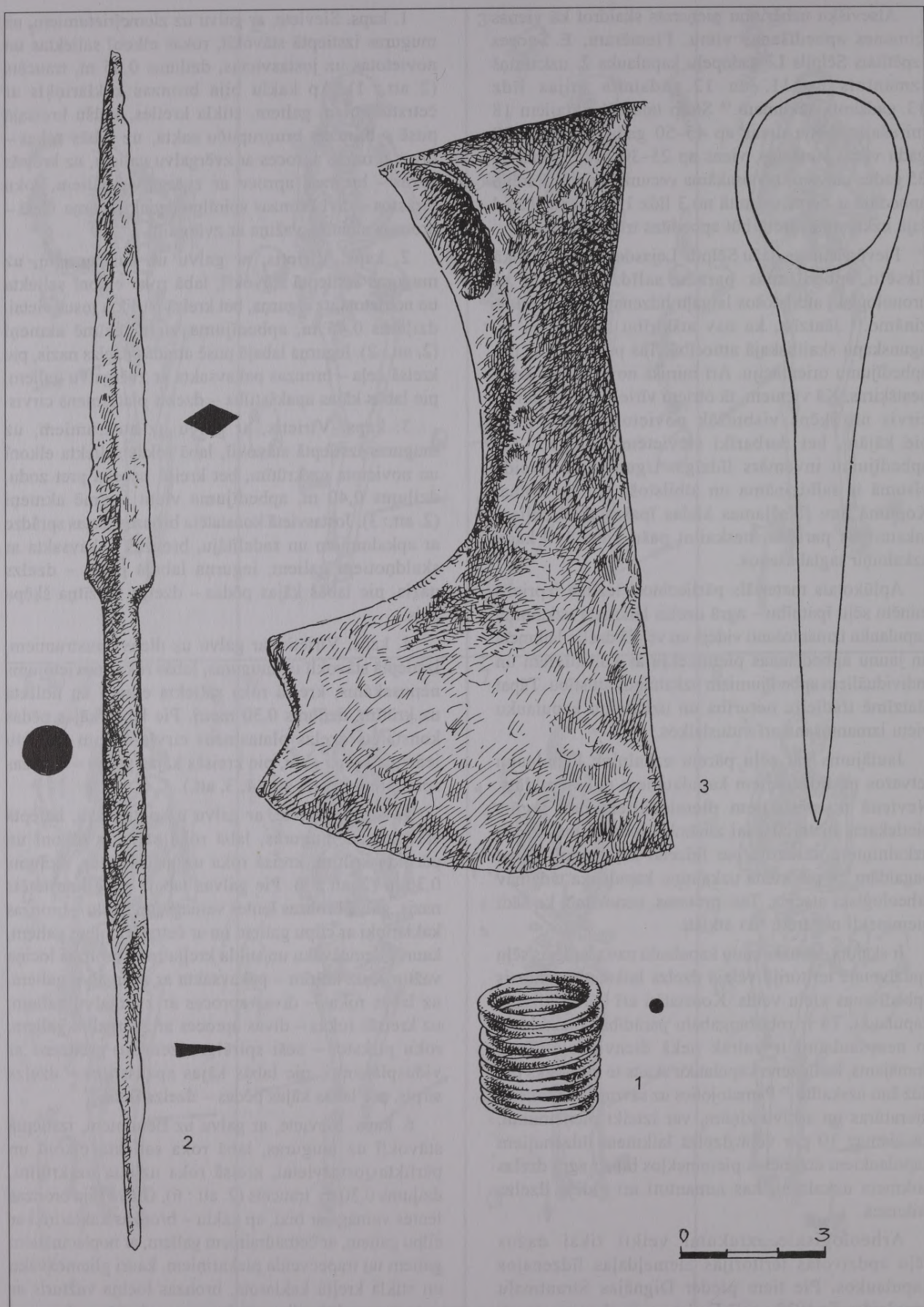
2. kaps. Vīrietis, ar galvu uz austrumiem, uz muguras izstieptā stāvoklī, labā roka elkonī saliekta un novietota uz iegurņa, bet kreisā pārliekta jostasvietai, dziļums 0,45 m, apbedījuma vietu iezīmē akmeņi (2. att.: 2). Iegurņa labajā pusē atradās dzelzs nazis, pie kreisā ceļa – bronzas pakavsaktā ar zvērgalvu galiem, pie labās kājas apakšstilba – dzelzs platasmens cirvis.

3. kaps. Vīrietis, ar galvu uz austrumiem, uz muguras izstieptā stāvoklī, labā roka saliekta elkonī un novietota uz krūtīm, bet kreisā pacelta pret zodu, dziļums 0,40 m, apbedījuma vietu iezīmē akmeņi (2. att.: 3). Jostasvietā konstatēta bronzas jostas sprādze ar apkalumiem un sadalītāju, bronzas pakavsaktā ar skaldņotiem galiem, iegurņa labajā pusē – dzelzs nazis, pie labās kājas pēdas – dzelzs iedzītņa šķēpa gals.

4. kaps. Vīrietis, ar galvu uz dienvidaustrumiem, izstieptā stāvoklī uz muguras, labās rokas novietojums nenosakāms, kreisā roka saliekta elkonī un noliekta uz krūtīm, dziļums 0,30 metri. Pie labās kājas pēdas konstatēts dzelzs platasmens cirvis ar tam pārliektu iedzītņa šķēpa galu, pie kreisās kājas pēdas – bronzas spirālgredzens (2. att.: 4, 3. att.).

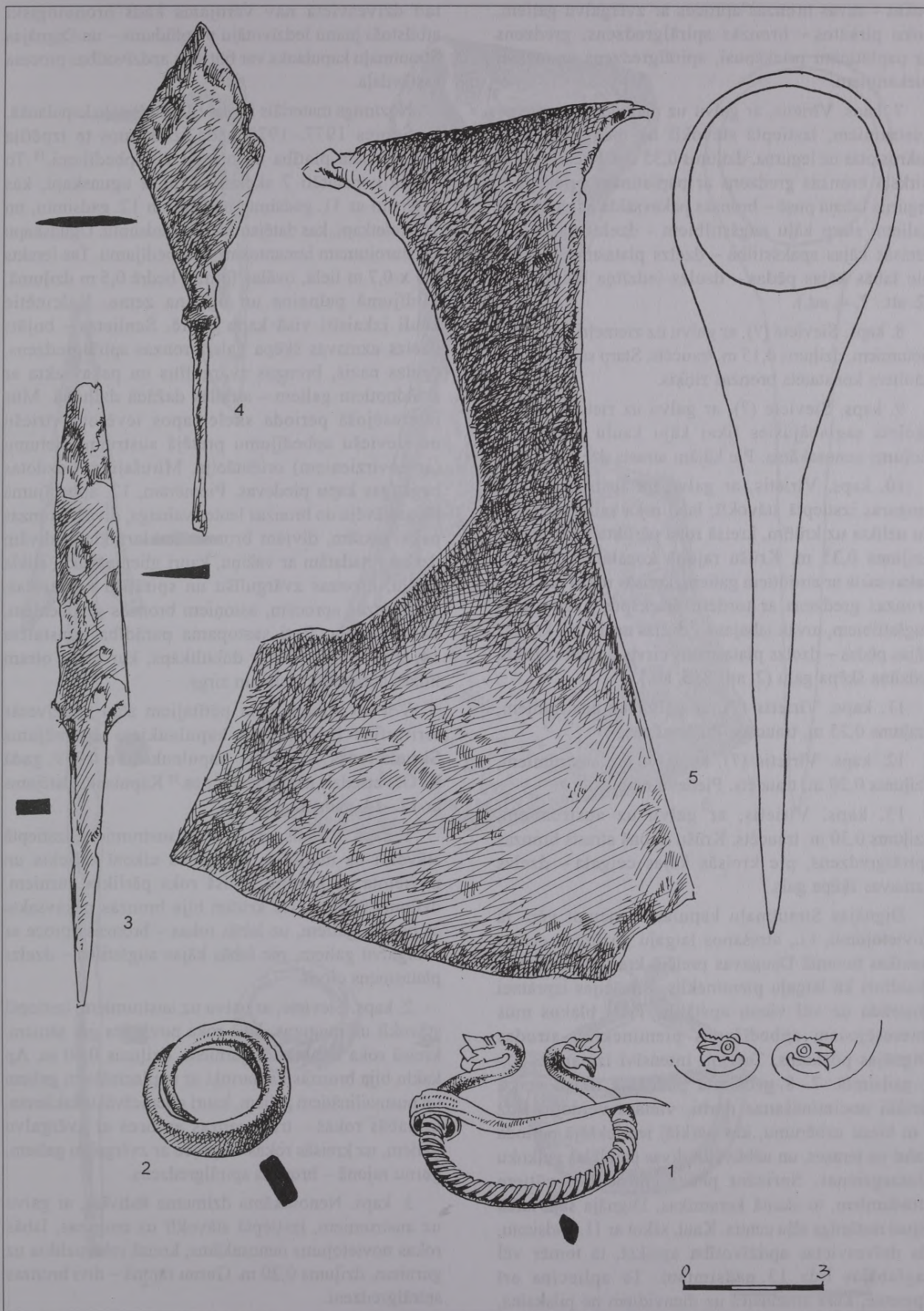
5. kaps. Sieviete, ar galvu uz rietumiem, izstieptā stāvoklī uz muguras, labā roka saliekta elkonī un pārliekta krūtīm, kreisā roka uz jostasvietas, dziļums 0,30 m (2. att.: 5). Pie galvas labajā pusē konstatēts nazis, galvā bronzas lentes vainags, ap kaklu – bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem un ar četrstūrīgiem galiem, kauri gliemežvāku un stikla kreļļu rota, bronzas lociņa važturis, uz krūtīm – pakavsaktā ar zvērgalvu galiem, uz labās rokas – divas aproces ar zvērgalvu galiem, uz kreisās rokas – divas aproces ar zvērgalvu galiem, roku pirkstos – seši spirālgredzeni un gredzens ar vidusplāksnīti, pie labās kājas apakšstilba – dzelzs sirpis, pie labās kājas pēdas – dzelzs īlens.

6. kaps. Sieviete, ar galvu uz rietumiem, izstieptā stāvoklī uz muguras, labā roka saliekta elkonī un pārliekta jostasvietai, kreisā roka uzlikta uz krūtīm, dziļums 0,30 m, traucēts (2. att.: 6). Galvā bija bronzas lentes vainags ar bizi, ap kaklu – bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem, ar četrstūrīgiem galiem, ar noplacinātiem galiem un trapecveida piekariņiem, kauri gliemežvāku un stikla kreļļu kaklarota, bronzas lociņa važturis ar važiņām un lāča ilkņa piekariņu, uz krūtīm – bronzas pakavsaktā ar atrotītiem galiem, uz labās rokas – divas bronzas aproces ar zvērgalvu galiem, uz kreisās

3. att. Dignājas Strautmaļu kapulauka 4. vīrieša kapa inventārs (A. Alksnes-Alksnītes zīmējums):

1-3 – A 10199: 1, 2, 3

4. att. Dignājas Strautmaļu kapulauka 7. vīrieša kapa inventārs (A. Alksnes-Alksnītes zīmējums):

1-5 – A 10202: 1, 2, 5, 3, 4

rokas – divas bronzas aproces ar zvērgalvu galiem, roku pirkstos – bronzas spirālgredzens, gredzens ar paplatinātu priekšpusi, spirālgredzens ar mēlišu piekariņiem.

7. kaps. Vīrietis, ar galvu uz dienvidaustrumiem–austrumiem, izstieptā stāvoklī uz muguras, rokas sakrustotas uz iegurņa, dziļums 0,35 cm. Kreisās rokas pirkstā bronzas gredzens ar paplatinātu priekšpusi, iegurņa labajā pusē – bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem, starp kāju augšstilbiem – dzelzs nazis, pie kreisās kājas apakšstilba – dzelzs plasmens cirvis, pie labās kājas pēdas – dzelzs iedzītņa bultas gals (2. att.: 7, 4. att.).

8. kaps. Sieviete (?), ar galvu uz ziemeļrietumiem–rietumiem, dziļums 0,15 m, traucēts. Starp sajauktajiem kauliem konstatēts bronzas riņķis.

9. kaps. Sieviete (?), ar galvu uz rietumiem, no skeleta saglabājušies tikai kāju kaulu fragmenti, dziļums nenosakāms. Pie kājām atrasts dzelzs sirpis.

10. kaps. Vīrietis, ar galvu uz austrumiem, uz muguras izstieptā stāvoklī, labā roka saliekta elkonī un uzlikta uz krūtīm, kreisā roka pārlikta jostasvietai, dziļums 0,35 m. Krūšu rajonā konstatēta bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem, kreisās rokas pirkstā – bronzas gredzens ar tordētu priekšpusi, starp kāju augšstilbiem, tuvāk labajam – dzelzs nazis, pie kreisās kājas pēdas – dzelzs plasmens cirvis ar tam pārliktu iedzītņa šķēpa galu (2. att.: 8, 5. att.).

11. kaps. Vīrietis (?), ar galvu uz austrumiem, dziļums 0,25 m, traucēts. Piedevu nav.

12. kaps. Vīrietis (?), ar galvu uz austrumiem, dziļums 0,20 m, traucēts. Piedevu nav.

13. kaps. Vīrietis, ar galvu uz austrumiem, dziļums 0,30 m, traucēts. Krūšu rajonā atrasts bronzas spirālgredzens, pie kreisās kājas ceļgala – dzelzs uzmavas šķēpa gals.

Dignājas Strautmaļu kapulauks, ņemot vērā tā novietojumu, t.i., atrašanos latgaļu nozīmīgā centra Jersikas tuvumā Daugavas pretējā krastā, nereti ticis skaidrots kā latgaļu pieminekli. Situācijas izpratnei jānorāda uz vēl vienu apstākli. Tieši blakus mūs interesējošam apbedīšanas piemineklim atrodas Dignājas pilskalns. Tas ļoti intensīvi izmantots 4.–8. gadsimtā. 7.–8. gadsimtā pilskalnā tikuši veikti lielāki nocietināšanas darbi, vietām veidojot līdz 1 m biezu uzbērumu, kas pārklāj iepriekšējā perioda valni un terases, un uzbūvējot divas paralēlas guļkoku aizsargsienas. Spriežot pēc pieminekli iegūtiem atradumiem, to skaitā keramikas, Dignāja šajā laikā bijusi nozīmīgs sēļu centrs. Kaut, sākot ar 11. gadsimtu, šīs dzīvesvietas apdzīvotība apstājas, tā tomēr vēl saglabājas līdz 13. gadsimtam. To apliecina arī apmetnē, kura atradusies uz dienvidiem no pilskalna, iegūtais arheoloģiskais materiāls. Šeit apdzīvotība konstatēta laikā no 6. līdz 11. gadsimtam. Kā redzams,

tas dzīvesvietā nav vērojams kāds hronoloģiski atbilstošs jaunu iedzīvotāju pieplūdums – un Dignājas Strautmaļu kapulauks var būt sēļu apdzīvotības procesa sastāvdaļa.

Nozīmīgs materiāls iegūts Elkšņu Beteļu kapulaukā. E. Šnores 1977.–1978. gada izrakumos te izpētīta 360 m² liela platība un atsegti 20 apbedījumi.¹⁸ To starpā konstatēti 7 skeletkapi un 2 ugunskaņi, kas datējami ar 11. gadsimta beigām un 12. gadsimtu, un 11 skeletkapi, kas datējami ar 17. gadsimtu. Ugunskaņu raksturojumam izmantosim 1. apbedījumu. Tas ierakts 1,3 x 0,7 m lielā, ovālas formas bedrē 0,5 m dziļumā. Pildījumā pelnaina un ogļaina zeme. Kalcinētie kauli izkaisīti visā kapa bedrē. Senlietas – bojāts dzelzs uzmavas šķēpa gals, bronzas spirālgredzens, dzelzs nazis, bronzas zvārgulītis un pakavsakta ar skaldņotiem galiem – atradās dažādā dziļumā. Mūs interesējošā perioda skeletkapos ievērota vīriešu un sieviešu apbedījumu pretējā austrumu–rietumu (ar novirzieniem) orientācija. Mirušajiem līdzdotas bagātīgas kapu piedevas. Piemēram, 12. apbedījumā tās sastāvēja no bronzas lentes vainaga, divām bronzas pakavsaktām, diviem bronzas kaklariņķiem, divām dzelzs rotadatām ar važiņu, kauri gliemežvāku, stikla kreļļu, bronzas zvārgulīšu un spirālīšu kaklarotas, 13 bronzas aprocēm, astoņiem bronzas gredzeniem, dzelzs sirpja. Reti sastopama parādība konstatēta 14. apbedījumā. Tas ir dubultkaps, kur viens otram līdzās apbedīti vīrietis un zirgs.

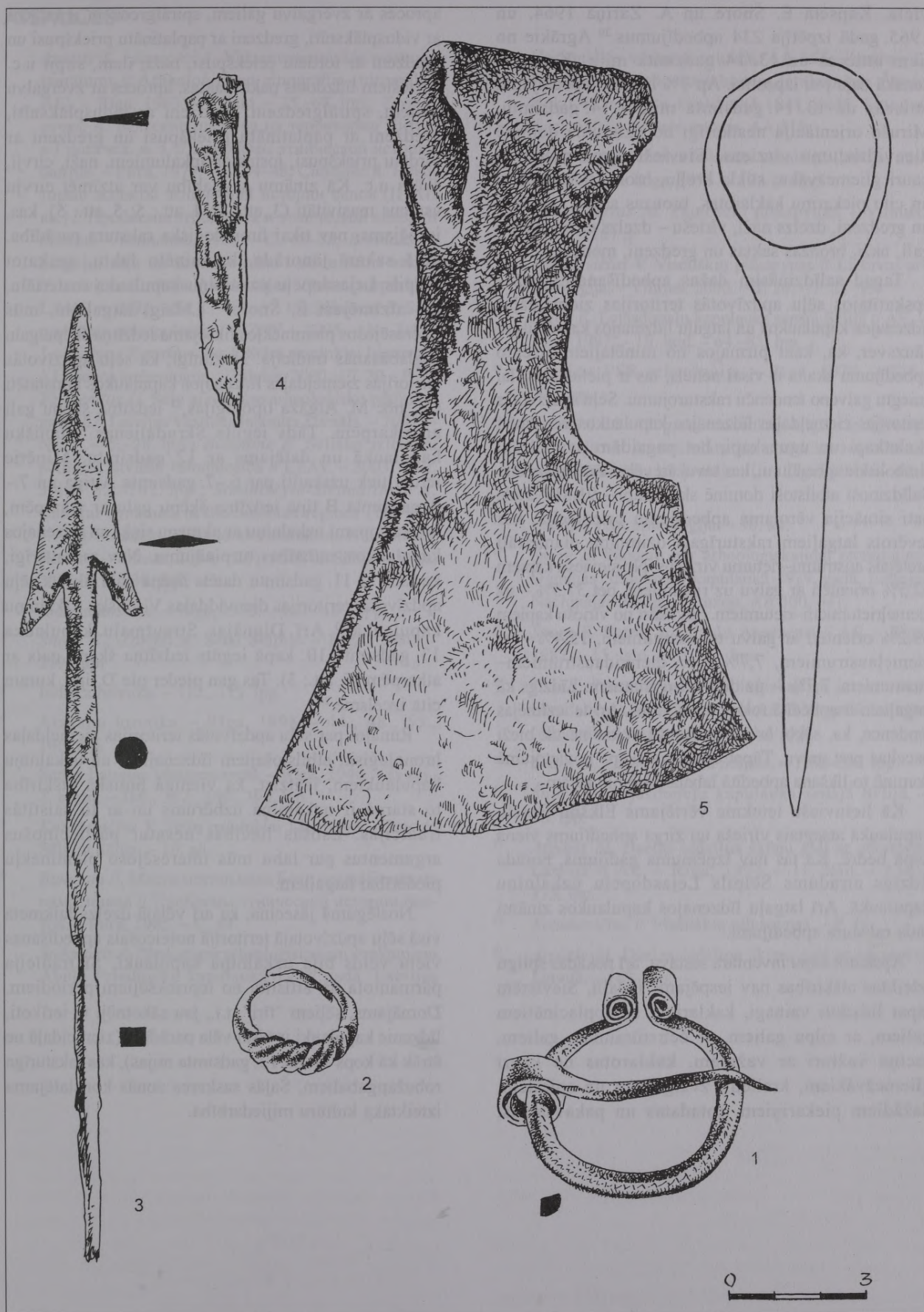
Vēl no arheoloģiski pētītajiem sēļu apdzīvotās teritorijas līdzenajiem kapulaukiem atzīmējams Skrudalienas Vitanišķu kapulauks. Te 1939. gadā K. Ošs atsedzis trīs apbedījumus.¹⁹ Kapulauks datējams ar 12.–14. gadsimtu.

1. kaps. Vīrietis, ar galvu uz austrumiem, izstieptā stāvoklī uz muguras, labā roka elkonī saliekta un novietota uz krūtīm, kreisā roka pārlikta gurniem, dziļums 0,20 m. Uz krūtīm bija bronzas pakavsakta ar pogaļu galiem, uz labās rokas – bronzas aproce ar zvērgalvu galiem, pie labās kājas augšstilba – dzelzs plasmens cirvis.

2. kaps. Sieviete, ar galvu uz austrumiem, izstieptā stāvoklī uz muguras, labā roka novietota gar sāniem, kreisā roka uzlikta uz gurniem, dziļums 0,60 m. Ap kaklu bija bronzas kaklariņķi ar noplacinātiem galiem un nosmailinātiem galiem, kauri gliemežvāku kaklarota, uz labās rokas – trīs bronzas aproces ar zvērgalvu galiem, uz kreisās rokas – aproce ar zvērgalvu galiem, gurnu rajonā – bronzas spirālgredzens.

3. kaps. Nenosakāma dzimuma indivīds, ar galvu uz austrumiem, izstieptā stāvoklī uz muguras, labās rokas novietojums nenosakāms, kreisā roka uzlikta uz gurniem, dziļums 0,20 m. Gurnu rajonā – divi bronzas spirālgredzeni.

Diemžēl Sēlpils arheoloģiskajos izrakumos netika konstatēta sēļu vēlā dzelzs laikmeta kapulauka

5. att. Dignājas Strautmaļu kapulauka 10. vīrieša kapa inventārs (A. Alksnes-Alksnītes zīmējums):

I-5 - A 10204: 1, 2, 3, 4, 5

vieta. Kapsētā E. Šnore un A. Zariņa 1964. un 1965. gadā izpētīja 234 apbedījumus.²⁰ Agrākie no tiem attiecas uz 13./14. gadsimta miju. Kapsētas senākā daļa ļoti izpostīta. Ap 9% izpētīto apbedījumu attiecas uz 13./14. gadsimta miju – 14. gadsimtu. Mirušo orientācijā neatkarīgi no dzimuma dominē dienvidrietumu virziens. Sieviešu kapu piedevās kauri gliemežvāku, stikla krellu, bronzas zvārgulīšu un citu piekariņu kaklarotas, bronzas saktas, aproces un gredzeni, dzelzs naži, vīriešu – dzelzs cirvji, šķēpu gali, naži, bronzas saktas un gredzeni, monētas.

Tagad salīdzināsim dažas apbedīšanas paražas apskatītajos sēļu apdzīvotās teritorijas ziemeļdaļas līdzenajos kapulaukos un latgaļu līdzenajos kapulaukos. Jāuzsver, ka, kaut pirmajos no minētajiem atsegto apbedījumu skaits ir visai neliels, tas ir pietiekams, lai sniegtu galveno tendenci raksturojumam. Sēļu apdzīvotās teritorijas ziemeļdaļas līdzenajos kapulaukos konstatēti skeletkāpi un ugunskāpi, bet pagaidām nav fiksēti simboliskie apbedījumi, kas savukārt vēl zināmi latgaļiem. Salīdzinoši atbilstoši dominē skeletkāpi – 91,3%. Tāda pati situācija vērojama apbedījumu orientācijā, kur ievērots latgaļiem raksturīgais dzimumu diametrāli pretējais austrumu–rietumu virziens. No sieviešu kapiem 62,5% orientēti ar galvu uz rietumiem, bet 37,5% – uz ziemeļrietumiem–rietumiem. Savukārt no vīriešu kapiem 69,2% orientēti ar galvu uz austrumiem, 15,4% – uz ziemeļaustrumiem, 7,7% – uz dienvidaustrumiem–austrumiem, 7,7% – uz dienvidaustrumiem. Līdzīgs kā latgaļiem ir apbedītā roku novietojums. Arī te iezīmējas tendence, ka, sākot ar 12. gadsimtu, rokas ne tik bieži paceltas pret galvu. Tāpat cirvja un šķēpa novietojumā dominē to likšana apbedītā labajā pusē pie kājām.

Kā lietuviešu ietekme vērtējams Elkšņu Beteļu kapulaukā atsegtais vīrieša un zirga apbedījums vienā kapa bedrē. Ka tas nav izņēmuma gadījums, norāda līdzīgs atradums Sēlpils Lejasdopeļu uzkalniņu kapulaukā. Arī latgaļu līdzenajos kapulaukos zināmi šāda rakstura apbedījumi.

Apskatot kapu inventāra sastāvu, arī nekādas spilgti izteiktas atšķirības nav iespējams izdalīt. Sievietēm tāpat līdzdoti vainagi, kaklariņķi ar noplacinātiem galiem, ar cilpu galiem, ar četrstūrainiem galiem, lociņa važturi ar važiņām, kaklarotas no kauri gliemežvākiem, krellēm, zvārguļiem un spirālēm, dažādiem piekariņiem, rotadatas un pakavsaktas,

aproces ar zvērgalvu galiem, spirālgredzeni, gredzeni ar vidusplāksnīti, gredzeni ar paplatinātu priekšpusi un gredzeni ar tordētu priekšpusi, naži, īleni, sirpji u.c. Vīriešiem līdzdotas pakavsaktas, aproces ar zvērgalvu galiem, spirālgredzeni, gredzeni ar vidusplāksnīti, gredzeni ar paplatinātu priekšpusi un gredzeni ar tordētu priekšpusi, jostas ar apkalumiem, naži, cirvji, šķēpi u.c. Kā zināmu savdabību var atzīmēt cirvju asmens masivitāti (3. att.: 2; 4. att.: 5; 5. att.: 5), kas, iespējams, nav tikai hronoloģiska rakstura parādība. Šajā sakarā jānorāda, ka minēto faktu, apskatot Sēlpils Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauka materiālu, jau atzīmējusi E. Šnore.²¹ Līdzīgi latgaļiem, mūs interesējošos pieminekļos fiksējama iedzītņa šķēpu galu saglabāšanās tradīcija. Nozīmīgi, ka sēļu apdzīvotās teritorijas ziemeļdaļas līdzenajos kapulaukos konstatēti C2, pēc M. Atgāža tipoloģijas,²² iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm. Tāds iegūts Skrudalienas Vitanišķu kapulaukā un datējams ar 12. gadsimtu. Minētie ieroči tiek uzskatīti par 6.–7. gadsimta A tipa un 7.–9. gadsimta B tipa iedzītņa šķēpu galu ar atkarpēm, kas sastopami uzkalniņu ar akmeņu riņķi un līdzenajos kapulaukos, attīstības turpinājumu. Nav mazsvarīgi, ka tāds ar 11. gadsimtu datēts šķēpa gals fiksēts sēļu apdzīvotās teritorijas dienviddaļas Visētišķu uzkalniņu kapulaukā.²³ Arī Dignājas Strautmaļu kapulauka 13. gadsimta 10. kapā iegūts iedzītņa šķēpa gals ar atkarpēm (5. att.: 3). Tas gan pieder pie D tipa, kuram cita izcelsme.²⁴

Runājot par sēļu apdzīvotās teritorijas ziemeļdaļas hronoloģiski atbilstošajiem līdzenajiem un uzkalniņu kapulaukiem, jāatzīst, ka vienīgā būtiskā atšķirība to starpā ir uzkalniņa uzbērums un ar to saistītās tradīcijas. Esošās liecības nesatur pārlicinātošus argumentus par labu mūs interesējošo pieminekļu piederībai latgaļiem.

Noslēgumā jāsecina, ka arī vēlajā dzelzs laikmetā visā sēļu apdzīvotajā teritorijā noteicošais apbedīšanas vietu veids bija uzkalniņu kapulauki. Šī tradīcija pārmantota un attīstīta no iepriekšējiem periodiem. Domājams, sēļiem "tūri", t.i., jau sākotnēji tā ierīkoti, līdzenie kapulauki ir visai vēla parādība (ziemeļdaļā ne ātrāk kā kopš 11. un 12. gadsimta mijas), kas raksturīga robežapgabaliem. Šajās saskares zonās konstatējama izteiktāka kultūru mijiedarbība.

ATSAUCES

- ¹ Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE). – Rīga, 1963. – 5. laid. – 25.–68. lpp.; *Таймавичюс А.* Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // Проблемы этнической истории балтов. – Рига, 1977. – С. 44–48; *Стубавс А.* Некоторые аспекты этнической истории селов (II–XII вв.) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1981. – С. 48–52; *Breidaks A.* Latgaļu, sēļu un žemaišu cilšu valodu senie sakari // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (turpmāk – LZAV). – 1992. – Nr. 8. – 34.–37. lpp.; *Grāvere R.* Sēļu problēma antropoloģijā // LZAV. – 1995. – Nr. 3/4. – 1.–13. lpp.; *Kazakevičius V.* Sēliu paminklai Lietuvoje // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 2000. – T. 20 – P. 7–20; *Zemītis G.* Sēļu aizvēsture arheoloģisko pētījumu gaismā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2001. – Nr. 1. – 5.–28. lpp.; *Bušmane B.* Sēlisko izlokšņu pētījumi latviešu valodniecībā // LZAV. – 2003. – Nr. 3/4. – 82.–103. lpp.; *Siminiškytė-Strimaitienė A.* Cultural dynamics in the Selonian regions (1st–13th c. AD). Summary of doctoral dissertation. Humanities, History. – Vilnius, 2004. – 21 p.; Sēļi un Sēlija. – Rīga, 2005. – 11.–30. lpp.; u. c.
- ² Indriķa hronika. – Rīga, 1993. – 107.–109. lpp.
- ³ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 219. lpp.
- ⁴ Indriķa hronika. – 112., 113. lpp.
- ⁵ Atskaņu hronika. – Rīga, 1998. – 44., 48., 55., 186. lpp.
- ⁶ Senās Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1940. – II sēj., 2. burtn. – 366., 367., 389., 390. lpp.
- ⁷ *Kazakevičius V.* Sēliu paminklai Lietuvoje. – Pav. 5; Sēļi un Sēlija. – 10. att.
- ⁸ *Ванкина Л.* Место могильника Боки среди балтских памятников // Проблемы этнической истории балтов. – Рига, 1985. – С. 44.
- ⁹ *Štokmanis A.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ābeļu Priednieku kapulaukā 1942. gadā. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, AA 156; *Vankina L.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ābeļu Boķu–Priednieku kapulaukā 1961. gadā. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, AA 315.
- ¹⁰ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga, 1993. – 17.–21. lpp.
- ¹¹ *Michelbertas M.* Pajuosčio pilkapynas. – Vilnius, 2004. – 167 p.
- ¹² *Kazakevičius V.* Visėtiškių pilkapynas // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 2000. – T. 20. – P. 21–99.
- ¹³ Šnore E. Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 64.–81. lpp.
- ¹⁴ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 226., 227. lpp.
- ¹⁵ *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999. – 17.–34. lpp.
- ¹⁶ Latvijas PSR arheoloģija. – 90. att.
- ¹⁷ Šnore E. Pārskati par arheoloģiskajiem izrakumiem Dignājas Strautmaļu kapulaukā 1939. gadā. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, AA 300, 641.
- ¹⁸ Šnore E. Beteļu kapulauks Augšzemē // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 68.–81. lpp.
- ¹⁹ *Ošs K.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Skrudalienas Vitanišķu kapulaukā 1939. gadā. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, AA 153.
- ²⁰ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 179.–220. lpp.
- ²¹ Šnore E. Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā. – 78. lpp.
- ²² *Atgāzis M.* Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 154.–173. lpp.
- ²³ *Kazakevičius V.* Visėtiškių pilkapynas. – P. 78.
- ²⁴ *Atgāzis M.* Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā. – 163. lpp.

Arnis Radiņš

THE QUESTION OF THE ETHNIC ATTRIBUTION OF THE LATE IRON AGE FLAT CEMETERIES IN THE SELONIAN-POPULATED AREA ON THE LEFT BANK OF THE DAUGAVA

SUMMARY

The problem of common traits and differences in the development of the Latgallians and Selonians during the Iron Age has been discussed in archaeology and other fields, but so far, no generally accepted answer has been found. In this paper, the focus is on the question of the interpretation in ethnic terms of the Late Iron Age flat cemeteries in the area inhabited by the Selonians on the left bank of the Daugava.

Written sources provide definite evidence of the Selonians from the early 13th century. Thus, the *Selonos* are first mentioned in the Chronicle of Henry, in connection with the crusader attack in 1208 against the Selonian castle (*castrum Selonum*) on the left bank of the Daugava, identified as Sēlpils Hillfort. After the end of the 14th century, neither the Selonians, nor the names of their lands are mentioned in written sources.

The question of Selonian ethnic origins requires further research. However, it is clear that their origin is connected with the Early Iron Age Culture of Barrows with a Peristalith. The people of this culture inhabited the south-central part of present-day Latvia and the north-central part of Lithuania. There is no doubt that the eastern group of this culture played a definite and significant role in the emergence of the Selonians, and the Latgallians as well. In the case of the Selonians, this role was more direct, with less external influence. The Latgallians developed on the right bank of the Daugava, where there was greater influence of Eastern Baltic elements, while the Selonians developed on the left bank, where this influence was not so strong. As a result, the similar Latgallian and Selonian material cultures developed. Both are characterised by inhumation burial, cremations occurring rarely. However, among the Selonians, there was no mass transformation of burial practices in the 6th–7th century AD, namely, they did not change to burial in flat cemeteries, retaining instead the tradition of burying their dead in barrows. This is observed in both the southern and northern parts of the area populated by the Selonians, and represents the most significant identifiable difference between them and the Latgallians. Selonian barrow cemeteries remained in use into the 13th century.

The continuation and transformation of the barrow tradition can be clearly traced in the northern part of the Selonian area: at Ābeļu Boķi-Priednieki, Saukas Razbuki, Sēlpils Lejasdopeles and other cemeteries, and in the southern part at the cemeteries of Pajuostē, Višetišķis, etc.

The question of the Selonians' transition to flat burial within the barrow cemeteries remains unclear. There is insufficient material from any of the excavated sites for regarding the known burials outside of the barrows as constituting a flat cemetery. Neither has such a flat cemetery been excavated adjacent to a barrow cemetery. Of course, this does not mean that such sites might not be discovered in the future.

It is clear that the barrow cemeteries are not the only form of burial site known in the Selonian-populated area during the Late Iron Age. Cemeteries having only flat burials also occur here, these evidently being more numerous in the north than in the south.

Archaeological excavation has been undertaken only at a small number of flat cemeteries in the northern part of the Selonian area. These include Dignājas Strautmaļi, Elkšņu Beteļi and Skrudalienas Vitanišķi, sites that have often been interpreted as Latgallian.

As regards the synchronous flat and barrow cemeteries in the north of the Selonian area, it must be admitted that the only significant difference between them is the presence of the barrow itself and the traditions connected with it. So far, there is no firm evidence for regarding these sites as Latgallian.

We may conclude that in the Late Iron Age, throughout the area populated by the Selonians, the barrow cemetery clearly remained the dominant form of burial site. This was a development of a tradition inherited from the preceding periods. The appearance of 'pure' Selonian flat cemeteries might be regarded as a very late phenomenon, observed in the north no earlier than the turn of the 12th century, and interpretable as a characteristic phenomenon of border areas. In these zones of contact, more pronounced cultural interaction is in evidence.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Barrow 2, Ābeļu Boķi-Priednieki. Drawing: A. Alksne-Alksnīte.

a – topsoil, *b* – grey earth with charcoal, *c* – limits of the excavation area, *d* – outline of the grave

Fig. 2. Plans of burials at Dignājas Strautmaļi. Drawing: A. Alksne-Alksnīte.

1 – Burial 1, *2* – Burial 2, *3* – Burial 3, *4* – Burial 4, *5* – Burial 5, *6* – Burial 6, *7* – Burial 7, *8* – Burial 10

Fig. 3. Dignājas Strautmaļi. Inventory of male Burial 4. Drawing: A. Alksne-Alksnīte.

1 – 3 (A 10199: 1, 2, 3)

Fig. 4. Dignājas Strautmaļi. Inventory of male Burial 7. Drawing: A. Alksne-Alksnīte.

1 – 5 (A 10202: 1, 2, 5, 3, 4)

Fig. 5. Dignājas Strautmaļi. Inventory of male Burial 10. Drawing: A. Alksne-Alksnīte.

1 – 5 (A 10204: 1, 2, 3, 4, 5)

ANDRA SIMNIŠKYTĖ

WEAPON BURIAL RITE IN THE 2ND HALF OF THE 1ST MILLENNIUM

(with reference to Boķi barrow cemetery)

Introduction

The second half of the Middle Iron Age (thereinafter – MIA2) comprised overall changes of the settlement pattern, appearance of a fort-and-settlement system, spreading of a new material culture of the “Latgallian” type, etc. Unlike above-mentioned changes, the burial rites speak of the continuity of the Roman Iron Age burial traditions (Simniškytė, 2006). This does not necessarily mean that different aspects of burial rites remained the same.

In this article the weapon burial rite is going to be explored. The subject integrated multiple information, which could be approached miscellaneously: from specific typological studies to wide considerations in military, social or religious terms. Because of space-limit of this short study it is impossible to consider the question in all its aspects. This article concentrates on the changeable pattern of the weapon burial rite, which is discussed against a general background of an epoch.

The main variable of the research – the weapon sets – is related to qualitative and quantitative as well as chronological characteristic of the burials. In the course of the research some methods have been applied: quantitative estimation¹, qualitative estimation² as well as spatial analysis. I am well aware about the shortcomings of statistic methods as well as reflective approach itself when applied to burial data. Nevertheless, recurrent patterns in the burials do indicate a measure of order and structure that may be related to the living society.

The second half of the MIA seems to be a very distinct phase (not only) in Selonia. In this paper it is going to be explored in the perspective of short-

term changes. Widely excavated, abundant and nicely dated source material is the main prerequisite for such a study. The majority of monuments contain plain material and thus eliminate possibility for a thorough research. Boķi barrow cemetery, however, is a pleasant exception and provides researchers with a lot of information.

Boķi barrow cemetery

Boķi barrow cemetery was situated not far from Daugava, 7 km from Jēkabpils. Barrows were spread on a sandy elevation. Mounds surrounded by stone circles were up to 1 m high and 11–18 m in width. The beginning of the barrow cemetery is dated to the Roman Iron Age (thereinafter – RIA). Barrows were reused in the MIA2. In the 10th century a new barrow cemetery in Priednieki, 200 m away, came into existence.

This barrow cemetery was excavated several times. J. Štokmanis conducted the first excavations in 1922 (Štokmanis, 1926). He investigated one barrow with 14 burials. The Estonian archaeologist H. Moora excavated one more barrow in 1925 (Moora, 1925, 1928). Later the necessity for a new road crossing the territory of the cemetery arose, and L. Vankina undertook wide excavations of the remaining seven barrows in 1961 (Vankina, 1961; Ванкина, 1985).

All in all nine barrows were excavated, and 129 burials (128 inhumations and 1 cremation) were found (Table 1). 19 burials were dated to the RIA. 86 graves were from the MIA2, and were divided into several chronological sub-phases: early group or *MIA2:1* (end of the 6th–7th centuries)³ and late group or *MIA2:2* (8th and the 1st half of the 9th century).⁴ Because of the

Table 1

Boķi barrow cemetery. Burials of different periods within barrows

Period	RIA	MIA2:1	MIA2:2	MIA2:3	Excluded	In total
Barrow No.						
1	2	2/2*	2/-	5/4*	3	14
2	5			1/-	9	15
3	1	8/6*	1/1	12/7*	2	24
4	5	1/1	1/-	4/3*	2	13
5	1					1
6		2/1*			2	4
7					1	1
8	5	9/5**	17/16	21/12***	5	57
9						
In total	19	22/15*****	21/17	43/26*****	24	129

.../ – the first number refers to the totality of graves (of respective phase) per mound;

/... – the second number refers to the number of graves (MIA2) with weapons/axes among the total amount of graves;

* – the asterisk refers to the quantity of not-male graves among the graves with weapons/axes.

lack of easily datable artefacts the remaining 43 burials were classified as the third group with broader chronology or *MIA2:3*. Another 24 burials were excluded from the analysis due to the scarcity or absence of the material and thus uncertainty about their date.

Weapon burial rite

Number of the burials with weapons

Although the use of weapons is typical in (not only) Selonia throughout the whole Iron Age, the weapon burial custom did not remain unchanged. Only a quarter of the RIA burials contained weapons in Boķi cemetery, whereas in the MIA2 they made more than a half (Diagram 1).

Almost all deceased males (45 out of 47) were buried with weapons and made up 96% of all burials with weapons. One more spearhead was found in a double burial of a woman and child, and a dagger furnished the burial of the child.

Only two male burials contained axes instead of weapons and axes were present also in another nine burials (of 3 females, 1 child and 5 unidentified sex).

An axe in the burial context is viewed sometimes as a weapon or a tool. The former was most plausible in the MIA2 burials, especially concerning axes with winding bronze band around the handle (Atgāzis, 1964: 118; Urtāns, 1970: 73). To determine the function of an axe is more complicated for the RIA, where the rate of burials with axes (excluding those in combination with weapons) was larger than in the MIA2 (26% and 13%) and equal to the number of burials with weapons (see Diagram 1).

Weaponry sets

In the RIA we had only two types of weaponry. The combination of one spearhead (abbrev. "sp") and one axe (abbrev. "a"), i.e. "sp+a", predominated in the Roman period burials (Diagram 2 a). The set "a" is out of consideration at this point.

MIA2 weaponry became more abundant and complex. The number of spearheads increased. Two spearheads in a burial became normal practice, which indicate the differentiation of the function of this kind of weapons (one of them – javelin – supposedly was used for throwing; another – in hand-to-hand combat). The weaponry was complemented with one more type of weapons for striking or thrusting, i.e. one-edged broad-sword or battle knife-dagger (abbrev. "s"). Thus, complete weapon system ("2sp+s+a") consisted of two spearheads, a sword/knife and an axe (not infrequently with a winding bronze band around the handle).

No doubt, the main defensive weapon – the shield – also should have supplemented the weaponry system, though it vanished because of the peculiarity of the material it was made from.

As one can see from Diagram 2 a, the full set of weaponry was most frequent among the burials of the MIA2 (22%). The second place was taken by the set "a", which was spread predominantly amongst not-male graves. Not less frequent were the sets of "2sp+a" (15%) and "s+a" (12%). In nine cases a knife accompanied certain weaponry set, and in five cases it was the set "2sp+a". The knife might have been placed instead of the battle knife or it was a remnant of a weapon of similar usage. The ratio of complete weaponry sets would be even larger then. Other types of combinations did not exceed 10% (among them one of the most popular sets of the preceding period, i.e. "sp+a").

Weaponry and chronology

Though the range of variants seemed amorphous at the first glance, there appeared to be some kind of consistency when dividing the period into several sub-phases.

The amount of burials with weapons from the early and the late group was almost equal (15 and 17 respectively) and much larger than those without weapons (68% and 81% versus 32% and 19%). The burials with

Diagram 1

The ratio of burials with and without weapons and/or axes in RIA and MIA2

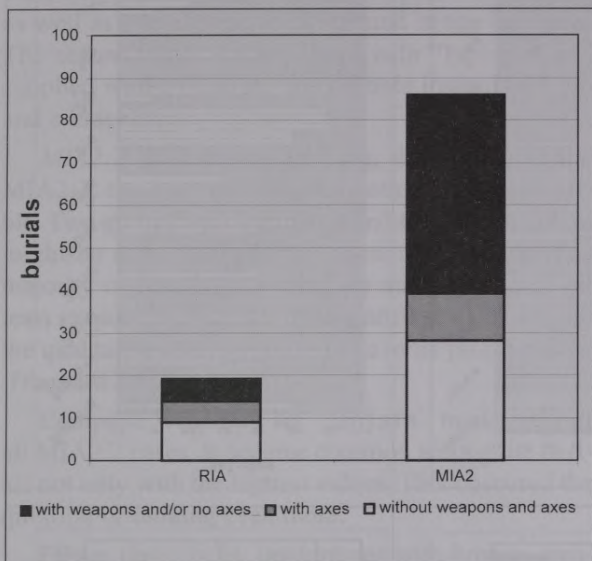
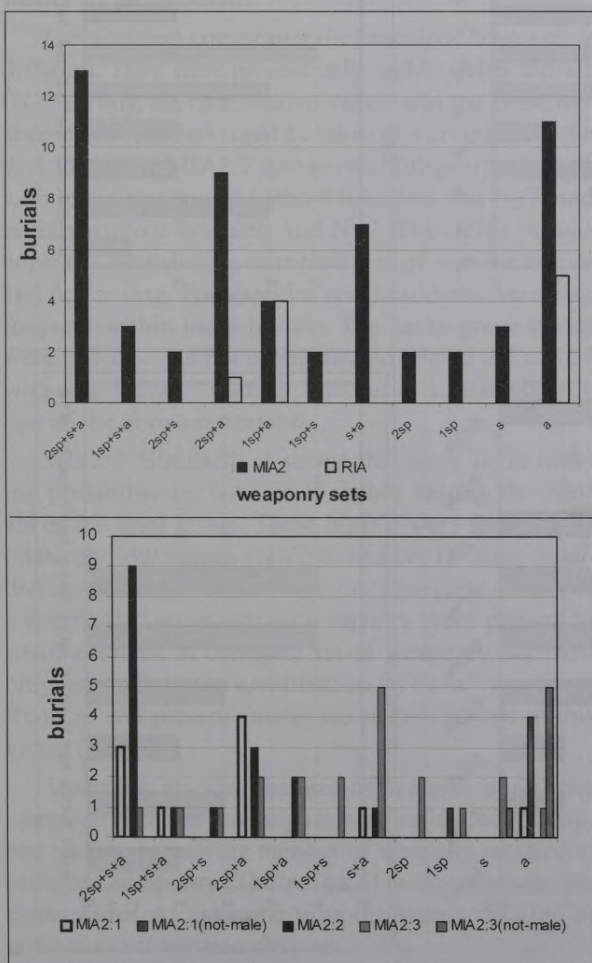

Diagram 2

Weaponry sets in the RIA and MIA2 (a); weaponry sets in the MIA2 (b)

weapons were rather numerous (26 graves) within the third group (MIA2:3), but their frequency was lower (60%). The range of weaponry, however, was rather different for each of these groups (Diagram 2 b).

Five sets of weaponry were present within the MIA2:1. The most frequent was the set with no other weapons except axes (5 cases, or 33%). However, even five deceased were identified as not-male individuals. Among male contingent the first place was taken by the set of “2sp+a” (25%, i.e. 4 burials). Complete sets of weapons occurred in three burials (19%).

The recurrence of weaponry was different in the MIA2:2. Complete weaponry sets “2sp+s+a” made more than a half of six known cases of this group. The second place was taken by the set of “2sp+a” (18%). Other combinations occurred only once or twice, and there were no cases with only an axe.

All known sets of weaponry were present within the MIA2:3 group with some of them prevailing insignificantly: “a” (23%), “s+a” (20%), and “s” (12%). The most numerous set – “a” – was found in six burials, five of which appeared to be of not-males. The set of “s+a” was not less popular. It occurred almost exclusively among the burials of the MIA2:3 and was the fourth most popular after “:2sp+s+a”, “2sp+a”, and “a”. The rate of the remaining sets ranged from 4 to 8 percent.

Weaponry and richness of the burials

It is likely that not only chronology determined the nature of weaponry sets. The selection of combinations might be related to the furnishing of burials, also the wealth and welfare of the deceased and their families. Accordingly, it was necessary to single out the presupposed groups of richness.⁵ All male burials with weapons were ranked by NAT and N values for each chronological group separately (Diagram 3). NAT and N groups cannot be equated to any fixed social class (Steuer, 1989: 103). However, they are handy for the initial processing and structure of data. Then the relevance of this grouping was tested against the distribution of weaponry sets and the overall furnishing of burials.

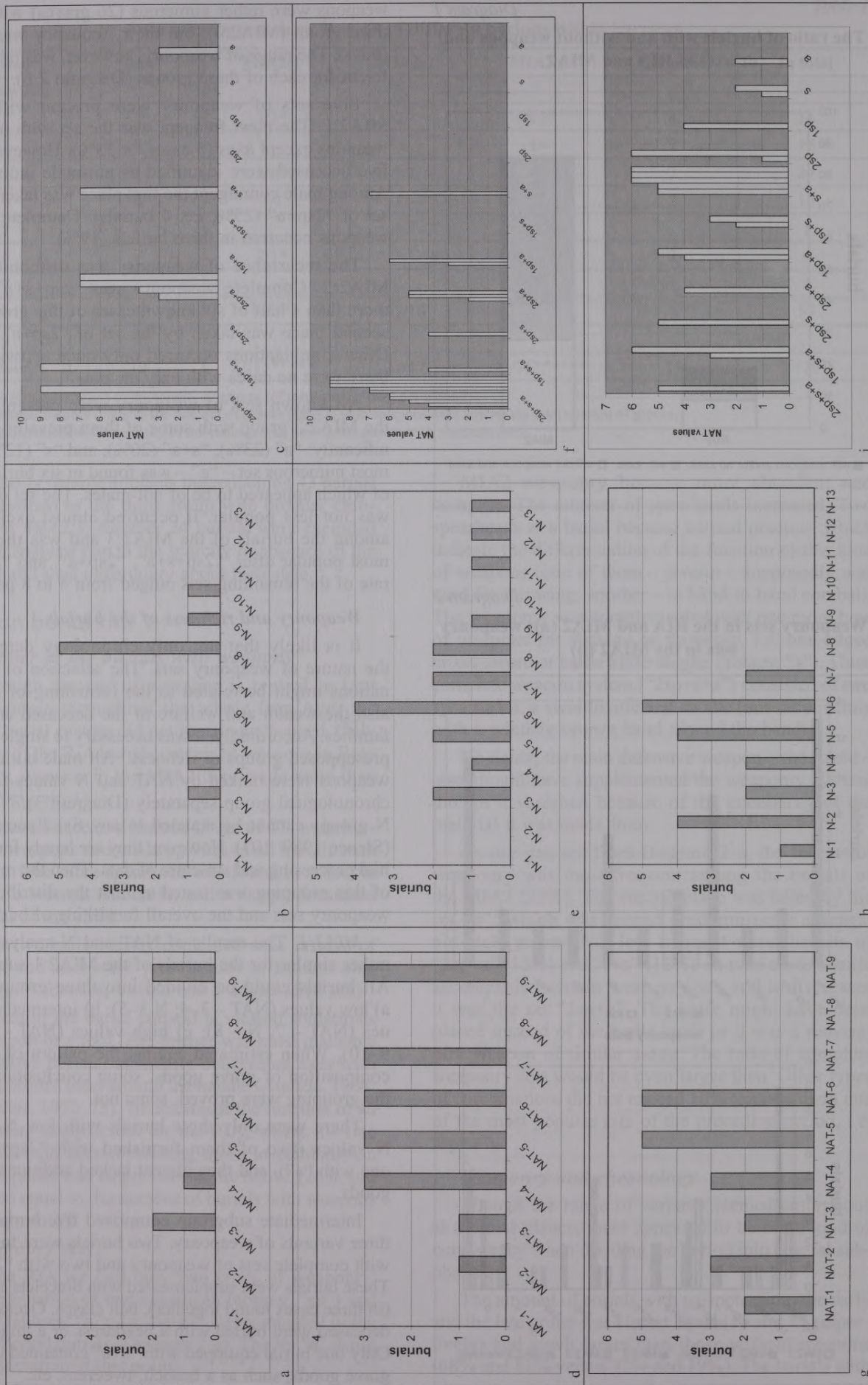
MIA2:1. The results of NAT and N analysis were rather similar for the burials of the MIA2:1 sub-phase. All burials could be divided into three groups with: a) low values (NAT – 3–4; N 3–5); b) intermediate values (NAT – 7, N – 8); c) high values (NAT – 9, N – 9–10). When estimated against the pattern of overall composition of grave goods, some conclusions about the grouping were proved, some not.

There were only three burials with low NAT and N values (two of them furnished with “2sp+a” and one with “a”), and they almost lacked additional grave goods.

Intermediate subgroup comprised five burials with three variants of weaponry. Two burials were furnished with complete sets of weaponry and two with “2sp+a”. These burials were supplemented with bracelets and pins (in three cases found together), belt clasps. Occasionally deceased were buried with a headdress or a finger ring. Only one burial equipped with “s+a” contained unusual grave goods, such as a brooch, tweezers, etc.

Diagram 3

NAT and N groups (a, b, c – MIA2:1; d, e, f – MIA2:1; g, h, i – MIA2:3); c, f, i –relationship between weaponry sets and NAT values (one column – one burial)

The highest values were present only within two burials. One of them did not differ from those of the intermediate group, and apart from the complete set of weaponry it contained a bracelet, a pin, a belt buckle as well as one of several awls found in the cemetery. The second burial was equipped with "1sp+s+a" and supplied with a neckring and a fibula instead of a pin and a bracelet.

MIA2:2. Concerning ranking, the burials of the *MIA2:2*, the previous simple treatment is not possible. Two groups with the lowest and the highest values might be distinguished with some reservations. The majority of burials, however, are undifferentiated (at least in quantitative terms) (Diagram 3 *d, e*). Therefore the qualitative analysis seems to be more proper option (Diagram 3 *f*).

Complete weaponry set "2sp+s+a" made 53% of all *MIA2:2* cases. It became common among the burials not only with the highest values. This obscured the question of ranking even more.

Finger rings, belts, headdresses with bronze ornamentations were fairly rare in the *MIA2:1* and occurred in burials with rather high values ($NAT \geq 7$). Later they became widespread and were present among the burials with different values. The spread of the most numerous grave goods – pins – was similar. Thus it is unlikely that they had anything to do with status or wealth of the deceased.

The situation concerning the bracelets, however, is different. They were present only within richer burials ($N \geq 7$). Thus, the quantitative values and the presence/absence of bracelets could be taken as a criterion for the division of the *MIA2:2* into several subgroups: burials with bracelets; burials without bracelets and $N \geq 7$; and burials without bracelets and $N < 7$. The richer burials normally contained a complete set of weaponry, pin and finger ring. Belt buckles and headdress were also frequent within these burials. The same grave goods were possible, but not indispensable among the burials with low values.⁶ Usually one burial contained only one of the above ornaments.

MIA2:3. Similarly, it seems that there is no ranking possibility by *NAT* or *N* values among the burials of the third group. These burials were featured by relatively low values ($NAT \leq 6$ and $N \leq 7$). Pins, headdresses and belt-buckles were most frequent details of a dress. All known sets of weaponry were present in small amounts. A complete set of weaponry occurred only once. Only the combination of "s+a" was more frequent and present among the richest burials of this group (62.5%).

Summing up, the changes of weapon burial rite comprise both the growing ratio of burials with weapons and the increasing number of weapons resulted in complex weaponry. The range of weaponry sets became wider. At the same time the standardization of weaponry set became obvious.

Boži barrow cemetery: the evidence of egalitarian or ranked "military community"

The analysis of contemporary changes in weapon burial rite might bring some military connotation and point to the growing role of man – warrior and warfare. Nevertheless, the weapon burial rite cannot be interpreted as absolute militarization and indication of warrior function and military service. It should be related to many-sided causality (see, e.g., Kontny, 2004: 228–229) or even treated as ritual expression of an ethnically, socially and perhaps ideologically based "warrior status" or lifestyle (Härke, 1990: 43).

Standardization of burial material is a universal, only differently called phenomenon. We know it from the material of other tribes and cultures. It was commonplace to describe the situation in terms of "egalitarianism", "military democracy", "undifferentiated society" or "sacral social stagnation" (Meinander, 1980: 10–12; Šnore, 1987: 31; Ligi, 1995: 263; Tautavičius, 1996: 282; Vainionmäki, 1998: 18, 127; Kulakovas, 1999: 150–168; Kuniga, 2000: 92).

A different approach relates the phenomenon of standardization to stabilization of social structure and centralization of power within a highly stratified society. After the collapse of the Roman Empire the geopolitical situation was favourable for new forces and authorities to rise. Certain social groups tried to establish and declare their status and power by means of spectacular burial rituals. In the 7th century this situation changed. The 7th century is considered to be the turning historical point of vivid economic and social transformations and the period of power consolidation. Competition, which prevailed in the mobile social system of the Migration period, decreased and maximization of inputs promoting social status demonstration became unnecessary. Exclusive and richly furnished burials disappeared and were replaced by the horizon of impoverished grave goods and uniform weaponry (Steuer, 1989: 107; Jørgensen, 1990: 94–98; Randsborg, 1991; Näsman, 1991; Halsall, 1995: 49–50; Scull, 1995; Loveluck, 1995; Hårdh, 2003: 39).

In other words, the stage of exclusiveness and luxury of individual burials was followed by horizon of general standardization, impoverishment and settled forms of demonstration. I presume a similar though a little later path for the Boži "military community".

Traces of the elitist competition (end of the 6th–7th centuries)

There were no exclusive burials during the Migration period in the Selonian region. However, a few burials from the *MIA2:1* distinguished by weaponry sets, adornments and spatial location could be ascribed to the final stage of the "elitist rivalry" horizon.

One of them (Barrow III, Burial 23)⁷ had attracted attention of researchers long before because of the palmette bow fibula that is rare in Latvia and Lithuania (Fig. 1 *a*) (Ciglis, 2001: Fig.7; Curta, 2001: 252, 270; Sedov, 1994; Urtāns, 1968: 74–75). In contrast to other

rich contemporary burials equipped with such sets as "2sp+s+a", "2sp+a" or "1sp+s+a", the deceased in the Burial 23 was supplied with the combination "s+a", which was the only one such case within the early group. Among the rest of grave goods one could mention tweezers, bronze buckles of shoulder strap, which were also unusual in Selonian burials. The burial was dated back to the end of the 6th – the beginning of the 7th century.

The second burial (Barrow IV, Burial 12) was one of the richest in Boķi barrow cemetery (NAT=N-9) (Fig 1 b). Unusual grave goods such as a silver neckring with hook and loop (specimen of early fashion), a brooch with long feet as well as tweezers were found instead of the usual pin or bracelet. The deceased was equipped with a combination of "1sp+s+a". The location of the burial is even more eloquent: the deceased was buried at the edge of Barrow IV (Fig. 2), separately from the rest of contemporary burials, which were concentrated in Barrows III and VIII. This burial could be dated to the middle or the second half of the 7th century.

Such burials are rare, but sometimes occurred at other contemporary Selonian monuments. At least one burial from Ratulāni barrow cemetery is worth mentioning (Šnore, 1993). The deceased in Burial 27 was one of the richest burials in the Selonian land (NAT-9, N-15) and differed clearly from the rest of the burials (NAT=N≤3) of this burial field. The complete set of weaponry was supplemented by a fibula with cross-shaped feet, two spurs and three bracelets. The burial was dated to the end of the 6th – the beginning of the 7th century.

All these burials contained some grave goods, which were absent within the rest of the burials of Boķi barrow cemetery and unusual for the whole Selonia. Silver neckring denoted high position of military elite and kinship hierarchy among different tribes of Germans, Slavs and Celts (Vaitkunskienė, 1995: 164). Besides, hoards of silver neckring (Urtāns, 1977; Vaitkunskienė, 1981) appeared at the same time and could be attributed to the same horizon of the "elitist competition". Tweezers were common to the very rich and the so-called princely burials (Tautavičius, 1981: 30–31). There was no widespread tradition in Selonia to put mounted gear or horse into burials. Thus, those who possessed some equestrian attributes no doubt were of greater importance. One can say the same about the burials with brooches. Moreover, such artifacts like the bow fibula found in Boķi are believed to have spread not through trade or people migration. Their distribution proves the existence of an interregional network of personal relations (Curta, 2001: 271–275). It is natural, that those who possessed these unique items were "released" from "obligatory" complete set of weapons. Remote localization of some of the above burials is a complementary indicator of the extraordinary position of the deceased.

Horizon of standardization

The majority of the burials, however, did not display features of individual luxury. Differences in richness disappeared in the context of recurrent grave goods.

This impression became particularly overwhelming in the MIA2:2 and was reinforced by the fact, that the majority of the MIA2:2 burials with weapons (16 out of 17) were concentrated within only one barrow, namely Barrow VIII. However, it does not mean the overall unification of individuals. As it was mentioned above, a special connotation was attributed to bracelets, among which we can distinguish the type of profile hollow bracelets⁸ made from thin metal sheet. Frangible bracelets in men's graves could have been designed only for a denotative purpose.⁹ Five such ornaments were present within richest men burials, which made 31% of all MIA2:2 male burials. These burials were interrelated not only by this symbolic attribution, but also by their location within barrow. All of them were buried in the south part of the same Barrow VIII.

Consequently, it seems as if separate individuals were no longer at the head of the Boķi community in the 8th–9th centuries. Instead of them one could see a group of persons of similar richness, additional accessories and spatial location. However, one should not hurry to claim this situation to be the evidence of power transition from individual to communal. Voluntary equality is naturally impossible because of human factor. Then how to explain this phenomenon?

It is time to turn briefly to the manner of source interpretation. The richly furnished burials in the Merovingian kingdom are related to king's retainers, who were rewarded with newly subordinated lands. With the firm settlement the need to demonstrate social position openly vanished and rich burials as well. At the same time elite began to recede from the rest of society, and this could explain the absence of rich burials in communal cemeteries. These propositions are based on the observations that Merovingian inland settlements and regions mentioned in written sources are archaeologically indistinguishable. And vice versa: archaeologically rich zones stand for the peripheral position in the point of view of historical data (Steuer, 1989: 110, 121; Hedeager, 1987: 127; 1992a: 292–296). Putting it simply, if we do not see anything this does not mean that it does not exist.

The cases of the "remoteness" of richer burials are known in different regions of Lithuania (e.g. Tautavičius, 1981; Žulkus, 2004: 154). Selonia is not an exception and a similar way of explanation might be valid for the Boķi society as well. Consequently, absence of exclusive burials might be related not to communal power, but to the presumable separation of nobles from the local community altogether with the outworn necessity of welfare demonstration.

Retinue. The question of weapon burial rite is closely related to the problem of military bands called *retinue*. Prehistorians still lack the consensus of opinion about the nature and origins of this phenomenon. Preferring different criteria, they look for *retinue* in Lithuania and neighbouring countries starting from the first centuries AD till the 12th–13th centuries (Tautavičius, 1981; 1996: 284; Vaitkunskienė, 1989; 1995: 164–166; Atgāzis, 1994: 38; Кулаков, 1994: 148; Šimėnas, 1996: 63; Jovaiša, 1997: 45; Latvijas,

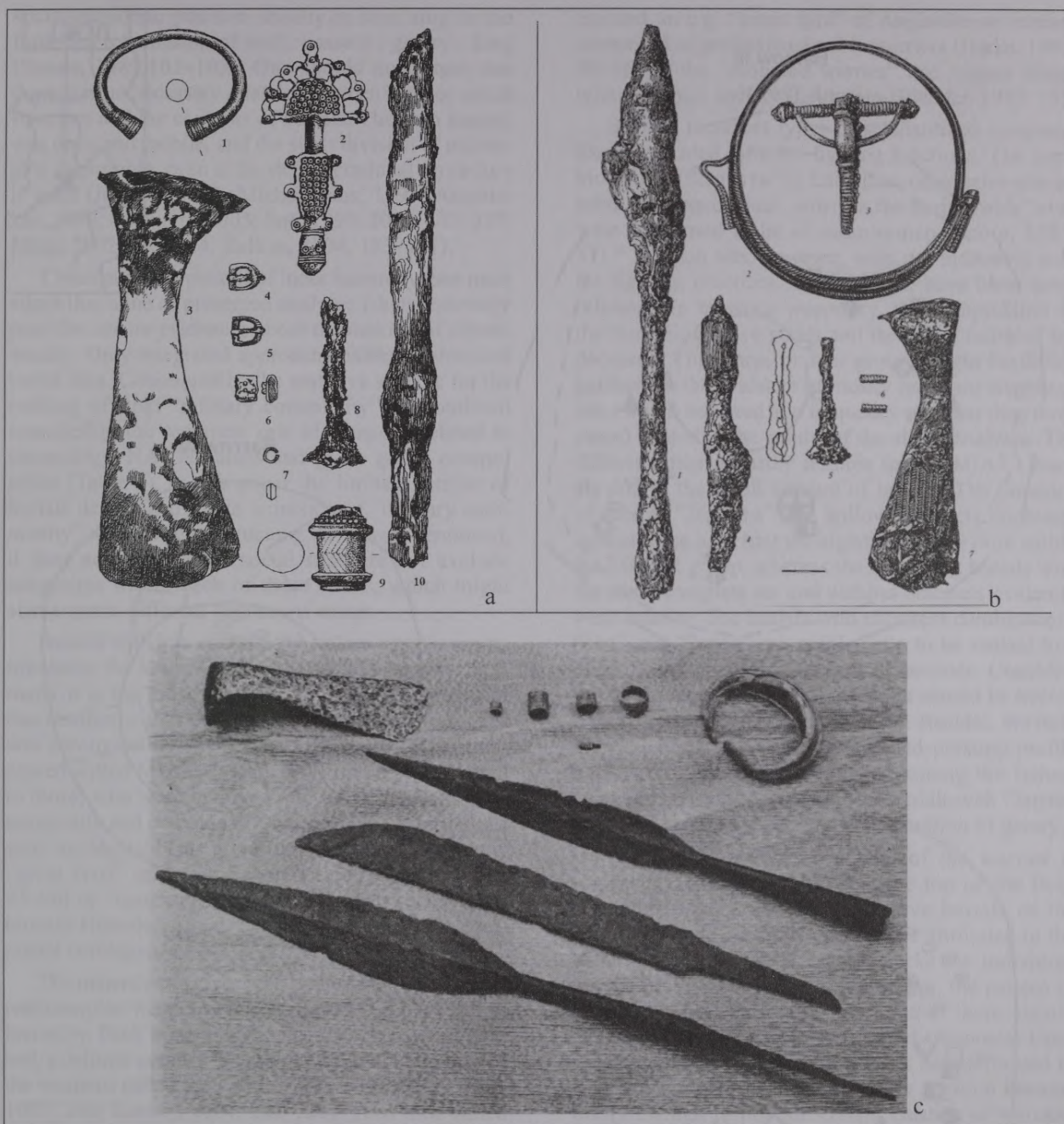

Figure 1. Grave goods from: *a* – Burial 23, Barrow III (after Ciglis, 2001: Fig.7); *b* – Burial 12, Barrow IV (after Sēļi, 2005: 22. att.); *c* – specimen set of standard weaponry from Lejasbitēni (after Latvijas 1981: 49)

2001: 277, 368; Šnē, 2002: 352; Kontny, 2003; Žulkus, 2004: 175; Vaškevičiūtė, 2005: 111). The lack of long-term perspective is a big shortcoming when dealing with the making of retinue, as it was a prolonged process of different stages and semi-stages (from temporal to permanent; from small scale to large scale, from one kinship or tribe to poliethnic) (Žulkus, 2004: 173–177; for a comprehensive discourse see, e.g. Kontny, 2003). I am going to approach the question not necessarily in evolutionary line, but rather as a changeable pattern of coexistent and recurrent shapes.

All the above things considered, the second half of the 1st millennium was a favourable period to look for the rise of local, impermanent and uni-ethnic reti-

nue with the initial stage around the 6th–7th centuries AD, and the mature stage in the 8th – the first half of the 9th century. Later once again, the “reappearance” of retinue could be identified in the beginning of the 2nd millennium with the initial stage of splendid demonstration around the 10th–11th centuries, and the mature, or standardization, stage in the 12th–13th centuries.

The pattern of inner hierarchy of military bands for a long time was and still is an attractive target of numerous historical and archaeological studies (see, e.g., Kontny, 2003). Three-step models of the society usually presuppose a class division in connection with legal classification: serf/unfree : freeborn : noble. The

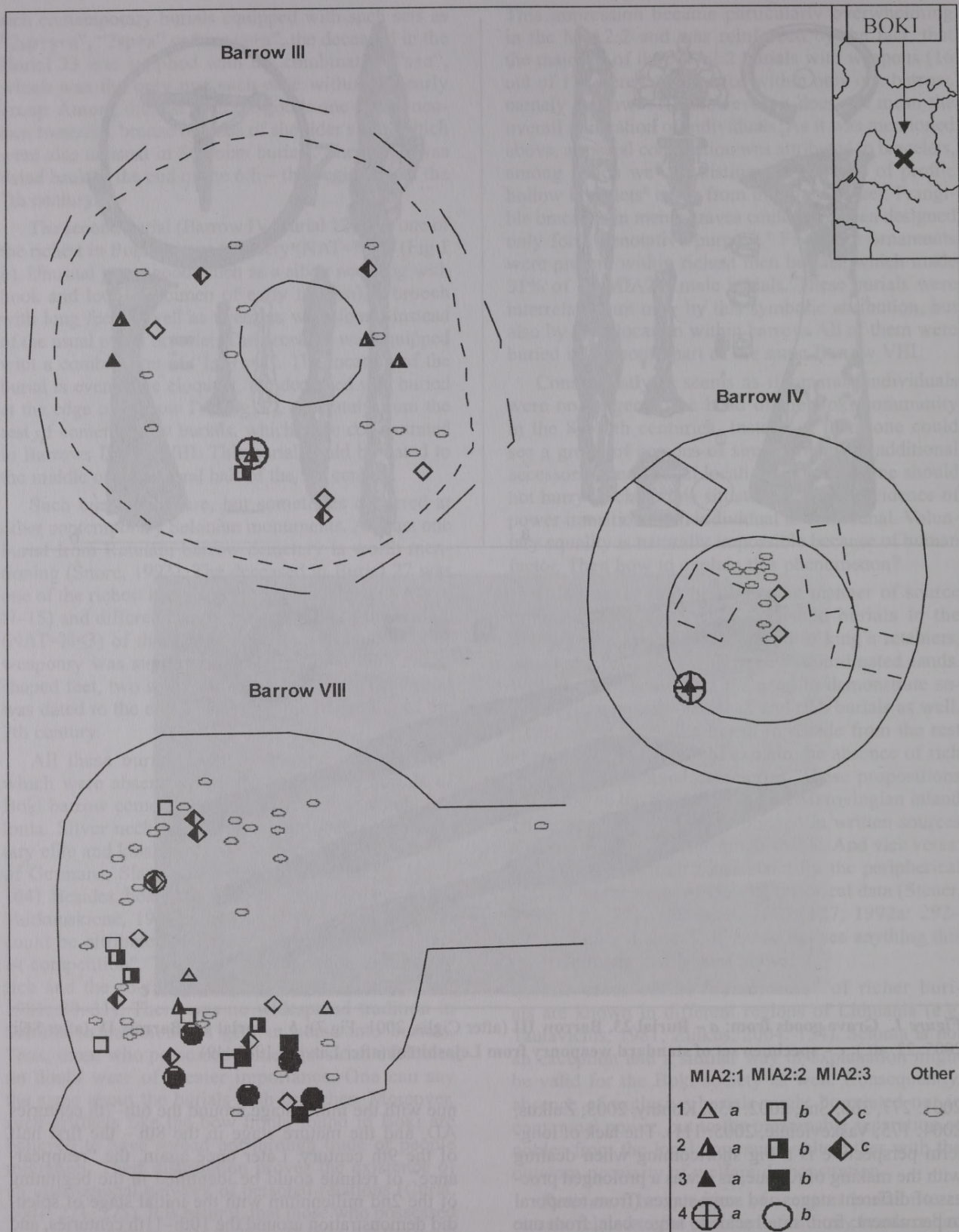

Figure 2. The distribution of graves (recompose after: Vankina, 1961):

- 1 – graves with “low” values: $NAT \leq 5$ (a, b – NAT 1–5; 1c – NAT 1–4);
- 2 – graves with “average” values: $5 \leq NAT \leq 7$ (a – NAT 7; 2b – NAT 6; 2c – NAT 5–6);
- 3 – graves with “high” values: $NAT \geq 7$ (a – NAT 9; 3b – NAT 7–9);
- 4a – exclusive burials; 4b – burials with hollow bracelets;
- Other – RIA burials and not-males graves from MIA2

social/economic position usually is searching in the forth-tier relationship of serf : peasant : gentry : king (Steuer, 1989:103–105). One should not forget that there was no necessary relation between legal or social structure and the contents of burials. The then society was open and mobile, and the strict division of material is impossible, even if fix-step operational procedure is used (Jovaiša, 1997; Michelbertas, 1997; Astrauskas, 1998; Švelniūtė, 2005; Šnė, 1999; 2002, 202–279; Mägi, 2002, 115–124; Žulkus, 2004, 153–161).

Concerning the pattern of inner hierarchy, one must admit that none of presented analyses taken separately provides secure evidences about the ranking of a community. Only integrated approach enables to structure burial data. Consequently, the tentative scheme for the ranking of Boži “military community” was outlined considering the recurrent sets of weapons related to chronology, NAT/N values and grave goods composition (Table 2). In this paper the limited number of burials determined rough reduction of “military community” to three-level structure. As it was mentioned, it does not imply strict social structure nor exclude subgroups within each of these levels, which might also express different degrees of status.

Burials with low quantitative values usually are attributed to the lowest level in the social hierarchy. Normally it is the most numerous group. The amount of this stratum within both the early and the late groups was convincingly small. The majority of burials appeared within MIA2:3 group. They might be attributed to those, who were involved into military affairs only temporally and occasionally, because their weapon sets were accidental. This group might be equated to, e.g. “great fyrd” of Anglo-Saxon retinue (Härke, 1997: 95–96) or “common warrior” of Finnish society (Lehtosalo-Hilander, 1982: 15), which supposedly comprised contingent of peasants.

The majority of graves with higher values and recurrent complex weaponry occurred on the upper level of hierarchy. Each weapon within complex weapon system had a definite combat function and the efficient use of the weapons called for well-trained warriors (Engström, 1997: 248; Kontny, 2004: 222–223). Thus men buried with complex weaponry in a certain sense might be

equated to, e.g. “select fyrd” of Anglo-Saxon retinues composed of professional noble warriors (Härke, 1997: 95–96) or the “mounted warrior” and “upper class” within Finnish society (Lehtosalo-Hilander, 1982: 15).

Several recurrent types of standardized weaponry likely indicated different fighting functions. The combination of “2sp+s+a” in Latgalian cemeteries was attributed to equestrians, whereas the burials with “s+a” were presumed to be of infantrymen (Šnore, 1987: 31).¹⁰ Weapon sets, however, were not indicators only for fighting practices. There should have been some relationship between weaponry, the composition of the remaining grave goods and the social status of the deceased. Thus three or four groups might be distinguished on the evidence of mostly recurrent weaponry sets (which occurred at a frequency not least than three cases) related to the results of the above analyses. The differentiation is hardly feasible for the MIA2:1 burials due to the small amount of burials. The presence of sets of “2sp+s+a” and hollow bracelets doubtless indicates the high (not the highest, though) rank within the MIA2:2 group, whereas the remaining burials with the same complete set and without bracelets evidently were inferior. The burials with recurrent combinations “s+a” and “2sp+a” are problematic to be ranked first of all because of chronological differences. Considering NAT values, however, the former should be treated with more supremacy over the latter. Besides, the only MIA2:2 burial with “s+a” contained prestige profile hollow bracelet and was situated among the richest contemporary burials, whereas the burials with “2sp+a” were situated away from the concentration of gentry.

The rise of retinue, the band of the warrior is impossible without leaders. On the top of the Boži community we found few exclusive burials of the MIA2:1, whom I suppose right to be attributed to the local chiefs. The MIA2:2 group lacks the individual burials provided with luxury. However, the pattern of standardization indirectly implies that there should have been certain rules for the set of weaponry. Consequently, the standardization might be interpreted in terms of remoteness of elite, whose position became firmly enough to provide certain clusters of warriors with rather standard equipment.

Table 2

Tentative scheme of ranked “military community” in Boži cemetery

MIA2:1	MIA2:3	MIA2:2
<i>Horizon of “elitist rivalry”</i>		<i>Horizon of “standardization”</i>
CHIEFS “s+a” and “sp+s+a”		?
“SELECT RETINUE”		
<i>(Initial phase)</i>		<i>(Mature phase)</i>
“2sp+s+a” and “2 sp+a”		“2sp+s+a”+bracelet “2sp+s+a”
		“s+a”
		2 sp+a
“GREAT RETINUE” diverse weapon sets		

"Central" Selonia and "peripheral" Selonia

Speaking about the weapon burial custom in Selonia, it would be incorrect to generalize the tendencies from one monument and ascribe them to the whole region. Quantitative values alongside the River Daugava were twice higher ($NAT_{average} - 4,48$; $N_{average} - 5,27$) than that of inland Selonia ($NAT_{average} - 2,4$; $N_{average} - 2,8$), where the main part of the grave goods consisted of ornaments (Simniškytė-Strimaitienė, 2004: 60, Tab. 8). Boķi monument had more common traits with contemporary Latgalian monuments situated along the river (Urtāns, 1962; Šnore, 1987, Kuniga, 2000; Šnė, 2002: 250–273, 4.–8. tab.), than those of Selonian in-

land. Martial stress was declining receding from the Daugava. Ūunci burial ground at a distance of 5 km away from the Daugava (Šnore, 1993) corresponded to the features of "inland", although the military demonstration was still vivid enough.

Boķi barrow cemetery, which is usually called the typical Selonian monument, should be treated as elitist from the social point of view. Direct contact with the Daugava was one of the most important incentive factors for the intensive social development. The social competition followed by the formal standardization resulted in a ranked "military community" of Boķi barrow cemetery.

LITERATURE

- Austraskas A. 1998. Marvelės bendruomenė II a. pab. – V a. Daktaro disertacijos santrauka. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilnius.
- Atgāzis M. 1964. Latgaļu 9.–12. gs. cirvji, *Arheoloģija un etnogrāfija* (turpmāk – AE), 6. laid., 105.–125. lpp.
- Atgāzis M. 1974. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā, AE, 11. laid., 154.–173. lpp.
- Atgāzis M. 1994. Dreņģeru-Čunkānu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8.–9. gs. zemgaļu apbedījumos, AE, 17. laid., 29.–40. lpp.
- Ciglis J. 2001. Some notes on the chronology of Latgalian and Selonian artefacts in the Middle Iron Age, *Archaeologia Lituana* 2, pp. 48–64.
- Curta F. 2001. The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700, Cambridge.
- Engström J. The Vendel chieftains: A study of military tactics, in: *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1–1300*. Copenhagen, pp. 248–255.
- Jovaiša E. 1997. Senojo geležies amžiaus visuomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose, *Istorija XXXV*: 15–47.
- Jørgensen L. 1990. Bækkegård and Glasergård. Two cemeteries from the Late Iron Age on Bornholm, *Arkæologiske studier*, VIII.
- Halsall 1992. Social change around AD 600 and Austrian perspective, in: *The Age of Sutton Hoo: Seventh Century in North-western Europe*, pp. 265–278.
- Hedeager L. 1987. Empire, frontier and the barbarian hinterland: Rome and Northern Europe from AD 1–400, in: *Centre and Periphery in the Ancient World*. New Directions in Archaeology, pp. 125–140.
- Hedeager L. 1992a. Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to 700 AD. Blackwell, Oxford.
- Hedeager L. 1992b. Kingdoms, ethnicity and material culture: Denmark in a European perspective, in: *The Age of Sutton Hoo: Seventh Century in North-western Europe*, pp. 279–300.
- Hårdh 2003. The contacts of the Central Place. Centrality-Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age. *Acta archaeologica Lundensia*. Series in 8°, No. 40. Lund, pp. 27–66.
- Härke H. 1990. "Warrior graves"? The Background of the Anglo-Saxon Weapon Burial Rite. Past and Present. 126, 22–43.
- Härke H. 1997. Early Anglo-Saxon military organization: an archaeological perspective, in: *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1–1300*. Copenhagen, pp. 93–102.
- Kontny B. 2001. Wojna oczami archeologa. Uwagi na temat sposobów walki ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich w świetle źródeł archeologicznych, *Światowit* 3/44 (B): 91–119.
- Kontny B. 2003. Z motyką na słońce? Możliwości odzwierciedlenia instytucji drużyny w materiale archeologicznym, in: *Antyk i barbarzyńcy*, pp. 253–265.
- Kontny B. 2004. Time of war or well-being? Changes in weapon sets in the Przeworsk culture burials from the late stage of phase B, *Europa Barbarica. Monumenta studia Gothica IV*: 215–232.
- Kulakovas V. 1999. Sembū palikimas, in: *Užmirštieji prūsai*. Archeologija istorija, padavimai ir turistiniai maršrutai, pp. 117–202.
- Kuniga I. 2000. Kristapiņu kapulauks. RAKA, Rīga. Latvijas, 1981. Latvijas senatne. Ceļvedis pa Latvijas PSR vēstures muzeja ekspozīciju (9. g. t. p. m. ē. b. – m. ē. 13. gs.). Rīga.
- Latvijas, 2001. Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g. Rīga.
- Lehtosalo-Hilander P.-L. 1982. Luistari III. A burial ground reflecting the Finnish Viking Age society, *SMYA* 82: 3.
- Ligi P. 1995. Social systems in Estonia during the Late Bronze and Iron Ages (Summary), *Muinasaja Teadus* 3: 262–270.
- Loveluck Ch. 1995. Acculturation, migration and exchange: the formation of an Anglo-Saxon society in the English Peak district, *BAR* is 617: 84–98.
- Meinander C.F. 1980. The Finnish society during the 8th–12th centuries, in: *Fenno-ugri et slavi 1978*.
- Mägi M. 2002. At the crossroads of space and time. Graves, changing society and ideology on Saaremaa (Osel), 9th–13th centuries AD, CCC paper: 6.
- Michelbertas M. 1997. Paragaudžio bendruomenė senajame geležies amžiuje, in: *Paragaudžio pilkapynas*, pp. 30–39.
- Moora H. 1925. Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jēkabpils apriņķī, *Latvijas Saule* 36: 387–390.
- Moora H. 1928. Ausgrabungen ältereisenzeitlicher hügelgräber im Kreise Jēkabpils, *Archaioloģijas raksti* 1 (3): 3–17.
- Näsman, 1991. The seventh century – dark age in a new light

- (Summary), *Fra Stamme til stat i Danmark 2. Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter* 22 (2): 177, 178.
- Pedersen A.* Weapons and riding gear in burials – evidence of military and social rank in the 10th century Denmark? In: *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1–1300*. Copenhagen, pp. 123–136.
- Radiņš,* 1999. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. Rīga.
- Randsborg,* 1991. The seventh century (Summary), *Fra Stamme til stat i Danmark 2. Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter* 22 (2): 151.
- Scull Ch.* 1995. Approaches to material culture and social dynamics of the migration period in Eastern England, *BAR is*, 617: 71–83.
- Sedov V.* 1994. Venedai-vendai kuršių žemėje, Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos. *Acta historica universitatis Klaipedensis* 125–134.
- Sēļi, 2005. Sēļi un Sēlija. Selonians and Selonia. Rīga.
- Simniškūtē A.* 2006. Sociocultural Dynamics in Selonia Region (450–700 AD): Transformation and Tradition. *Transformatio Mundi*. Kaunas: Kaunas University of Technology, pp. 151–159.
- Simniškūtē-Strimaitienė A.* 2004. Kultūrinė dinamika Sėlos regione (I–XIII a. po Kr.). *Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H)*. Vilnius.
- Steuer H.* 1989. Archaeology and history: proposals on the social structure of the Merovingian Kingdom, in: *The Birth of Europe*, pp. 100–122.
- Šimėnas V.* 1996. Smailieji kovos peiliai-durklai baltų kraštuose I m.e. tūkstantmečio viduryje, in: *Vidurio Lietuvos archeologija: etnokultūriniai ryšiai*, pp. 27–71.
- Šnē A.* 1999. Social archaeology in Latvia: a survey. *Inside Latvian archaeology*. Pp. 89–114.
- Šnē A.* 2002. Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. Rīga.
- Šnore E.* 1987. Kivtu kapulauks. Rīga.
- Šnore E.* 1993. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. Rīga.
- Štokmanis A.* 1926. Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi pie Boķu mājām Jēkabpils apkārtnē, *Latvijas Saule* 43/44.
- Švelniūtē R.* 2005. Socialinio gyvenimo atspindžiai V–VI a. *Plinkaigalio pilkapyne*, LA 9–22.
- Tautavičius A.* 1981. Taurapilio “kunigaikščio” kapas, LA 2: 18–43.
- Tautavičius A.* 1996. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius.
- Urtāns V.* 1962. Kalniešu otrais kapulauks, *Latvijas PSR vēstures muzeja raksti. Arheoloģija* 37–79.
- Urtāns V.* 1968. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. *AE*, 8. laid., 65.–85. lpp.
- Urtāns V.* 1970. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.–9. gs., *AE*, 9. laid., 61.–85. lpp.
- Urtāns V.* 1977. Senākie depoziiti Latvijā. Rīga.
- Vainionmäki, 1998. Vainionmäki – a Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland. Helsinki.
- Vaitkunskienė L.* 1981. Sidabras senovės Lietuvoje. Vilnius.
- Vaitkunskienė L.* 1989. IV a. Lietuvos karys raitelis. *MAD'A* 3(108): 55–67.
- Vaitkunskienė L.* 1995. Pagrybio kapinynas, LA 13.
- Vankina L.* 1961. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Boķu-Priednieku kapulaukā 1961. g. no 6.VII – 31.VIII. *LVM AN. AA inv. Nr.* 315.
- Vaškevičiūtė I.* 2005. Pavirvytės bendruomenės karių ginkluotė ir jos atspindžiai laidojimo papročiuose, LA 28: 97–114.
- Žulkus V.* 2004. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje. Vilnius.
- Ванкина Л.* 1985. Место могильника Боки среди балтских памятников [The Boķi barrow cemetery among the archaeological monuments of the Balts]. In: *Проблемы этнической истории балтов*. С. 44–46.
- Казакевичюс В.* 1988. Оружие балтских племен II–VII веков на территории Литвы [Weapons of the Baltic tribes in the 2nd–7th centuries in the territory of Lithuania]. Вильнюс.
- Кулаков В. И.* 1994. Пруссы [The Prussians]. Москва.

ACKNOWLEDGEMENTS

The author is grateful to colleagues from National History museum of Latvia for the possibility to use unpublished material from Boķi barrow cemetery.

REFERENCES

- 1 Analysis of NAT – number of artefact types per burial (Hedeager, 1992:103) and N – number of artefacts per burial.
- 2 Paying the main attention to criterion of presence/absence as well as frequency.
- 3 Burials with weapons of this phase contained socketed spearheads of Type ID, IG, IW, IVB (Казакевичюс, 1988), tanged barbed spearheads of Type A and B (Atgāzis, 1974), triangular pendants, bracelets with thickened terminals and specific net-like and diagonal lines ornament, crutch-shaped pins, etc. (Ciglis, 2001).
- 4 Burials with weapons of this phase contained tanged barbed spearheads of Type B2 (Atgāzis, 1974), tanged lanceolate spearheads (Казакевичюс, 1988); profile hollow bracelets (Šnore, 1987, 23), crook-like pins, crutch-shaped pins with winding wire, etc. (Ciglis, 2001).
- 5 Grouping of richness is possible only among individuals of the same sex. Consequently not-males graves with weapons or axes will be excluded from the following analysis.
- 6 One could divide the third subgroup into two variants: of poorest burials (NAT 1–5) and “ordinary” burials (NAT 6) (Fig. 2). This division is, however, insignificant in point of view of social or wealth ranking.
- 7 According to NAT/N values, it was ascribed to a “middle group”.
- 8 One more bracelet from the MIA2:2 weapon burials represented the type with hollow band and narrowed ends. Another bracelet of the same type was found in one burial from the MIA2:3.
- 9 Later this role was attributed to another type of the so-called warrior arm-bands (Šnore, 1987: 23–24).
- 10 These qualifications do not seem trustworthy not only because of absence of equestrian or horse gear. The presence of two spearheads would have made the riding particularly clumsy (Kontny, 2001).

Andra Simnišķīte (Simnišķytē)

IEROČU LĪDZDOŠANAS PARAŽAS 1. G. T. PĒC KR. OTRAJĀ PUSĒ (Boķu uzkalniņu kapulauks)

KOPSAVILKUMS

Šajā rakstā apskatītas ieroču līdzdošanas paražas. Aplūkotas ieroču līdzdošanas paražu izmaiņas, skatot tās uz vispārējā laikmeta fona. Notiek kvalitatīvas un kvantitatīvas izmaiņas līdzdoto ieroču komplektos, novērojama attīstība laika gaitā.

Apskatītas īstermiņa izmaiņas ieroču līdzdošanas paražās vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē Boķu uzkalniņu kapulaukā, kur izšķirtas vairākas hronoloģiskas apakšfāzes (vidējā dzelzs laikmeta apakšfāzes 2:1, 2:2 un 2:3) un katram posmam atsevišķi izdalītas vairākas materiālās labklājības pakāpes.

Novērojamas izmaiņas ieroču līdzdošanas tradīcijās: pieaug ar ieroču piedevām apgādātu kapu īpatsvars, pieaug arī ieroču skaits kapos, veidojoties kompleksam bruņojumam. Ieroču komplektu spektrs paplašinās. Tajā pašā laikā uzkrītoša kļūst standartizācija.

Standartizācija ir universāls, bet dažādi vērtēts fenomēns. Sasītopamas dažādas šādu novērojumu interpretācijas: "egalitārisms", "militārā demokrātija" vai "sakrāli sociālā stagnācija".

Cita pieeja saista šo fenomēnu ar sociālās struktūras stabilizāciju un varas centralizāciju stipri centralizētā sabiedrībā. Pēc Romas impērijas sabrukuma ģeopolitiskajā situācijā iestājās periods, kas bija labvēlīgs jaunu spēku un autoritāšu attīstībai. Atsevišķas sociālās grupas centās nostiprināt un nodemonstrēt savu stāvokli un varu ar iespaidīgiem apbedīšanas rituāliem. 7. gadsimtā situācija mainījās. Samazinājās konkurence, un sociālā stāvokļa demonstrēšanai vairs nevajadzēja ieguldīt maksimālos līdzekļus. Šajā laikā vairs nav sastopami ekskluzīvi apbedījumi ar bagātīgu piedevu klāstu, to vietā konstatējams piedevām nabadzīgu kapu horizonts un vienveidīgs ieroču klāsts.

Tautu staigāšanas laikā Sēlijas reģionā nav sastopami ekskluzīvi apbedījumi. Atsevišķus vidējā dzelzs laikmeta apakšfāzes 2:1 apbedījumus, kuros atšķir ieroču komplekti, rotas un kapu izvietojums, varētu pieskaitīt "elitārās konkurences" horizonta pēdējai stadijai. Tomēr vairākums apbedījumu neuzrāda individuālas luksusa pazīmes. Kvantitatīvas atšķirības izzūd, attīstoties vienveidīgam kapu piedevu klāstam, kas īpaši skaidri novērojams vidējā dzelzs laikmeta 2. fāzē. Tomēr tas nenozīmē indivīdu pilnīgu vienādošanu. Aprocēm tika piedēvēta īpaša nozīme. Šo rotu īpašnieki bija bagātākie sabiedrības locekļi, viņiem kopīgs vienāds izvietojums uzkalniņā. Līdz ar to šķiet, ka 8.–9. gadsimtā Boķu kopienā vairs nevadīja atsevišķi indivīdi. Tā vietā novērojama personu grupa ar līdzīgu bagātības līmeni,

kapa piedevu sastāvu un kapu izvietojumu. Tomēr šādā situācijā nebūtu uzreiz jāaskata varas pāreja no individuālās uz komunālo. Ekskluzīvu kapu iztrūkums varētu atspoguļot nevis komunālu varu, bet, iespējams, dižciltīgo atdalīšanos no vietējās kopienas vispār, kad vairs nebija nepieciešams demonstrēt pārticību.

Ieroču līdzdošanas tradīciju jautājums ir cieši saistīts ar karadraudžu veidošanās problēmu. Karadraudžu veidošanās būtu jāapskata kā ilgstošs process, kurā izšķiramas dažādas fāzes un apakšfāzes, ko raksturo līdzāspastāvošas un atkārtoti sastopamas formas. Situācijā, kas pastāvēja 1. g. t. otrajā pusē, šķiet, varētu sagaidīt liecības par vietējās karadraudzes kā nepastāvīga, monoetniska veidojuma izveidošanos. Šī procesa sākotnējo stadiju var datēt ar 6./7. gadsimtu, procesam sasniedzot briedumu 8. gadsimtā un 9. gadsimta pirmajā pusē.

Kas attiecas uz Boķu "militarizētās kopienas" iekšējo hierarhiju, jāatzīst, ka neviena no šeit izklāstītajām analizēm pati par sevi nesniedz drošus pierādījumus par kopienas noslāņošanu. Tikai kompleksa pieeja ļauj saskatīt struktūru apbedījumu datos. Līdz ar to tiek hipotētiski izvirzīta Boķu "militarizētās kopienas" noslāņošanās shēma, ņemot vērā vienveidīgos ieroču komplektus, hronoloģisko attīstību, artefaktu veidu skaita/artefaktu skaita vērtības un kapu piedevu sastāvu.

Apbedījumus, kas uzrāda zemas kvantitatīvu rādītāju vērtības, varētu uzskatīt par zemnieku apbedījumiem, kuri militārās akcijās iesaistījās tikai īslaicīgi, atsevišķos gadījumos, jo viņu ieroču komplekti ir nestandartizēti.

Hierarhijas augstākajam līmenim pieskaitāma lielākā daļa apbedījumu ar augstākām šo rādītāju vērtībām un standartizētu ieroču komplektu, kas varētu liecināt par labi apmācītu karotāju kontingentu. Vairākas bieži sastopamas ieroču formas visdrīzāk kaujā kalpojušas dažādām funkcijām. Turklāt vajadzētu pastāvēt zināmai saiknei starp apbruņojumu, pārējā kapa inventāra sastāvu, kapu izvietojumu un sociālo stāvokli. Uz šāda pamata iespējams izšķirt trīs vai četras dažāda augstāka un zemāka ranga grupas.

Vidējā dzelzs laikmeta apakšfāzē 2:1 Boķu kopienas sociālo virsotni raksturo vairāki vietējo vadoņu ekskluzīvi kapi, kādi nav sastopami vidējā dzelzs laikmeta apakšfāzes 2:1 horizontā. Tomēr pieaugošo standartizāciju varētu netieši interpretēt no elites norobežošanās viedokļa: iespējams, ka tā bija pietiekamā mērā nostiprinājusi savas pozīcijas, lai veidotos karotāju grupas ar samērā standartizētu bruņojumu.

ATTĒLI

1. *tabula*. Boķu uzkalniņu kapulauks. Dažādu laikposmu apbedījumu izvietojums uzkalniņos
2. *tabula*. Sociāli noslāņotās "militarizētās kopienas" hipotētiska shēma
1. *att.* Kapu kompleksi: *a* – III uzkalniņa 23. kaps (pēc Ciglis, 2001, 7. att.); *b* – IV uzkalniņa 12. kaps (pēc Sēļi, 2005, 22. att.); *c* – tipiska ieroču kompleksa paraugs no Lejasbitēnu kapulauka (pēc Latvijas, 1981:49)

2. *att.* Kapu izvietojums (pēc Vankina, 1961): 1 – apbedījumi ar "zemu" artefaktu veidu skaitu; 2 – apbedījumi ar "vidēju" artefaktu veidu skaitu; 3 – apbedījumi ar "augstu" artefaktu veidu skaitu; 4a – īpaši apbedījumi; 4b – apbedījumi ar dobajām aprocēm; *Citi* – romiešu perioda apbedījumi un rakstā neapskatītie vidējā dzelzs laikmeta apbedījumi

JURIS URTĀNS

CITAS KĀ PILSKALNI AUGŠZEMĒ REĢISTRĒTAS VIETAS

Latvijas pilskalniem visā Latvijas senvēstures zinātniskās izziņāšanas nu jau vairāk nekā 200 gadu ilgajā laikā vienmēr ir veltīta pētnieku interese. Gadu desmitu laikā ir nākuši klajā apjomīgi Latvijas pilskalnu aprakstu kopojumi, pilskalnu tipoloģijas, dažāda veida klasifikācijas, vēsturiskās ģeogrāfijas studijas, pilskalnus ir notikuši publikācijās plaši atspoguļoti arheoloģiskie izrakumi.¹ Laika gaitā ir izkristalizējies, ka Latvijā īstus pilskalnus raksturo četras galvenās pazīmes:

- 1) pilskalna mākslīgi izlīdzinātā virsma – plakums;
- 2) īpaši stāvinātas vai terasētas nogāzes;
- 3) mākslīgi veidotu vaļņu un grāvju sistēma;
- 4) kultūrslānis ne vēlāks par vēlo dzelzs laikmetu.

Tā sauktajiem īstiem pilskalniem parasti piemīt visas četras galvenās pazīmes, lai gan dažkārt kāda no tām var arī izpalikt (piemēram, mākslīgi nocietināti un pārveidoti pilskalni bez kultūrslāņa).²

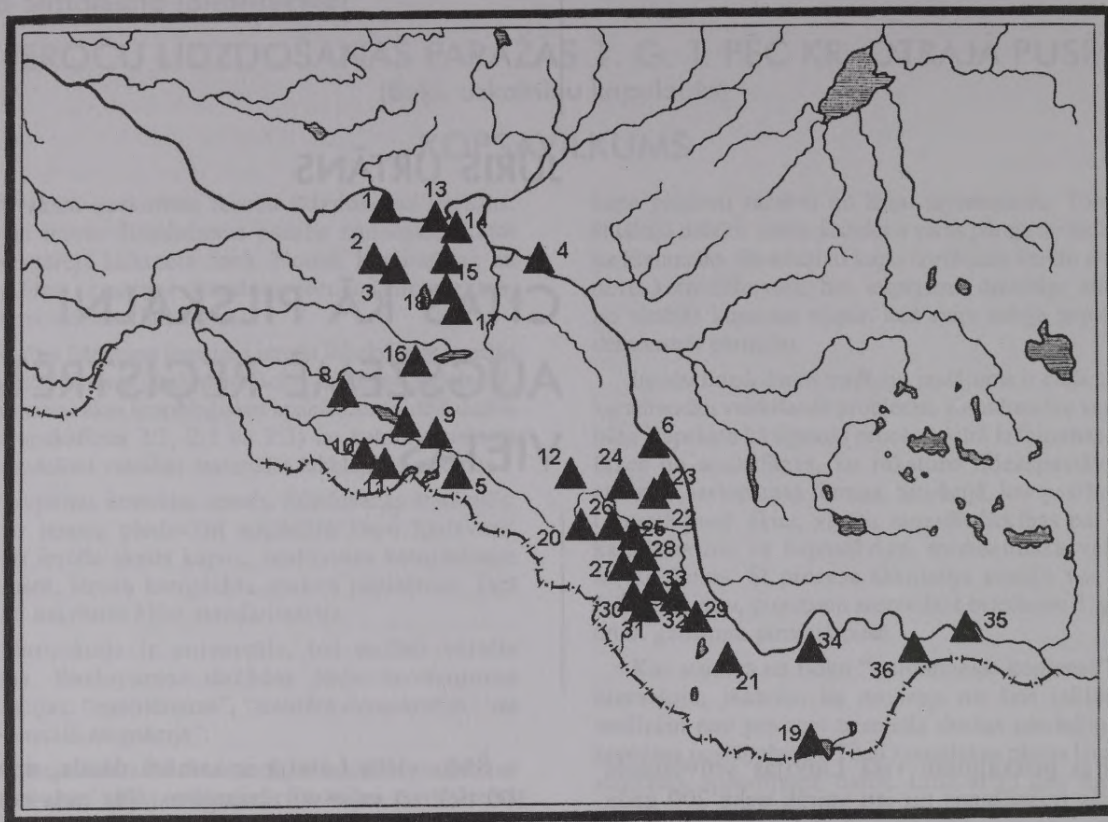
Cita ar pilskalniem saistīta senvietu grupa ir vietas, kuras dažādās publikācijās vai apsekojumos ir apzīmētas par pilskalniem, arī tautā ir tikušas uzskatītas par pilskalniem, tomēr tām parasti nav īstiem pilskalniem raksturīgo pazīmju un vieta nav izveidota kā neapšaubāms pilskalns. Pirmais šādas vietas savos Latvijas pilskalnu apkopojumos mēģināja klasificēt Ernests Brastiņš, apzīmējot tās par pilenēm, citām kā pilskalniem reģistrētām vietām³ un iznīcinātiem pilskalniem.⁴ Vēlākos laikos mēģināts ieviest vēl citus apzīmējumus, piemēram, nocietināta senvieta, nocietināta apmetne u.c.⁵ Patlaban šādas neīstu pilskalnu vietas parasti mēdz apzīmēt ar jau E. Brastiņa ieviesto vārdu “pilenes”.

Šādu vietu Latvijā ir samērā daudz, apmēram 100 tiek arī valstiski aizsargātas. Tās rada noteiktas problēmas pilskalnu pētniekiem, jo par šiem objektiem kādu vērtējumu dot ir visai sarežģīti; to datējums parasti ir neskaidrs, senlietas tajos vai pie tiem iegūtas ļoti reti, un arī paši objekti reti kad ir uzmērīti vai plašāk aprakstīti. Vairumā gadījumu tās arī nav īpaši interesējušas pētniekus, jo šīs vietas ir grūti iesaistīt noteiktos laika un telpas rāmjos.

Raksta mērķis ir mēģinājums uz Augšzemes piemēru pamata piedāvāt šādu vietu iedalījumu. Ar apzīmējumu “Augšzeme” sapratīsim to Latvijas dienvidaustrumu daļu, kas aizņem Daugavas kreisā krasta teritoriju tagadējā Krāslavas, Daugavpils, Jēkabpils rajonā un Aizkraukles rajonā līdz plašajiem Taurkalnes mežiem. Augšzeme ir samērā kalnota, īpaši Sēlijas vaļņa rajonā un teritorijās ap Ilūksti un Dvieti, tāpēc šeit atrodas pietiekami daudz jau no dabas izdevīgu vietu pilskalnu ierīkošanai, kas tomēr nekad nav bijis būtiskākais faktors pilskalnu vietas izvēlei.

Augšzemes pilskalnu apzināšanu aizsāka pazīstamais Latvijas senvēstures, etnogrāfijas un valodniecības pētnieks Augusts Bīlenšteins, kurš 1882. gadā veica apzināšanas braucienu Augšzemē un Latgalē. Savās 1882. gadā izdotajās “Ceļojuma piezīmēs par Augšzemi” A. Bīlenšteins pirmo reizi aprakstīja vai pieminēja virkni Augšzemes pilskalnu, no kuriem lielāko daļu viņš pats arī bija apmeklējis un pārbaudījis. Tai pašā laikā A. Bīlenšteins deva sākumu arī neīstā Galvānu pilskalna tradīcijai.⁶

Augšzemes pilskalnus savos apkopojumos ietvēra Karls Lēviss of Menārs, uzdodot tur 26 pilskalnus. Pie trijiem Ilūkstes apriņķa pilskalniem K. Lēviss of Menārs lika jautājuma zīmi,⁷ jo nebija pārliecināts par

1. att. Tā saukto īsto pilskalnu izplatība Augšzemē: 1 – Seces Altenes pilskalns, 2 – Sunākstes Grūbeles kalns, 3 – Sunākstes Zilais kalns, 4 – Ābeļu Kaupres pilskalns, 5 – Aknīstes Susējas pilskalns, 6 – Dignājas pilskalns, 7 – Saukas pilskalns, 8 – Saukas Skosu pilskalns, 9 – Rites Kņāvukalns, 10 – Rites Margaskalns, 11 – Rites Stupeļu kalns, 12 – Rubenes Kaldabruņas pilskalns, 13 – Sēlpils pilskalns, 14 – Sēlpils Babrānu pilskalns, 15 – Sēlpils Pormaļu Sudrabkalns, 16 – Viesītes Kūliņu pilskalns, 17 – Viesītes Sērpiņu pilskalns, 18 – Viesītes Maiziņu pilskalns, 19 – Demenes Robežnieku pilskalns, 20 – Eglaines Lašu pilskalns, 21 – Kalkūnes Baltkāju pilskalns, 22 – Pilskalnes Palazdiņu pilskalns, 23 – Pilskalnes Zamečkas pilskalns, 24 – Dvietes (Kalnišķu) pilskalns, 25 – Pilskalnes Lapsu kalns, 26 – Pilskalnes Rurānu Baterijas kalns, 27 – Pilskalnes Sidrabiņu pilskalns, 28 – Pilskalnes Melnaiskalns, 29 – Sventes Kaķīšu pilskalns, 30 – Sventes Arāju pilskalns, 31 – Sventes Āpšukalns, 32 – Sventes Sudmaļu pilskalns, 33 – Sventes Timšānu pilskalns, 34 – Tabores Lasiņu pilskalns, 35 – Kaplavas Aizvējiņu pilskalns, 36 – Kaplavas pilskalns

pilskalnu esamību šajās vietās. Īstu pilskalnu, kā tas vēlāk noskaidrojās, tur tiešām nebija.

Kvalitatīvi jauns pagrieziens Augšzemes pilskalnu apzināšanā bija E. Brastiņa veikums. 1924. gada vasarā E. Brastiņš veica Augšzemes pilskalnu apsekošanu. Šī darba rezultāts – 28 pilskalnu apraksti un, izņemot Lašu pilskalnu, arī uzmērījumi – tika publicēts grāmatā. Vēl četras vietas viņš par īstiem pilskalniem neatzina un apzīmēja tās par pilenēm. Vēl citas četras vietas E. Brastiņš apzīmēja kā “*citas kā pilskalni reģistrētas vietas*”;⁸ šis E. Brastiņa dotais apzīmējums izmantots raksta nosaukumā.

Patlaban Augšzemes teritorijā atrodas 36 tā sauktie īstie pilskalni, kurus raksturo iepriekš minētās četras galvenās pilskalnu pazīmes. Tai pašā laikā Augšzemē vēl ir reģistrētas 34 vietas, kas nav uzlūkojamas par

īstiem pilskalniem (tab.). Ne visas no tām ir lokalizētas vai aprakstītas. Salīdzinot īsto pilskalnu (1. att.) un citu kā pilskalnu (2. att.) reģistrēto vietu izplatības kartes, redzams, ka pēdējās sastopamas visā Augšzemes teritorijā, vairāk grupējoties gar Lietuvas robežu un gar Daugavu (1. att.), kamēr īstie pilskalni pamatā grupējas divos reģionos: Ilūkstes–Dvietes un Sēlijas vaļņa rajonā (2. att.).

Mēģinot citas kā pilskalnus reģistrētas vietas grupēt, nosacīti tās var iedalīt šādi:

- iznīcinātie pilskalni,
- vieta ar pilskalna tradīciju, bet bez pilskalna pazīmēm (pilene),
- muižu vietas ar pilskalnu tradīciju,
- vietas ar pilskalniem raksturīgiem vietvārdiem,

Citas kā pilskalni Augšzemē reģistrētas vietas

Nr. kartē (2. att.)	Nosaukums	Adrese
1.	Muldenieku pilskalns	Aizkraukles raj. Neretas pag.
2.	Pilskalns pie Pilskalnu mājām	Aizkraukles raj. Neretas pag.
3.	Strobuku pilskalns	Aizkraukles raj. Pilskalnes pag.
4.	Tašas kalns pie Stūrmaņu (Stūrvenu) mājām	Aizkraukles raj. Seces pag.
5.	Beņķukalnu pilskalns	Aizkraukles raj. Seces pag.
6.	Sērenes pilskalns	Aizkraukles raj. Sērenes pag.
7.	Mājas "Pilskalni"	Aizkraukles raj. Staburaga pag.
8.	Pētermuižas pilskalns	Aizkraukles raj. Zalves pag.
9.	Meņķu pilskalns	Jēkabpils raj. Dignājas pag.
10.	Brūveru pilskalns	Jēkabpils raj. Asares pag.
11.	Pilskalns pie Elkšņu muižas	Jēkabpils raj. Elkšņu pag.
12.	Kurmišku pilskalns	Jēkabpils raj. Gārsenes pag.
13.	Radžukalna pilskalns	Jēkabpils raj. Gārsenes pag.
14.	Biržu pilskalns	Jēkabpils raj. Kalna pag.
15.	Petruku Karātavu kalns	Jēkabpils raj. Rites pag.
16.	Bašu pilskalns	Jēkabpils raj. Rites pag.
17.	Traktira kalns pie Salas	Jēkabpils raj. Salas pag.
18.	Pilskalns pie Jāņkalniem	Jēkabpils raj. Sēlpils pag.
19.	Pilskalns pie Mežpils mājām	Jēkabpils raj. Viesīte
20.	Ilzes pilskalns	Daugavpils raj. Beberenes pag.
21.	Pilskalns pie Dzeņuškas ezera	Daugavpils raj. Beberenes pag.
22.	Mājas "Pilskalni"	Daugavpils raj. Demenes pag.
23.	Mājas "Pilskalni"	Daugavpils raj. Demenes pag.
24.	Pilskalns Dvietē	Daugavpils raj. Dvietes pag.
25.	Sādža un ezers "Piljušina"	Daugavpils raj. Kalkūnes pag.
26.	Mājas "Pilskalni"	Daugavpils raj. Laucesas pag.
27.	Pilskalns pie Galvāniem	Daugavpils raj. Pilskalnes pag.
28.	Kazupurva kalns	Daugavpils raj. Pilskalnes pag.
29.	Nogrimusi pils Salienā	Daugavpils raj. Salienas pag. (?)
30.	Paškānu pilskalns (Bārenes pilskalns)	Daugavpils raj. Subate
31.	Kartavu kalns pie Subates	Daugavpils raj. Subate
32.	Subates pilskalns	Daugavpils raj. Subate
33.	Prodes pilskalns	Daugavpils raj. Subate
34.	Mājas "Pilskalni"	Daugavpils raj. Vecsalienas pag.

- pilskalnu teiku vietas,
- pārpratumi.

Nereti starp grupām ir pārklājumi, piemēram, dažkārt nav konstatējamas lielākas atšķirības starp iznīcinātiem pilskalniem un pilenēm, nocietinātu muižu vietām ar pilskalnu tradīciju un pilskalnu teiku vietām.

Iznīcinātie pilskalni

Zināms, ka liela daļa no īstiem pilskalniem pēc to būvju izmantošanas pārtraukšanas laika gaitā ir lielākā vai mazākā mērā postīti vai pārveidoti. Agrākos laikos galvenais iemesls pilskalnu postīšanai bija zemes lauksaimnieciskā izmantošana, respektīvi, pilskalnu noāršana. Šādā veidā postīts lielāks daudzums Latvijas

2. att. Citu kā pilskalnu reģistrēto vietu izplatība Augšzemē: 1 – Muldenieku pilskalns, 2 – Pilskalns pie Pilskalnu mājām, 3 – Strobuku pilskalns, 4 – Tašas kalns pie Stūrmaņu (Stūrvenu) mājām, 5 – Beņķukalnu pilskalns, 6 – Sērenes pilskalns, 7 – mājas “Pilkalni”, 8 – Pētermuižas pilskalns, 9 – Meņķu pilskalns, 10 – Brūveru pilskalns, 11 – Pilskalns pie Elkšņu muižas, 12 – Kurmišķu pilskalns, 13 – Radžukalna pilskalns, 14 – Biržu pilskalns, 15 – Petruku Karātavu kalns, 16 – Bašu pilskalns, 17 – Traktira kalns pie Salas, 18 – Pilskalns pie Jāņkalniem, 19 – Pilskalns pie Mežpils mājām, 20 – Ilzes pilskalns, 21 – Pilskalns pie Dzeņuškas ezera, 22 – mājas “Pilkalni”, 23 – mājas “Pilkalni”, 24 – Pilskalns Dvietē, 25 – sādža un ezers “Piljušina”, 26 – mājas “Pilkalni”, 27 – Pilskalns pie Galvāniem, 28 – Kazupurva kalns, 29 – nogrimusi pils Salienā, 30 – Paškānu pilskalns (Bārenes pilskalns), 31 – Kartavu kalns pie Subates, 32 – Subates pilskalns, 33 – Prodes pilskalns, 34 – mājas “Pilkalni”

pilskalnu, īpaši Latgalē, bet arī Augšzemē šāda veida pilskalnu pārveidošana nav bijusi sveša. Pilskalnus ilgstoši arot, tika nolīdzināti mākslīgi veidotie vaļņi, grāvji, malu stāvinājumi un terasējumi. Ne visos gadījumos tika noarti visi pilskalna mākslīgie pārveidojumi, tāpēc šādos daļēji postītos pilskalnos ir konstatējamas īstus pilskalnus raksturojošas pazīmes. Augšzemē tādi daļēji noarti, tomēr par īstiem atzīstami pilskalni ir, piemēram, Sēlpils Babrānu (3. att.), Pilskalnes Sidrabiņu, Pilskalnes Palazdiņu, Sventes Kaķīšu pilskalns. Lašu pilskalns sapostīts ar tajā uzbūvēto Lašu pili.

Pilskalnu noāršana dažkārt varēja būt notikusi tik intensīvi, ka mūsdienās noartajai vietai pilskalna pazīmes vairs nav droši konstatējamas. Par tādiem būtu uzskatāmi Bebreņu Ilzes pilskalns (5. att.) un Pilskalnes Kazupurva kalns. Ir ievērots, ka Bebreņu Ilzes pilskalna arumos kalna nogāzēs atsevišķās vietās zeme ir tumšāka, tomēr neapšaubāms kultūrslānis te pagaidām nav konstatēts. Pilskalnes Kazupurva kalnam bijusi pilskalna tradīcija un tumša zeme kalna nogāzēs.

Vairākkārtēju apsekojumu rezultātā šajā tumšajā zemē kultūrslāni droši raksturojoši atradumi nebija iegūti, līdz 2002. gadā atrasts viens švīkātās keramikas fragments.

Pāreja starp īstiem un iznīcinātiem pilskalniem ir nedroša, robežšķirtne izplūdusi, šādas vietas, turpinot pētījumus, varētu arī pieskaitīt īstiem pilskalniem. Iznīcinātā pilskalna gadījumā fakts, ka tas tiešām ir bijis pilskalns, tomēr lielākas šaubas nerada.

Vieta ar pilskalna tradīciju, bet bez pilskalna pazīmēm (pilene)

Šādu vietu Augšzemē ir visvairāk. Uz tām vistiešāk varētu attiecināt E. Brastiņa ieviesto apzīmējumu “pilene”. Parasti tās ir vietas, kam no dabas ir pilskalnam izdevīga novietne, par kurām kā par pilskalniem liecina folklorā un vietvārdi, bet kurām nav citas pilskalnus raksturojošas pazīmes. Varbūt dažkārt būtu iespējams, ka te tiešām ir bijis īsts pilskalns, bet vēlākos laikos

3. att. Pusnoartais Sēlpils Babrānu pilskalns skatā no putna lidojuma. Foto: J. Urtāns 1999. g. 4. maijā

4. att. Pilskalna Strobuku pilskalns (attēla centrā) un iespējamie kultūrslāņa iezīmējumi pa kreisi no pilskalna skatā no putna lidojuma. Foto: J. Urtāns 1999. g. 4. maijā

tas tik lielā mērā pārveidots, ka mūsdienās arī nopostīts pilskalns te vairs nav droši konstatējams. Tāds, piemēram, varētu būt bijis 2005. gada rudenī apzinātais Asares Brūveru pilskalns.

Vairākos gadījumos šādu vietu tiešā tuvumā konstatētas kādas citas arheoloģiskās liecības, kas it kā iesaista pilieni senvietu tīklā, un iespējams, ka pilienēm ir bijusi kāda nozīme sava laika dzīvē. Tā netālu no Asares Brūveru pilskalna atklāts apmetnes kultūrslānis ar bezripas keramiku, Rites Bašu pilskalna tiešā tuvumā atrodas Ādolfā Stubava arheoloģiski pētītā un ilgstoši akmens, bronzas un dzelzs laikmetā apdzīvotā Krigānu ezera salas apmetne;⁹ ir ziņas arī par citiem arheoloģiskiem atradumiem Bašu pilskalna tuvākajā apkārtnē. Ir liecības, ka līdzās Pilskalnes Strobuku pilskalnam atrastas arheoloģiskās senlietas un, iespējams, ka te ir kultūrslānis, kura pazīmes vērojamas aerālās apsekošanas fiksācijā (4. att.). Rites Petruku pilskalna jeb Karātavu kalna apkārtnē iegūti arheoloģiskie savrupatradumi, kalna tuvumā ir bijusi nelokalizēta apbedījumu vieta, bet pakājē – vēlākos laikos iznīcināts dobumakmens ar veselības avotu akmens tiešā tuvumā. Rites Petruku Karātavu kalns atrodas tieši uz Latvijas un Lietuvas robežas. Lietuvas pilskalnu publikācijā, nešauroties par pilskalna īstumu, tas tiek dēvēts par Užbaļu (*Užbaliai*) pilskalnu.¹⁰ Subates Paškānu pilskalna tiešā tuvumā kaimiņu Gārsenes pagastā atrodas arheoloģes Elvīras Šnores pētītais Gārsenes Bēzkalnu Mantu kalniņš – agro metālu un dzelzs laikmeta senkapi.¹¹

Citos gadījumos ziņu par pileņu tuvumā esošām senvietām vai atradumiem nav, tomēr par vietu ir fiksētas raksturīgās pilskalnu teikas un vietvārdi (Kalna Pilskalns, Sērenes Pilskalns). Īpaši izceļas Sērenes Pilskalns, par kuru fiksēts tik daudz pilskalniem raksturīgo teiku¹² kā ne par vienu citu Augšzemes pilskalnu, tomēr Sērenes Pilskalns ir dabisks, nepārveidots kalns bez kultūrslāņa pazīmēm. Pie Sērenes Pilskalna atrodas arī teikām apvīta vieta, kuru sauc par Baznīckalnu un kas varētu tikt uzskatīta par Sērenes Pilskalnam jeb pilenei atbilstošu kulta vietu. Sērenes Pilskalna folklorā transformētā veidā ir aktuāla arī mūsdienās.

Iespējams, ka atsevišķos gadījumos šādiem kalniem jeb pilienēm ir bijusi kāda tagad vairs tuvāk neraksturojama sakrālā nozīme, piemēram, Neretas Muldenieku pilskalnam, kas ir ticis saukts arī par Upurkalnu.

Muižu vietas ar pilskalnu tradīciju

Tautas tradīcijā par pilskalniem Latvijā sauktas arī tādas vietas, ko arheologi vai vēsturnieki par īstiem pilskalniem nav atzinuši, piemēram, viduslaiku mūra pilis un vietas, kuru izpēte pagaidām ir tikai uzsākta, – nocietinātu muižu vietas. Par zināmu šī veida etalonpieminekli uzskatāma arheoloģes Annas Zariņas izpētītā Indricas nocietinātās muižas vieta.¹³ Atcerēsimies, ka šo vietu, balstoties uz vizuālajām

5. att. Noartais Bebrene Ilzes pilskalns

pazīmēm, E. Brašņiņš iepriekš apzīmēja par pilskalnu un iekļāva savā Latgales pilskalnu apkopojumā.¹⁴

Augšzemē nosacīti par senas muižas vietu, kas nes pilskalna vārdu, uzlūkojams Pilskalns pie Neretas Pilskalnu mājām. Šim pilskalnam nav acīmredzamu mākslīga pārveidojuma pazīmju, tomēr ir konstatēts kultūrlānis ar māla krāsns podiņu fragmentiem. Cita līdzīga vieta varētu būt Gārsenes Kurmišku pilskalns – reljefā norobežota vieta upes krastā, kurā pēc teikas nogrimusi pils jeb muiža.¹⁵ Te konstatēti apskaldīti akmens kvadrī, kādi noteikti nav raksturīgi pirmsvācu laika vietējo tautu pilskalniem. Iespējams, ka šādām vietām pieskaitāms arī Gārsenes Radžukalna pilskalns, kas nav lokalizēts, bet par kuru teika stāsta kā par nežēlīga bruņinika pili, par viņam piederošiem dzimtļaudīm u. tml.,¹⁶ kas vairāk būtu raksturīgi muižai.

Vietas ar pilskalniem raksturīgiem vietvārdiem

Metode, ka pēc raksturīgajiem un pilskalnus identificējošiem vietvārdiem ir tikuši meklēti un arī atrasti īsti pilskalni, Latvijā ir vispārpieņemta un izmantota kopš pilskalnu apzināšanas sākumiem.¹⁷ Augšzemē šādi pilskalnu vietvārdi, kas nesaistās ar zināmiem pilskalniem, ir vairāki. Tos varētu grupēt divās daļās:

- 1) jaunsaimniecību nosaukumi “Pilskalni” (Demene, Laucesa, Staburags, Vecsaliena). Pilskalns šajās vietās nav konstatēts, parasti nav arī pilskalna ierīkošanai piemērotu kalnu. Iespējams, ka nosaukums jaunsaimniecībai izvēlēts tā labskanības un nozīmības dēļ, bez reāla pilskalna esamības;
- 2) senie pilskalnus identificējošie nosaukumi, kur pilskalns tomēr nav konstatēts. Demenē ir bijusi Pilikelišķu sādža, kuras vietā dibinātā jaunsaimniecība “Pilskalni”; pilskalna pie šiem Dmenes “Pilskalniem” nav (Demenē ir vēl otras mājas “Pilskalni”). Varētu iedomāties, ka pilskalns te tomēr ir bijis, bet jaunākos laikos pilnīgi zudis, jo vieta ilgstoši atradās tiešā I pasaules kara frontes līnijā, kur notikušas smagas kaujas un ievērojami zemes reljefa pārveidojumi.¹⁸

Šajās vietās meklējumi pēc vēl nezināmiem pilskalniem varētu tikt turpināti.

Pilskalnu teiku vietas

Augšzemē ir fiksētas vairākas teikas, kas ir raksturīgas pilskalnu teikas par nogrimušu pili, bargu kundzeni vai kungu, kura dēļ pils nogrimusi (Elkšņi, Saliena, Subate), bet kuras nav piesaistītas konkrētai vietai un tādēļ nav lokalizētas. Iespējams,

šīs teikas stāsta par kādu jau zināmu pilskalnu, tomēr nav izslēdzams, ka tās varētu uzrādīt vēl neatklātu pilskalnu, piemēram, Salienā, kur pagaidām nekāds pilskalns nav zināms. (*Salienas pagastā senāk bijusi pils, kura iegrimusi kalnā. Vecā pils īpašniece mirdama esot nolādējusi savu meitu un pili, tamdēļ tā nogrimusi. Tagad dažu reizi varot dzirdēt kādu jājam. Daži esot redzējuši meitu skrejot ar suni pa pils kalnu.*¹⁹)

Pārpratumi

Par pārpratumiem uzskatāmas vietas, kurās kaut kādu iemeslu dēļ ir iedomāts pilskalns, bet patiesībā tāda šajā vietā nav.

Visgarākā pārpratuma vēsture ir t.s. Ilūkstes Galvānu pilskalnam, kuru ģeogrāfiski neiespējamā vietā “*starp Lašiem un Ilūksti pie Galvāniem [Galwan - Gesinde], Lukstes kreisajā krastā*” jau 1882. gadā uzdeva A. Bīlenšteins.²⁰ Pilskalns meklēts, piemeklējot līdzīgus nosaukumus Ilūkstes apkārtnē. Šo vietu, identificējot to ar Kalvānu mājām uz ziemeļiem no Lašiem, kur pilskalna nav, un turpinot neistā pilskalna tradīciju, jau kā iespējamo agrajos rakstītajos avotos minēto Kalves pils vietu atzīmēja vēsturnieks Vilis Biļķins.²¹

Cita veida pārpratumu vietas ir tādas, kuras kāds, parasti vietējais novadpētnieks vai lokālpatriots, ir iedomājies kā pilskalnu. Par šādām vietām tiek ziņots speciālistiem un kultūras pieminekļu pārraudzītājiem, tās tiek apsekotas, konstatējot, ka tām nav nekādu pilskalnu pazīmju, šie atzinumi tiek publiskoti, bet līdz ar to izveidojas tradīcija – un pārpratumu vietas turpina figurēt. Tādas, piemēram, ir jau K. Lēvisa of Menāra publicētās Dignājas Meņķu un Seces Tašas pilskalnu vietas,²² “pilskalni” Zalvē, Sēlpilī, Secē, Viesītē, Subatē un Bebreņē.

No jaunāku laiku pārpratumiem atzīmējams t.s. Prodes pilskalns, kas ar šādu nosaukumu publicēts Latvijas satelītkartē un no turienes ticis tiražēts vairākās citās tūrisma kartēs. Reāli šāda pilskalna nav. Kartes vajadzībām pagājušā gadsimta 90. gadu pirmajā pusē vācot vietvārdus, kāds tagad jau neidentificējams informators vietvārdu vācējam bija stāstījis par pilskalnu. Vietu nepārbaudot, tā apzīmēta par pilskalnu un norādīta kartē. Iespējams, informators bija domājis kaut ko saistībā ar vairs neesošo Prodes muižu un pils vietu, kuras tuvumā “Prodes pilskalns” pēc kartes novietots, bet tas tagad vairs nav nosakāms. Arī raksta tapšanas laikā satelītkartē ar norādi “Prodes pilskalns” var iegādāties un uzskatīt, ka tāds pilskalns tiešām eksistē.

Cits pārpratumu veids ir tāds, ka kāda jau iepriekš zināma pilskalna vieta tiek apzīmēta ar citu nosaukumu un tādējādi uzsāk savu neatkarīgo pilskalna dzīvi. Tāds ir Dvietes Pupiņu pilskalns, kurā atrastās senlietas ar šādu signatūru glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Pēc skaidrošanas izrādījās, ka Dvietes Pupiņu

pilskalns ir labi zināmais Dvietes jeb Kalnišķu pilskalns. 2002. gadā presē tika publicēta ziņa, ka apzināts jauns pilskalns Dvietē.²³ Tuvāk skaidrojot, izrādījās, ka apzināts ir nevis pilskalns Dvietē, bet gan Pilskalnē un nevis iepriekš nezināms, bet jau 20. gadsimta 60. gados arheologa Jāņa Graudoņa reģistrētais Pilskalnes Kazupurva kalns, domājams, jau agrākos laikos noarts un nopostīts pilskalns.²⁴

ATSAUCES

- ¹ Sk. pārskata darbus par pilskalnu izpēti: *Bielenstein A.* Die lettische Burgberge // Труды X археологического съезда в Риге в 1896 г. – Рига, 1899. – Т. II. – С. 20–35; *Balodis F.* Mūsu pilskalni // *Balodis F., Teikmanis A., Kundziņš P., Kundziņš L.* Izrakumi Raunas Tanīsa kalnā 1927. gadā. Arhaioloģijas raksti. IV sēj., 1. daļa. – Rīga, 1928. – 5.–17. lpp.; *Мугуревич Э.* Исследование поселений, городищ и замков на территории Латвийской ССР // Acta Baltico-Slavica. – Bialystok, 1967. – Т. 5. – С. 159–201; *Urtāns J. T.* Latvian Hillforts: the Originality of the Archaeological Reality // Zestende Kroon-Voordracht gehouden voor de Stichting Nederlands Museum voor Anthropologie en Praehistorie... – Amsterdam, 1994; *Vasks A.* Latvijas pilskalnu izpētes gaita // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2005. – Nr. 4. – 9.–45. lpp. Pilskalnu izpēte Augšzemē atspoguļota: *Urtāns J.* Augšzemes pilskalnu arheoloģiskās izpētes gaita // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2001. – Nr. 5/6. – 45.–51. lpp.
- ² Par pilskalnu pazīmēm plašāk sk: *Urtāns J.* Latvijas pilskalnu verifikācija // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1996. – Nr. 1. – 115.–127. lpp.
- ³ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. I. Kuršu zeme. – Rīga, 1923. – 131.–135. lpp.
- ⁴ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. III. Latgale. – Rīga, 1928. – 166. lpp.
- ⁵ Kultūras pieminekļu saraksts Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1959.
- ⁶ *Bielenstein A.* Reiseskizzen aus dem Oberlande // Baltische Monatsschrift. – 1882. – Bd. 29. – S. 629.
- ⁷ *Löwis of Menar K. v.* Burgenlexicon für Alt-Livland. – Rīga, 1922. – S. 28.
- ⁸ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. II. Zemgale un Augšzeme. – Rīga, 1926. – 103. lpp.
- ⁹ *Stubavs Ā.* Izrakumi Krigānu ezersalas apmetnē // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1978. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1979. – 72.–77. lpp.; *Stubavs Ā.* Krigānu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1979. gadā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1980. – 86.–91. lpp.
- ¹⁰ *Urtāns J.* Elkšņi – Alksniai. Pieminekļi abpus robežai // Labietis. – 1993. – 85. burtn. – 2973.–2974. lpp.; Lietuvos piliakalniai. Atlasas. II tomas: Lazdiju – Šilalės rajonai. – 2005. – P. 358.
- ¹¹ *Šnore E.* Arheoloģiskie izrakumi Gārsenē // Materiāli par arheologu un etnogrāfu 1976. gada ekspedīciju darba rezultātiem. – Rīga, 1977. – 62., 63. lpp.
- ¹² Sk., piemēram: Latviešu tautas teikas. Vēsturiskās teikas. Izlase. – Rīga, 1988. – 78.–80. lpp.
- ¹³ *Zariņa A.* Izrakumi Indricā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1982. un 1983. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1984. – 116.–122. lpp.; *Zariņa A.* Izrakumu rezultāti Indricas pilskalnā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1984. un 1985. gada pētījumu rezultātiem. Arheoloģija. – Rīga, 1986. – 143.–147. lpp.
- ¹⁴ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. III. Latgale. – 76., 77. lpp.
- ¹⁵ *Lācis E.* Teika par Gārsenes pilskalnu // Latvijas Jaunatne. – 1929. – Nr. 2 (56); Latviešu tautas teikas. Vēsturiskās teikas. Izlase. – 139. lpp.
- ¹⁶ *Lācis E.* Teika par Gārsenes Radžukalna pili // Latvijas Jaunatne. – 1930. – Nr. 7 (71).
- ¹⁷ *Bielenstein A.* Die altlettische Burgberge Kurlands // Magazin der Lettische-literarische Gesellschaft. – Mitau, 1869. – Bd. 14, St. 2. – S. 12–142; *B[ielenstein] A.* Lūgšana visiem, kam rūp par Latviešu senatni // Baltijas Vēstnesis. – 1883. – 29. marts (nr. 62).
- ¹⁸ Sk. plašāk: *Urtāns J.* Skudra pie kalna. Arheologa stāsti. – Rīga, 2004. – 47.–53. lpp.
- ¹⁹ LFK 1800, 1253. Zinātniskā ekspedīcija Ilūkstes apriņķī 1947. gadā. Uzrakstīja M. Kazeka, dzirdēts Skrudalienā, teicēja Ženija Kļaviņa, apm. 50 g.v. Glabājas Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē.
- ²⁰ *Bielenstein A.* Reiseskizzen aus dem Oberlande. – S. 629.
- ²¹ *Biļķins V.* Sēlija un Dienvidkurša. – Sēļzemnieka apgāds, 1992. – 22. lpp.
- ²² *Löwis of Menar K. v.* Burgenlexicon für Alt-Livland. – S. 28.
- ²³ Dvietē atklāj līdz šim nezināmu pilskalnu // Diena. – 2002. – 15. maijs.
- ²⁴ *Graudonis J.* Par Sēlijas pilskalnu apdzīvotību // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2001. – Nr. 5/6. – 60. lpp.

OTHER SITES REGISTERED AS HILLFORTS IN AUGŠZEME SUMMARY

The so-called real hillforts are characterized by four main marks; nevertheless, in Latvia one can discover a line of sites, which do not bear all the marks of real hillforts. The goal of the article is to offer the classification of other sites registered as hillforts based on Augšzeme examples. At present, there have been discovered 36 so called real hillforts in Augšzeme. Besides, there are 34 more sites registered, which do not bear the marks of real hillforts. The last ones occur in the whole territory of Augšzeme, but mostly they are located along the boundary of Lithuania and along the Daugava River. The real hillforts are basically grouped in the region of Ilūkste – Dviete and in the region of Sēlija chain. The other sites registered as hillforts can be divided into several groups.

Destroyed hillforts. The main reason for the destroying of hillforts in the past was leveling of the hillforts by ploughing. Sometimes it is not possible to state clearly the marks of the hillfort on such sites at present. In the case of a destroyed hillfort, the fact that this was a real hillfort raises no doubt.

Sites with the tradition of hillfort, but without hillfort marks. Those sites are the sites with a naturally favorable situation for the hillforts, connected with the hillfort tradition and place names, but without real hillfort

marks. In several cases, in the vicinity of such sites other archaeological evidences have been recorded.

Sites of estates with hillfort tradition. In the folk tradition, the name of a hillfort is also given to the sites where the estates were situated in the medieval times. Those sites have no visible marks of artificial changes characteristic of real hillforts, but the cultural occupations with medieval findings have been recorded there.

Sites with characteristic hillfort place names. Characteristics for the place names bearing the hillfort names, which are not connected with the known hillforts, can be divided into two parts. 1. Place names “pilskalns” [“hillfort”] connected with farms established in 1920s, where the hillforts were not fixed. 2. Old place names marking the hillforts where the hillforts were not fixed.

Sites connected with hillfort folklore. Sometimes characteristics for the hillforts folklore have been recorded, but this folklore was not connected with a particular site. It is possible that the mentioned folklore refers to a well-known hillfort, but one cannot exclude that the folklore marks yet unknown hillfort.

Misunderstandings. The misunderstandings refer to the sites where based on different reasons the hillfort was imagined, but actually there is no hillfort on such a site.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Distribution of ‘real hillforts’ in Augšzeme: 1 – Seces Altene Hillfort; 2 – Sunākstes Grūbeles kalns; 3 – Sunākstes Zilais kalns; 4 – Ābeļu Kaupre Hillfort; 5 – Aknīstes Susēja Hillfort; 6 – Dignāja Hillfort; 7 – Sauka Hillfort; 8 – Saukas Skosas Hillfort; 9 – Rītes Kņāvukalns; 10 – Rītes Margaskalns; 11 – Rītes Stupeļu kalns; 12 – Rubenes Kaldabrūpa Hillfort; 13 – Sēlpils Hillfort; 14 – Sēlpils Babrāni Hillfort; 15 – Sēlpils Pormaļu Sudrabkalns; 16 – Viesītes Kūliņi Hillfort; 17 – Viesītes Sērpiņi Hillfort; 18 – Viesītes Maizītes Hillfort; 19 – Demenes Robežnieki Hillfort; 20 – Eglaines Laši Hillfort; 21 – Kalkūnes Baltkāji Hillfort; 22 – Pilskalnes Palazdiņi Hillfort; 23 – Pilskalnes Zamečka Hillfort; 24 – Dviete (Kalnišķi) Hillfort; 25 – Pilskalnes Lapsu kalns; 26 – Pilskalnes Rurānu Bateriaļas kalns; 27 – Pilskalnes Sidrabiņi Hillfort; 28 – Pilskalnes Melnaiskalns; 29 – Sventes Kaķīši Hillfort; 30 – Sventes Arāji Hillfort; 31 – Sventes Āpšukalns; 32 – Sventes Sudmaļi Hillfort; 33 – Sventes Timšāni Hillfort; 34 – Tabores Lasiņi Hillfort; 35 – Kaplavas Aizvējiņi Hillfort; 36 – Kaplava Hillfort.

Fig. 2. The distribution of other sites registered as hillforts in Augšzeme: 1 – Muldenieki Hillfort; 2 – Hill-

fort near Pilskalni Farm; 3 – Strobuki Hillfort; 4 – Tašas kalns near Stūrmaņi (Stūrveni) Farm; 5 – Beņķukalni Hillfort; 6 – Sērene Hillfort; 7 – Pilskalni Farm; 8 – Pētermuiža Hillfort; 9 – Meņķi Hillfort; 10 – Brūveri Hillfort; 11 – Hillfort near Elkšņi Manor; 12 – Kurmišķi Hillfort; 13 – Radžukalns Hillfort; 14 – Birži Hillfort; 15 – Petruku Karātavu kalns; 16 – Baši Hillfort; 17 – Traktīra kalns near Sala; 18 – Hillfort near Jāņkalni; 19 – Hillfort near Mežpils Farm; 20 – Ilze Hillfort; 21 – Hillfort by Lake Dzeņuška; 22 – Pilskalni Farm; 23 – Pilskalni Farm; 24 – Hillfort in Dviete; 25 – Piljušina village and lake; 26 – Pilskalni Farm; 27 – Hillfort near Galvāni; 28 – Kazupurva kalns; 29 – sunken castle at Saliena; 30 – Paškāni Hillfort (Bārene Hillfort); 31 – Kartavu kalns near Subate; 32 – Subate Hillfort; 33 – Prode Hillfort; 34 – Pilskalni Farm

Fig. 3. Aerial view of the partially ploughed-out Sēlpils Babrāni Hillfort. Photo: J. Urtāns, 4 May 1999.

Fig. 4. Aerial view of Pilskalnes Strobuki Hillfort (at centre) and marks suggesting a possible cultural layer left of the hillfort. Photo: J. Urtāns, 4 May 1999.

Fig. 5. The ploughed-out Bebreņes Ilze Hillfort.

BAIBA VASKA

SĒĻU UN VIŅU KAIMIŅU ORNAMENTS AGRAJĀ UN VIDĒJĀ DZELZS LAIKMETĀ

Lai gan nav speciālu pētījumu par sēļu ornamentu agrajā un vidējā dzelzs laikmetā, atsevišķiem tā aspektiem pieskaras tādi pazīstami pētnieki kā Harijs Moora,¹ Valdemārs Ģinters, kas apskatījis vairākus attiecīgā laikmeta ornamenta veidus,² Rauls Šnore, kas pētījis rotadatas,³ bet īsi apskatījis arī caurlauzuma tehnikā darinātās rotas. Elvīra Šnore pētījusi agrā dzelzs laikmeta uzkalniņus Latvijas austrumu daļā,⁴ bet Jānis Ciglis pievērsies dažām vidējā dzelzs laikmeta problēmām, kā arī apskatījis ornamentu uz aprocēm ar vāļu galiem.⁵ Migrāciju perioda ornamenta problēmām Lietuvā pievērsusies Audrone Bliujiene.⁶ Rasa Banīte-Rovela (*Banytė-Rowell*) apskatījusi caurlauzuma tehnikā darinātās rotas Latvijā un Lietuvas piejūras apgabalā. Aptverošu pētījumu romiešu periodam veltījis Mīkols Mihelberts.⁷ Bez tam Lietuvā pēdējā laikā publicēti daudzi pētījumi, kas veltīti attiecīgā perioda konkrētiem kapulaukiem. Migrāciju perioda baltu rotu stilam un to saistībai ar Skandināviju pievērsusies Anna Bitnere-Vrubļevska (*Bitner-Wróblewska*). Rakstā tāpat izmantotas publikācijas, kas veltītas senprūšu kultūrai.⁸ Vairāk vai mazāk visi šie pētījumi skar arī ornamentu.

Ornaments agrajā un vidējā dzelzs laikmetā baltu mākslā ir ļoti vienkāršs un pilnīgi ģeometrisks. Romiešu periodā un migrāciju perioda sākumā ģeometriskais ornaments raksturīgs arī Skandināvijā.⁹ Tā, piemēram, Gotlandes keramikā tas uzplaukst romiešu perioda beigās un migrāciju perioda sākumā.¹⁰

Lai gan nevar teikt, ka šajā periodā ģeometriskais ornaments ir raksturīgs vienīgi baltiem, tomēr tieši baltu kultūrās agrajā dzelzs laikmetā ornamentā nostiprinās tie pamati, ko nekādām ietekmēm vairs

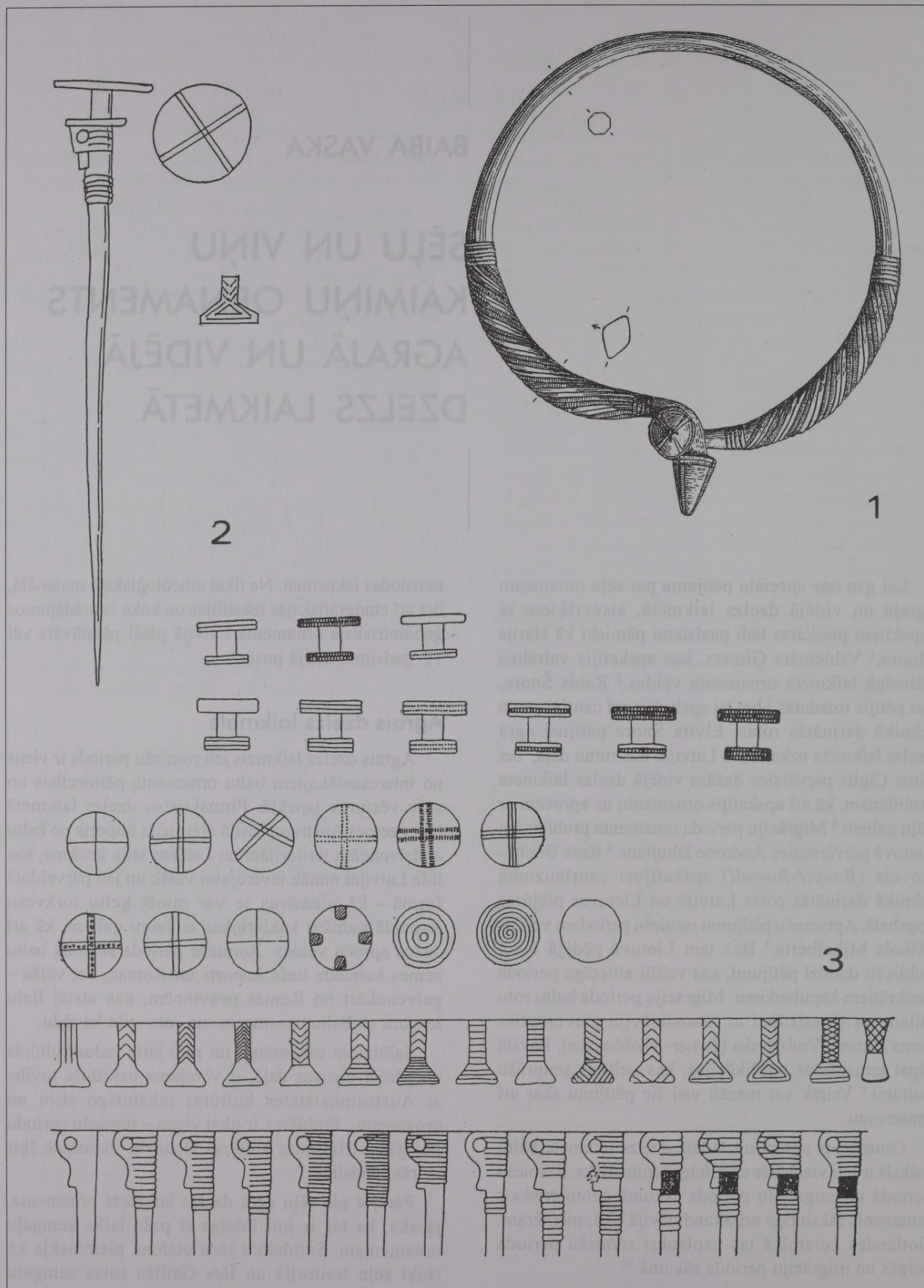
neizdodas izkustināt. Ne tikai arheoloģiskajā materiālā, bet arī etnogrāfiskajās tekstilijās un koka izstrādājumos ģeometriskais ornaments Latvijā plaši pārstāvēts vēl 19. gadsimta otrajā pusē.

Agrais dzelzs laikmets

Agrais dzelzs laikmets jeb romiešu periods ir viens no interesantākajiem baltu ornamenta pētniecības un stilu vēstures aspektā. Pirmskristus dzelzs laikmetā baltu zemes Austrumprūsijā aizsniiedz imports no ķeltu apdzīvotajām teritorijām un Latēnas stila ietekme, kas līdz Latvijai nonāk ievērojami vēlāk un jau pārveidotā formā – kā piemērus te var minēt ķeltu torkvesu iespaidā radušos kaklariņķus ar tauru galiem, kā arī dažus aproču veidus. Romiešu perioda sākumā baltu zemes sasniedz tiešs imports no Romas, bet vēlāk – galvenokārt no Romas provincēm, kas atstāj lielu ietekmi uz baltu ornamentu un rotu stilu kā tādu.

Salīdzinot ornamentu un rotu stilu baltu kultūrās un pārējā Eiropas daļā, ir vērojama uzkrītoša tuvība ar Austrumhalštates kultūrai raksturīgo stilu un ornamentu. Problēma ir tikai viena – romiešu periodu Baltijā no Halštates kultūras Donavas vidustecē šķir vairāki gadsimti.¹¹

Pārejot pie sēļu agrā dzelzs laikmeta ornamenta, jāsaprot, ka tas ir ļoti līdzīgs šī paša laika zemgaļu ornamentam. Salīdzinot tāda etalona pieminekļa kā Boķi sēļu teritorijā un Īles Gailišu rotas zemgaļu teritorijā, uzkrīt to lielā līdzība, tikai Boķu rotām ir vēlākas formas. Rotaslietas, kas raksturo romiešu perioda sēļu kultūru, ir kaklariņķi ar konu galiem, adatas ar ripu galiem un riteņadatas, aprocēs ar

1. att. Kaklariņķis ar konu galiem un rotadatas ar ripas galvu un to ornamenti: 1 – kaklariņķis no Sēlpils (pēc Moora 1929, Taf. XX: 1); 2 – rotadata ar ripas galvu no Boķu uzkalniņu kapulauka, VIII uzsk., s.a. (A 11777: 705); 3 – ornamenti uz rotadatām (pēc Šnore 1930, III tab.: 20–24)

sešstūrīgu loka šķērsriezumu un sašaurinātiem galiem. Atsevišķos gadījumos atrastas arī citas romiešu periodam raksturīgas aprocas. Interesantākie priekšmeti, protams, ir caurlauzuma tehnikā darinātas rotas, kas atrastas Saukas Razbuku kapulaukā un saistās ar Lietuvas piejūras apgabalu un Latvijas dienvidrietumiem.

Ornaments, kas saistās ar kaklariņķiem un adatām ar ripas galvu, ir ļoti vienkāršs. To pārstāv taisnas līnijas, kas izkārtotas krusta veidā un rotā kaklariņķu konu galus un adatu ripas virsmu. Sīki svītras veida iegriezumi rotā adatas (1. att.: 2, 3), bet kaklariņķu loka rotājums sastāv no pamīšus kārtotām gludām joslīņām un josliņām ar sīku reljefu rotājumu (1. att.: 1). Salīdzinājumā ar zemaļu kaklariņķiem sēļu kaklariņķu gali kļūst masīvāki un izplūst. To rotājumu veido divas – trīs gludas josliņas, kas mijas ar šķērsrievojām josliņām un ir it kā viegli sagrieztas, līdzīgi dzijas šķeterai.¹²

Ornamenta pētniecībai interesantākie priekšmeti šajā laikā ir aprocas, caurlauzuma tehnikā darinātas rotas un daļēji tām pieskaitāmās riteņadatas.

Aproces. Lai gan šajā laikā sēļu zemēs valkātas vairāku tipu aprocas, dominējošās ir aprocas ar sašaurinātiem galiem un salīdzinoši masīvu, šķērsriezumā sešstūrīgu loku. Sastopamas arī aprocas ar plakanu loku un sašaurinātiem galiem. H. Moora uzskata, ka, tāpat kā iepriekšējām, šo aproču agrās formas 2. gs. parādās prūšu zemēs, un saista tās ar Halštates un Latēnas kultūru aproču formām.¹³ Bez tam sastopamas aprocas ar trīsstūrveida šķērsriezumu, kurām gali nedaudz šaurāki, rotāti ar gravētu tīkliņa ornamentu (2. att.: 5, 6). E. Šnore tās datē ar 4. gadsimtu.¹⁴ Gandrīz visas minēto tipu aprocas rotā garenjoslās izkārtotu sīku aplīšu rindas, ko ierobežo iedziļinātas reljefas aukliņas motīva līnijas (2. att.: 1–6). Aukliņas līnijas var būt arī bez saulītēm, tās var aizstāt sīku pērlīšu rindas. Štancētie riņķīši jeb aplīši var būt vienkārši vai dubulti. Latviešu arheoloģiskajā literatūrā šos aplīšus parasti pieņemts saukt par saulītēm un saistīt ar saules simboliku. Vācu un lietuviešu literatūrā tos sauc par actiņu vai acu ornamentu, ar to saprotot metamo kauliņu acis (*Wurfelungen*).

Katrā gadījumā jāsaista, ka standartizācijas līmenis šajā laikā ir ļoti augsts, un tas vedina uz domām par atsevišķiem lielākiem amatniecības centriem.

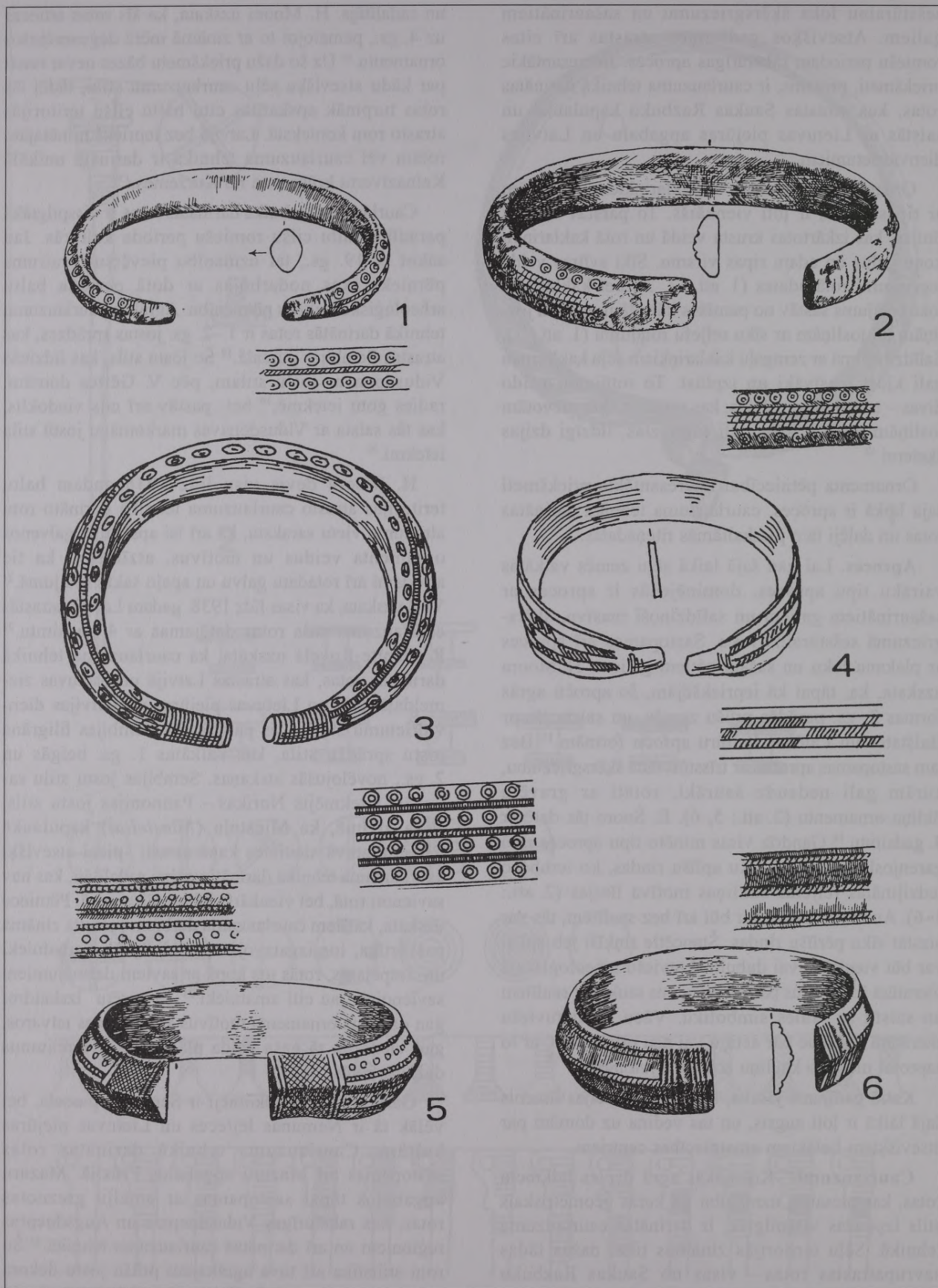
Caurlauzumi. Krāšņākās agrā dzelzs laikmeta rotas, kas piesaista uzmanību un kurās ģeometriskais stils izpaužas visspilgtāk, ir darinātas caurlauzuma tehnikā. Sēļu teritorijās zināmas tikai dažas tādas savrupatrstas rotas – visas no Saukas Razbuku uzkalniņu kapulauka. Starp tām ir slavenais Saukas Razbuku kaklariņķis, ko E. Šnore datē ar 300. gadu,¹⁵ un važiņu rota ar diviem pūsmēnessveida važturiem un sadalītāju, kā arī atsevišķs pūsmēnessveida važturis

un sadalītājs. H. Moora uzskata, ka šīs rotas attiecas uz 4. gs., pamatojot to ar zināmā mērā deģenerējušos ornamentu.¹⁶ Uz šo dažu priekšmetu bāzes nevar runāt par kādu atsevišķu sēļu caurlauzumu stilu, tādēļ šīs rotas turpmāk apskatītas citu baltu cilšu teritorijās atrasto rotu kontekstā. Latvijā bez iepriekš minētajām rotām vēl caurlauzuma tehnikā ir darināta unikālā Kalnazīvertu krūšu rota no Kurzemes.¹⁷

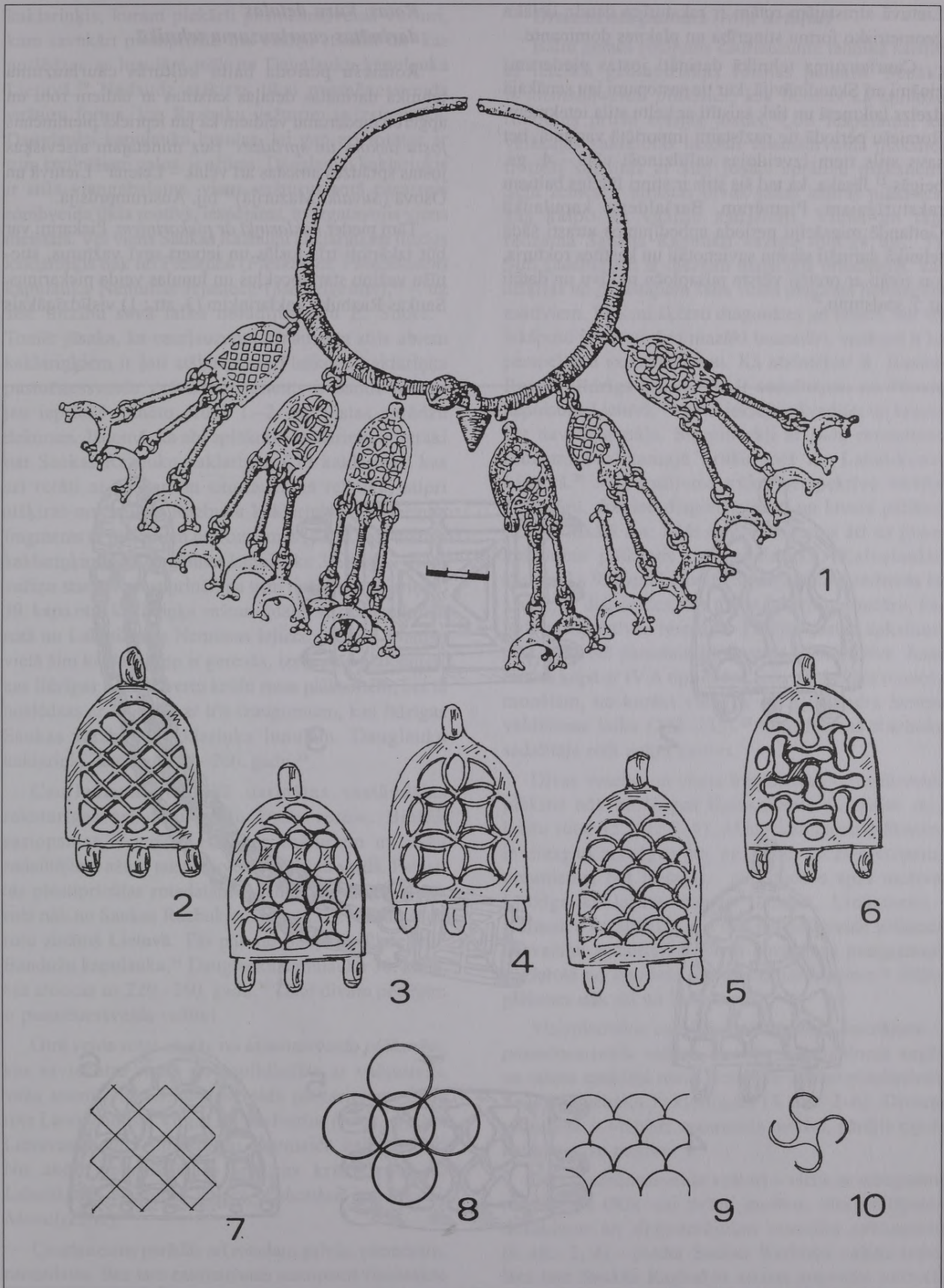
Caurlauzuma tehnikā darinātas rotas ir visspilgtākā parādība baltu cilšu romiešu perioda kultūrās. Jau sākot ar 19. gs., tai uzmanību pievērsuši vairums pētnieku, kas nodarbojas ar dotā perioda baltu arheoloģisko kultūru pētniecību. Agrākās caurlauzumu tehnikā darinātas rotas ir 1.–2. gs. jostas sprādzes, kas atrastas Sembijas pussalā.¹⁸ Šo jostu stils, kas līdzinās Vidusdonavas jostu stilam, pēc V. Gērtes domām, radies gotu ietekmē,¹⁹ bet pastāv arī cits viedoklis, kas tās saista ar Vidusdonavas markomāņu jostu stila ietekmi.²⁰

H. Moora devis visu līdz 1938. gadam baltu teritorijās atrasto caurlauzuma tehnikā darināto rotu atradumu vietu sarakstu, kā arī īsi apskatījis galvenos ornamenta veidus un motīvus, atzīmējot, ka tie atrodami arī rotadatu galvu un apaļo saktu rotājumā.²¹ Viņš uzskata, ka visas līdz 1938. gadam Latvijā atrastās caurlauzuma stila rotas datējamas ar 4. gadsimtu.²² R. Banīte-Rovela uzskata, ka caurlauzuma tehnikā darinātas rotas, kas atrastas Latvijā un Lietuvas ziemeļdaļā, nāk no Lietuvas piejūras un Latvijas dienvidrietumu stūra. Tās parādās kā Sembijas filigrāna jostu sprādzju stila, kas valkātas 1. gs. beigās un 2. gs., novēlojušās atskaņas. Sembijas jostu stilu savukārt ietekmējis Norikas – Pannonijas jostu stils. Viņa atzīmē, ka Miesteļu (*Miestelīai*) kapulaukā Rietumlietuvā sievietes kapā atrasti pieci atsevišķi caurlauzuma tehnikā darināti važiņu sadalītāji, kas nav savienoti rotā, bet vienkārši ielikti tāšu somā. Pētniece uzskata, ka šiem caurlauzuma darbiem piemita zināma pašvērtība, tos izgatavoja specializējušies amatnieki un, iespējams, rotās tos kopā ar saviem darinājumiem savienojusi jau citi amatnieki.²³ Tā varētu izskaidrot gan dažādos ornamenta motīvus vienas rotas ietvaros, gan viena un tā paša veida plāksnīšu savienojumus dažādās rotās.

Galvenie centri sākotnēji ir Sembijas pussala, bet vēlāk tā ir Nemunas lejteces un Lietuvas piejūras kultūra. Caurlauzuma tehnikā darinātas rotas sastopamas arī Mazuru apgabalos Prūsijā. Mazuru apgabalos tāpat sastopamas ar emalju greznotas rotas, kas raksturīgas Vidusdņepras un Augšdņepras reģioniem un arī darinātas caurlauzuma tehnikā.²⁴ Šo rotu stilistika arī tuva agrākajam prūšu jostu dekora stilam, kur dominē izstiepts trīsstūris ar nedaudz ieliektiem sāniem. Prūšu jostas sprādzju dekorā vēl sastopams meandrs un lilijas ziedam līdzīgs motīvs, kas visumā ir sveši baltu ornamenta stilam. Latvijā un

2. att. Ornaments uz romiešu perioda sēļu aprocēm: 1 – aprocē no Slates (pēc Moora 1929, Taf. XXII: 2); 2 – aprocē no Slates (pēc Moora 1929, Taf. XXII: 5); 3 – aprocē no Boķu kapulauka, VIII uzsk., s.a. (A 11777: 670); 4 – aprocē no Boķu kapulauka, IV uzsk., s.a. (A 11777: 272); 5 – aprocē no Vecsaukas (pēc Moora 1929, Taf. XXII: 6); 6 – aprocē no Vecsaukas (pēc Moora 1929, Taf. XXIII: 1)

3. att. Saikas Razbuku kaklariņķa važturu ornamenti: 1 – kaklariņķis (pēc Latvijas PSR arheoloģija, 52. att.); 2 – važturis ar rombveida tīkla ornamentu; 3 – važturis ar pārklājošos apļu ornamentu (otrais variants); 4 – važturis ar pārklājošos apļu ornamentu (pirmais variants); 5 – važturis ar zvīņu motīvu; 6 – važturis ar svastikas vai krustojošos viļņveida līniju motīvu; 7 – rombveida tīkla motīvs; 8 – pārklājošos apļu motīvs; 9 – zvīņu motīvs; 10 – svastika

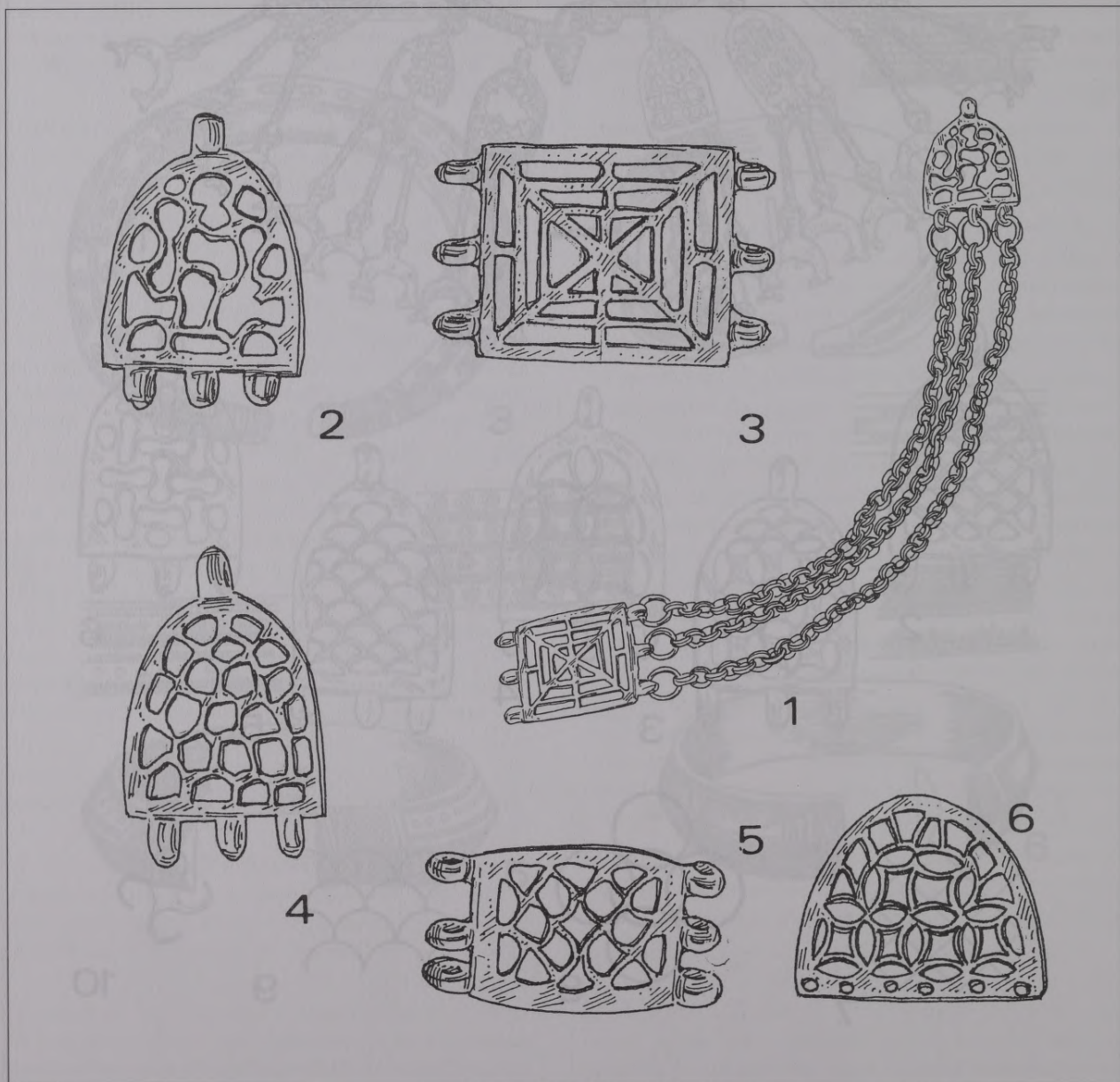
Lietuvā atrastajām rotām ir raksturīga daudz lielāka ģeometrisko formu stingrība un plaknes dominānce.

Caurlauzuma tehnikā darināti jostas piederumi zināmi arī Skandināvijā, kur tie sastopami jau senākajā dzelzs laikmetā un tiek saistīti ar ķeltu stila ietekmēm. Romiešu periodā tie pazīstami importētā variantā, bet savs stils tiem izveidojas salīdzinoši vēl – 4. gs. beigās.²⁵ Jāsaka, ka tad šis stils ir stipri līdzīgs baltiem raksturīgajam. Piemēram, Baršalderas kapulaukā Gotlandē migrācijas perioda apbedījumos atrasti šādā tehnikā darināti siksnu savienotāji un kastītes rokturis, kas rotāti ar pretēji vērstu pusaploču motīvu un datēti ar 5. gadsimtu.²⁶

Rotas, kuru detaļas darinātas caurlauzuma tehnikā

Romiešu perioda baltu kultūrās caurlauzuma tehnikā darinātas detaļas saistītas ar tādiem rotu un apģērba piederumu veidiem kā jau iepriekš pieminētais *jostas dekors un sprādzes*. Bez minētajām atsevišķas jostas sprādzes atrastas arī vēlāk – Letenā²⁷ Lietuvā un Osovā (*Suvalki Mazurijā*)²⁸ bij. Austrumprūsijā.

Tām pieder *kaklariņķi ar piekariņiem*. Piekariņi var būt izkārtoti trīs joslās un ietvert sevī važturus, stieņņu važiņu starplocekļus un lunulas veida piekariņus. Saukas Razbuku kaklariņķim (3. att.: 1) vislīdzīgākais

4. att. Saukas Razbuku krūšu rota un atsevišķi atrastie važturi un važiņu sadalītājs: 1 – krūšu rota (RLB 387); 2 – važturis no krūšu rotas ar lējuma defektiem un deģenerējušos svastiku ornamentu (RLB 387); 3 – važiņu sadalītājs no krūšu rotas (RLB 387); 4 – važturis ar deģenerējušos tīklveida romba vai zvīņu motīvu (RLB 389); 5 – važiņu sadalītājs ar zvīņu motīvu (A 8544: 1); 6 – važturis ar pārklājošos apļu motīvu (RLB 328)

kaklariņķis, kuram piekārti puseņģveida važturi, kam savukārt piestiprināti trīs važiņu stienīši un kas noslēdzas ar lunulām, nāk no Dauglauku kapulauka Lietuvā.²⁹ Nedaudz atšķiras tikai puseņģveida važturu forma, kas Razbuku važturiem ir izstieptāka. Dauglauku kapulauka lunulas, lai gan arī rotātas ar trim izcilnīšiem galos, ir ažuņas. Dauglauku kaklariņķis ir stilā viengabalains, visus važturus rotā parastais rombveida tīkla motīvs, iespējams, to izgatavojis viens meistars. Vēl viens Saukas Razbuku kaklariņķim līdzīgs kaklariņķis nāk no Pleškuču (*Pleškučiai, Pleschkuten*) kapulauka Nemunas lejtecē (*Memelgebiet*),³⁰ – uz abu līdžību savā laikā norādījusi jau E. Šnore.³¹ Tomēr jāsaprot, ka caurlauzumu ornamenta stils abiem kaklariņķiem ir ļoti atšķirīgs un Pleškuču kaklariņķa puseņģveida važturu ornamenti ir daudz tuvāks jau iepriekš minēto prūšu 1.–2. gs. jostas sprādzu dekoram. Jādomā, ka abi aplūkotie kaklariņķi ir agrāki par Saukas Razbuku kaklariņķi. Citi kaklariņķi, kas arī rotāti ar piekariem caurlauzuma tehnikā, stipri atšķiras no Saukas Razbuku kaklariņķa. Kaklariņķa fragmenti ar piekariem no Kurzemes (KPM)³² ir līdzīgi kaklariņķim no Dauglauku kapulauka 39. kapa – tiem važiņu stienīši piestiprināti pa trim tieši pie kaklariņķa. 39. kapa otra kaklariņķa važturi līdžīgi važturiem krūšu rotā no Labatikenas Nemunas lejtecē, važiņu stienīšu vietā šim kaklariņķim ir garenās, izstieptās plāksnītes, kas līdžīgas Kalnāzīvertu krūšu rotas plāksnītēm, bet tā noslēdzas ar lunulām ar trīs izaugumiem, kas līdžīgas Saukas Razbuku kaklariņķa lunulām. Dauglauku kaklariņķi datēti ar 220.–260. gadu.³³

Caurlauzuma tehnikā darinātas sastāvdaļas raksturīgas arī divu veidu *krūšu rotām*. Biežāk sastopamas ir *važiņu rotas* ar važturiem un važu sadalītājiem ažuņu taisnstūrveida plāksņu veidā. Parasti tās piestiprinātas rotadatām. Viena šāda fragmentāra rota nāk no Saukas Razbukiem (4. att.: 1). Vairāk šādu rotu zināms Lietuvā. Tās nāk no Šauļiem, Plateļiem, Bandužu kapulauka,³⁴ Dauglauku kapulauka 36. kapa, kas attiecas uz 220.–260. gadu.³⁵ Tikai divām pēdējām ir puseņģveida važturi.

Otrā veida rotas sastāv no *taisnstūrveida plāksnēm*, kas savienotas rindā un papildinātas ar važturiem, važu stienīšiem un lunulas veida piekariņiem. Šāda rota Latvijā atrasta Virgas Kalnāzīvertos (5. att.: 1), bet Lietuvas piejūrā Linksmenu–Kurmaiču kapulaukā.³⁶ No abām iepriekšējām atšķiras krūšu rota no Labatikenas Nemunas lejtecē (*Labatiken bei Prokul, Memelgebiet*).³⁷

Caurlauzums parādās arī rotadatu galvās, piemēram, riteņadātās. Bez tam caurlauzums sastopams ripassaktu dekorā, caurlauzuma tehnikā veidoti piekariņi, it sevišķi lunulas, kā arī zirgu iemauktu rotājumi, bet, tā kā sēļiem šis senlietas nav raksturīgas, turpmāk apskatītas tās netiks.

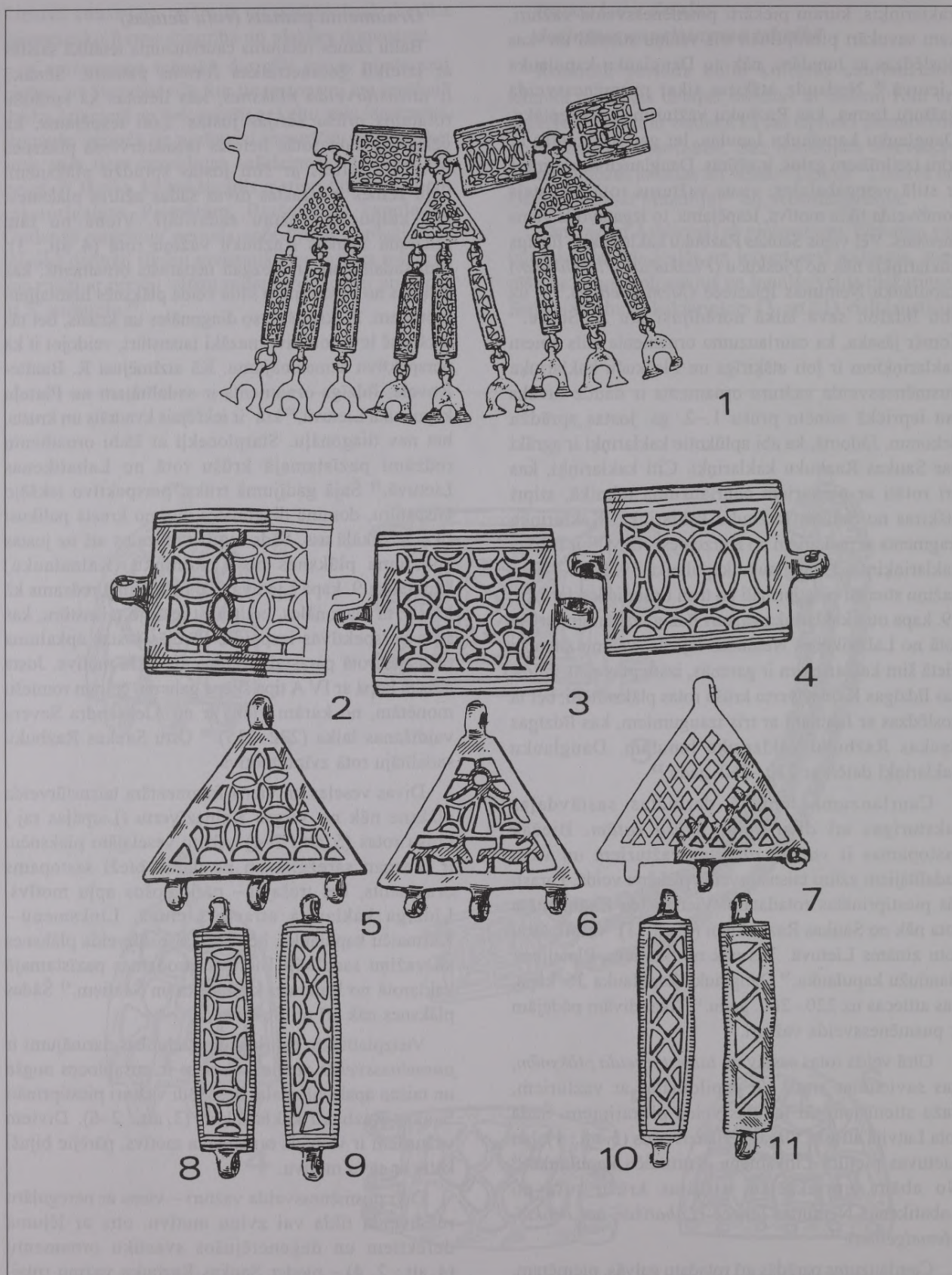
Ornamenta pamats (rotu detaļas)

Baltu zemēs rotājums caurlauzuma tehnikā saistās ar izteikti ģeometriskas formas pamatu. Senākā ir *taisnstūrveida plāksnes*, kas lietotas kā sprādzu rotājums prūšu sērijas jostās. Ļoti iespējams, ka vēlākajās kaklarotās lietotās taisnstūrveida plāksnes ir tieši saistītas ar šīm jostas sprādzu plāksnēm. Sēļu zemēs ir atrastas divas šādas ažuņas plāksnes, kas kalpo kā važiņu sadalītāji. Viena no tām redzama Saukas Razbuku važiņu rotā (4. att.: 3). Šim sadalītājam ir diezgan neparasts ornamenti, kas atšķiras no parastajiem šāda veida plāksnēs lietotajiem motīviem. Plāksni šķērso diagonāles un krusts, bet tās iekšpusē ievietoti divi mazāki taisnstūri, veidojot it kā perspektīvu samazinājumu. Kā atzīmējusi R. Banīte-Rovela, līdžīgs ornamenti ir sadalītājam no Plateļu kapulauka Lietuvā,³⁸ kur ir iekšējais kvadrāts un krusts, bet nav diagonāļu. Starplocekļi ar šādu ornamentu redzami pazīstamajā krūšu rotā no Labatikenas Lietuvā.³⁹ Šajā gadījumā trūkst perspektīvo iekšējo taisnstūru, dominē diagonāles, bet no krusta palikusi tikai vertikālā ass. Šāds motīvs redzams arī uz jostas apkaluma plāksnes no Lazdininku (Kalnalauku) kapulauka 9. kapa Lietuvā. Šajā gadījumā redzams kā krusts, tā diagonāles, bet trūkst iekšējo taisnstūru, kas rada perspektīvas iespaidu. Pārējās jostas apkaluma plāksnes rotā parastais rombveida tīkla motīvs. Josta atrasta kopā ar IV A tipa šķēpa galu un četrām romiešu monētām, no kurām viena ir no Aleksandra Severa valdīšanas laika (222–235).⁴⁰ Otru Saukas Razbuku sadalītāju rotā zvīņu motīvs.

Divas veselas un viena fragmentāra taisnstūrveida plāksne nāk no Virgas Kalnāzīvertu (Liepājas raj.) krūšu rotas (5. att.: 2–4). Abām veselajām plāksnēm ir diezgan sarežģīts un ne pārāk bieži sastopams ornamenti, bet trešajai – pārklājošos aplū motīvs. Līdžīga kaklarota atrasta Lietuvā, Linksmenu – Kurmaiču kapulaukā, bez tam taisnstūrveida plāksnes kā važiņu sadalītāji Lietuvā atrodamas pazīstamajā kaklarotā no Bandužu kapulauka un Šauļiem.⁴¹ Šādas plāksnes nāk arī no Stragnas.⁴²

Visizplatītākie caurlauzuma tehnikas darinājumi ir *puseņģveida važturi*, kuriem ir pusaploces augša un taisna apakšējā mala. Seši šādi važturi piestiprināti Saukas Razbuku kaklariņķim (3. att.: 2–6). Diviem važturiem ir vienāds ornamenta motīvs, pārējie bijuši katrs ar savu motīvu.

Divi puseņģveida važturi – viens ar neregulāru rombveida tīkla vai zvīņu motīvu, otrs ar lējuma defektiem un deģenerējušos svastiku ornamentu (4. att.: 2, 4) – pieder Saukas Razbuku važiņu rotai. Bez tam Saukas Razbukos atrasts atsevišķs važturi ar parasto pārklājošos aplū motīvu (4. att.: 6). Lietuvā puseņģveida važturi atrasti lielākā skaitā, daļai no tiem ir divdaļīgs ornamenti. Parasti važtura augšējā daļa aizpildīta ar parasto klājošo rakstu, bet apakšējā

5. att. Kalnazivertu krūšu rota un tās ornamenti: 1 – krūšu rota; 2 – taisnstūrveida plāksne ar pārklājošos apļu ornamentu; 3 – taisnstūrveida plāksne ar krustojošos viļņveida līniju ornamentu; 4 – taisnstūrveida plāksne ar ornamenta kompozīciju no ovāliem; 5 – trīsstūrveida važturis ar pārklājošos apļu ornamentu; 6 – trīsstūrveida važturis ar figurālu kompozīciju un rombu motīviem; 7 – trīsstūrveida važturis ar rombveida tīkla ornamentu; 8 – taisnstūrveida plāksne ar pārklājošos apļu ornamentu; 9 – ar pusaploču ornamentu; 10 – ar rombveida tīkla ornamentu; 11 – ar līkloča ornamentu

daļā ir viena vai divas joslas ar rindu kompozīciju, visbiežāk rindā kārtotas pusaploces, kā tas redzams Saukas Razbuku važiņu rotā, vai reliņiem līdzīgs ornaments, kas nedaudz atgādina jau iepriekš minētās prūšu sērijas jostas.

Nākamie ir *trīsstūrveida važturi*. Šādi važturi sēļu zemēs nav atrasti. Trīs tādi nāk no Kalnazivertu krūšu rotas, kurā tie veido otro joslu. Viena trīsstūra ornamentu veido parastais rombveida tīkls (5. att.: 7), otra – pārklājošies apļi (5. att.: 5), bet trešais ir ar figurālu kompozīciju, kas šo rotu vidū ir unikāla (5. att.: 6). Trīsstūrveida važturi ir salīdzinoši reti. Tādi atrasti Korbenā Austrumprūsijā.⁴³

H. Moora raksta par šauriem trīsstūrveida važturiem ar ieliektiem sāniem, kas sastopami galvenokārt Lietuvā. Viņš tiem pieskaita arī šaurās, izstieptās taisnstūrveida plāksnes.⁴⁴

Izstieptas, šauras taisnstūrveida plāksnes Kalnazivertu krūšu rotā redzamas romiešu perioda rotās sastopamo parasto stienīšu važiņu vietā. Kalnazivertu rotā redzamas deviņas šādas plāksnītes ar trim atšķirīgiem ornamentiem, kas tomēr visi ir diezgan parasti (5. att.: 8–11). Šādas plāksnītes pievienotas kaklariņķim no Dauglauku kapulauka 39. kapa (Lietuva) – šķiet, ka tām visām ir viens motīvs. Līdzīgas plāksnītes nāk arī no Stragnas.⁴⁵

Ar kaklarotām saistīti arī *lumulas veida piekariņi*, kas mēdz būt ažiūri. Latvijā tādi nav raksturīgi, izņemot kaklariņķa fragmentam no Kurzemes, un vairāk sastopami Lietuvas rotās.⁴⁶

Bez tam jārunā arī par *apaļajām plāksnēm*. Tās pārstāv ripassaktas, rotadatu galvas un piekariņi. Daļa no Latvijā atrastajām ripassaktām ir ievesta no Romas provincēm. Tās vairāk raksturīgas akmeņu krāvumu kapulaukiem un Lietuvas piejūras kultūrai. Ripassaktas nav atrastas sēļu zemēs, tādēļ turpmāk tās analizētas netiks.

Motīvi

Runājot par motīviem, kas saskatāmi caurlauzuma tehnikā darinātajās rotās, visplašāk lietotais ir *rombveida tīkla motīvs* (3. att.: 7), kas redzams uz lielākās daļas no baltu cilšu zemēs atrastajiem pusemēnessveida važturiem. Šis motīvs ir arī uz viena važtura no Saukas Razbuku kaklariņķa. Kalnazivertu krūšu rotā tas rotā vienu trīsstūrveida važturi un trīs izstieptās, šaurās taisnstūrveida plāksnītes. Lietuvas materiālā tas izmantots, piemēram, Bandužu kapulauka 74. kapa krūšu rotas – gan pusemēnessveida važturu, gan taisnstūrveida važu sadalītāju dekorā,⁴⁷ kā arī 73. kapa krūšu rotas pusemēnessveida važturu dekorā.⁴⁸

Otrs motīvs, kas saskatāms Latvijā vairākās vietās atrastajās caurlauzuma tehnikā darinātajās rotās, ir *pārklājošos apļu motīvs* (3. att.: 8). Tāds redzams uz Saukas Razbuku kaklariņķa pusemēnessveida važtura.

Pārklājošies apļi ir arī uz savrupatrastā pusemēnessveida važtura no Saukas Razbukiem. Kalnazivertu krūšu rotā tas izmantots trīs vietās: uz taisnstūrveida plāksnes, trīsstūrveida važtura un izstieptās, šaurās taisnstūrveida plāksnes. Bez tam pusemēnessveida važturis ar šo motīvu nāk no Lejniekiem⁴⁹ (NF 21: 2). Ārpus Latvijas tas redzams uz viena sadalītāja važiņu rotā no Šauļiem,⁵⁰ uz izstiepta trīsstūrveida važtura no Skrebišķiem (*Skrebišķiai*) pie Birziem⁵¹ un uz jostas sprādzes no Letenas (*Letenai*).⁵² Zināma arī viena riteņadata ar šo motīvu galvas dekorā – tā nāk no Pailgoču (*Pailgočio*) kapulauka 8. kapa (6. att.: 4), kur tā atrasta kopā ar kaklariņķi ar pogu galiem, ko M. Mihelberts datē ar C1 B – C2 periodu, proti, 220.–300. gadu.⁵³ Šķiet, ka sākotnēji rombs, kas izveidojas, apļiem šķērsojot citam citu, bijis neatkarīgs motīvs. Vismaz tāds tas ir uz jostas sprādzes no Dolkeimas (Kovrovo) kapulauka 30. kapa, kas datējams ar B periodu,⁵⁴ tas redzams arī sarežģītākās kompozīcijas sastāvā uz Bandužu taisnstūrveidīgā važiņu sadalītāja⁵⁵ un figurālas kompozīcijas sastāvā uz Kalnazivertu krūšu rotas centrālā trīsstūrveida važtura. Pārklājošies apļi nedaudz vienkāršākā kompozīcijā redzami uz taisnstūrveida plāksnes no Strancas Šlaudernas (*Stranc Schlaudern, Kr. Memel*) Nemunas lejtecē (Berlin MVF).⁵⁶ Šeit tie novietoti uz vienas ass un pārklājas ar divām malām. Tas nozīmē, ka savstarpēji sasaistīti ir trīs, nevis pieci apļi, kā iepriekš aplūkotojos piemēros. No tā varētu izrietēt, ka apļu motīvs un rombs ar ieliektiem sāniem sākotnēji ir bijuši atsevišķi motīvi, kas kādā brīdī ir saplūduši, kā rezultātā izveidojies salīdzinoši vēlais klājošais raksts.

Tāds pats *apļu motīvs*, tikai ar aizpildītu apļa vidu, redzams uz vēl viena Saukas Razbuku kaklariņķa pusemēnessveida važtura (3. att.: 3). Šāds motīvs izmantots viena riteņadatu varianta galvai, piemēram, no Īles Gailišu III uzkalniņa H kapa.

Zvīņu motīvs redzams uz Saukas Razbuku kaklariņķa diviem pusemēnessveida važturiem. Tas izmantots arī pusemēnessveida važtura dekorā no Priekules (*Gaveln*) Nemunas lejtecē (*Memelgebiet*)⁵⁷.

Svastika un tās paveids *virpuļmusturs* biežāk redzami uz ripassaktām, piemēram, uz pazīstamās Pangesas saktas Lietuvā. Latvijas materiālā svastikas motīvs, iespējams, saskatāms uz viena pusemēnessveida važtura no Saukas Razbuku kaklariņķa (3. att.: 10), kur tas it kā saplūst ar krustojošos viļņveida līniju motīvu; šai gadījumā, kā tas nereti vērojams caurlauzuma tehnikā darinātajās rotās, iespējami vairāki tā lasījumi. Domājams, ka svastikas rotā arī vienu Saukas Razbuku krūšu rotas važturi. Tā kā šis važturis ir lējuma brāķis, svastika ir grūti nolasāma. Svastika četru zaru virpuļmotīva veidā, kur uz centrālā motīva zariem savukārt atrodami mazāka izmēra motīvi, redzama uz vienas taisnstūrveida plāksnes no Strancas Šlaudernas.⁵⁸

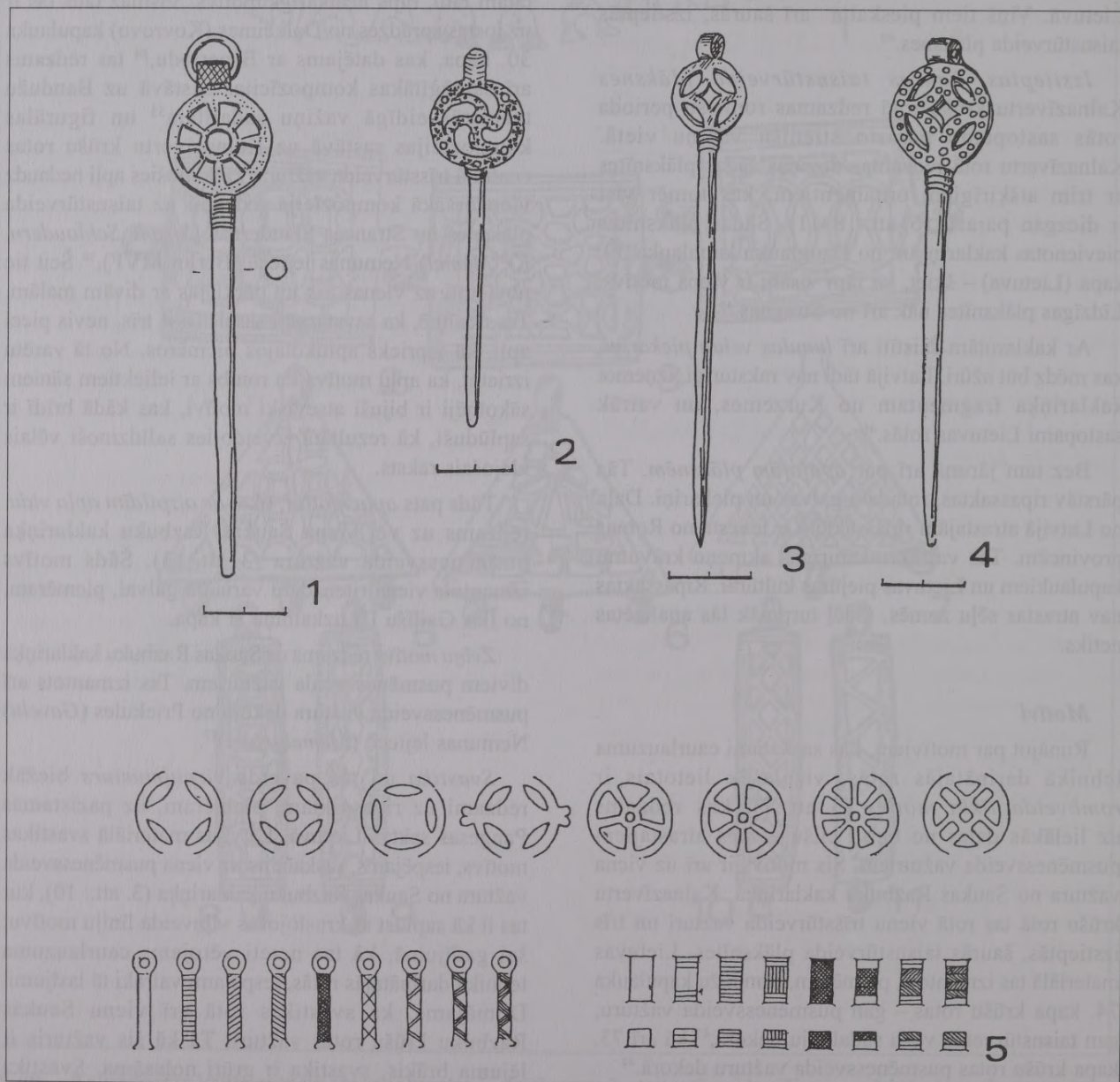
Viļņveida līnijas, kas savstarpēji krustojas, sarežģītākā veidā, kur līnijas ir nedaudz distancētas un savienotas it kā ar īsiem, taisniem pārstaipiem, redzamas uz Kalnazīvertu krūšu rotas taisnstūrveida plāksnes (5. att.: 3).

Bez tam sastopamas paralēlu, pretēji vērstu *pusaploču rindas*, kas savienotas ar īsiem pārstaipiem. Tādas redzamas uz Kalnazīvertu krūšu rotas izstieptajām, šaurajām plāksnītēm (5. att.: 9). Šādas pusaploces ir uz izstiepta taisnstūra formas starplocekļiem važiņu rotā no Plateļiem (*Plateliai*) Plūnges rajonā Lietuvā.⁵⁹

Atsevišķos gadījumos izmantots arī *līklocis* (5. att.: 11).

Bez parastā klājošā raksta reizēm sastopamas arī sarežģītākas ornamentālas kompozīcijas. Tāda ir arī uz Kalnazīvertu krūšu rotas taisnstūra plāksnes, kur saskatāmas trīs horizontālas joslas, no kurām augšējā un apakšējā sastāv no pusaplocēm, bet vidusjosla – no vertikāli pagrieztiem lēcveida ovāliem (5. att.: 4).

Nemot vērā iepriekš izanalizēto materiālu, varētu piekrist R. Banītei-Rovelai, ka Latvijā atrastās caurlauzumu rotas izgatavotas pirmkuršu teritorijās – Lietuvas piejūrā un Latvijas dienvidrietumu stūrī. Galvenokārt par to liek domāt pārklājošos aplū motīvs, kas, spriežot pēc publicētā materiāla, nav sevišķi izplatīts, bet vieno Saukas Razbuku rotas ar Kalnazīvertu krūšu rotu.

6. att. Riteņadatas: 1 – riteņadatas no Boķu III uzsk., s.a. (A 11777: 145); 2 – riteņadatas ar svastiku no Strazdu Ječišķu kapulauka Lietuvā (pēc Tamulynas 2004, pav. 10: 1); 3 – riteņadatas ar rombu centrā (pārklājošos aplū ornamentus) no Boķu kapulauka 16. kapa; 4 – riteņadatas ar rombu vidū no Pailgoču kapulauka Lietuvā (pēc Stankus 2000, pav. 10: 2); 5 – riteņadatu ornaments (pēc Šnore 1930, II tab.: 16–19)

Runājot par motīvu semantiku, viens no traktējamiem motīviem ir svastika. Tā redzama arī riteņadatas galvā no Strazdu Ječišķu kapiem Lietuvā (6. att.: 2).⁶⁰

Mazliet neparasti, ka šī ļoti spilgtā ornamentika nav atstājusi īpaši redzamas pēdas pārējā ornamentā. Iespējams, ka Saukas Razbuku caurlauzuma tehnikā darinātās rotas ir bijušas statusa simbols un saistītas ar sēļu elites pārstāvjiem.

Riteņadatas. Caurlauzuma tehnikā darinātas arī sēļiem ļoti raksturīgās riteņadatas (6. att.: 1), kas izplatītas, jau sākot ar 300. gadu, bet vairumā sastopamas 4. gadsimtā.⁶¹ Riteņa motīvs, kas tiek saistīts ar saules simboliku, tīrā veidā nav redzams iepriekš aplūkotajās caurlauzuma tehnikā darinātajās rotās. Tas jau agrāk vērojams no Romas provincēm importētajās saktās, bet baltu zemēs sastopams arī piekariņu un vietējo saktu veidā.

Latvijā atrastās riteņadatas analizējis Rauls Šnore. Agrākās no tām ir ar rombu centrā, vēlāk tās iegūst spieķus, kuru skaits variē no četriem līdz astoņiem, un rumbas vietu. Viņš apskatījis arī šo adatu rotājumu ar gravētu vai reljefu ornamentu, kas izpaužas kā taisnas vai slīpas svītriņas, tīkliņš vai sīki reljefi valnīši. Parasti ornamentēti riteņa sāni, cilpiņas virs adatas galvas vai adatas kakls (6. att.: 5).⁶² Latvijā riteņadatas izplatītas galvenokārt sēļu teritorijās, bet tās sastopamas arī Lietuvā.⁶³

Runājot par šī motīva simbolisko interpretāciju, Valdemārs Ģinters raksta, ka Romas provinču mākslā tas ir ķeltu mantojums. Vēl agrāk tas sastopams etrusku mākslā. To pārņem arī agrā kristīgā tradīcija.⁶⁴

Bet varbūt tā popularitāte Romas provinču mākslā izskaidrojama ar īslaicīgu Saules dieva kultu 3. gs. Romā, it sevišķi Severu dinastijas valdīšanas laikā. Ar to saistīts arī imperatora Hēliogabala (218–222) vārds, kurš nāca no Saules dieva priesteriem Emesā. Šajā laikā imperators tika uzskatīts par Saules dieva dēlu un attēlots staru vainagā. Jāpiezīmē, ka arī Mitra, kura kultu šie imperatori atbalstīja, reizēm tiek attēlots staru vainagā.⁶⁵ Romā Uzvarošās Saules (*Sol Invictus*) kulta izveidojās pirms kristietības oficiālās pieņemšanas, mēģinot mākslīgi radīt kristietībai līdzvērtīgu viendievības reliģiju.⁶⁶ Šajā laikā tradicionālie Romas kultūri bija zaudējuši savu nozīmi un lielu popularitāti iekarojuši no Austrumiem nākošie Mitras un Izīdas kultūri, kas uzplaukumu piedzīvoja 2. gs. un bija izplatīti arī Romas rietumu provincēs. Izīdas kulta, kas pieder auglības kultūriem, ietekmējis arī ģermāņu dievietes Freijas kultūri. No Izīdas kulta mantotie simboli 4. un 5. gs. sastopami ģermāņu juvelierizstrādājumos, it sevišķi granāta rotājumu ornamentā.⁶⁷

Tādējādi, atgriežoties pie saules simboliem, rodas jautājums, vai līdz mums tie nonāca vienīgi kā ornamenta motīvi rotaslietās un to vizuālā krāšņuma iespaidā izraisīja zināmu saules kultūri renesansi?

Varbūt tie vienkārši uzslāņojās uz senākiem vietējiem saules kultūriem, kam vajadzētu it kā būt šeit jau vismaz no vēlā bronzas laikmeta, un padarīja tos mums ieraugāmus bronzas rotu veidā. Varbūt caur prūšu zemēm, kur šie sakari bija ciešāki, Saules kā vienīgā dieva ideja nonāca pie mums arī ideju līmenī?

Vidējais dzelzs laikmets

Pārejot pie vidējā dzelzs laikmeta ornamenta, jāsaprot, ka perioda sākumā baltu zemēs notiek rotaslietu formu un arī ornamenta motīvu nomainīšana. Iepriekšējam periodam raksturīgo Romas provinču mākslas iespaidu tagad nomaina migrāciju perioda ģermāņu mākslas ietekme, ko raksturo tādas būtiskas parādības kā zvērgalvas ornamentā, slīpgrebuma tehnika un aprocas ar vāļu galiem.

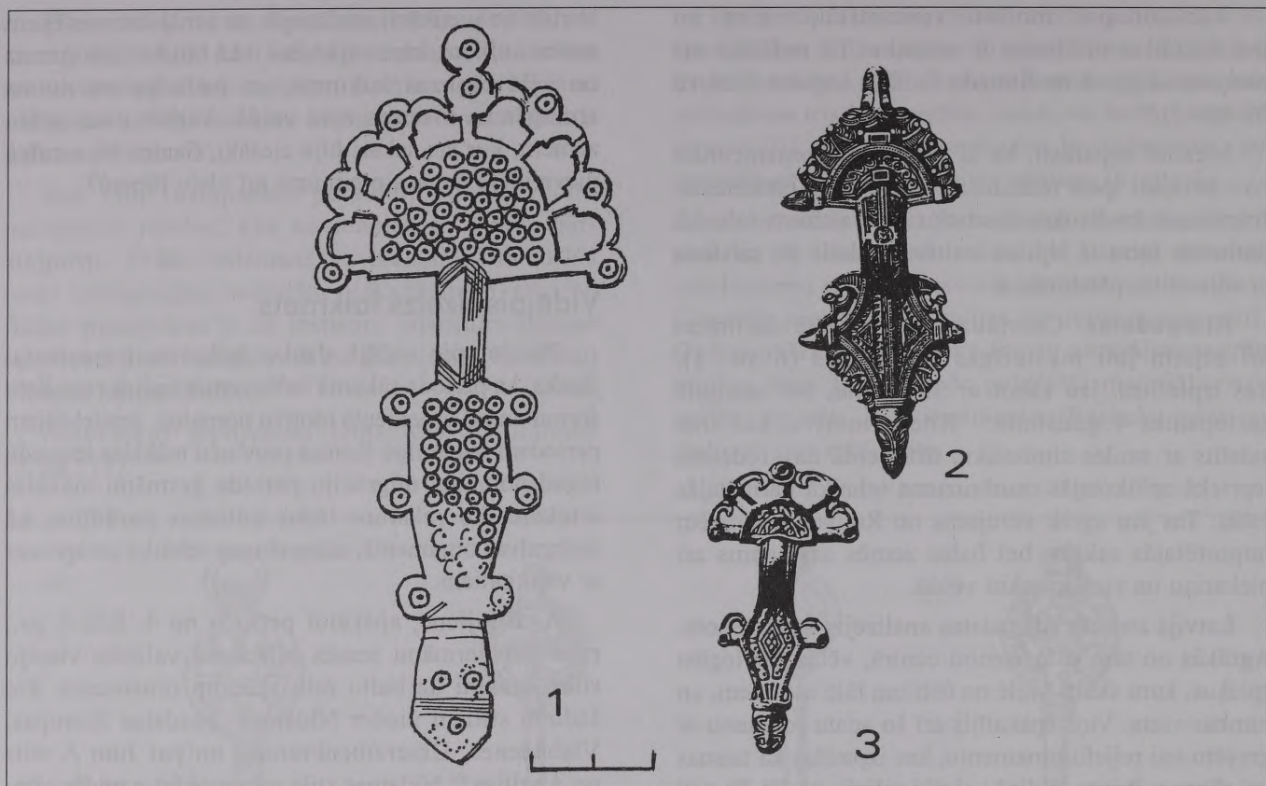
A. Bliujiene, apskatot periodu no 4. līdz 6. gs., runā par ģermāņu zemēs šajā laikā valdošo vietējo stilu ietekmi uz baltu rotu stilu un ornamentu. Pie šādiem stiliem pieder Nīdamas, Sosdaldas Sjørupas, Vīsbādenes, Unterzībenbrunnas un pat Jutu A stils no Anglijas.⁶⁸ Nīdamas stils galvenokārt parādās slīpgrebuma tehnikās, bet Sosdaldas stils saistās ar štancēto ornamentu un zvaigžņu stilu, kas iecienīts Prūsijā. Latvijā, izņemot atsevišķus tā elementus štancētā ornamenta veidā, tas tā arī neparādās. Nīdamas un Sosdaldas stila ietekmes vairāk redzamas zemgaļu zemēs, bet līdz sēļiem nenonāk. A. Bliujiene to skaidro ar demogrāfisku krīzi sēļu zemēs, jo tur nav atrasts uz šo periodu attiecināms materiāls.⁶⁹ Skatoties uz sēļu uzkalniņkapu kultūras izplatības karti, tiešām vērojams, ka vidējā un arī vēlajā dzelzs laikmetā izmantoti tikai nedaudzi uzkalniņi areāla austrumu daļā.⁷⁰

Nedaudzajās uz migrāciju periodu attiecināmajās senlietās vairāk redzama zemgaļu ietekme, turpretī vidējā dzelzs laikmeta otrajai pusei un beigām vairāk raksturīga latgaļu kultūras klātbūtne. Lietas, kas viennozīmīgi tiek attiecinātas uz latgaļu kultūru un pārsvarā datētas ar 8. gs., vairs tālāk netiks analizētas.

Zemgaļu materiālā slīpgrebuma tehnika bija pārstāvēta daudz plašāk un bija atrodamas arī vairākas zvērgalvu saktas, tiesa, saistītas ar attiecīgajām senprūšu sērijām. Lai gan arī sēļiem atsevišķos gadījumos atrodamas aprocas ar skaldņotiem vāļu galiem, tiem raksturīgas aprocas ar koniskiem vāļu galiem.

Slīpgrebuma tehnikā darinātas jostas sprādzes Latvijas austrumdaļā atrastas Tauresnes pagasta grantsbedrēs, Aizkraukles Lejasbitēnos un Ķeipenes Saliņās.⁷¹ Loksaktas, kas rotātas ar zvērgalvu ornamentu, Latvijas austrumu daļā uzietas Krustpils Mantu kalniņā un Boķu uzkalniņu kapulauka III uzkalniņa 23. kapā.

Loksakta ar zvērgalvu motīvu, kas atrasta Jēkabpils raj. Ābeļu Boķu uzkalniņā (7. att.: 1), atšķirībā

7. att. Boķu loksakta un tās priekštecēs: 1 – Boķu loksakta (A 11777: 95); 2 – sakta ar ērgļu galvām no Gotlandes (pēc Salin 1904, Abb. 483); 3 – sakta ar ērgļu galvām no Francijas (pēc Salin 1904, Abb. 468)

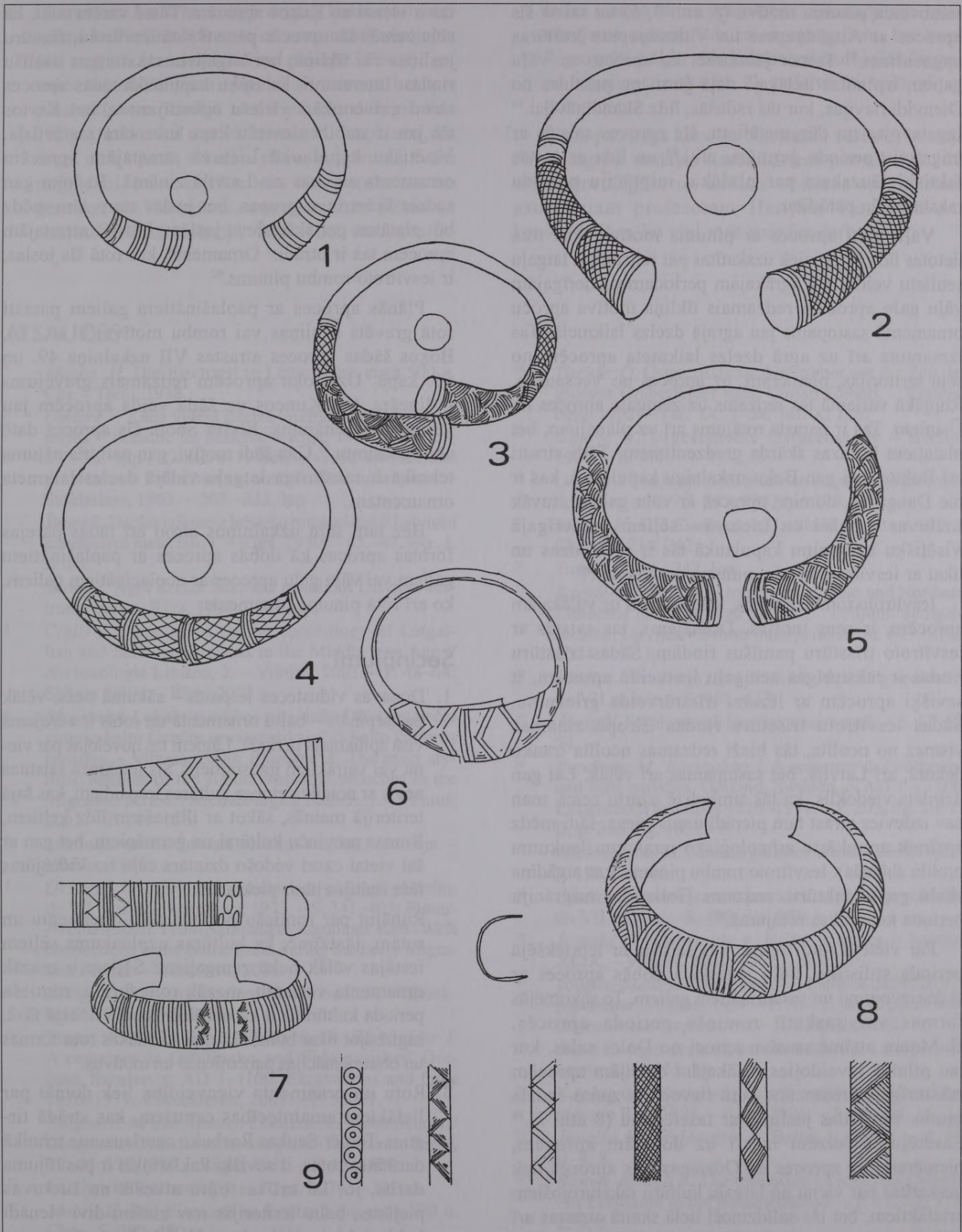
no Latvijas centrālās un rietumdaļās ir ļoti vēlas izcelsmes. Baltijā šādas saktas, kas nepārprotami nāk no vienas sērijas, atrastas arī Jegalas pilskalnā Igaunijā un Mazuru apgabalā Kosevā.⁷² Vairākas tādas saktas zināmas Vidusdņepras apgabalā, tiesa gan, tur tās iegūtas tikai depoziķu sastāvā vai kā savrupatradumi.⁷³ Lai gan sakta pilnīgi noteikti nav darināta Latvijā, tās īstā izgatavošanas vieta paliks nezināma, kamēr netiks atrasta amatnieka darbnīca vai lejamveidne, kurā tā atlieta. Tā, piemēram, Ģeistautu 2. kapā atrasta stopsakta ar zvērgalvu motīvu, kas pieder *Daumen / Tumiany* tipa saktu grupai. Šādas saktas atrastas gan baltu zemēs, gan Skandināvijā – Ēlandē, bet šāda lejamveidne – Helgo.⁷⁴

Atgrieķoties pie Boķu saktas, jāsaka, ka loksakta, kas cieši saistīta ar aplūkojamo, atrastas kā Vidusdņeprā, tā Mazuru apgabalā un šajā periodā vispār novērojama diezgan cieša saistība starp šiem apgabaliem.⁷⁵ Vladislavs Urtāns Boķos atrasto saktu datē ar 6. gs.,⁷⁶ bet Jānis Ciglis – ar 7. gs. sākumu.⁷⁷ B. Ribakovs šīs saktas datē ar 6.–7. gadsimtu.⁷⁸ B. Salins savā darbā *Skandināvu zvēru stils* raksta, ka ērgļa galvas motīvs izplatīts visā Eiropā (7. att.: 3), bet galvenokārt uz rietumiem no Donavas. Viņš apskata vairākas saktas no Gotlandes (7. att.: 2) un Ēlandes, kuras datē ar 5. gs. un kuras varētu uzskatīt par Boķu saktas priekštecēm, un to izcelšanos saista ar Ungārijas teritoriju.⁷⁹ A. Ambrozs raksta, ka 6. gs. Augšdņeprā

vērojama ļoti liela Vidusdonavas reģiona ietekme, ko acīmredzot izraisījuši cieši sakari. Domājams, avāriem virzoties dienvidrietumu virzienā, šie sakari tiek pārrauti.⁸⁰ Sprieķot pēc motīva deģenerācijas pakāpes, Boķu sakta, kā arī pārējās šīs sērijas saktas izgatavotas jau izolēti no pamatareāla, tādēļ šķiet, ka tās nevarētu būt agrākas par 568. gadu, kad lombardi un avāri izposta Gepidu impēriju Vidusdonavā.⁸¹ Ļoti iespējams, ka šī avāru invāzija, kas, iespējams, sasniedz arī centrālo Lietuvu un atspoguļojas Plinkaigaļu kapulaukā atrastajās trīsspārnu bultās,⁸² līdzīgi ūdenī iemestam akmenim, izraisa kustību austrumbaltu vidē – un līdz ar to arī vērojami šī reģiona impulsi 6.–7. gs. sēķu materiālā.

Interesanti, ka, lai gan ne tikai prūšu zemēs, bet arī Latvijā šīs saktas nav izraisījušas atdarinājumus laikā, kad tās bija aktuālas, tas ir, 7. gs. sākumā, tās atstājušas iespaidu uz nākamā perioda spilgtākajām, ar elites simboliku saistītajām vīriešu rotām – pūcessaktām, kuras var uzskatīt par savdabīgu un ne sevišķi loģisku stopsaktu un loksaktu krustojumu.

Aproces. Runājot par aprocēm ar vāķu galiem, jāsaka, ka, lai gan sākotnēji sēķu teritorijās sastopamas arī zemgaļiem raksturīgās aproces ar šķautņainajiem galiem, jau 6. gs. tās nomaina vāķu galu aproces ar grieķumā apaļiem galiem. J. Ciglis tās pēc ornamenta sadala divos tipos – agrākajās ar līniju (8. att.: 1) un tīkliķa ornamentu (8. att.: 2, 4) un vēlākajās ar

8. att. Sēļu vidējā dzelzs laikmeta aproču ornamenti: 1 – vāļu galu aproce ar koncentrisku trīskāršu līniju rievojumu (Boķu III uzsk. 23. k., A 11777: 94); 2 – vāļu galu aproce ar tīkliņa ornamentu (Boķu III uzsk. 24. k., A 11777: 109); 3 – vāļu galu aproce ar tīkliņa un iesvītrotu rombu pinuma ornamentu (Boķu III uzsk. 19. k., A 11777: 79); 4 – vāļu galu aproce ar rupju tīkliņa ornamentu (Boķu III uzsk., s.a., A 11777: 112); 5 – vāļu galu aproce ar iesvītrotu rombu pinuma ornamentu (Boķu VIII uzsk. 23. k., A 11777: 450); 6 – plānā aproce ar paplašinātiem galiem un rombu ornamentu (Boķu VIII uzsk. 56. k., A 11777: 615); 7 – lentveida aproce ar rievojumu un fasetētām starpjoslīņām (pēc Moora 1938, Abb. 52); 8 – aproce ar dobu vidu un sašaurinātiem galiem (Boķu VIII uzsk. 46. k., A 11777: 480); 9 – ornamenti uz dobajām aprocēm

rombveida pinumu motīvu (8. att.: 3, 5) un saista šīs aprocēs ar Augšdņepras un Vidusdņepras kultūras apgabaliem.⁸³ Tomēr jāatzīmē, ka aprocēs ar vāļu galiem izplatītas lielākajā daļā ģermāņu pasaules no Dienvidkrievijas, kur tās radušās, līdz Skandināvijai.⁸⁴ Izgatavotas no dārgmetāliem, šīs aprocēs saistās ar migrāciju perioda ģermāņu eliti,⁸⁵ un līdz ar to tās faktiski jāuzskata par plašāku, migrāciju periodu raksturojošu parādību.

Vāļu galu aprocēs ar pinuma motīvu, kas tika lietotas līdz 8. gs., tiek uzskatītas par raksturīgu latgaļu senlietu veidu. Uz agrākajam periodam piederīgajām vāļu galu aprocēm redzamais tīkliņa motīvs aprocu ornamentā sastopams jau agrajā dzelzs laikmetā. Tas izmantots arī uz agrā dzelzs laikmeta aprocēm no sēļu teritorijas, piemēram, uz aprocēs no Vecsaukas. Rupjākā variantā tas redzams uz zemgaļu aprocēs no Ūsiņiem. Tas ir parasts rotājums arī uz plānājiem, bet platajiem bronzas skārda gredzentiņiem. Tādi atrasti arī Boķos. Lai gan Boķu uzkalniņu kapulaukā, kas ir pie Daugavas, dominē aprocēs ar vāļu galiem, tuvāk Lietuvas robežai un Lietuvā – sēļiem piederīgajā Visētišķu uzkalniņu kapulaukā tās ir nedaudzas un tikai ar iesvītrotu rombu pinuma ornamentu.⁸⁶

Iesvītrotu rombu pinums, kas redzams uz vēlākajām aprocēm, ir sens motīvs. Domājams, tas saistās ar iesvītrotu trīsstūru pamīšus rindām. Šādas trīsstūru rindas ir raksturīgas zemgaļu lentveida aprocēm, it sevišķi aprocēm ar lēzenu trīsstūrveida griezumu. Šādas iesvītrotu trīsstūru rindas Eiropā zināmas vismaz no neolīta, tās bieži redzamas neolīta trauku dekorā, arī Latvijā, bet sastopamas arī vēlāk. Lai gan dzirdēts viedoklis, ka tās simbolizē uzartu zemi, man nav izdevies atrast tam pierādījumus (tiesa, šādi mēdz apzīmēt aramkārtu arheoloģisko izrakumu laukumu profilu shēmās). Iesvītrotu rombu pinums, kas atgādina skalu grozu faktūru, redzams Gotlandes migrāciju perioda keramikas rotājumā.⁸⁷

Par vietēju rotu formu, kas saistīta ar iepriekšējā perioda stilistiku, būtu jāuzskata dobās aprocēs ar šķērsrievojumu un sašaurinātiem galiem. To sākotnējās formas var saskatīt romiešu perioda aprocēs. H. Moora atzīmē masīvu aproci no Doles salas, kur jau pilnībā izveidojies vēlākajām dobajām aprocēm raksturīgais ornaments, kurā riņķveida zonas sadala šauras vertikālas josliņas ar fasetējumu (8. att.: 7).⁸⁸ Fasetējums reizēm ir arī uz dobajām aprocēm, piemēram, uz aprocēs no Odzianas. Šīs aprocēs tiek uzskatītas par vienu no latgaļu kultūru raksturojošiem artefaktiem, bet tās salīdzinoši lielā skaitā atrastas arī sēļiem piederīgajos uzkalniņu kapulaukos, kā Boķos un Ķuncos (8. att.: 8). Boķu VIII uzkalniņa 36. kapā aproci rotā līklocis, 33. kapā – iesvītrotu rombu rinda, 46. kapā – iesvītrotu trīsstūru lente, 18. kapā – tīkliņš. Iesvītrotie trīsstūri un tīkliņš ir arī uz aprocēm no Ķuncu kapulauka.⁸⁹ Pēc V. Urtāna domām, latgaļiem piederīgajā Kalniešu II kapulaukā aprocēm josliņas ir gludas,⁹⁰ bet Ķivtos tās rotā sauliņu rindas,⁹¹ līdzīgi kā

tas ir vienai no Ķuncu aprocēm. Tātad varētu teikt, ka sēļu zemēs šīs aprocēs parasti rotā iesvītrotu trīsstūru josliņas vai tīkliņš, bet latgaļiem raksturīgas sauliņu rindas. Interesanti, ka Boķu kapulaukā tādas aprocēs atrod galvenokārt vīriešu apbedījumos, bet Ķivtos tās jau ir stabila sieviešu kapu inventāra sastāvdaļa. Visētišķu kapulaukā Lietuvā atrastajām aprocēm ornaments atšķiras no Latvijā zināmā. To loku gan sadala šķērsrievu grupas, bet joslas starp tām mēdz būt platakas par šķērsrievu joslām, Latvijā atrastajām aprocēm tas ir otrādi. Ornaments, kas rotā šīs joslas, ir iesvītrotu rombu pinums.⁹²

Plānās aprocēs ar paplašinātiem galiem parasti rotā gravēts skujiņas vai rombu motīvs (8. att.: 6). Boķos šādas aprocēs atrastas uzkalniņa 49. un 56. kapā. Uz Boķu aprocēm redzamais gravējums ir lineārs, bet Ķuncos uz šāda veida aprocēm jau vērojams trīsinājums. Elvīra Šnore šīs aprocēs datē ar 7. gadsimtu.⁹³ Gan šādi motīvi, gan patī trīsinājuma tehnika ir raksturīga latgaļu vidējā dzelzs laikmeta ornamentam.

Bez tam sēļu uzkalniņos atrod arī tādas pārejas formas aprocēs kā dobās aprocēs ar paplašinātiem galiem vai vāļu galu aprocēs ar noplacinātiem galiem, ko arī rotā pinuma ornaments.

Secinājumi

1. Donavas vidusteces iespaids – sākumā tiešs, vēlāk pastarpināts – baltu ornamentā un rotās ir vērojams visā aplūkotajā periodā. Lāgiem tas novēlojas par vienu vai vairākiem gadsimtiem. Šīs ietekmes saistītas nevis ar noteikta etnosa kultūras iespaidiem, kas šajā teritorijā mainās, sākot ar illīriešiem līdz ķeltiem, Romas provinču kultūrai un ģermāņiem, bet gan ar šai vietai cauri vedošo dzintara ceļu no Vidusjūras līdz Baltijas jūras piekrastei.
2. Runājot par romiešu perioda sēļu ornamentu un rotām, jāatzīmē, ka kultūras uzplaukums sēļiem iestājas vēlāk nekā zemgaļiem. Sēļiem ir mazāk ornamenta variantu, mazāk rotu formu, romiešu perioda kultūra ir it kā nonākusi savā vēlākajā fāzē, saglabājot tikai būtiskākās un stabilākās rotu formas un ornamentācijas paņēmienus un motīvus.
3. Rotu un ornamenta vienveidība liek domāt par lielākiem amatniecības centriem, kas strādā tirgum. Tomēr Saukas Razbuku caurlauzuma tehnikā darinātās rotas, it sevišķi kaklariņķis ir pasūtījuma darbs, jo, lai arī tas būtu atvests no Lietuvas piejūras, baltu teritorijās nav zināmi divi vienādi kaklariņķi ar piekariem. Varbūt šeit mēs varam runāt par ceļojoša amatnieka darbu?
4. Runājot par pāreju no agrā uz vidējo dzelzs laikmetu, sēļu ornamentā izkrīt tā fāze, kas citur saistās ar migrāciju periodu. Lai gan daļā uzkalniņu turpinās apbedīšana, uz šo periodu attiecas nedaudzas, vairāk zemgaļiem raksturīgas senlietu formas, bet sēļiem savdabīgs stils neizveidojas.

5. Interesanti, ka sēļu vidējā dzelzs laikmeta materiālajā kultūrā un līdz ar to arī ornamentā vērojama ļoti augsta standartizācijas pakāpe. Pēc 6. gs. vairs neparādās jauni impulsi no ārienes, bet turpina attīstīties vietējā tradīcija, kas dominē līdz 10. gs., kad atkal notiek izmaiņas. Iespējams, ka 6. gs. otrajā pusē, sākoties slāvu, bulgāru un avāru migrācijai, baltu kultūru loks tiek norobežots no ģermāņu un Vidusjūras centru ietekmes sfēras un nokļūst zināmā izolācijā. Šajā laikā vērojama iz-

teikta vietējo formu veidošanās. Sākotnēji sēļu rotās vērojama zināma līdzība ar zemgaļiem, bet kopš 7. gs. grūti atšķirt sēļu kultūru raksturojošas formas no latgaļiem tipiskajām. To pašu varētu teikt arī par ornamentu.

Esmu pateicīga Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas darbiniekiem par atbalstu, kā arī Jānim Ciglim un antīkās vēstures speciālistam asociētajam profesoram Harijam Tumanam par konsultācijām, ko viņi man sniedza darba gaitā.

ATSAUCES

- ¹ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – Tartu, 1938.
- ² Ģinters V. Kāds vidējā dzelzs laikmeta latviešu ornamenti // Senatne un Māksla. – Rīga, 1937. – Nr. 2. – 39.–56. lpp.; Ģinters V. Senlatviešu simbolikas problēmas // Ieskatītais un atzītais: Rakstu krājums. – Stokholma, 1963. – 203.–233. lpp.
- ³ Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli, I. – Rīga, 1930. – 45.–47. lpp., I, II tab.
- ⁴ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga, 1993. – 55. lpp.
- ⁵ Ciglis J. Some notes on the chronology of Latgalian and Selonian artefakts in the Middle Iron Age // Archaeologia Lituana, 2. – Vilnius, 2001. – P. 48–64; Sēļi un Sēlija. – Rīga, 2005.
- ⁶ Bliujienē A. Lokaliu puošības stiliu itaka I tūkstantmečio vidurio baltu Genčiu ornamentikai // Iš balto kultūros istorijos. – Vilnius, 2000; Bliujienė A. The main stylistic features of the Baltic crossbow brooches in the Migration period // Archaeologica Baltica, 5. – Vilnius, 2002. – P. 145–156.
- ⁷ Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1986.
- ⁸ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. – Warszawa, 1973. – S. 341–405; Bitner-Wróblewska A. From Samland to Rogaland. East–West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. – Warszawa, 2001.
- ⁹ Åberg N. Förehistorisk nordisk ornamentik. – Stockholm, 1925. – S. 64–72.
- ¹⁰ Turpat. – 64.–72. lpp.; Rundkvist M., Barshalder I. A cemetery in Grötlingbo and Fide parishes, Gotland, Sweden, c. AD 1–1100. Excavations and finds 1826–1971. – Stockholm, 2003. – P. 56–59.
- ¹¹ Tallgren A. M. Zur Ältesten Eisenzeit des Ostbaltikums // Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae, 19.–23. VIII 1930. – Rigae, 1931. – S. 167–174.
- ¹² Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 32. tab.
- ¹³ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 390–400.
- ¹⁴ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – 61. lpp.
- ¹⁵ Turpat. – 55. lpp.
- ¹⁶ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 234, 242.
- ¹⁷ Vasks A. Agrais dzelzs laikmets. 1.–400. g. // Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 229.–231. lpp., 163. att.
- ¹⁸ Tischler O. Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt. – Königsberg, 1902. – Taf. IX: 1–5a, Taf. X: 1–5.
- ¹⁹ Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens. – Berlin, 1929. – S. 171.
- ²⁰ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. – S. 382–385, rys. 178.
- ²¹ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 234, 242.
- ²² Turpat. – 234., 242. lpp.
- ²³ Banyte-Rowell R. The transition of ideas and Northern Lithuania in the Roman period // Pētījumi zemgaļu senatnē. Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 10. – Rīga, 2004. – 17. lpp.
- ²⁴ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. – S. 408–423.
- ²⁵ Åberg N. Förehistorisk Nordisk ornamentik. – S. 57–62, 74.
- ²⁶ Rundkvist M., Barshalder I. A cemetery in Grötlingbo and Fide parishes, Gotland, Sweden, c. AD 1 – 1100. Excavations and finds 1826–1971. – P. 203, fig. 10: 21 B, p. 210, fig. 10: 23 F.
- ²⁷ Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. – P. 180, pav. 76.
- ²⁸ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. – S. 415, rys. 198: e.
- ²⁹ Jovaiša E., Malonaitis A. Baltai ir antika // Istorija, XLIX. – Vilnius, 2001. – P. 53, il. 4, 8.
- ³⁰ Volkaitė-Kulikauskienė R. Senoves Lietuvių drabužiai ir jų papuošalai. – Vilnius, 1997. – P. 70–72, pav. 67; Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens. – S. 239, Abb. 183.
- ³¹ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – 55. lpp.
- ³² Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896. – S. 40, Taf. 16: 2.
- ³³ Jovaiša E., Malonaitis A. Baltai ir antika. – P. 53, il. 4, 8.
- ³⁴ Banyte-Rowell R. The transition of ideas and Northern Lithuania in the Roman period. – P. 17, fig. 3: 1, 2, 3, 5.
- ³⁵ Jovaiša E., Malonaitis A. Baltai ir antika. – P. 53, il. 3.
- ³⁶ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 236, Abb. 30: 10.
- ³⁷ Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens. – S. 239, Abb. 183 a.
- ³⁸ Banyte-Rowell R. The transition of ideas and Northern Lithuania in the Roman period. – 17., fig. 3: 4.

- ³⁹ Gaerte W. Urgeschichte Ostpreusens. – S. 239, Abb. 183 a.
- ⁴⁰ Butkus D., Sidrys R., Kanarskas J. Lazdininku (Kalnalaukio) kapinyno tyrinėjimai 1992 ir 1993 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais. – Vilnius, 1994. – P. 143, 144, pav. 13.
- ⁴¹ Banyte-Rowell R. The transition of ideas and Northern Lithuania in the Roman period. – P. 17, fig. 3: 4.
- ⁴² Lietuvių liaudies menas. – Vilnius, 1958. – Tab. 142, 154, 155, 156.
- ⁴³ F. Jākobsona arhīvs LNVM Arheologijas nodaļā.
- ⁴⁴ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 232–243.
- ⁴⁵ Lietuvių liaudies menas. – Tab. 156.
- ⁴⁶ Symniškyte A. Roman period metal half-moon shaped pendants with knobs in Eastern Baltic Region // Archaeologica Baltica, 5. – Vilnius, 2002. – P. 98–104.
- ⁴⁷ Stankus J. Unique pectoral ornament from Bandužiai, Lithuania // Archaeologica Baltica. – Vilnius, 1995. – P. 80–83.
- ⁴⁸ Stankus J. Bandužiai kapinynas // Lietuvos archeologija, 12. – Vilnius, 1995. – P. 55, pav. 50.
- ⁴⁹ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – Abb. 30: 4.
- ⁵⁰ Banyte-Rowell R. The transition of ideas and Northern Lithuania in the Roman period. – P. 17, fig. 3: 1.
- ⁵¹ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 236, Abb. 30: 5.
- ⁵² Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. – P. 180, pav. 76.
- ⁵³ Stankus J. Pailgočio kapinynas // Iš baltu kultūros istorijos. – Vilnius, 2000. – P. 155, pav. 10.
- ⁵⁴ Tischler O. Ostpreussische Altertümer aus der Zeit grossen Gräberfelder nach Christi Geburt. – Taf. IX, Fig. 1: 3.
- ⁵⁵ Stankus J. Unique pectoral ornament from Bandužiai, Lithuania. – P. 80–83.
- ⁵⁶ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 236, Abb. 30: 13.
- ⁵⁷ Turpat. – 236. lpp., 29. att.: 5.
- ⁵⁸ Turpat. – 30. att.: 10.
- ⁵⁹ Banyte-Rowell R. The transition of ideas and Northern Lithuania in the Roman period. – P. 17, fig. 3: 2.
- ⁶⁰ Tamulynas L. Strazdu, Ječiškiu kapinynas: nauji duomenys apie laidosena Nemuno žemupyje I tūkst. pr. Kr. ir romeniškajame laikotarpije // Archaeologia Lituana, 5. – Vilnius, 2004. – P. 23, pav. 10: 1.
- ⁶¹ Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. – 44.–47. lpp.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I–XIII a. radiniai. – Vilnius, 1978. – P. 70, žemėl. 41.
- ⁶⁴ Ģinters V. Senlatviešu simbolikas problēmas. – 203.–233. lpp.
- ⁶⁵ История Европы. Том первый: Древняя Европа. – Москва, 1988. – С. 637.
- ⁶⁶ Prof. H. Tumana mutvārdu konsultācija.
- ⁶⁷ Arrhenius B. Beliefs behind the use of polychrome jewellery in the Germanic area – Roman gold and the development of the early Germanic kingdoms. Symposium in Stockholm 14–16 November 1997 // Konferenser 51. – Stockholm, 2001. – P. 297–310.
- ⁶⁸ Bliujienė A. Lokaliu puošības stiliu itaka I tūkstantmečio vidurio baltu Genčių ornamentikai. – P. 99–111.
- ⁶⁹ Turpat. – 100. lpp.
- ⁷⁰ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – 84., 85. lpp., 80. att.
- ⁷¹ Ģinters V. Kāds vidējā dzelzs laikmeta latviešu ornaments. – 39.–42. lpp.
- ⁷² Urtāns V. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1968. – 8. laid. – 74. lpp.
- ⁷³ Рыбаков Б. А. Древние русы // Советская археология. – Москва, 1953. – С. 58, 59, рис. 9: 6, 3, 5, 7; 10: 8, 9.
- ⁷⁴ Bitner-Wroblewska A. From Samland to Rogaland. East–West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. – P. 84, fig. 17.
- ⁷⁵ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. – S. 484, 485.
- ⁷⁶ Urtāns V. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. – 74. lpp.
- ⁷⁷ Ciglis J. Some notes on the chronology of Latgalian and Selonian artefacts in the Middle Iron Age. – P. 53.
- ⁷⁸ Рыбаков Б. А. Древние русы. – С. 58, 59, рис. 9: 6, 3, 5, 7; 10: 8, 9.
- ⁷⁹ Salin B. Die Altgermanische Thierornamentik. Typologische studie über germanische Metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer studie über Irische Ornamentik. – Stockholm, 1904. – S. 199, Abb. 482, 483.
- ⁸⁰ Амброз А. К. Фибулы юга Европейской части СССР // Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Д 1–30. – Москва, 1966. – С. 96.
- ⁸¹ Археология Венгрии. Конец II тысячелетия до н. э. – I тысячелетие н. э. – Москва, 1986. – С. 304.
- ⁸² Kazakevičius V. Plinkaigalio kapinynas // Lietuvos archeologija, 10. – Vilnius, 1993. – P. 79, 80.
- ⁸³ Ciglis J. Some notes on the chronology of Latgalian and Selonian artefacts in the Middle Iron Age. – P. 53.
- ⁸⁴ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 430, 431.
- ⁸⁵ Lund Hansen U. Gold rings – symbols of sex and rank. Necklaces and bracelets in Scandinavia and Continental Europe from the Late Roman and Migration periods. Roman gold and the development of the early Germanic kingdoms. Symposium in Stockholm 14–16 november 1997 // Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 51. – Stockholm, 2000. – P. 158–163.
- ⁸⁶ Kazakevičius V. Visėtiškių pilkapinas // Lietuvos archeologija, 20. – Vilnius, 2000. – P. 70, 72, pav. 27, 96, 106, 113, 123.
- ⁸⁷ Rundkvist M., Barshalder I. A cemetery in Grötlingbo and Fide parishes, Gotland, Sweden, c. AD 1–1100. Excavations and finds 1826–1971. – P. 207, fig. 10: 28.
- ⁸⁸ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – S. 424, 425, Abb. 52.
- ⁸⁹ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – VI tab.: 17, 21, 23, 26, 27.
- ⁹⁰ Urtāns V. Kalniešu II kapulauks // Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. – Rīga, 1962. – VI tab.: 9, 10.
- ⁹¹ Šnore E. Kivtu kapulauks. – Rīga, 1987. – V tab.: 1–4.
- ⁹² Kazakevičius V. Visėtiškių pilkapinas. – P. 70, 72, pav. 27, 96, 106, 113, 123.
- ⁹³ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – 62. lpp.

Baiba Vaska

ORNAMENTATION AMONG THE SELONIANS AND THEIR NEIGHBOURS IN THE EARLY AND MIDDLE IRON AGE

SUMMARY

Although there have not been any studies specifically devoted to Selonian ornamentation in the Early and Middle Iron Age, various researchers have touched on this subject in research on other topics. In the Roman Iron Age, it is difficult to distinguish Selonian ornamentation from the ornamentation of the other Baltic tribes. Generally, the ornamentation consists of fine chasing and engraving, along with relief decoration that resembles very fine beading, a cord motif that can be regarded as imitating granulation, and filigree techniques. An engraved fine net motif is also encountered. A combination of two compositional features predominates on Selonian armbands. The first is the separation of the terminals from the rest of the bow, these having a different kind of decoration (transverse bands or a net motif). The second is the division of the bow of the armband into horizontal bands, which are in many cases filled with rows of circles with a central dot (*saulīte*) or simple circles. Both the ornamentation and the artefact forms are standardised to a degree that suggests the presence of major crafts centres and artisans working for the market.

Differing from other kinds of ornamentation in this period ornaments are made in openwork technique. This is thought to be work made to order, produced either in the craft centres of the Lithuanian coastal area or south-western Latvia, in the area thought inhabited by the people identified as proto-Couronians, or else by travelling craftsmen connected with these centres. In Latvia, these openwork ornaments are represented by the neck-ring with pendants from Saukas Razbuki, and by two forms of pectoral ornaments. A chain ornament with half-moon chain-holders and a triangular chain-divider comes from the cemetery of Saukas Razbuki, while an ornament of metal plates derives from the cemetery of Kalnazīverti in south-western Kurzeme. Although very similar ornaments are known in the cultures of the Lithuanian coastal region and the Lower Nemunas area, it is not a case of completely analogous pieces, since each example is in some way unique.

It is generally the chain-holders that are decorated using openwork technique. These are half-moon shaped, triangular or rectangular plates, described in the literature as spacers, narrow, elongated rectangular plates used instead of ordinary bars of chains, and possibly connected, in areas outside of the Baltic, with belt decoration, as well as round or lunula-shaped pendants that are connected more with the area of present-day Lithuania. Likewise connected with Lithuania and with the *tarand* (stone setting) graves of northern Vidzeme, are the disc brooches also made in this technique. On the other hand, the wheel pins are regarded as a characteristic Selonian artefact form, and have a relationship to solar cults. Solar symbols, which appear in the ornaments of the Baltic cultures,

particularly in the 3rd century AD, are possibly connected with the solar cults in the Roman Empire. It is possible that brooches with such symbols imported from Rome and its provinces brought about something of a renaissance of local solar cults. Apart from the wheel motif, also appearing on ornaments made in openwork techniques are such motifs as the rhombic net, the motif of scales, the motif of overlapping circles, the swastika, the whirlpool motif and zigzag. In certain cases, ornamental or figural compositions occur.

In the Selonian culture, the Middle Iron Age differs cardinaly from the Early Iron Age, and, in contrast to the Semigallians, we do not see any gradual transition, either in terms of artefact forms or ornamentation. The characteristic Selonian artefact forms and ornamentation occur in the 6th and 7th century, while from the 8th century shared Selonian-Latgallian artefact forms are found. A burial dated to the late 6th or 7th century at the barrow cemetery of Boķi had a late form of the bow fibulae with eagle heads, which are characteristic of the 5th century in the Middle Danube region. Several fibulae analogous to the Boķi example have been found in the Upper and Middle Dnieper region, and there are single examples from the Masurian region of East Prussia and Jegala Hillfort in Estonia.

The dominant armband form at this time is the armband with rounded club-shaped terminals, having three kinds of ornamentation: simple concentric grooves at the terminals, a net design, which is connected with the preceding period, and a design of plated, hatched rhombuses. The armbands themselves show a relationship to the Germanic armbands of the end of the Roman Age and the Migration Age, which originate in the Black Sea area. A second form of brooch that may be connected with the Selonians, but which appears already as a characteristic element of Latgallian culture as well, is the hollow armband with narrowed terminals. These are decorated on the bow with grooves, separated by narrow bands of decoration. These armbands may be regarded as belonging to the range of local forms and are thought to have developed from ribbon-like armbands of plane-convex cross-section, which were worn in the Baltic lands already during the Roman Age.

In the Early Iron Age, Selonian ornamentation and ornament forms were determined by impulses from the Roman Empire and its provinces, but in the Middle Iron Age these are connected with influences from the Germanic cultural circle. In both the Early and Middle Iron Age, these impulses, although sometimes delayed by several centuries, come from the Middle Danube region, which is connected with the Amber Route. From the 8th century onwards, we see ornamentation and ornament forms of local origin, which had developed on the basis of the material of the preceding periods.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* Neck-ring with conical terminals and disc pins, and the ornamentation on them. 1 – neck-ring from Sēlpils (after Moora 1929, Taf. XX : 1); 2 – disc pin, Barrow VIII, Boķi barrow cemetery, stray find (A 11777: 705); 3 – design on the dress-pins (after Šnore 1930, III tab 20–24).
- Fig. 2.* Ornamentation on Selonian armbands of the Roman Period. 1 – armband from Slate (after Moora 1929, Taf. XXII: 2); 2 – armband from Slate (after Moora 1929, Taf. XXII: 5); 3 – armband from Boķi, Barrow VIII, stray find (A 11777: 670); 4 – armband from Boķi, Barrow IV, stray find (A 11777 : 272); 5 – armband from Vecsauka (after Moora 1929, Taf. XXII : 6); 6 – armband from Vecsauka (after Moora 1929 Taf. XXIII: 1).
- Fig. 3.* Ornamentation on the chain-holders of the Saukas Razbuki neck-ring: 1 – the neck-ring (after LA, 52. att.); 2 – chain-holder with rhombic net design; 3 – chain-holder with overlapping circle design (second variant); 4 – chain-holder with overlapping circle design (first variant); 5 – chain-holder with scale motif; 6 – chain-holder with swastika or intersecting undulating line motif; 7 – rhombic net motif; 8 – overlapping circle motif; 9 – scale motif; 10 – swastika.
- Fig. 4.* The pectoral ornament from Saukas Razbuki and separately found chain-holders and chain-divider: 1 – the pectoral ornament (RLB 387); 2 – the chain-holder from the pectoral ornament with casting faults and degenerate swastika design (RLB 387); 3 – chain-divider from pectoral ornament (RLB 387); 4 – chain-holder with degenerate rhombic net or scale motif (RLB 389); 5 – chain-divider with scale motif (A 8544:1); 6 – chain-holder with overlapping rhombus motif (RLB 328).
- Fig. 5.* The Kalnazīverti pectoral ornament and its design: 1 – the pectoral ornament; 2 – a rectangular plate with overlapping circle design; 3 – a rectangular plate with an intersecting undulating line motif; 4 – triangular plate with a design composition consisting of ovals; 5 – triangular chain-holder with an overlapping circle design; 6 – triangular chain-holder with a figural design and rhombus motifs; 7 – triangular chain-holder with a rhombic net design; 8 – rectangular plate with overlapping circle design, 9 – with a semicircle design; 10 – with a rhombic net design; 11 – with a zigzag design.
- Fig. 6.* Wheel pins: 1 – wheel pin from Boķi, Barrow III, stray find (A 11777: 145); 2 – wheel pin with swastika, from Strazdu Ječiškiu cemetery in Lithuania (after Tamulinas 2004, Pav. 10: 1); 3 – wheel pin with a rhombus at centre (overlapping circle design) from Boķi, Burial 16; 4 – wheel pin with a rhombus at centre, from Pailgučiai cemetery in Lithuania (after Stankus 2000, Pav. 10: 2); 5 – designs on wheel pins (after Šnore 1930, II tab.: 16–19).
- Fig. 7.* The Boķi bow fibula and its antecedents: 1 – the Boķi fibula (A 11777: 95); 2 – a fibula from Gotland, with eagle heads (after Salin 1904, Abb. 483); 3 – a fibula with eagle heads from France (after Salin 1904, Abb. 468).
- Fig. 8.* The designs on Selonian Middle Iron Age armbands: 1 – armband with club-shaped terminals and concentric grooved lines (Boķi, Barrow III, Burial 23. A 11777: 94); 2 – armband with club-shaped terminals and a net design (Boķi, Barrow III, Burial 24. A 11777: 109); 3 – armband with club-shaped terminals and a net and plaited, hatched rhombus design (Boķi, Barrow III, Burial 19. A 11777: 79); 4 – armband with club-shaped armband and a coarse net design (Boķi, Barrow III, stray find. A 11777: 112); 5 – armband with club-shaped terminals and a hatched, plaited rhombus design (Boķi, Barrow VIII, Burial 23. A 11777: 450); 6 – thin armband with broadened terminals and a rhombus design (Boķi, Barrow VI-II, Burial 56. A 11777: 615); 7 – ribbon-like armband with grooving and faceted separating bands (after Moora 1938, Abb. 52); 8 – hollow armband with narrowed terminals (Boķi, Barrow VIII, Burial 46. A 11777: 480); 9 – ornamentation on the hollow armbands.

ANDREJS VASKS

DIGNĀJAS PILSKALNA APMETNE 1989. UN 1990. GADA IZRAKUMU GAISMĀ

Dignājas pilskalns plašāk kļuva pazīstams kopš 1939. gada, kad vienlaikus ar izrakumiem Jersikas pilskalnā arheoloģe E. Šnore veica izrakumus arī Dignājas pilskalnā un apmetnē pie pilskalna. Iegūtie materiāli liecināja, ka pirmie nocietinājumi pilskalnā celti jau vēlajā bronzas laikmetā, taču tas apdzīvots arī agrajā, vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā. Spēcīgāki nocietinājumi, t.s. trešā pils, uzberot līdz 1 m augstu valni ar divām paralēlām guļkoku sienām uz tā, pilskalnā celti 6. gadsimtā. Šie nocietinājumi vēlāk vairākkārt atjaunoti, līdz beidzot 13. gadsimtā pēc ugunsgrēka pils vairs nav atjaunota. Pilskalna apmetnē – pavisam septiņās vietās – tika veikti šaurāka apjoma izrakumi, kas liecināja par apdzīvotību vidējā dzelzs laikmetā.¹

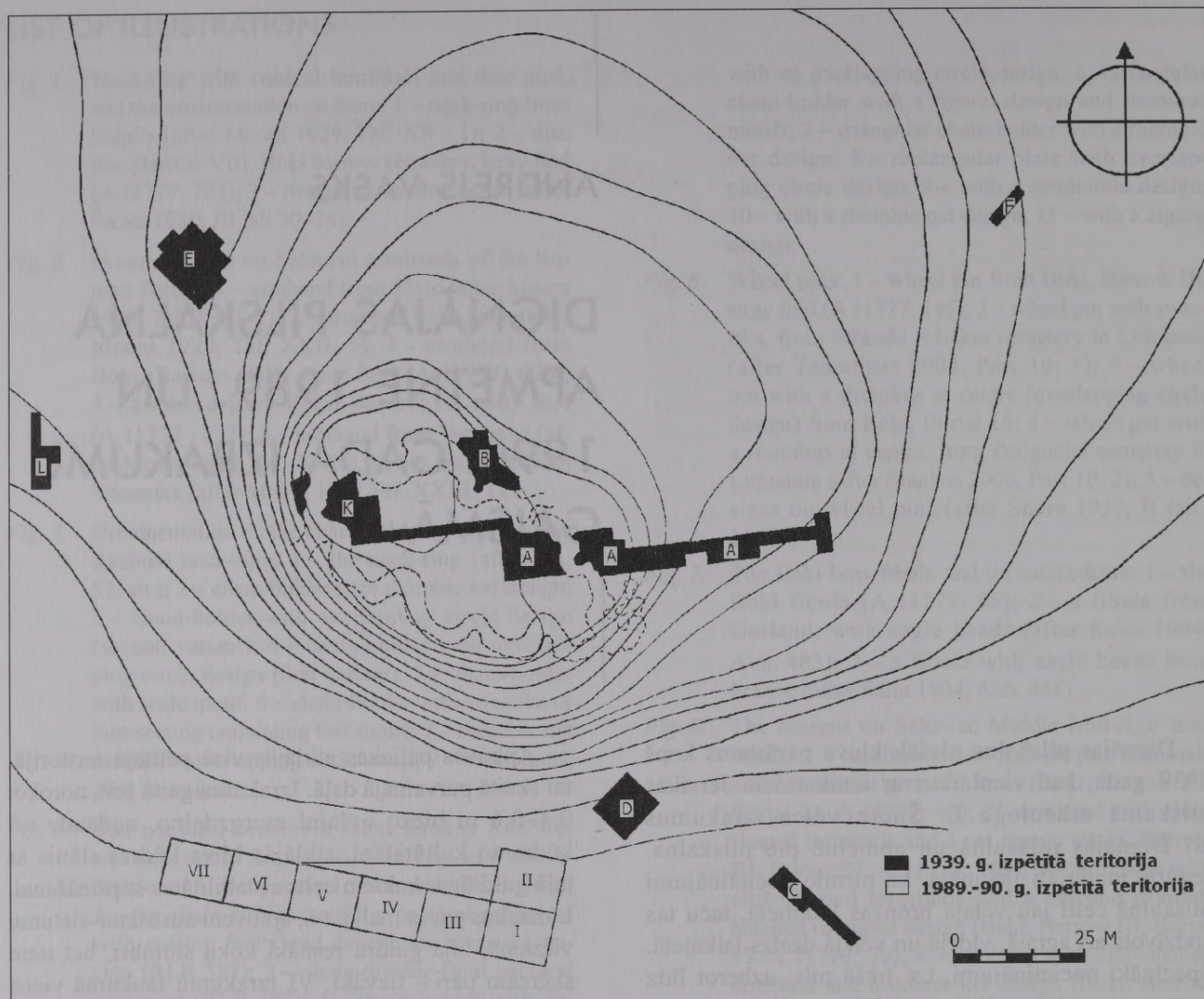
Sakarā ar meliorācijas laikā notikušajiem postījumiem apmetnē pilskalna dienvidu pakājē 1989. un 1990. gadā šeit tika veikti arheoloģiskie izrakumi, izpētot 898 m² lielu vienlaidus platību (1. att.). Izrakumi deva diezgan interesantus materiālus par arvien vēl maz pētītajām Augšzemes metālu laikmeta dzīvesvietām.²

Pētītajā teritorijā apmetnes reljefam bija raksturīgs neliels kritums virzienā no pilskalna pakājes uz dienvidiem. Pirms meliorācijas šeit bija mitra purvainā pļava. Kā liecināja izrakumi, mitra un purvainā šī vieta bijusi arī senatnē, jo zem melnā kultūrslāņa konstatēja līdz 0,7 m biezu kūdras slāni, kas pilskalna virzienā kļuva plānāks, līdz izzuda pavisam (2. att.: 7). Tādā kārtā pētītajā apmetnes daļā iezīmējās šī purva mala respektīvi krasta līnija, kas austrumu–rietumu virzienā šķērsoja visus rindā izvietotos izrakumu laukumus.

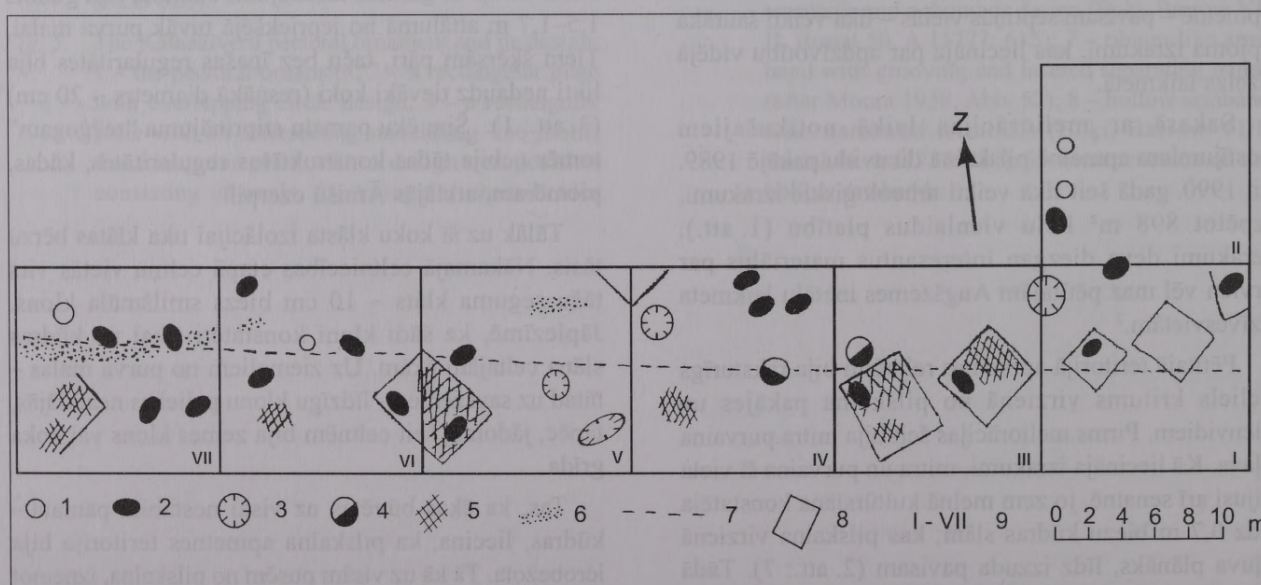
Apbūves paliekas atklājās visā pētītajā teritorijā, tai skaitā purvainajā daļā. Izrakumu gaitā šeit, norokot 0,4–0,6 m biezo ogļaini zvīrgzdaino, nedaudz arī kūdraino kultūrslāni, atklājās blīvs kūdras slānis ar tajā guldītiem kokiem celtnu stabilitātes stiprināšanai. Līdztekus purva malai, t.i., aptuveni austrumu–rietumu virzienā, bija guldīti resnāki koku stumbri, bet tiem šķērsām pāri – tievāki. VI izrakumu laukumā viens šāds austrumu–rietumu virzienā likts stubrs bija izsekojams 6 m garumā, tā diametrs tievākajā galā ~ 20 cm, resnākajā galā ~ 30 centimetru. Otrs, ap 20 cm resns un 4,5 m garumā izsekojams stubrs bija guldīts 1,5–1,7 m attālumā no iepriekšējā tuvāk purva malai. Tiem šķērsām pāri, taču bez īpašas regularitātes bija likti nedaudz tievāki koki (resnākā diametrs ~ 20 cm) (3. att.: 1). Šim ēku pamatu stiprinājuma “režģogam” tomēr nebija tādas konstruktīvas regularitātes, kādas, piemēram, atklājās Āraišu ezerpilī.

Tālāk uz šī koku klāsta izolācijai tika klātas bērzu tāsis. Nākamajā celtniecības etapā celtnu vietās virs tāšu seguma klāts ~ 10 cm biezs smilšmāla klons. Jāpiezīmē, ka šādi kloni konstatēti tikai uz kūdras slāņa celtajām ēkām. Uz ziemeļiem no purva malas – tāpat uz sauszemes – līdzīgu klonu paliekas neatklājās, tāpēc, jādomā, šeit celtnēm bija zemes klons vai koka grīda.

Tas, ka ēkas būvētas uz visai nestabila pamata – kūdras, liecina, ka pilskalna apmetnes teritorija bija ierobežota. Tā kā uz visām pusēm no pilskalna, izņemot uz dienvidu pusi, kur bija purvs, pletās pietiekami plaša “sauszeme”, šo būvēšanos purvā grūti izprast. Skaidrojums te varētu būt tāds, ka apmetnes teritorija

1. att. Dignājas pilskalna un apmetnes plāns ar izrakumu laukumiem

2. att. Celtniecības objektu palieku izvietojums Dignājas pilskalna apmetnē: 1 – pavards, 2 – krāsns, 3 – pamatzemē ierakta bedre, 4 – pamatzemē ierakta bedre ar smilšu pauguru blakus, 5 – smilšmāla klons, 6 – dzelzs rūdas slānis, 7 – senā purva robeža, 8 – celtnes vieta, 9 – izrakumu laukumu numuri

bijusi apjozta ar kādu aizsargžogu – nocietinājumu. Tāds gan dabā netika konstatēts. Tomēr te jāatsaucas uz Sabiles senpilsētas piemēru. Arī tur senpilsēta bija aizsargāta ar koka žogu un diviem aizsarggrāvjiem.³ Šādi ierobežotajā teritorijā, pieaugot iedzīvotāju skaitam un apbūves blīvumam, vienīgā iespēja bija izmantot purvaino platību pilskalna dienvidu pakājes tuvumā. Vēl to varētu skaidrot tā, ka visapkārt apmetnei pletās aramzeme, kuru nevēlējās samazināt uz apbūves rēķina.

Celtņu vietas pa lielākaļai daļai iezīmējās apmetnes izpētītās teritorijas kūdrainajā daļā, kur to aptuvenās kontūras norādīja smilšmāla klonu paliekas (2. att.: 5). Uz ziemeļiem no kūdrainās teritorijas divas celtņu vietas I izrakumu laukumā iezīmēja tumšāka kultūrslāņa kontūras, bet III un IV laukuma saskares vietā pie abu laukumu ziemeļu malas kādas celtnes stūri norādīja vienā – divās kārtās noklātu dolomīta akmeņu bruģis. Plānā taisnstūraino celtņu izmērus precīzāk varēja noteikt tikai pāris gadījumos – tās bija 3 x 3 m un 3 x 4 m lielas. Vēl dažos gadījumos varēja noteikt aptuvenos ēku izmērus – 4 x 5 m, 4,5 x 5,5 m, 4 x 6 m u. tml. Šādas 9–25 m² lielas dzīvojamās un saimniecības ēkas konstatētas arī citās dzelzs laikmeta dzīvesvietās – Jersikas,⁴ Sēlpils,⁵ Asotes⁶ un citos pilskalnās, bet vislabāk, protams, Āraišu ezerpilī.⁷ Par ēku konstruktīvajām īpatnībām – iespējamo koka grīdojumu, durvīm, jumta konstrukciju, lieveņiem vai piebūvēm nekādus norādījumus, atskaitot vienu, neieguva. Šis norādījums ir apmetnes kūdrainajā daļā izraktas bedres pildījumā kopā ar dažādām koku atlūzām atrastā būvdetaļā. Tā nāk no t.s. jūgstūra savienojama būvbaļķa (3. att.: 2) un norāda uz guļbūvju celtniecību. Šo būvpaņēmieni pirmoreiz Latvijas senajā celtniecībā identificēja Jānis Apals 8. gadsimta Ušuru un 9. gadsimta Āraišu ezerpilī.⁸ Tādas guļbūves zināmas arī Gotlandē, Polijas un Vācijas teritorijā.⁹ Dignājas atradums rāda, ka minētais būvpaņēmieni nav bijis svešs arī Daugavas vidējā dzelzs laikmeta dzīvesvietās.

Vērojams, ka izpētītajā apmetnes daļā celtnes bijušas orientētas apmēram 45° leņķī pret debespūsēm. Lai gan celtņu izvietojuma noskaidrošanai izpētītā teritorija nebija pietiekama un ņemot vērā arī ēku kontūru vājo saglabāšanos, šķiet tomēr, ka ēkas bija izvietotas slīpās rindās attiecībā pret pilskalna dienvidu pakāji.

Ēku apkurei lietotas akmeņu un māla krāsni. No fiksētajām 19 krāsniem ar konkrētām celtnēm varēja saistīt tikai kādas piecas vai sešas, un visos šajos gadījumos krāsnis atradušās tuvāk pie vienas no ēkas sienām vai arī stūrī (2. att.: 2). Krāsnis, kas būtu atradušās celtnes vidū, netika konstatētas. Tas gan nenozīmē, ka tādas nav bijušas. Līdzīgu situāciju atzīmē Elvīra Šnore Asotes pilskalnā, kur krāsnis parasti bija

telpas vienā malā vai stūrī, bet retāk – telpas vidū.¹⁰ Tomēr nav šaubu, ka arī pārējās Dignājas apmetnē fiksētās krāsni atradušās celtnēs, kuru kontūras nebija izsekojamas. Krāšņu skaits un izvietojums liecina par visai blīvu apmetnes apbūvi.

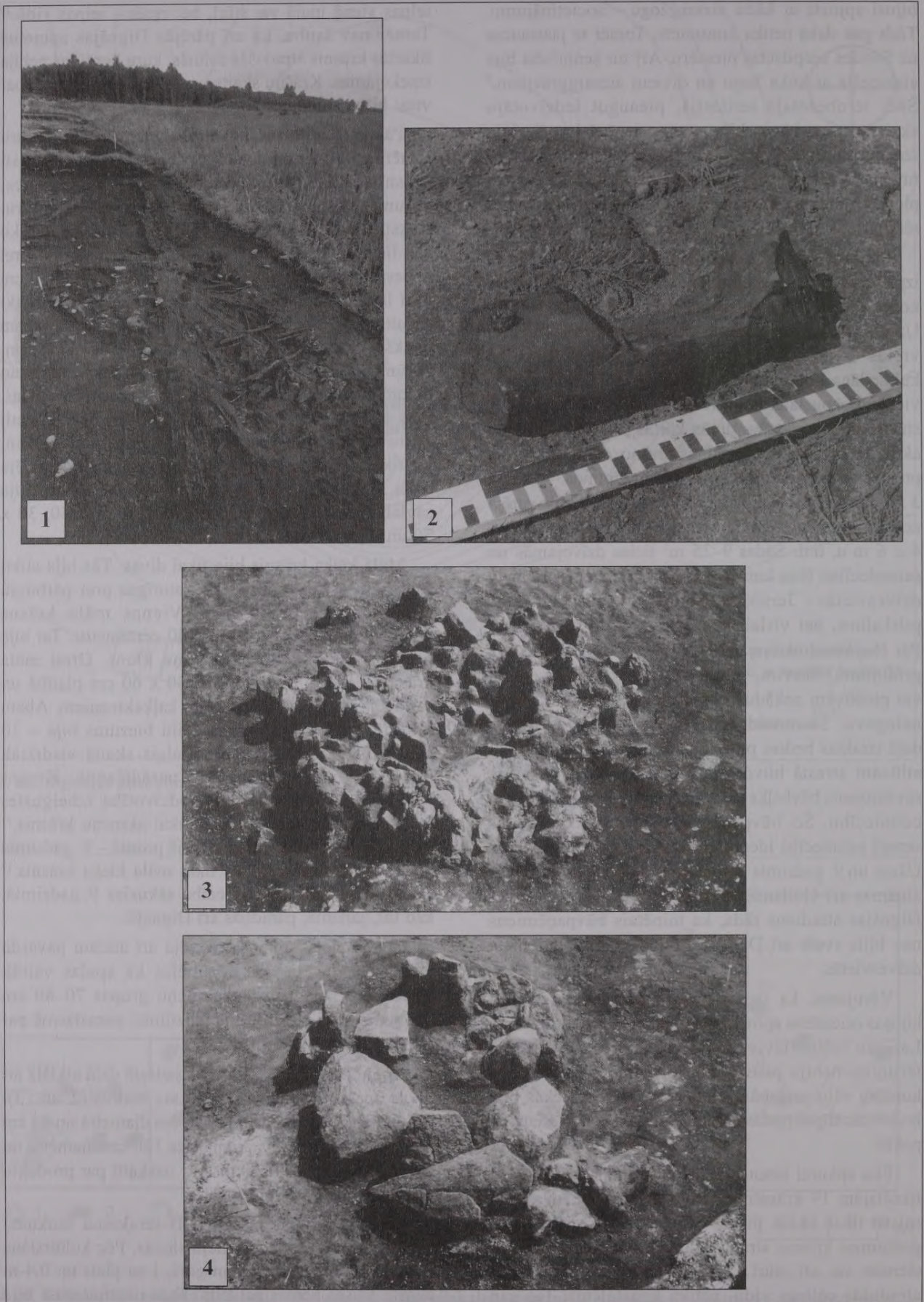
Pārsvarā apmetnē būvētas akmeņu krāsni, kuru izmērus ne vienmēr varēja precīzi noteikt. Parasti krāsniem, kuru pamatakmeņi bija saglabājušies, garums bija ap 1,5 m, bet platums ap 1 metru. Raksturīgi, ka vairumā gadījumu krāsni ar garāko asi, līdzīgi celtnēm, bija orientētas zināmā leņķī pret debespūsēm. Akmeņu krāsniem pamatā likti 20–30 cm lieli laukakmeņi, bet pārsegumam lietoti arī mazāki (3. att.: 3, 4). Trijām krāsniem akmeņu stiprinājumam apakšējā daļā izmantots sarkanais māls. Krāsniem, kurām bija saglabājies klons, parasti tas veidots no dolomīta plāksnēm. Divos gadījumos izmantotas lielas, līdz 10 cm biezas dolomīta plātnes, vienai krāsnij kurtuves klons bija salikts no kaļķakmens oļiem, un tikai vienā gadījumā akmeņu krāsnij konstatēja māla klonu. Tur, kur izdegušais kurtuves klons bija saglabājies labāk, tā izmēri – 70 x 80, 50 x 60, 30 x 70 un 35 x 50 centimetru.

Māla kleķa krāsnis bija tikai divas. Tās bija slikti saglabājušās, jo bija mazāk noturīgas pret pārbūvju izraisītajiem postījumiem. Vienas māla krāsnis aptuvenie izmēri bija 100 x 140 centimetru. Tai bija pelnains sīku šķeltu akmentiņu klons. Otrai māla krāsnij klons bija saglabājies 50 x 60 cm platībā un sastāvēja no laukakmeņiem un kaļķakmeņiem. Abām krāsniem sabrukušās velves mālu biežums bija ~ 10 centimetru. Māla krāšņu nelielais skaits visdrīzāk izskaidrojams ar to vēlāku parādīšanos. Ķentes pilskalnā un apmetnē, kur apdzīvotība izbeigusies 9. gadsimta sākumā, būvētas tikai akmeņu krāsni.¹¹ Savukārt Āraišu ezerpilī senākajā posmā – 9. gadsimta 30. gados celtnēs būvētas tikai māla kleķa krāsni.¹² Tātad māla krāšņu būvniecība sākusies 9. gadsimtā, kad tās, jādoma, parādījās arī Dignājā.

Četrās vietās apmetnē fiksēja arī atklātu pavardu vietas (2. att.: 1). Tās iezīmējās kā apaļas vairāk vai mazāk izdegušu laukakmeņu grupas 70–80 cm diametrā. Divi pavardi bija iedziļināti pamatzemē par 10 un 15 centimetriem.

Apmetnes pētītās teritorijas sausajā daļā atklāja arī divas apaļas, pamatzemē ieraktas bedres (2. att.: 3). Pirmā bedre I laukumā bija 190 cm diametrā un 45 cm dziļa, otrā bedre IV laukumā bija 120 cm diametrā un 20 cm dziļa. Abus objektus var uzskatīt par produktu glabātavām zem celtnes grīdas.

Īpatnējs objekts atklājās III izrakumu laukumā celtnes ārpusē pie tās ziemeļu sienas. Pēc kultūrslāņa norakšanas te atsedzās 2 m garš, 1 m plats un 0,4 m augsts gaišas zemes paugurs. Tam rietumu pusē bija 1,4 m gara un 0,7 m plata, gandrīz taisnstūra formas bedre ar stāvām malām. Tās dziļums pamatzemē bija

3. att. Daži celtniecības objekti: 1 – koku klājums celtnu pamatu stiprināšanai apmetnes purvainajā daļā, 2 – jūgkoka fragments, 3 – akmeņu krāsns paliekas V laukumā, 4 – tās pašas krāsns pamatakmeņi

0,4 metri. Atsevišķi tumšas zemes plankumi paugurā liek domāt, ka tas radies, izrokot minēto bedri. Līdzīgi objekti atklājās arī IV un V izrakumu laukumā (2. att.: 4). Tur pamatzemē bija izraktas 0,3 un 0,7 m dziļas un 0,8 x 1,6 un 1,0 x 1,8 m lielas bedres, bet tām blakus atradās izmesto gaišo zemju iegarens paugurs. Lielākajā bedrē atrada koku atlūzas, kā arī kāda koka celma paliekas. Svarīgi atzīmēt, ka augstākā kultūrslāņa līmenī virs šīs bedres atradās akmeņu krāsns un kādas celtnes smilšmāla klons (šī iemesla dēļ minētā bedre 2. attēlā nav parādīta).

V izrakumu laukumā atklāja vēl divas pamatzemē ieraktas bedres, taču bez smilšu paugura tām blakus. Viena bedre bija 0,6 m plata, 2 m gara un 0,25 m dziļa. Tās pildījumā atrada pat līdz 15 cm resnu apaļkoku gabalus (starp tiem arī iepriekš minēto jūgkoka galu ar izkaltu caurumu), kā arī mazāku koku atlūzas. Otrās bedres izmēri bija 1,4 x 1,4 m, bet dziļums 0,25 metri.

Rodas iespaids, ka minētās bedres, apmetnes teritorijai paplašinoties purva virzienā vai arī vēlāk pēc šīs teritorijas apbūves, aizpildītas ar "būvgružiem" – koku, tostarp arī nederīgu būvdetaļu atlūzām. Bedru nozīme ir grūti skaidrojama. Tā kā tās atklājās apmetnes purvainajā daļā vai arī tieši tai blakus, bedres nevar uzskatīt par saimniecības produktu glabātavām, jo tur pastāvīgi būtu ūdens. Iespējams, ka tās bijušas ūdens ņemšanas vietas vai arī kalpojušas kā savdabīgi kolektori liekā ūdens savākšanai apmetnes mitrajā daļā.

Dignājas apmetnē iegūtie materiāli dod zināmas norādes arī par saimniecību. Par iedzīvotāju ciešo saikni ar zemkopību liecina deviņi atrastie dzelzs sirpjī (1. tab.), kas pēc dzelzs nažiem (13) ir otra lielākā izrakumos atrastā dzelzs darbarīku kategorija. Graudu pārstrādei acīmredzot lietoti lodveida beržamakmeņi, respektīvi, vienrokas graudberži. To izmērs no 6 līdz 11 cm, tomēr visbiežāk tie bija 8–10 cm lieli. Abroku graudberži, kādi zināmi citās vidējā dzelzs laikmeta dzīvesvietās, Dignājā netika atrasti. Apmetnē V laukumā netālu vienu no otra atrada arī divus apakšējos graudberžus ar raksturīgo izslīpēto ieliekto virsmu. Prāvākais bija 50 cm garš un 30 cm plats, otrs – nedaudz mazāks.

Par lopkopību var spriest pēc atrastajiem 854 dzīvnieku kaulu fragmentiem. Biol. zin. kand. Valentīnas Daņiļčenko veiktā osteoloģiskā materiāla analīze liecināja, ka 81,3% no tiem bija mājlopu, bet 18,7% – meža dzīvnieku kauli. No mājlopu kauliem 39,2% bija liellopu, 24,2% cūku, 25,0% zirgu, bet 11,4% sīklopu (aitu un kazu) kauli. Salīdzinot šo dzīvnieku kaulu attiecības apmetnē un pilskalnā (2. tab.), redzamas zināmas atšķirības gaļas patēriņā. Pilskalnā ievērojami – gandrīz divas reizes vairāk nekā apmetnē uzturā lietota cūkgaļa, bet gandrīz

tikpat reizes mazāk liellopu gaļa. Pilskalnā, kas savu uzplaukumu piedzīvoja vēlajā dzelzs laikmetā, cūku kaulu īpatsvars ir vēl lielāks. Tā Daugavas pretējā krastā iepretim Dignājai esošajā Jersikas pilskalnā no visiem mājdzīvnieku kauliem 54,3% bija cūku kauli,¹³ bet Asotes pilskalnā tādi bija pat 69,5%.¹⁴ Liellopu kaulu īpatsvars abos minētajos pilskalnā attiecīgi bija 27,3% un 14,1%. Cūku kaulus, respektīvi, cūkgaļas plašāku lietošanu mēdz saistīt ar dzīrēm, kuras rīkoja vadoņi savas autoritātes nostiprināšanai.¹⁵ Dignājas, tāpat Jersikas, Asotes un vairākus citus pilskalnus tādā gadījumā var uzskatīt par šādu vadoņu rezidencēm.

Vidējā dzelzs laikmetā vēl samērā plaši uzturā lietota zirga gaļa. Vairāk to patērējuši Dignājas apmetnes iemītnieki (25,0%), mazāk – pilskalnā dzīvojošie (11,9%). Līdzīgi tas bijis arī Ķentes pilskalnā un apmetnē – pilskalnā no visiem mājlopu kauliem zirga kaulu bija 11,1%, bet apmetnē – 30,2%. Tas var liecināt par zirga gaļas zemāku prestižu uzturā. Jāpiezīmē, ka zirga gaļas lietošana uzturā vidējā dzelzs laikmetā, spriežot pēc kaulu īpatsvara, daudz neatšķiras no agro metālu periodā konstatētās.¹⁶ Situācija mainījās vēlajā dzelzs laikmetā, kad, piemēram, Jersikas pilskalnā zirgu kaulu vairs bija tikai 3,7%, bet Asotē 5,4%. To var skaidrot ar zirgu plašāku izmantošanu zemes darbos un transportā, kā arī kara lietās.

Sava nozīme gaļas pārtikas bilancē bija arī meža zvēriem. Visvairāk medīti aļņi to lielās gaļas masas dēļ. Tādi tipiski kažokzvēri kā caunas un ūdri medīti maz, vienīgi bebrī medīti vairāk. Acīmredzot vidējā dzelzs laikmetā pieprasījums pēc vērtīgajām ādiņām nebija tik liels, kāds tas kļuva vēlajā dzelzs laikmetā, aktivizējoties starptautiskajai tirdzniecībai. Tiesa, vērtējot kažokzvēru (izņemot bebra) kaulus kopējā nomedīto dzīvnieku kaulu masā, jāņem vērā tas apstāklis, ka uzturā nelietoto medījumu varēja atstāt medīšanas vietā, līdz patņemot tikai ādu.¹⁷

Salīdzinot Dignājas pilskalnā un apmetnē konstatētos meža dzīvnieku kaulus, vērojams, ka apmetnē nedaudz vairāk atrasti gaļas dzīvnieku (aļņu, meža cūku) kauli, savukārt pilskalnā mazliet vairāk ir kažokzvēru (caunu, bebru) kaulu (3. tab.). Lai gan, ņemot vērā relatīvi nelielo analizēto mājlopu un it īpaši meža zvēru kaulu skaitu, var runāt vienīgi par tendenci, tomēr šķiet, ka tā atspoguļo pilskalna iemītnieku nedaudz atšķirīgu, augstāku sociālo stāvokli.

Apmetnē iegūtie materiāli norāda arī uz amatnieciskām aktivitātēm. Par melno metalurģiju, respektīvi, dzelzs iegūvi liecina pētītajā teritorijā savāktie 380 dzelzs ieguves sārņu gabali. Tas tomēr ir salīdzinoši neliels daudzums, lai uzskatītu, ka dzelzs ieguve no purva rūdas būtu notikusi pētītajā apmetnes teritorijā. Šai ziņā pavisam citāda aina atklājās 1939. gadā pētītajā E laukumā apmetnes ziemeļrietumu daļā. E. Šnore raksta, ka šeit atklājusies kalēja smēdes

Dignājas pilskalna apmetnē atrastās senlietas (1989.–1990. g.)

Senlietas	Izrakumu laukumi							Kopā
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
Cirvja zobi		1					1	2
Sirpji		1	1	1		4	2	9
Naži		2			2	3	6	13
Slīmests		1						1
Īleni		1	1		1	3	2	8
Lūškas					1			1
Māla skriemeļi	2	4	5	10	22	11	17	71
Akmens skriemeļi						1	1	2
Kaula skriemelis							1	1
Beržamakmeņi	2	2	3	4	3	2	4	20
Slīpējamie akmeņi	2	3	2		4	5	1	17
Galodas	2	3	3	5	2	5		20
Šķīļamakmeņi					2		3	5
Krama atšķīlas						2	6	8
Tīģeļu fragmenti	9		1	5	9	59	25	108
Bronzas aproces		1			1			2
Bronzas pakavsaktas					1	1		2
Bronzas siksnu sadalītājs						1		1
Dzelzs kruķadatas		1	1			1		3
Bronzas kruķadatas	1						1	2
Dzelzs spieķadatas							2	2
Spirālgredzeni		1			1			2
Zvārgulis							1	1
Trapeceveida piekariņš							1	1
Bronzas apkalumi					1	1	2	4
Bronzas spirālītes						1	2	3
Stikla krelles	1					2	2	5
Māla krelles	1						2	3
Kaula ķemmes fragm.						1		1
Ilkņu piekariņi			1	1	1	1	1	5
Kaula, raga īleni				1		3	2	6
Raga rokturi		1	1	1				3
Māla karotītes		1			1		1	3
Dz. priekšm. fragm.*	6	2	1	1	1	5	9	25
Br. priekšm. fragm.*					1	2	1	4
Kopā	26	25	20	29	54	114	96	364

* Neskaidras nozīmes dzelzs un bronzas priekšmetu (stieniņu, plāksnīšu u. tml.) fragmenti

Dignājas pilskalna* un apmetnes** mājlopu kaulu skaitliskās un procentuālās attiecības

Dzīvnieki	Pilskalns		Apmetne	
	Kaulu skaits	%	Kaulu skaits	%
Liellopi	197	26,2	334	39,2
Cūka	325	43,2	207	24,2
Sīklopi	140	18,7	99	11,6
Zirgs	89	11,9	214	25,0
Kopā	751	100	854	100

Dignājas pilskalna* un apmetnes** meža dzīvnieku kaulu skaitliskās un procentuālās attiecības

Dzīvnieki	Pilskalns		Apmetne	
	Kaulu skaits	%	Kaulu skaits	%
Taurs	14	4,7	-	-
Alnis	162	55,0	121	61,8
Briedis	6	2,0	-	-
Stirma	8	2,7	2	1,1
Mežacūka	7	2,4	18	9,1
Lācis	3	1,0	6	3,2
Āpsis	3	1,0	-	-
Cauna	21	7,1	-	-
Bebrs	68	23,1	38	19,4
Ūdrs	-	-	6	3,2
Zaķis	3	1,0	5	2,2
Kopā	295	100	196	100

* Dati pēc: Цалкин В.И. Фауна из раскопок средневековых городищ на территории Латвии // Шноре Э. Д. Асотское городище. – Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, II. – Рига, 1961. – С. 221; Приложение I.

** Kolekciju analizēja un dzīvnieku sugas noteica biol. zin. kand. V. Daņiļčenko (Maskava).

vieta, kur no purva rūdas iegūta dzelzs. Par to liecināja ap 1 m³ lielais dzelzs sārņu daudzums līdz 30 cm biežā slānī. Šķiet, ka E laukumā bija arī dzelzs ieguves māla krāšņu paliekas.¹⁸ Kā redzams, arī Dignājas apmetnē, tāpat kā Sēlpils Spietīņos, dzelzs ieguve bija koncentrēta noteiktā teritorijā apmetnes perifērijā. Vispār Daugavas kreisā krasta apvidi ir bagāti ar purva rūdām. Par to pārliecinājāties arī Dignājas apmetnē, kur joslā gar senā purva malu pamatzemē bija liela dzelzs rūdas koncentrācija, ko pat ar dzelzs lāpstu bija grūti pārvarēt.

Mūsu pētītajā apmetnes daļā celtnē V laukumā krāsns tuvumā atrada kalēja lūškas. Tās gan, visticamāk, lietojis rotkalis tīģeļu satveršanai. Uz krāsaino metālu apstrādi norādīja lielais tīģeļu fragmentu skaits. No visiem 364 atradumiem (neskaitot keramiku) tīģeļu lauskas veidoja 29,7%. Spriežot pēc māla tīģeļu lauskām, tiem, tāpat kā vairumam šī laika dzīvesvietās atrastajiem, bijusi cilindriska vai bumbiervēda forma ar apaļu vai nosmailinātu dibenu (4. att.: 12). Dažiem tīģeļiem augšmala bijusi nedaudz saspiesta trijstūrī, tuvā formā ērtākai metāla izliešanai veidnē. Ne māla,

ne akmens lejamveidnes neatrada, tāpēc jāpieņem, ka priekšmetu atliešanai izmantoja veidzemi.

Tīģeļu fragmentu atradumu vietu planigrāfija rāda, ka to lielākā daļa konstatēta VI un VII izrakumu laukumā (1. tab.). Tas liecina, ka nodarbošanās ar specializētām amatniecības jomām, kāda neapšaubāmi bija metālapstrāde, tai skaitā ar krāsaino metālu apstrādi saistītā rotu izgatavošana, koncentrējās noteiktās apmetnes vietās. Māla tīģeļu fragmenti, pavisam 33, tika atrasti arī Dignājas pilskalnā. To lielākā daļa – 23 fragmenti – atrasta A tranšējā – malā un B tranšējā. Tātad arī pilskalnā krāsaino metālu apstrāde bija koncentrēta noteiktā rajonā. Tā kā izpētītā platība minētajās pilskalna tranšējās un apmetnes VI un VII laukumā ir aptuveni līdzīga, jāsecina, ka apmetnē ar metālapstrādi nodarbojās vairāk un plašākā apjomā. Diemžēl mūsu rīcībā nav materiālu, respektīvi, rotu pusfabrikātu, kas ļautu spriest, kāda sortimenta un kādas kvalitātes rotas izgatavoja pilskalnā un apmetnē strādājušie amatnieki.

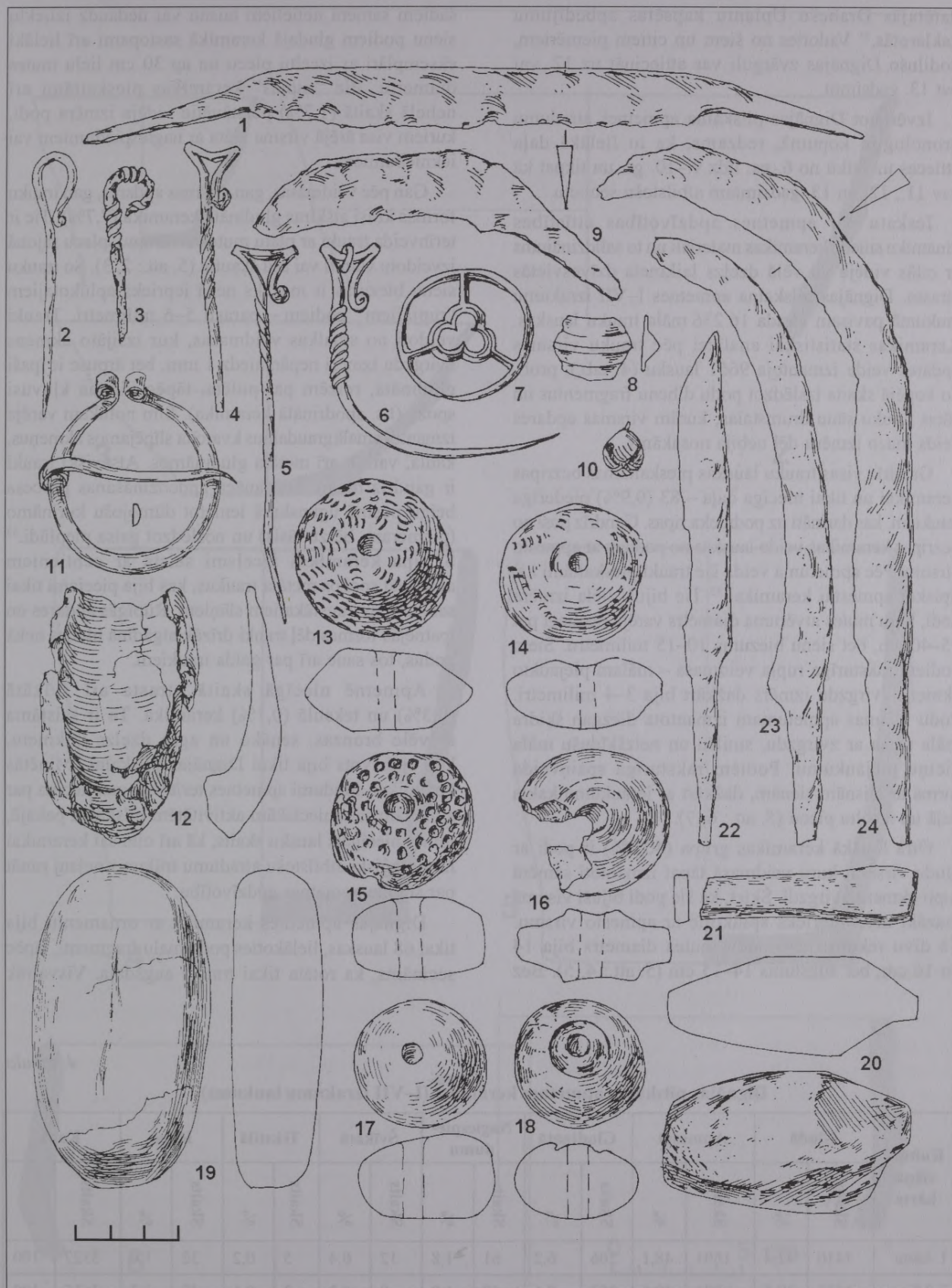
Otra lielākā atradumu grupa bija vērējamo vārpstu māla (tikai divi akmens un viens kaula) skriemeļi, kas veidoja 20,3% no visiem atradumiem. Māla skriemeļi pārstāv visas raksturīgās bikonisko skriemeļu formas. Starp tiem ir skriemeļi ar noapaļotu vidusšķautni, ar ierāvumu (4. att.: 16), noplacināti, kā arī skriemeļi ar iedziļinājumu ap caurumu (4. att.: 16, 18). To virsma ir gan gluda, gan ar bedrīšu un spirālīšu nospiedumu rotājumu (4. att.: 13–15). Dažu māla skriemeļu forma atgādina nedaudz saspiestu lodi (4. att.: 17). No akmens skriemeļiem viens bija izgatavots no plienakmens, bet otrs cilindriskas formas skriemelis bija no smilšakmens. Šie atradumi ir ļoti raksturīgi arī citām latgaļu un sēļu vidējā un vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietām un norāda uz izvērstu tekstiliju izgatavošanu. Lai gan ne tik izteikti kā tīģeļi, arī vērējamo vārpstu skriemeļu lielākā daļa atrasta pētītās teritorijas rietumu daļā, īpaši V un VII izrakumu laukumā. Acīmredzot bija atsevišķas celtnes, kur vērējšana notika īpaši intensīvi.

Ar celtniecību saistāms mūsu dzelzs laikmetam retas formas slīmests ar taisnu asmeni un rokturu iedzītniem abos galos (4. att.: 1). Tāpat ar celtniecības darbiem var saistīt divu šaurasmens cirvju izliektos tērauda zobu fragmentus, kas, jādomā, nolūzuši darba procesā. Dzelzs darbarīku vidū ir arī 13 naži (4. att.: 22). Dzelzs rīku asināšanai izmantoti smalkgraudainas struktūras slīpējamie akmeņi, kurus raksturo lietošanas gaitā radušās ļoti gludas, reizēm ieliektas virsmas. Dažkārt šajos akmeņos izveidojušās rievas no īlenu vai adatu asināšanas. Starp slīpējamajiem akmeņiem izceļas vairāki nelieli, vienā rokā satverami neregulāras formas skaldņoti akmeņi (4. att.: 20). Iespējams, tie izmantoti koka izstrādājumu apdarei. Darbarīku asināšanai lietotas arī iegarenas, griezumā četrstūrainas smalkgraudaina akmens galodas (4. att.: 21).

Dignājas apmetnes hronoloģiju palīdz noskaidrot virkne tur atrasto senlietu, pirmkārt, protams, rotas. Pie senākajiem atradumiem pieskaitāmas trīs kruķadatas. Tās izgatavotas no dzelzs. Divām no tām adatas posms leļpus galvas ir tordēts (4. att.: 4, 5). Pašas agrākās dzelzs kruķadatas atrastas Kivtu apmetnē, kuras apdzīvotība izbeidzās 6. gadsimtā.¹⁹ Tādas konstatētas arī apbedījumos Nautrēnu Smiltainē un Ābeļu Boķos un tiek datētas ar 6.–7. gadsimtu.²⁰ Dignājas apmetnē atrastas arī divas bronzas kruķadatas, no kurām vienai adatas kāts aptīts ar bronzas stiepli, bet kruķa galvas izliekumā iekārtais bronzas gredzentiņš norāda uz važiņas lietojumu (4. att.: 6). Kruķadatas ar bronzas stieples aptinumu ir nedaudz vēlākas un attiecas uz 7.–8. gadsimtu.²¹ Dzelzs spieķadata ar bronzas stieples aptinumu, spriežot pēc atradumiem Kristapiņu²² un Kivtu²³ kapulaukā, pieskaitāma 9. un 10., varbūt vēl 11. gadsimta rotām (4. att.: 3), bet vienkārša dzelzs spieķadata ar ovālu galvas loku varētu būt agrāka (4. att.: 2).

Bronzas siksnu sadalītājs ar āboliņa lapas motīvu centrā, šķiet, pagaidām ir vienīgais šāds atradums Latvijā (4. att.: 7). Tāds ir atrasts Kieļaru (*Kielary*) kapulaukā Olštinas rajonā Ziemeļaustrumpolijā, kur to datē ar 6.–7. gadsimtu.²⁴ Līdzīgs siksnu sadalītājs, tikai papildināts ar trim četrstūrainiem cilpveida izvīzījumiem loka ārpusē, ir Martinovkas ciemā atrastajā 6. gs. depoziņā (Kaņevas raj. Kijevas apgabals).²⁵ Pēc šīm analogijām arī Dignājas atradumu var datēt ar 6.–7. gadsimtu. Pie apmetnes senākajiem atradumiem pieder arī pieci stūros noapaļotas formas kvarcīta šķīlamakmeņi (4. att.: 19). Taisnstūrīgu tuvas formas šķīlamakmeņi sastopami jau agrajā dzelzs laikmetā. Piemēram, Kurmaiču kapulaukā Rietumlietuvā tāds konstatēts ar 3. gs. datētā apbedījumā.²⁶ Apmetnē atrastie šķīlamakmeņi īpaši raksturīgi 5.–6. gs., taču, iespējams, lietoti vēl 7. gadsimtā.²⁷ Apmetnē atrasts arī manšetveida aproces fragments (4. att.: 8). Aprocei ir masīva vidusšķautne, tās platums – 2 cm, un to, līdzīgi kruķadātām ar bronzas stieples aptinumu, var attiecināt uz 7.–8. gadsimtu. Atrastie dzelzs sirpji pārstāv vidējam dzelzs laikmetam raksturīgās formas. Tiem kāta iedzītnis vienmērīgi pāriet vairāk vai mazāk izliektā asmenī (4. att.: 9, 23, 24).

Divas bronzas pakavsaktas ar atrotītiem galiem – viena maza (Ø 3,3 cm), ar apaļu loka šķērsriezumu, otra lielāka (Ø 5,3 cm), ar ovālu loka šķērsriezumu (4. att.: 11), spriežot pēc līdzīgiem atradumiem Kivtu,²⁸ Kristapiņu²⁹ un dažos citos kapulaukos, pieskaitāmas 9. un 10. gs. rotām. No apmetnē atrastajām rotām viena no visvēlāk datējamām ir bronzas bumbierveida zvārgulītis ar krustveida šķēlumu, nodilušu rievojumu apakšdaļā un noapaļotas cilpiņas paliekām (4. att.: 10). Līdzīgi zvārgulīši atrasti Oliņkalnā, kur tos attiecina uz 11.–12. gs.,³⁰ taču tādi sastapti arī ar 13.–14. gs.

4. att. Raksturīgākās senlietas: 1 – slīmešts, 2, 3 – spieķadatas, 4–6 – kruķadatas, 7 – siksnu sadalītājs, 8 – maņšeta procesa fragments, 9, 23, 24 – sirpjī, 10 – zvārgulītis, 11 – pakavsakta, 12 – tūģeļa fragments, 13–18 – vārpstu skrīemeļi, 19 – šķīļamakmens, 20 – slīpējamais akmens, 21 – galodiņa, 22 – nazis.

1–5, 9, 22–24 – dzelzs, 6–8, 10, 11 – bronza, 12–18 – māls, 19–21 – akmens

datētajās Drabešu Uplantu kapsētas apbedījumu kaklarotās.³¹ Vadoties no šiem un citiem piemēriem, nodilušo Dignājas zvārguli var attiecināt uz 12. vai pat 13. gadsimtu.

Izvērtējot Dignājas pilskalna apmetnes atradumu hronoloģiju kopumā, redzams, ka to lielākā daļa attiecas uz laiku no 6. gs. līdz 9.–10. gs. un tikpat kā nav 11., 12. un 13. gadsimtam atbilstošu senlietu.

Ieskatu par apmetnes apdzīvotības attīstības dinamiku sniedz keramikas materiāli un to salīdzinājums ar citās vidējā un vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietās atrasto. Dignājas pilskalna apmetnes I–VII izrakumu laukumā pavisam atrada 16 236 māla trauku lauskas. Keramikas statistiskai analīzei pēc trauku virsmas apdares veida izmantoja 9661 lausku (4. tab.), proti, no kopējā skaita izslēdzot podu dibenu fragmentus un sīkas trauku sānu drumstalas, kurām virsmas apdares veids mazo izmēru dēļ nebija nosakāms.

Gandrīz visas trauku lauskas pieskaitāmas bezripas keramikai un tikai niecīga daļa – 83 (0,9%) piederīga traukiem, kas darināti uz podnieka ripas. Gandrīz pusi no bezripas keramikas veido lauskas no podiem ar apmesto virsmu. Pēc apmetuma veida šie trauki pieskaitāmi t.s. tipiskai apmestai keramikai.³² Tie bijuši liela izmēra podi, kuru mutes atvērums diametrs varēja sasniegt pat 35–40 cm, bet sienu biezums 10–15 milimetri. Šiem podiem raksturīga rupja veidmasa – mālam piejaukto akmens zvīrgzdu izmērs dažkārt bija 3–4 milimetri. Podu virsmas apmetumam izmantota diezgan šķidra māla masa ar zvīrgzdu, smilšu un neizšķīdušu māla piciņu piejaukumu. Podiem raksturīga spainveida forma ar taisnām sienām, dažkārt ar ierakumu kakla daļā un izceltu plecu (5. att.: 6, 7).

Otra lielākā keramikas grupa (40,3%) ir podi ar gludu virsmu, kuru veidmasā tāpat izmantoti samērā rupji akmens zvīrgzdi. Šķiet, ka šie podi bijuši visumā mazāki nekā iepriekš aplūkotie ar apmesto virsmu. Tā divu rekonstruēto podu mutes diametrs bija 14 un 16 cm, bet augstums 14–15 cm (5. att.: 4, 5). Bez

šādiem samērā nelieliem taisnu vai nedaudz izliektu sienu podiem gludajā keramikā sastopami arī lielāki eksemplāri ar izceltu plecu un ap 30 cm lielu mutes diametru. Pie "rupjās" keramikas pieskaitāmi arī nelielā skaitā (1,7%) pārstāvētie vidēja izmēra podi, kuriem visa ārējā virsma klāta ar nagiespiedumiem vai iekniebumiem.

Gan pēc veidmasas, gan virsmas apdares, gan trauku formas krasi atšķiras gludinātā keramika (7,7%). Tie ir terīnveida trauki ar platu mutes atvērumu, plecu rajonā izveidotu valnīti vai asu šķautni (5. att.: 2, 3). Šo trauku sienu biezums ir mazāks nekā iepriekš aplūkotajiem "rupjajiem" podiem – parasti 5–6 milimetri. Trauki veidoti no smalkas veidmasas, kur izsijāto akmens zvīrgzdu izmēri nepārsniedz 1 mm, bet ārpuse ir īpaši gludināta, reizēm pat pulēta, tāpēc virsma kļuvusi spoža (t.s. spodrinātā keramika). Šim nolūkam varēja izmantot smalkgraudainus kvarcīta slīpējamus akmeņus, kaula, varbūt arī metāla gludināmos. Atsevišķi trauki ir gandrīz melni, ko panāca apdedzināšanas procesa beigu posmā ugunskurā iemetot dūmojošu kurināmo (piemēram, bērzu tāsī) un noslēdzot gaisa pieplūdi.³³ Šī tipa keramikas izcelsmi saista ar centieniem atdarināt spožos metāla traukus, kas bija pieejami tikai sabiedrības augstākajiem slāņiem. Rūpīgās apdares un īpatnējās formas dēļ trauki drīzāk atgādina bļodas nekā podus, tos sauc arī par galda traukiem.

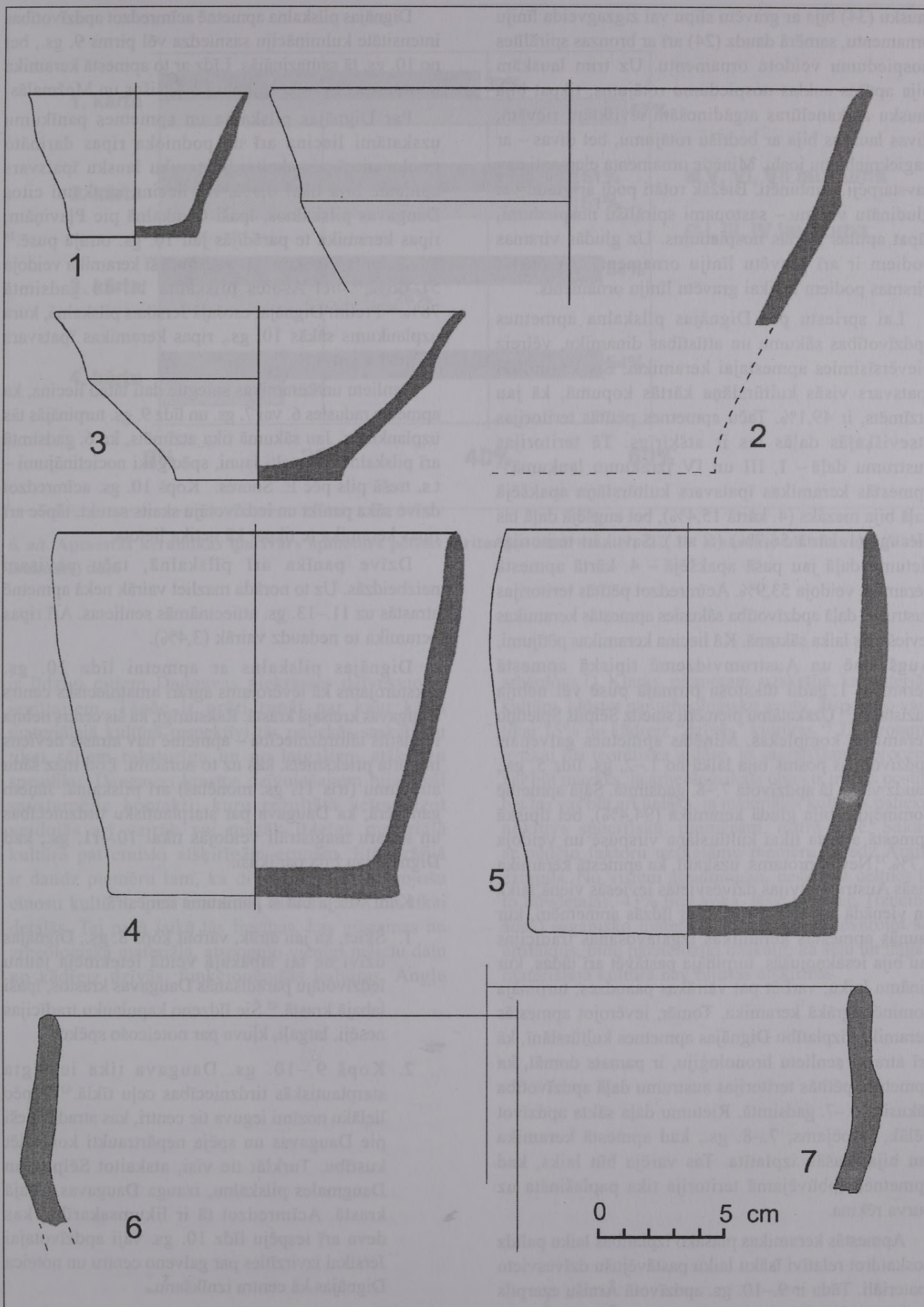
Apmetnē niecīgā skaitā atrasta arī švīkātā (0,3%) un tekstilā (0,1%) keramika. Tā ir saistāma ar vēlo bronzas, senāko un agro dzelzs laikmetu, kad apdzīvots bija tikai Dignājas pilskalns. Minētās keramikas atradumi apmetnes teritorijā gan liecina par zināmām saimnieciskām aktivitātēm pilskalna pakājē, tomēr niecīgais lausku skaits, kā arī citu šai keramikai hronoloģiski atbilstošu atradumu trūkums neļauj runāt par stabilu apmetnes apdzīvotību.

Dignājas apmetnes keramikā ar ornamentu bija tikai 68 lauskas, lielākoties podu malu fragmenti, tāpēc secināms, ka rotāta tikai trauka augšdaļa. Visvairāk

4. tabula

Dignājas pilskalna apmetnes keramika (I–VII izrakumu laukums)

Kultur-slāņa kārta	Gludā		Apmestā		Gludinātā		Nagiespiedumu		Švīkātā		Tekstilā		Ripas		Kopā	
	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%	Skaits	%
1. kārta	1410	42,4	1601	48,1	206	6,2	61	1,8	12	0,4	5	0,2	32	1,0	3327	100
2. kārta	1433	39,6	1801	49,8	255	7,1	67	1,9	8	0,2	3	0,1	48	1,3	3615	100
3. kārta	764	39,4	947	48,8	192	9,9	29	1,5	3	0,2	2	0,1	3	0,2	1940	100
4. kārta	283	36,3	390	50,1	91	11,7	8	1,0	4	0,5	3	0,4	-	-	779	100
Kopā	3890	40,3	4739	49,1	744	7,7	165	1,7	27	0,3	13	0,1	83	0,9	9661	100

5. att. Apmetnē atrasto māla trauku rekonstrukcijas: 1, 4, 5 – trauki ar gludu virsmu, 2, 3 – trauki ar gludinātu (spodrinātu) virsmu, 6, 7 – trauki ar apmestu virsmu

lausku (34) bija ar gravētu slīpu vai zigzagveida līniju ornamentu, samērā daudz (24) arī ar bronzas spirālītes nospiedumu veidotu ornamentu. Uz trim lauskām bija aptītas auklas nospiedumu rotājums, tikpat bija lausku ar kanelūras atgādināšām ievilkām rievām, divas lauskas bija ar bedrīšu rotājumu, bet divas – ar nagiekniebumu joslu. Minētie ornamenta elementi nav savstarpēji kombinēti. Biežāk rotāti podi ar gludu vai gludinātu virsmu – sastopami spirālīšu nospiedumi, tāpat aptītas auklas nospiedums. Uz gludās virsmas podiem ir arī gravētu līniju ornamenti. Apmetās virsmas podiem ir tikai gravētu līniju ornamenti.

Lai spriestu par Dignājas pilskalna apmetnes apdzīvotības sākumu un attīstības dinamiku, vēlreiz pievērsīsimies apmetējai keramikai. Šīs keramikas īpatsvars visās kultūrslāņa kārtās kopumā, kā jau atzīmēts, ir 49,1%. Taču apmetnes pētītās teritorijas atsevišķajās daļās tas ir atšķirīgs. Tā teritorijas austrumu daļā – I, III un IV izrakumu laukumā – apmetās keramikas īpatsvars kultūrslāņa apakšējā daļā bija mazāks (4. kārtā 15,4%), bet augšējā daļā tas pieauga (1. kārtā 56,7%) (6. att.). Savukārt teritorijas rietumu daļā jau pašā apakšējā – 4. kārtā apmetā keramika veidoja 53,9%. Acīmredzot pētītās teritorijas austrumu daļā apdzīvotība sākusies apmetās keramikas ieviešanās laika sākumā. Kā liecina keramikas pētījumi, Augšzemē un Austrumvidzemē tipiskā apmetā keramika 1. gadu tūkstoša pirmajā pusē vēl nebija pazīstama.³⁴ Uzskatāmu piemēru sniedz Sēlpils Spietīņu keramikas komplekss. Minētās apmetnes galvenais apdzīvotības posms bija laikā no 1.–2. gs. līdz 5. gs., daudz vēlāk tā apdzīvota 7.–8. gadsimtā. Šajā apmetnē dominējošā bija gludā keramika (94,4%), bet tipiskā apmetā atrasta tikai kultūrslāņa virspusē un veidoja 0,7%.³⁵ Nevar, protams, uzskatīt, ka apmetā keramika visās Austrumlatvijas dzīvesvietās ieviesās vienā laikā un vienādā apjomā. Droši vien līdzās apmetnēm, kur jaunās apmetās keramikas izgatavošanas tradīcijas jau bija iesakņojušās, turpināja pastāvēt arī tādas, kur zināmu laiku, varbūt pat vairākas paaudzes, turpināja dominēt agrākā keramika. Tomēr, ievērojot apmetās keramikas izplatību Dignājas apmetnes kultūrslānī, kā arī atrasto senlietu hronoloģiju, ir pamats domāt, ka apmetnes pētītās teritorijas austrumu daļā apdzīvotība sākusies 6.–7. gadsimtā. Rietumu daļa sāka apdzīvot vēlāk, iespējams, 7.–8. gs., kad apmetā keramika jau bija plašāk izplatīta. Tas varēja būt laiks, kad apmetnes apbūvējamā teritorija tika paplašināta uz purva rēķina.

Apmetās keramikas plašāko izplatības laiku palīdz noskaidrot relatīvi īsāku laiku pastāvējušu dzīvesvietu materiāli. Tāda ir 9.–10. gs. apdzīvotā Āraišu ezerpils un Mežmalu pilskalns pie Daugavas. Āraišos tipiskā apmetā keramika veidoja 75%,³⁶ bet Mežmalu pilskalnā – 70%.³⁷

Dignājas pilskalna apmetnē acīmredzot apdzīvotības intensitāte kulmināciju sasniedza vēl pirms 9. gs., bet no 10. gs. tā samazinājās. Līdz ar to apmetā keramika te nesasniedza tādu apjomu kā Āraišos un Mežmalās.

Par Dignājas pilskalna un apmetnes panikumu uzskatāmi liecina arī uz podnieka ripas darināto traukuniecīgas skaits. Šo trauku lausku īpatsvars apmetnē bija tikai 0,9%. Kā liecina izrakumi citos Daugavas pilskalnās, īpaši Oliņkalnā pie Pļaviņām, ripas keramika te parādījās jau 10. gs. otrajā pusē.³⁸ Oliņkalnā, piemēram, 11. gadsimtā šī keramika veidoja 51–66%,³⁹ bet Asotes pilskalnā 11.–13. gadsimtā 78%.⁴⁰ Pretim Dignājai esošajā Jersikas pilskalnā, kura uzplaukums sākās 10. gs., ripas keramikas īpatsvars sasniedza pat 90%.⁴¹

Senlietu un keramikas sniegtie dati tāpat liecina, ka apmetne radusies 6. vai 7. gs. un līdz 9. gs. turpinājās tās uzplaukums. Jau sākumā tika atzīmēts, ka 6. gadsimtā arī pilskalnā tika celti jauni, spēcīgāki nocietinājumi – t.s. trešā pils pēc E. Šnores. Kopš 10. gs. acīmredzot dzīve sāka panīkt un iedzīvotāju skaits sarukt, tāpēc arī ripas keramika te tikpat kā netika lietota.

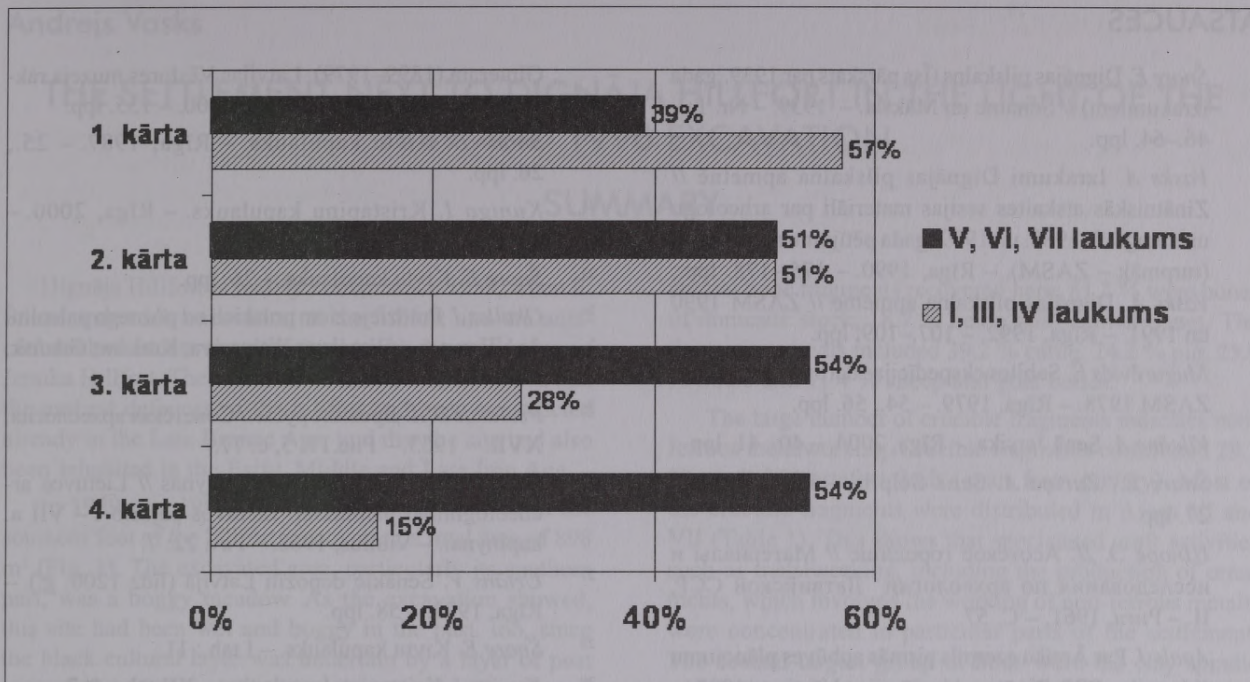
Dzīve panīka arī pilskalnā, taču pavisam neizbeidzās. Uz to norāda mazliet vairāk nekā apmetnē atrastās uz 11.–13. gs. attiecināmās senlietas. Arī ripas keramika te nedaudz vairāk (3,4%).

Dignājas pilskalns ar apmetni līdz 10. gs. raksturojams kā ievērojams agrāri amatniecisks centrs Daugavas kreisajā krastā. Raksturīgi, ka šis centrs nebija iesaistīts tālirdzniecībā – apmetnē nav atrasts neviens importa priekšmets, kas uz to norādītu. Ļoti maz šādu atradumu (trīs 11. gs. monētas) arī pilskalnā. Jāņem gan vērā, ka Daugava par starptautisku tirdzniecības un sakaru maģistrāli veidojās tikai 10.–11. gs., kad Dignāja jau bija panīkusi.

Kādi varēja būt šī panīkuma iemesli?

1. Šķiet, ka jau ātrāk, varbūt kopš 8. gs., Dignājas dzīvi ne tai labākajā veidā ietekmēja jaunu iedzīvotāju parādīšanās Daugavas krastos, īpaši labajā krastā.⁴² Šie līdzeno kapulauku tradīcijas nesēji, latgaļi, kļuva par noteicošo spēku.
2. Kopš 9.–10. gs. Daugava tika ieslēgta starptautiskās tirdzniecības ceļu tīklā.⁴³ Tāpēc lielāku nozīmi ieguva tie centri, kas atradās tieši pie Daugavas un spēja nepārtraukti kontrolēt kustību. Turklāt tie visi, atskaitot Sēlpils un Daugmales pilskalnu, izauga Daugavas labajā krastā. Acīmredzot tā ir likumsakarība, kas deva arī iespēju līdz 10. gs. vāji apdzīvotajai Jersikai izvirzīties par galveno centru un noteica Dignājas kā centra iznīkšanu.

Kopumā Dignājas pilskalnā un apmetnē iegūtie materiāli – gan rotas, gan darbarīki un keramika, tāpat norādes par celtniecību un saimniecības modelis

6. att. Apmetās keramikas īpatsvars apmetnes pētītās teritorijas austrumu (I, III, IV laukums) un rietumu (V–VII laukums) daļā

ir līdzīgi citiem Daugavas piekrastes dzīvesvietās iegūtajiem. Tāpēc ir grūti runāt par kaut kādu materiālajā kultūrā respektīvi tās paliekās saskatāmu tikai sēļiem raksturīgu un no latgaļiem atšķirīgu specifiku. Daugavas krastos dzīvojošajiem bija cieši savstarpējie kontakti, kuru rezultātā acīmredzot veidojās arī vairāk vai mazāk līdzīga materiālā kultūra pat etniski atšķirīgām grupām. Etnogrāfijā ir daudz piemēru tam, ka divu kaimiņos dzīvojošu etnosu kultūra, īpaši materiālā kultūra, atšķiras tikai detaļās. Tai pašā laikā tās liecības, kas gūstamas no arheoloģiskā materiāla, atspoguļo vienīgi nelielu daļu no kādreiz dzīvās, funkcionējušās kultūras. Angļu

arheologs D. Klarks, piemēram, uzskatīja, ka materiālā kultūra, kļūstot par arheoloģisko avotu, atspoguļo vairs tikai 15% no kādreiz “dzīvās” kultūras.⁴⁴ Tā, protams, ir tikai tīri teorētiska aplēse, jo saglabāšanās procents var būt mazāks, ja arheoloģiskais objekts ir ticis postīts, bet tas var būt arī lielāks, ja materiālās kultūras paliekas nokļuva specifiskā, piemēram, mitrā vidē. Sakarā ar pēdējo faktoru uzskatāmu piemēru sniedz Āraišu ezerpils. No visiem atradumiem, neskaitot celtnes un to būvdetaļas, 43% bija koka, tāss, lūka u.c. (izņemot ādas) organisko materiālu darinājumi.⁴⁵ Ievērojot šos apstākļus, būtu pārsteidzīgi uzskatīt, ka sēļu un latgaļu materiālajā kultūrā nav bijušas atšķirības.

ATSAUCES

- 1 Šnore E. Dignājas pilskalns (Īss pārskats par 1939. gada izrakumiem) // *Senatne un Māksla*. – 1939. – Nr. 1. – 46.–64. lpp.
- 2 Vasks A. Izrakumi Dignājas pilskalna apmetnē // *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk – ZASM)*. – Rīga, 1990. – 175.–178. lpp.; Vasks A. Dignājas pilskalna apmetne // *ZASM 1990 un 1991*. – Rīga, 1992. – 107.–109. lpp.
- 3 Mugurēvičs Ē. Sabiles ekspedīcijas darbs 1978. gadā // *ZASM 1978*. – Rīga, 1979. – 54., 56. lpp.
- 4 Vilcāne A. Senā Jersika. – Rīga, 2004. – 40., 41. lpp.
- 5 Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 27. lpp.
- 6 Шноре Э. Д. Асотское городище // *Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, II*. – Рига, 1961. – С. 57.
- 7 Apals J. Par Āraišu ezerpils pirmās apbūves plānojumu // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. – 1987. – Nr. 5. – 87.–89. lpp.
- 8 Apals J. Āraišu ezera pils dzīvojamās ēkas (Jūgstūra konstrukcija) // *Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE)*. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 150. lpp.
- 9 Turpat. – 150., 151. lpp.
- 10 Šnore E. Asotes pilskalna krāsnis // *AE*. – Rīga, 1957. – 1. laid. – 7., 8. lpp.
- 11 Stubavs A. Ķentes pilskalns un apmetne. – Rīga, 1976. – 102., 103. lpp.
- 12 Apals J., Mugurēvičs Ē. Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki) 800.–1200. g. // *Latvijas senākā vēsture*. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga, 2001. – 314. lpp.
- 13 Vilcāne A. Senā Jersika. – 70. lpp.
- 14 Цалкин В. И. Фауна из раскопок средневековых городищ на территории Латвии // Шноре Э. Д. Асотское городище. – *Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, II*. – Рига, 1961. – С. 221; Приложение I.
- 15 Šnē A. Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. – Rīga, 2002. – 357. lpp.
- 16 Graudonis J. Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – Rīga, 1989. – 9. tab., 77. lpp.
- 17 Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 252. lpp.
- 18 Šnore E. Dignājas pilskalns. – 52., 54. lpp.
- 19 Šnore E. Celniecības liecības Kivtu apmetnē // *AE*. – Rīga, 1979. – 12. laid. – 17. att.:1; 19. att.: 16, 17, 39, 40.
- 20 Ciglis J. Daži latgaļu etniskās vēstures jautājumi // *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979)*. Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 7.: Arheoloģija. – Rīga, 2000. – 135. lpp.
- 21 Šnore E. Kivtu kapulauks. – Rīga, 1987. – 25., 26. lpp.
- 22 Kuniga I. Kristapiņu kapulauks. – Rīga, 2000. – 47. lpp.
- 23 Šnore E. Kivtu kapulauks. – 26. lpp.
- 24 Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1973. – Ryc. 246: g, s. 481.
- 25 Рыбаков Б. А. Древние русы // *Советская археология, XVII*. – 1953. – Рис.17: 5, с. 77.
- 26 Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas // *Lietuvos archeologinai paminklai. Lietuvos pajūrio I – VII a. kapinynai*. – Vilnius, 1968. – Pav. 22: 7.
- 27 Urtāns V. Senākie depoziiti Latvijā (līdz 1200. g.). – Rīga, 1977. – 58. lpp.
- 28 Šnore E. Kivtu kapulauks. – I tab.: 11.
- 29 Kuniga I. Kristapiņu kapulauks. – XII tab.: 4–7.
- 30 Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 38. lpp.
- 31 Apala Z. Drabešu Uplantu kapsēta // *AE*. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 8. att.: 1, 104. lpp.
- 32 Vasks A. Apmetās keramikas izplatība Latvijā // *AE*. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 148. lpp.
- 33 Cimermane I. Spodrinātā keramika Latvijā // *AE*. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 99. lpp.
- 34 Vasks A. Apmetās keramikas izplatība Latvijā. – 151. lpp.
- 35 Turpat.
- 36 Apals J. Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti (1965–1969) // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. – 1971. – Nr. 12. – 88. lpp.
- 37 Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. – 52. lpp.
- 38 Turpat. – 42. lpp.
- 39 Turpat.
- 40 Шноре Э. Д. Асотское городище. – С. 115.
- 41 Vilcāne A. Senā Jersika. – 54. lpp.
- 42 Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. – 119. lpp.
- 43 Radiņš A. Daugavas ceļš un Daugmale // *Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979)*. Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 7.: Arheoloģija. – Rīga, 2000. – 101.–106. lpp.
- 44 Clarke D. Analytical archaeology. – London, 1978. – P. 377.
- 45 Apals J. Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti (1965–1969). – 89. lpp.

Andrejs Vasks

THE SETTLEMENT NEXT TO DIGNĀJA HILLFORT IN THE LIGHT OF THE 1989 AND 1990 EXCAVATION

SUMMARY

Dignāja Hillfort is widely known since 1939, when E. Šnore undertook excavation at the hillfort and the adjacent settlement site simultaneously with the excavation of Jersika Hillfort. The evidence obtained here indicated that the earliest defences of the hillfort had been constructed already in the Late Bronze Age, and that the site had also been inhabited in the Early, Middle and Late Iron Age.

In 1989 and 1990, excavation was conducted at the southern foot of the hillfort, uncovering a total area of 898 m² (Fig. 1). The excavated area, particularly its southern part, was a boggy meadow. As the excavation showed, this site had been wet and boggy in the past, too, since the black cultural layer was underlain by a layer of peat up to 0.7 m thick, which thinned out in the direction of the hillfort until it disappeared entirely (Fig. 2: 7). In the course of excavation, when the cultural layer, 0.4–0.6 m thick and rich in charcoal and rock fragments, and slightly peaty, was removed, a compact layer of peat was revealed, containing timbers that had served to increase the stability of the structures. Thicker tree trunks had been laid along the edge of the bog, i.e. approximately east-west, overlain by thinner timbers. Birch bark had been laid over this wooden raft as damp-proofing. In the following phase of construction, a floor layer of heavy loam about 10 cm thick had been laid over the bark. It should be noted that floor layers of this kind were only found in the buildings constructed on the peat. North of the bog-edge, i.e. on dry land, no remains of such floor layers were found, so it may be thought that the buildings in this area had earthen or wooden floors. The dimensions of the square and rectangular buildings could be determined only in a couple of cases: these buildings measured 3×3 m and 3×4 m. In a few other cases, the approximate dimensions of the buildings could be ascertained: 4×5 m, 4.5×5.5 m, 4×6 m, and so forth.

The buildings were heated by means of ovens of piled stones (16) and clay daub (2), but only five or six of these can be connected with specific buildings. In all of these cases, the ovens were located closer to one of the walls of the building or in a corner. Four open hearths were also identified on the settlement site. These took the form of circular, 70–80 cm diameter groups of boulder stones showing some amount of burning. Two of these were sunken hearths, dug into the ground to a depth of 10 and 15 cm, respectively.

That the inhabitants were very much involved in agriculture is indicated by finds of nine iron sickles (Table 1), which, after iron knives (13 in number), constitutes the second largest category of iron tools. The spherical grinding stones were evidently used for processing grain. The character of stock-keeping is reflected by the 854

animal bone fragments recovered here: 81.3 % were bones of domestic stock, 18.7 % being wild animal bones. The domestic animals included 39.2 % cattle, 24.2 % pig, 25.0 % horse and 11.4 % sheep and goat bones.

The large number of crucible fragments indicates non-ferrous metalworking. Crucible fragments constituted 29.7 % of all 364 artefact finds (apart from pottery). Most of the crucible fragments were distributed in Areas VI and VII (Table 1). This shows that specialised craft activities such as metalworking, including the production of ornaments, which involved the working of non-ferrous metals, were concentrated in particular parts of the settlement. The second largest group of finds were the clay spindle whorls (along with two stone whorls and one bone whorl), making up 20.3 % of the total number of finds. These are very characteristic finds on other Latgalian and Selonian Middle and Late Iron Age settlement sites, and indicate textile production on a significant scale. A total of 16 236 potsherds were found. Almost all of these are sherds of hand-formed pottery, only a very small section, 83 sherds altogether (0.9 %), deriving from vessels made on the potter's wheel. Almost half of the sherds of hand-formed pottery derive from vessels with a rusticated surface.

The evidence from artefacts and pottery indicates that the settlement formed in the 6th or 7th century, and continued to flourish up to the 9th century. From the 10th century, it began to decline, and the population fell, as indicated by the virtual absence of wheel-thrown pottery. Activity on the hillfort also declined, but did not cease altogether. This is indicated by the presence of a slightly larger number of 11th–13th century artefacts on the hillfort. Likewise, wheel-thrown pottery is slightly more common on the hillfort (3.4 %).

Up to the 10th century, Dignāja Hillfort may be described as an important agrarian and crafts centre on the left bank of the Daugava. Significantly, this centre was not involved in long-distance trade: no imported objects, that might indicate the existence of such trade, have been found on the settlement. Likewise, there are very few finds of this kind (three 11th century coins) from the hillfort. In the 9th and 10th century, Daugava became part of a network of international trade routes. Accordingly, those centres lying right by the River Daugava and able to exert constant control over movement along the river, became more important. Moreover, all of these centres, apart from the hillforts of Sēlpils and Daugmale, developed on the right bank of the river. There is evidently some logical pattern here, which permitted Jersika, on the opposite bank of the river, with only minor habitation up to the 10th century, to develop into the main centre, and which determined the decline of Dignāja as a centre.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.** Plan of Dignāja Hillfort and settlement, showing the excavated areas.
- Fig. 2.** The arrangement of structural remains in the settlement next to Dignāja Hillfort.
1 – hearth; 2 – oven; 3 – pit excavated into the subsoil; 4 – pit excavated into the subsoil with an adjacent mound of sand; 5 – loam floor layer; 6 – iron ore layer; 7 – former edge of the bog; 8 – location of a building; 9 – excavation area numbers.
- Fig. 3.** Structural remains.
1 – spread of timbers for reinforcing building foundations in the boggy part of the settlement; 2 – part of a yoke timber; 3 – remains of an oven of piled stones in Area V; 4 – the basal stones of the same oven.
- Fig. 4.** Characteristic artefacts.
1 – spokeshave; 2, 3 – crook-shaped pins; 4 – 6 – crutch-shaped pins; 7 – belt divider; 8 – fragmentary cuff-shaped armband; 9, 23, 24 – sickles; 10 – tinkler; 11 – penannular brooch; 12 – crucible fragment; 13 – 18 – spindle whorls; 19 – striking stone; 20 – grindstone; 21 – whetstone; 22 – knife.
1 – 5, 9, 22 – 24 – iron; 6 – 8, 10, 11 – bronze; 12 – 18 – clay; 19 – 21 – stone.
- Fig. 5.** Reconstructions of pottery vessels from the settlement.
1, 4, 5 – smooth-walled vessels; 2, 3 – vessels with a smoothed (polished) surface; 6, 7 – vessels with a rusticated surface.
- Fig. 6.** The proportion of rusticated pottery in the eastern part (Areas I, III and IV) and the western part (Areas V–VII) of the settlement site.

ANTONIJA VILCĀNE

LATGAĻU UN SĒĻU KULTŪRU MIJIEDARBĪBA VĒLAJĀ DZELZS LAIKMETĀ (9.–12. GS.)

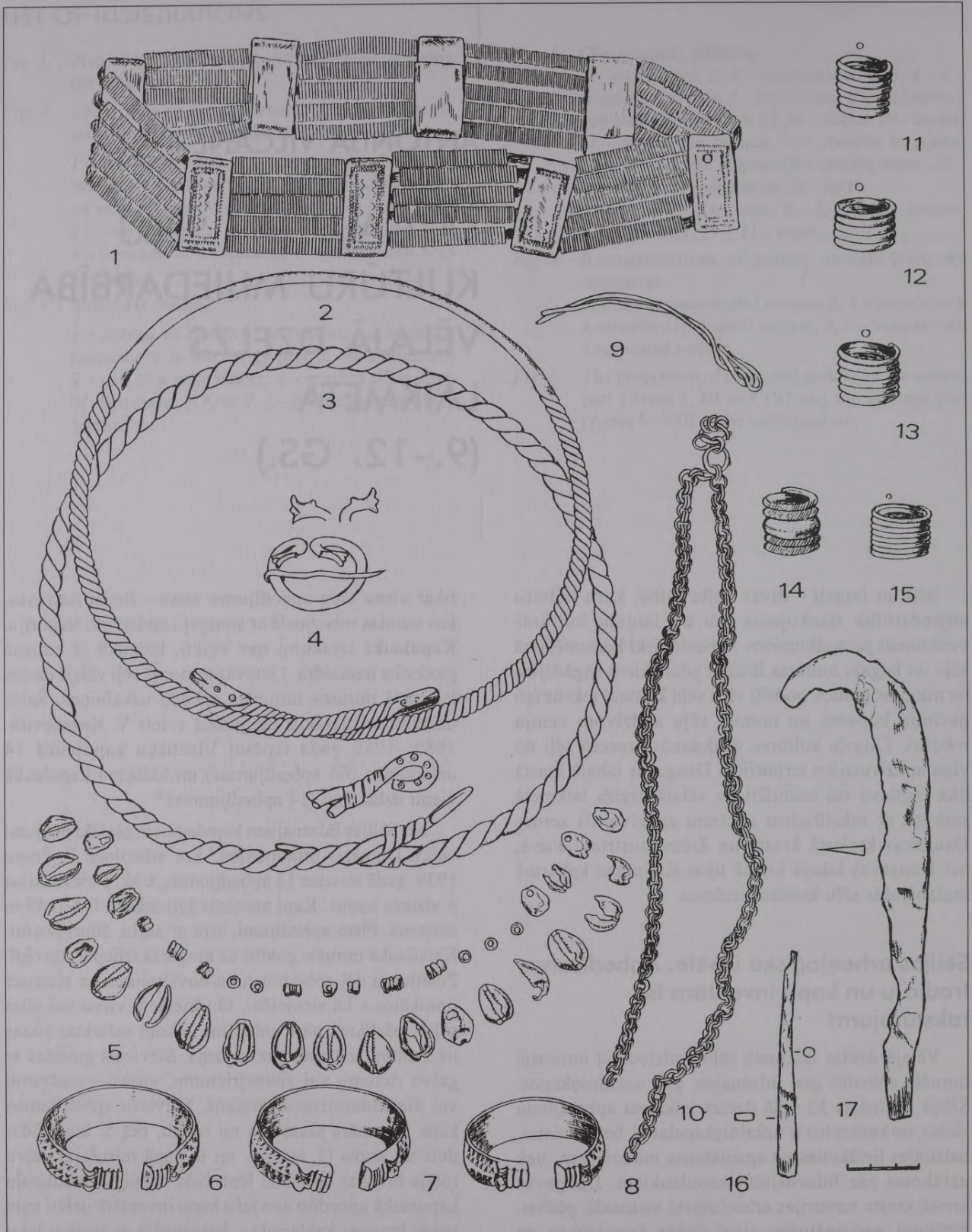
Sēļi un latgaļi – divas baltu ciltis, kuru kultūru mijiedarbība izsekojama jau no latgaļu kultūras veidošanās pirmsākumiem. Arheoloģiski konstatējamā sēļu un latgaļu kultūras līdzība pētniekiem sagādājusi ne mazums grūtību nodalīt vien sēļu kultūrai raksturīgo pazīmju kopumu un noteikt sēļu apdzīvoto zemju robežas. Latgaļu kultūras veidošanās procesā sēļi no viņu apdzīvotajām teritorijām Daugavas labajā krastā tika izspiesti vai asimilēti un vēlajā dzelzs laikmetā saskaņā ar rakstītajiem avotiem apdzīvojuši zemes Daugavas kreisajā krastā un Ziemeļaustrumlietuvā, bet Daugavas labajā krastā tikai Kokneses apkārtnē saglabājušās sēļu kultūras iezīmes.

Sēlijas arheoloģiskā izpēte. Apbedīšanas tradīciju un kapu inventāra īss raksturojums

Vēlajā dzelzs laikmetā sēļu apdzīvotajā teritorijā mirušie apbedīti gan līdzenajos, gan uzkalniņkapos. Sēlijā apzinātas 33 vēlā dzelzs laikmeta apbedījumu vietas, no kurām trīs ir uzkalniņkapulauki, bet 30 vietas, balstoties lielākoties uz apzināšanas materiāliem, tiek uzlūktas par līdzenajiem kapulaukiem. Daugavas kreisā krasta teritorijas arheoloģiski vismazāk pētītas. Pētījumi norisinājušies tikai dažos kapulaukos un nelielā apjomā. Vairumā apbedījumu vietu uzieti tikai atsevišķi savrupatradumi vai arhīvā atrodamas liecības par atradumiem. Tādējādi iespējams, ka par līdzeno kapulauku apzīmētais piemineklis varētu būt arī nopostīta uzkalniņa vieta. Jāatzīmē, ka sēļu apdzīvotajā teritorijā Lietuvā, kā rāda jaunākie pētījumi, līdzenie kapulauki nav raksturīgi.¹ Zināma

tikai viena tāda apbedījumu vieta – Biržu Astravas, kas atrodas robežjoslā ar zemgaļu apdzīvoto teritoriju. Kapulaukā izrakumi nav veikti, tādējādi tā etniskā piederība neskaidra. Lietuvas teritorijā sēļi vēlajā dzelzs laikmetā mirušos turpināja apbedīt uzkalniņos. Šajos uzkalniņos plašākus pētījumus veicis V. Kazakevičs, 1985.–1989. gadā izpētot Visētišķu kapulaukā 14 uzkalniņus (66 apbedījumus) un Mišķiņu kapulaukā vienu uzkalniņu (14 apbedījumus).²

No Sēlijas līdzenajiem kapulaukiem plašāki pētījumi veikti Dignājas Strautmaļos,³ kur arheoloģe E. Šnore 1939. gadā atsedza 13 apbedījumus, t. sk. 5 sieviešu un 8 vīriešu kapus. Kapi atsedzās ļoti sekli – 0,2–0,45 m dziļumā. Pieci apbedījumi, arot ar arklū, stipri postīti. Kapulaukā mirušie guldīti uz muguras iztieptā stāvoklī. Postījumu dēļ apbedīto roku novietojums ne vienmēr nosakāms – kā sievietēm, tā vīriešiem viena vai abas rokas pārliktas pāri viduklim, elkonī saliektas liktas uz krūtīm, izstieptas uz iegurņa. Sievietes guldītas ar galvu rietumu vai ziemeļrietumu, vīrieši – austrumu vai dienvidaustrumu virzienā. Sieviešu apbedījumos kapa inventārs sastāvēja no rotām, bet 5. kapā līdzi dots arī sirpis (1. att.). 5. un 6. kapā mirušajai galvu rotāja bronzas spirālīšu lentveida vainagi. Strautmaļu kapulaukā apbedīto sieviešu kapu inventārā uzieti triju veidu bronzas kaklariņķi – kaklariņķis ar tordētu loku un četrskaldņu galiem, no trim stieplēm vīts kaklariņķis ar cilpu galiem un kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un trapeceveida piekariņiem. 6. sievietes kapā minētie kaklariņķi likti kopā arī kauri gliemežvāku un stikla kreļļu rotu, bet 5. sievietes kapā bijis no stieplēm savīts lociņa važturis ar piekārtām važiņām. Uz krūtīm sievietēm atrastas saktas – pakavsakta ar

1. att. Dignājas Strautmaļu kapulauka 5. sievietes kapa inventārs (A 10200: 1–21)* (autores zīmējums): 1 – bronzas spirālīšu vainags, 2, 3 – bronzas kaklariņķi, 4 – bronzas pakavsakta, 5 – kauri gliemežvāku un stikla kreļļu rota, 6–8 – bronzas aproces ar zvērgalvu galiem, 9 – bronzas stieples lociņš, 10 – bronzas važiņa, 11–15 – bronzas spirālgredzeni, 16 – dzelzs īlens, 17 – dzelzs sirdis

* Dažas senlietas no Strautmaļu kapulauka 5. kapa inventāra 2. pasaules kara gados pazudušas. Kolekcijā trūkst dzelzs nazis, bronzas aproce ar zvērgalvu galiem, bronzas spirālgredzens. Savukārt bronzas spirāļu vainaga rekonstrukcija nav precīza, jo kapa fotoattēlā vainagam saskaitāmas sešas spirāļu rindas

zvērgalvu galiem (5. k.), pakavsakta ar atrotītiem galiem (6. k.) un lībiešiem raksturīgā bruņrupuču sakta (1. k.). Sievietēm uz katras rokas vilktas divas aproces ar zvērgalvu galiem, bet uz pirkstiem – gredzeni ar vidusplāksnīti (1. k.) un spirālgredzeni.

Strautmaļu kapulaukā apbedīto vīriešu kapa inventārs sastāvēja no ieročiem un rotām. Apbedītajiem vīriešiem kapā likti dzelzs platsmens cirvji. Tie novietoti mirušajam labajā pusē pie kājas augšstilba (2. k.) vai pēdas (4. k.), kreisajā pusē pie potītes (7. k.) un pie pēdas (10. k.). Kopā ar cirvi kapā atrasti arī šķēpu gali. Kapulaukā konstatēti tikai iedzītņa šķēpu gali – ar atskabargām (3., 10. k.), šauru rombveida (4. k.) un lancetveida lapu (13. k.), bet 7. kapā mirušajam šķēpa vietā pie labās pēdas atrasts iedzītņa bultas gals. Šķēpu gali kapā gulēja pie kāju pēdām gan labajā (4., 10. k.), gan kreisajā pusē (7. k.), gan kreisā apakšstilba rajonā (13. k.). Pēc kapu plāniem spriežot, cirvji novietoti pie mirušā ar kātu pret galvu, bet šķēpu gali un arī bultas gals – ar smaili pēdu virzienā. Dažos kapos apbedītajiem vīriešiem pie iegurnā atrasti arī dzelzs naži. Rotu Strautmaļu kapulaukā apbedītajiem vīriešiem kapā ir nedaudz – tās ir pakavsaktas ar zvērgalvu galiem (2., 7. k.) un atrotītiem galiem (10. k.). Bronzas gredzeni apbedījumos atrasti pa vienam. To vidū ir spirālgredzeni (4., 13. k.), masīvs divviju gredzens (7. k.) un gredzens ar imitēti vītu priekšpusi (10. k.). 3. kapā mirušajam vīrietim ap vidukli bijusi ādas josta ar bronzas apkalumiem, jostas sadalītājiem un lirasveida sprādzi. Savrupatradumos no saposūtītajiem kapiem pārstāvēti arī bronzas krustiņi, pakavsaktas ar tordētu loku un atrotītiem galiem, vērppjamās vērppstas skriemeļi. Vairums kapu inventāros iegūto senlietu attiecināms uz 11.–12. gs., tikai 9. kapā atrastais dzelzs rauknītis piederīgs agrā dzelzs laikmeta formai, kāda pārstāvēta, piemēram, Sēlpils Spietņos un Plāteros.

Otrs plašāk pētītais līdzenais kapulauks sēļu apdzīvotajā teritorijā ir Beteļu kapulauks. Tajā E. Šnore 1977.–1978. gada izrakumos izpētīja 20 apbedījumus, no kuriem deviņi pēc senlietu materiāla attiecināmi uz vēlā dzelzs laikmeta otro pusi – 11. gs. beigām un 12. gs., pārējie kapi – 17. gs. pēcapbedījumi.⁴ Šajā kapulaukā līdztekus vēlā dzelzs laikmeta skeletkapiem atsegti arī divi ugunskapi, bet viens no skeletapbedījumiem izrādījās vīrieša un zirga dubultapbedījums. No vēlā dzelzs laikmeta apbedījumiem seši ir vīriešu un trīs sieviešu dzimuma indivīdu kapi. Vīrieši guldīti ar galvu ziemeļaustrumu (8., 13. k.) un austrumu (14., 18. k.), bet zēns – ziemeļu virzienā. Sieviete 12. kapā guldīta ar galvu uz rietumiem, bet meitene 16. kapā – uz ziemeļrietumiem. Ugunskapi ierakti ap 0,5 m dziļi ovālas formas, 1,3 x 0,7 m lielās kapa bedrēs.

Beteļu kapulauka sieviešu skeletapbedījumi (12., 16. k.) izceļas ar bagātām kapa piedevām, sevišķi – ar aproču lielo skaitu (13 un 16 aproces) un konstatētajām

kaklarotām, kuras sastāvēja no vairākiem desmitiem dažādām stikla, dzintara krellēm, kauri gliemežvākiem, zvārgulīšiem un citiem kaula un arī alvas piekariņiem. Kopā ar kreļļu kaklarotām 12. kapā mirušajai ap kaklu bijis kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un trapeceveida piekariņiem, kā arī vītais kaklariņķis ar cilpu galiem, bet uz krūtīm pie dzelzs rotadatām piestiprināta divkārsa važiņu rota un pakavsaktas – ar atrotītiem galiem un magoņgalvu galiem. 16. kapā meitenei līdzī doti trīs kaklariņķi – divi ar tordētu loku un četrskaldņu galiem un viens ar vītu loku un cilpu galiem, bet tērpā saturēšanai izmantotas divas pakavsaktas ar atrotītiem galiem, pakavsakta ar četrskaldņu galiem un spieķadata. Abos kapos mirušajām bijuši trīs–četri gredzeni uz katras rokas. Savukārt vainags bijis tikai 12. sievietes kapā – trīsrindu spirālīšu vainags, kuram starpskardīšu vietā izmantoti bronzas cilindriši. Šis 12. gs. apbedītās sievietes vainags pārstāv Austrumlatvijā mazāk izplatīto vainaga veidu, kas darināts no trijās rindās izkārtotām spirālītēm, kuras savienotas nevis ar starpskardītēm, bet gan ar maziem bronzas cilindrišiem. Līdzīgi vainagi uzieti Skripstu senkapu 3. kapā (9. gs.), Kivtu kapulaukā.⁵ Jāatzīmē, ka šādi vainagi pārstāvēti arī Visētišķu kapulaukā Lietuvā (XII uzsk., 5. k.) un tiek datēti ar 9.–10. gadsimtu.⁶

Neskatoties uz postījumiem, bagātas kapa piedevas saglabājušās arī Beteļu kapulauka vīriešu apbedījumos. Divos apbedījumos atrastas ar bronzas apkalumiem rotātas jostas, jostu sadalītāji un lirasveida jostas sprādze (8. k.). Vīriešiem raksturīga kapa piedeva – uznavas šķēpa gals un platsmens cirvis 8. kapā novietots paralēli kājai un pie pēdas labajā pusē. Beteļu kapulauka vīriešu apbedījumos atrasti četri uznavas un viens iedzītņa šķēpa gals, bet 20. kapā, līdzīgi kā Strautmaļu kapulaukā, kopā ar stilbu rajonā liktu platsmens miniatūru cirvīti līdzī dots iedzītņa bultas gals, kas novietots mirušajam zēnam kreisajā pusē pie pēdas. Bultu gali zināmi arī Austrumlatvijā no Ērgļu Jaunākēnu kapulauka 88. kapa, Zvirgzdenes Kivtu kapulauka 22. kapa, Kārdzabas Grantskalnu (Madonas raj.) kapulauka 2. kapa.⁷

Iespējams, ka postītajā Beteļu 14. kapā mirušajam piedevās bijis zobens, jo kapā atrasts zobena šķērša fragments. Beteļu kapulaukā vīriešu apbedījumos pārstāvēti arī jātnieka piederumi – pīsis (8. k.), kāpslis (14. k.) un zirga iemauktu laužņi (14. k.). Vīriešiem uz labās rokas bijusi aproce ar zvērgalvu galiem (13., 14. k.), uz abu roku pirkstiem – līdz trim gredzeniem.

Beteļu kapulauka teritorijā atrasts ar laiku ap 400. gadu datējams dzelzs šaurasmens cirvis, tāpēc E. Šnore izteikusi domu par nopostītu agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauka tuvumā.⁸

Vairākos Sēlijas līdzenajos kapulaukos notikuši tikai aizsardzības izrakumi un atsegti daži kapi. Tā P. Stepīšs 1935. gadā veica izrakumus Sēlpils (Seces) Salasānčos,

bet 1937. gadā – Slates sila līdzenajā kapulaukā. No Salasanču kapulauka pētnieku rīcībā ir liecības par vienu pilnīgi izpostītu un diviem postītiem vēlā dzelzs laikmeta otrās puses kapiem. Izrakumos atsegtajā postītajā 2. kapā mirusī bija guldīta dienvidrietumu–ziemeļaustrumu virzienā, kapā liktas arī papardes un starp kājām pie potītēm darbarīku komplekts – dzelzs dzirkles, sirpis un īlens ar koka spalvu. Abu sieviešu kapu inventārā bija lentveida spirālīšu, savienotu ar starpskārdītēm, vainagi, iespējams, vienam aizmugurē bijis arī piekars – bronzas važiņās iekārti zvārgulīši. Vienā kapā uzieti divi kaklariņķi ar vītu loku un cilpu galiem, bronzas krustiņš, trīs aproces un spirālgredzens, otrā – bronzas pakavsakta ar skaldņotiem galiem, kauri gliemežvāki un masīvs divviju gredzens. No vīriešu apbedījumiem savrupatradumos pārstāvēti divi platasmens cirvji.

Slates sila līdzenais kapulauks, kas atradās netālu no agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapiem, nopostīts, rokat granti. Aizsardzības izrakumos šajā pieminekļī izpētīti tikai divi postīti, atradumiem nabadzīgi vēlā dzelzs laikmeta apbedījumi. 1. kapā konstatēja uz muguras izstieptā stāvoklī gandrīz ziemeļu–dienvidu virzienā guldītu mirušo. Kapa bedres galvgalī atsedza arī akmeņu iežoga paliekas. Pēc grants racēju liecībām līdzīgi iežogi bijuši arī pie citiem apbedījumiem. Kapa piedevās šajā apbedījumā iegūti bronzas spirālgredzeni, pakavsakta ar apaļu loku un atrotītiem galiem, bronzas spieķadadata, dzelzs nazis, kauri gliemežvāki, bronzas gredzentiņiem izrotāts ādas jostas fragments, uz dzijas vērtas, rombos sakārtotas bronzas spirālītes un konusveida alvas rotājumi no vainaga. 2. kapā mirušais guldīts uz muguras ar galvu rietumu virzienā. Kapā uziets bronzas kaklariņķis ar tordētu loku un četrskaldņu galiem un dzelzs rotadata ar bronzas stieples aptinumu, bronzas važiņas fragments un spirālītes.

Trīs vēlā dzelzs laikmeta skeletapbedījumus 1939. gadā K. Ošs izpētīja Srudalienas Vitanišķu līdzenajā kapulaukā. Mirušajiem kreisā roka novietota uz iegurņa, labā pārlīkta ieslīpi pāri krūtīm vai izstiepta gar sānu. Atsegtajiem apbedījumiem kapa piedevas nav bagātas – 2. kapā guldītajai sievietei ap kaklu bija divi kaklariņķi, uz labās rokas trīs aproces, uz kreisās – viena aproce. Uz vienas rokas arī spirālgredzens. 1. vīrieša kapā pie labā augšstilba ar kātu pēdu virzienā gulēja dzelzs platasmens cirvis, uz labās rokas aproce ar zvērgalvu galiem, uz krūtīm pakavsakta, bet 3. kapā atrasti tikai divi spirālgredzeni. Savrupatradumos iegūts dzelzs platasmens cirvis un iedzītņa šķēpa gals ar atskabargām.

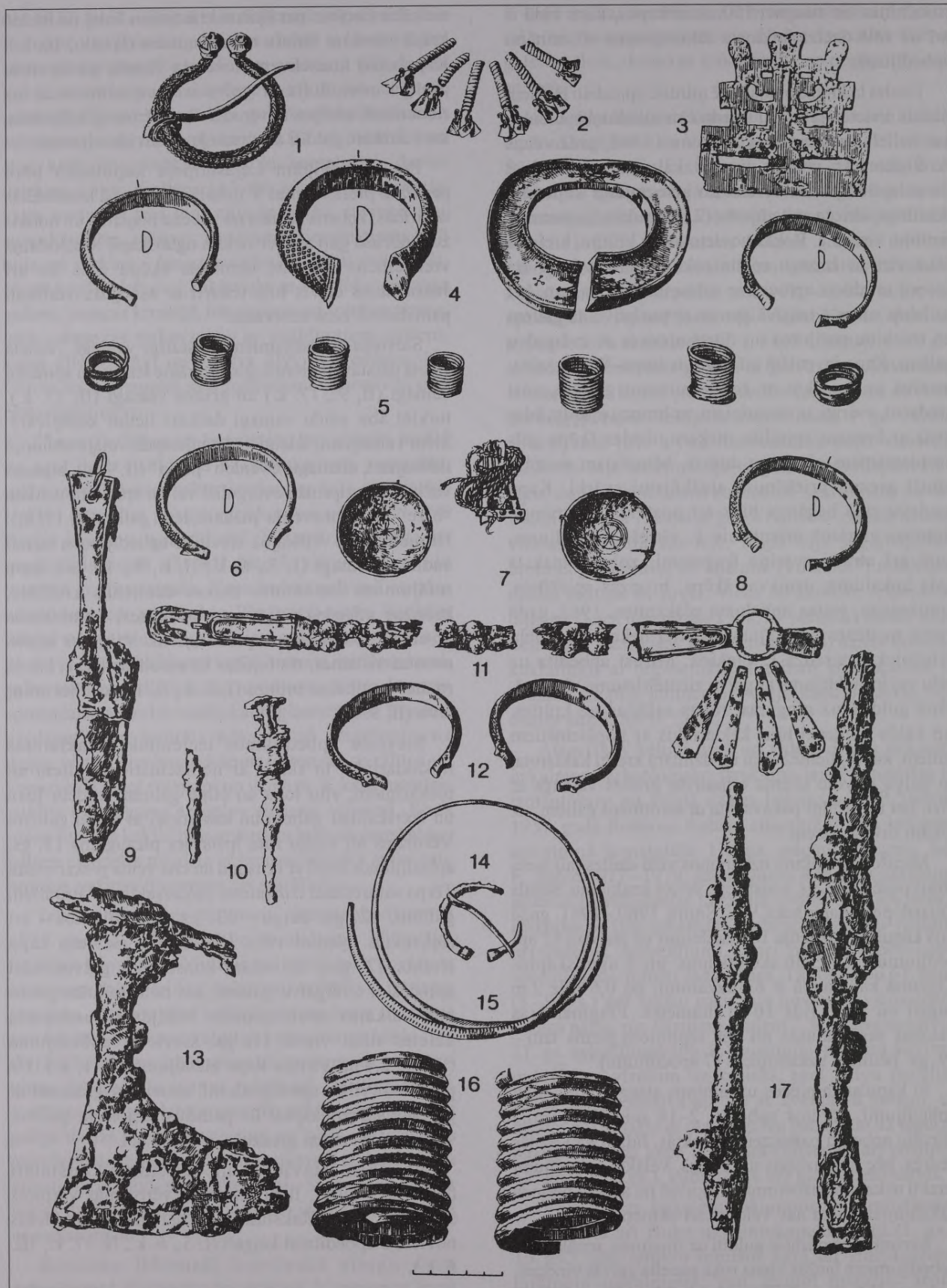
Ratulānu līdzenajā kapulaukā atsegti četri apbedījumi.⁹ Piedevām bagātākajā 3. meitenes kapā iegūts tordētais kaklariņķis, stikla krellju, kauri gliemežvāku, spirālīšu un krustiņu kaklarota, bronzas spirālaproces, pakavsakta ar skaldņotiem galiem, četri spirālgredzeni. Divos kapos atrasts dzelzs nazītis.

1. kapā iegūtas liecības par ar bronzas riņķīšiem rotātu villaini. Savrupatradumos – dzelzs uznavas šķēpa gals un īlens, bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem.¹⁰

Ratulānu līdzenais kapulauks izvietots cieši blakus agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņam. Arī citviet Sēlijā arheoloģe E. Šnore, veicot arheoloģiskos izrakumus agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņkapos, konstatējusi tiem blakus ierīkotos līdzenos kapulaukus. Tā 1981. gada izrakumos Sēlpils Ķuncos blakus pilnīgi nopostītiem uzkalniņiem konstatēts līdzenais kapulauks, kurā izpētīti seši vēlā dzelzs laikmeta apbedījumi. Apbedījumi vāji saglabājušies, postīti, kapa piedevu skaits neliels. 1. kapā atsegtais 8.–9. gs. apbedītais pusaudzis guldīts ar galvu ziemeļaustrumu virzienā, pāri kājām pārlīkts dzelzs šaurasmens cirvītis, bet ceļgalu rajonā ieslīpi novietots nazis. 9. gs. vīrieša apbedījumā (61. k.) ar nenosakāmu kapa virzienu piedevās bija iedzītņa šķēpa gals ar vītollapasveida lapu, dzelzs vienasmens zobens un šaurasmens cirvis. Daļēji postītajā 7. kapā ar galvu rietumu–ziemeļrietumu virzienā guldīta sieviete. Kapā bija saglabājušies bronzas gredzentiņi no auduma (villaines?) rotājuma, dzelzs adatiņa un sirpis. Viens no kapiem, iespējams, bijis sievietes ugunskauss (3. k.) – pelnainā zemē, kurā konstatēts tikai viens kalcinēts kauliņš, uziets bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un riņķadatu ar bronzas stieples notinumu. Pārējo kapu piedevās bija dzelzs sirpjī, nazis, īlens.

Atsevišķos Sēlijas agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņos arheoloģisko izrakumu laikā konstatēta to izmantošana arī vēlajā dzelzs laikmetā. Tā P. Stepiņš 1937. gadā Rubenes Rubiķu sila agrā dzelzs laikmeta uzkalniņā konstatēja 11. gs. pēcapbedījumu, bet E. Šnore 1977.–1979. gadā Saukas Ratulānu uzkalniņā atsedza 10 vēlā dzelzs laikmeta kapus. Šie kapi ierakti izklaidus pa visu uzkalniņu, ievērojot austrumu–rietumu orientāciju. Apbedījumi stipri postīti, tāpēc kapu inventārs nav pilnīgi saglabājies. Tā Ratulānu 61. kapā (8.–9. gs.) gar kreiso roku bija novietots vienasmens kaujas nazis, pie labajiem sāniem – šaurasmens cirvis. 11. gs. apbedījumā (60. k.) austrumu–rietumu virzienā guldītajam vīrietim uz kreisās, pret galvu paceltās rokas atrasta masīva aproce ar zvērgalvu galiem, uz krūtīm pakavsakta ar magoņgalvu galiem un uz iegurņa nazītis. Līdzīgs kapa inventārs konstatēts arī postītajā 62. kapā (12. gs.), kurā uziets vēl platasmens cirvis.

Vēlā dzelzs laikmeta sākumposmā turpinājušies apbedīšana arī Boķu uzkalniņkapulaukā (2./3. gs.–10. gs.), gan ierokot mirušos agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņos, gan guldēt mirušos ārpus uzkalniņu riņķa zemē ieraktās kapa bedrēs. Boķu kapulaukā izrakumus 1922. gadā veicis A. Štokmanis un 1925. gadā F. Balodis, izpētot pa vienam uzkalniņam, bet 1961. gadā arheoloģe L. Vankina izpētījusi septiņus

2. att. Sēlpils Lejasdopeļu V uzkalniņa 1. vīrieša kapa inventārs (1–11, 13, 17) un sievietes rotu komplekts (12, 14–16) (pēc E. Šnore 1997, 5. att.): 1, 3, 14 – bronzas saktas, 2 – bronzas cepures rotājums, 4, 6, 8, 12, 16 – bronzas aproces, 5 – bronzas gredzeni, 7 – bronzas svāriņi, 9 – dzelzs nazis ar bronzas maksts apkalumu, 10 – dzelzs naglas, 11 – ādas josta ar bronzas apkalumiem, 13 – dzelzs cirvis, 15 – bronzas kaklariņķis, 17 – dzelzs šķēpu gali

ar masīvo aproci ar puslodveida galiem, kuras loka ornamentu veido rombi ar lāsītēm vidū (V, 1., 2. k.). 12. gs. šo aproču vietā vīriešu apbedījumos konstatētas aproces ar zvērgalvu galiem, kas valkātas pa divām uz katras rokas. Līdzīgi kā latgaļu apbedījumos, zem karavīra aproces atrasts ar bronzu greznots rokauts (V, 1. k.).

Tērpa saturēšanai visbiežāk lietotas pakavsaktas ar magoņgalvu (II, 18. k., III, 1. k., V, 1. k., VI uzsk.) un atrofītiem galiem (II, 2., 12. k., III, 3., 7. k., VI uzsk.), kā arī vāju (III, 4. k.), skaldņotiem (II, 11. k.), deģenerētiem zvērgalvu (II, 14., 16. k.) galiem. Vienā no piedevām bagātiem kapiem uzzieta vēlā plāksņveida stopa–šķēršu sakta (V, 1. k.), kas sastopama arī dižciltīgo latgaļu apbedījumos (Leinukalna 3. k., Kristapiņu kapulauka s.a.¹⁴).

Vīriešu apbedījumos neatņemama kapa piedeva ir ieroči – dzelzs cirvji un šķēpu gali. Senākajos, ar 11. gs. datējamajos kapos atrasti platasmens cirvji ar pietsega paplašinājumiem un trīsstūrveida izlaidumiem kātcauruma sānos (V uzsk.), vēlākos apbedījumos konstatēti smagākas formas platasmens cirvji ar nedaudz paplašinātu pieta daļu un smagnēju asmens daļu. Komplektā ar šiem cirvjiem konstatēts uznavas šķēps, retāk iedzītņa šķēps. Ugunska pa piedevās atrasts vienasmens zobens (X uzsk.), bet V uzkalniņa 2. kapā dižciltīgajam vīrietim gar labajiem sāniem novietots divasmeņu zobens ar sudraba inkrustācijām rotātu rokturī. Šī kapa piedevās bija arī svairiņi.

Lejasdopeļu kapulaukā iegūti arī reti un unikāli atradumi. Vienā no vīriešu apbedījumiem (V, 1. k.) uzziets unikāls, ar bronzas apkalumiem rotāts plecu siksnu un jostu komplekts. Jostas atrastas vēl sešos 12. gs. un 13. gs. sākuma vīriešu apbedījumos, dažām no tām ir grezni, savdabīgi bronzas apkalumi (I, 3. k.). Vairākos vīriešu kapos bija saglabājušies polihromi gleznojumi uz koka, kas varētu būt no vairogiem vai koka ietverēm ieroču novietošanai (I, 3. k., II, 14. k., III, 3. k.). Šie atradumi Lejasdopelēs saglabājušies nedaudz lielākos fragmentos par Daugavas lejteces lībiešu kapulaukos (Vampeniešu, Laukskolas, Lipšu), kā arī pie Gaujas Kampu–Gūģeru kapulaukā konstatētajiem.

Kopumā Sēlijas teritorijā izpētīto vēlā dzelzs laikmeta apbedījumu skaits nav liels – tikai nedaudz pārsniedz simtu, 40 no tiem atsegti līdzenajos kapulaukos. Salīdzinājumam jāmin, ka latgaļu apdzīvotajā teritorijā pētijs ap 80 kapulauku un atsegti ap 2000 apbedījumu.¹⁵

Arheoloģiskajos pētījumos Sēlijā kā uzkalniņos, tā līdzenajos kapulaukos apbedīšanas tradīcijās atšķirības nav novērotas. Mirušie guldīti zemē ieraktās kapa bedrēs bluķa vai dēļu šķirstos, uz dēļu vai kriju paklāja, stingri ievērojot vīriešu un sieviešu apbedījumu pretēju orientāciju – sievietes apbedītas ar galvu rietumu virzienā, vīrieši – austrumu virzienā. Mirušie apbedīti

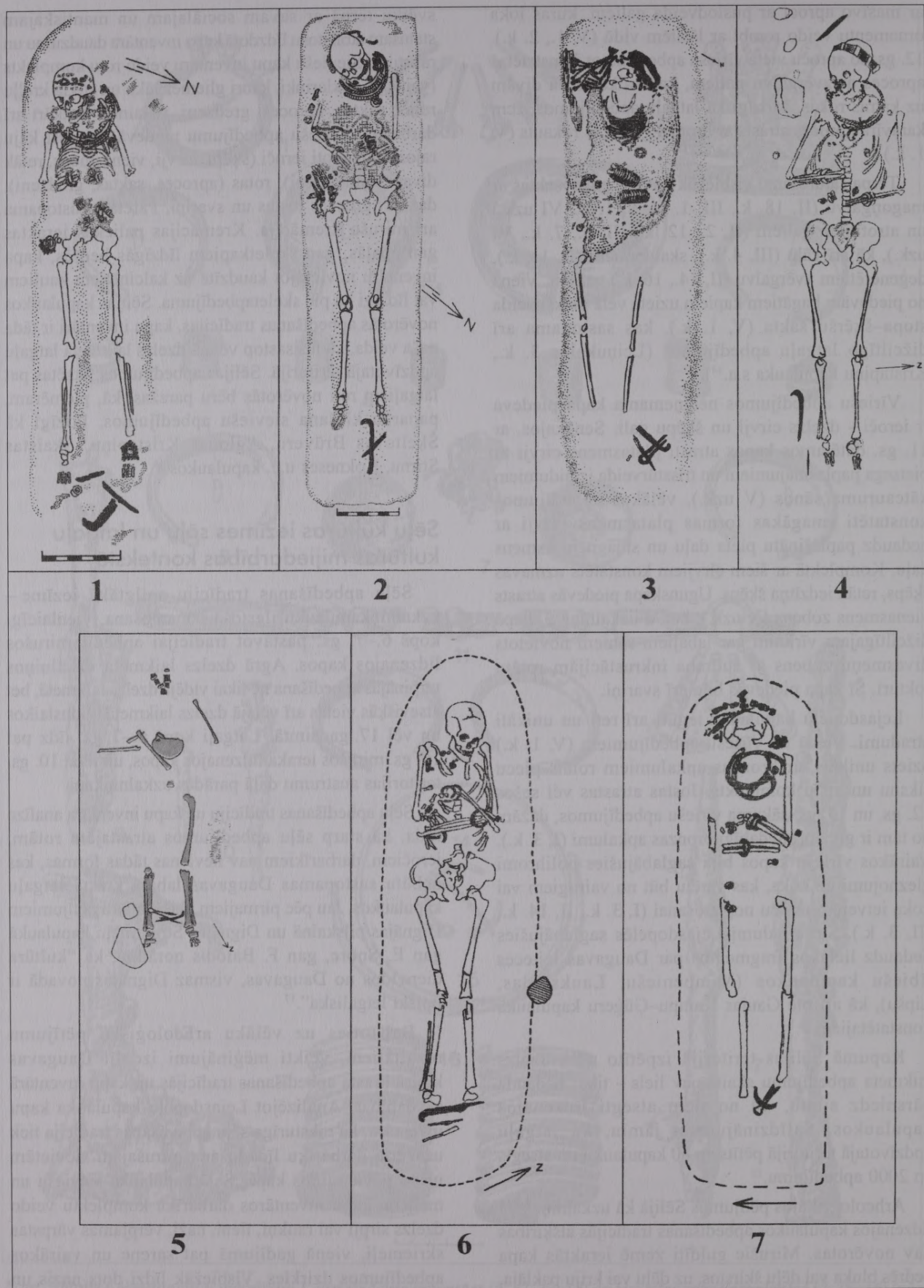
svētku tērpā ar savam sociālajam un mantiskajam statusam atbilstošu līdzdotā kapa inventāra daudzumu un raksturu. Sieviešu kapu inventāru veido rotu komplekts (vainags, kaklariņķi, kauri gliemežvāku un stikla kreļļu rotas, saktas, aproces, gredzeni, villaine), dažkārt arī darbarīki. Vīriešu apbedījumu piedevās ietilpst kāju rajonā novietoti ieroči (šķēpi, cirvji, vienasmens, retāk divasmeņu zobeni), rotas (aproces, saktas, gredzeni), dažkārt greznas jostas un svairiņi. Paretam sastopama arī mirušo kremācija. Kremācijas paliekas ieraktas gan apaļās, gan skeletkapiem līdzīgās bedrēs, kapa inventāru novietojot kaudzītē uz kalcinētiem kauliem vai līdzīgi kā pie skeletapbedījuma. Sēlijas kapulaukos novērotās apbedīšanas tradīcijas, kapu inventāri ir tāda paša veida, kādus sastop vēlajā dzelzs laikmetā latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Sēlijas apbedījumos fiksētas pat latgaļiem reti novērotās bēru paražas, kā, piemēram, paparžu klāšana sieviešu apbedījumos, līdzīgi kā Šķeltovas Brūveru, Aglonas Kristapiņu, Skaistas Stirnu, Kokneses u.c. kapulaukos.¹⁶

Sēļu kultūras iezīmes sēļu un latgaļu kultūras mijiedarbības kontekstā

Sēļu apbedīšanas tradīciju spilgtākā iezīme – uzkalniņkapulauku ilgstoša izmantošana, vienlaicīgi kopš 6.–7. gs. pastāvot tradīcijai apbedīt mirušos līdzenajos kapos. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos turpinājās apbedīšana ne tikai vidējā dzelzs laikmetā, bet atsevišķās vietās arī vēlajā dzelzs laikmetā, viduslaikos un vēl 17. gadsimtā. Latgaļi kopš 6.–7. gs. līdz pat 10. gs. mirušos ieraka līdzenajos kapos, un tikai 10. gs. teritorijas austrumu daļā parādās uzkalniņkapi.

Sēļu apbedīšanas tradīciju un kapu inventāra analīze rāda, ka starp sēļu apbedījumos atrastajām rotām, ieročiem, darbarīkiem nav nevienas tādas formas, kas nebūtu sastopamas Daugavas labajā krastā latgaļu kapulaukos. Jau pēc pirmajiem plašākajiem pētījumiem Dignājas pilskalnā un Dignājas Strautmaļu kapulaukā gan E. Šnore, gan F. Balodis norādīja, ka “kultūra dienvidos no Daugavas, vismaz Dignājas novadā ir tipiski letgaliska”.¹⁷

Balstoties uz vēlāku arheoloģisko pētījumu rezultātiem, veikti mēģinājumi izdalīt Daugavas kreisā krasta apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā savdabības. Analizējot Lejasdopeļu kapulauka kapu inventāru, kā raksturīga sēļu apbedīšanas tradīcija tiek uzsvērtā darbarīku līdzdošana mirušajām sievietēm un to novietojums kapā. Šajā kapulaukā sieviešu un meiteņu kapu inventāros darbarīku komplektu veido dzelzs sirpji vai raukņi, īleni, naži, vērppjamās vārpstas skriemeļi, vienā gadījumā pat sarene un vairākos apbedījumos dzirkles. Visbiežāk līdzīgs dots nazis un īlens. 2. uzkalniņa 9. kapā atrasts nazis greznā, ar bronzu ornamentētā makstī, kas, domājams, bijis piekārts jostai un atspoguļo lībiešu apbedīšanas

3. att. Sieviešu kapu plāni ar darbarīku novietojumu apbedījuma kājgalī: 1 – Sēlpils Lejasdopeles, II uzsk. 10. k.; 2 – Sēlpils Lejasdopeles, I uzsk. 5. k.; 3 – Sēlpils Lejasdopeles, II uzsk. 17. k.; 4 – Dignājas Strautmaļi, 5. k.; 5 – Seces Salasanči, 2. k.; 6 – Jersika, 18. k.; 7 – Aglonas Kristapiņi, 55. k. (pēc I. Kuniga 2000, 17. att.: E)

tradīciju ietekmi. Nazis kopā ar īlenu novietots starp kāju pēdām 3. uzkalniņa 5. kapā. 2. uzkalniņa 17. kapā bagātīgo piedevu klāstā darbarīku sortiments papildināts ar dzirkļēm un sirpi. I uzkalniņa 6. kapā līdzās dzirkļēm zem daļēji iznīkuša raukņa atklātas sarenes paliekas. Šajā piedevu komplektā ietilpst arī bikonisks rozā šifera vārpstas skriemelis. II uzkalniņa 10. meitenes kapā līdzīgs dots nazis, sirpis un īlens. Raksturīgi, ka darbarīku komplekts visos gadījumos novietots pie kājām, vienā kapā ielikts pat tāšu kārbīnā (3. att.: 1–3). Arī vienā no nedaudzajiem Dignājas Strautmaļu kapulauka sieviešu apbedījumiem īlens un sirpis likts pie kāju potītēm (3. att.: 4). Seces Salasančos 2. kapā darbarīku komplekts sastāvējis no sirpja, īlenu un dzirkļēm un arī novietots mirušajai starp kājām augšpus potītēm (3. att.: 5). Šāds darbarīku komplekts un novietojums fiksēts vēl Kokneses kapulaukā, kur līdztekus latgaļiem un lībiešiem bijuši arī sēļi. Darbarīku novietojums pie kājām novērots arī dažos latgaļu kapulaukos, piemēram, Kristapiņu kapulauka 55. un 198. kapā (3. att.: 7), bez tam abos kapos liktas arī dzirkles. Pie kājām novietots darbarīku komplekts (sirpis, nazis) bijis Jersikas kapulauka 18. sievietes kapā (3. att.: 6).

Tradīcija darbarīkus novietot pie kājām izveidojusies vēlajā dzelzs laikmetā, jo iepriekšējā periodā konstatēts atšķirīgs to novietojums. Sēlpils Ķuncu kapulauka 37. kapā (8. gs.) sirpis atrasts gar labās rokas augšdelmu, 67. kapā (8. gs.) – galvas rajonā. Arī dažos 12. gs. apbedījumos – Ķuncu kapulauka 7. kapā sirpis novietots gar labo kāju, Beteļu kapulauka 12. kapā – kreisā apakšstilba rajonā.

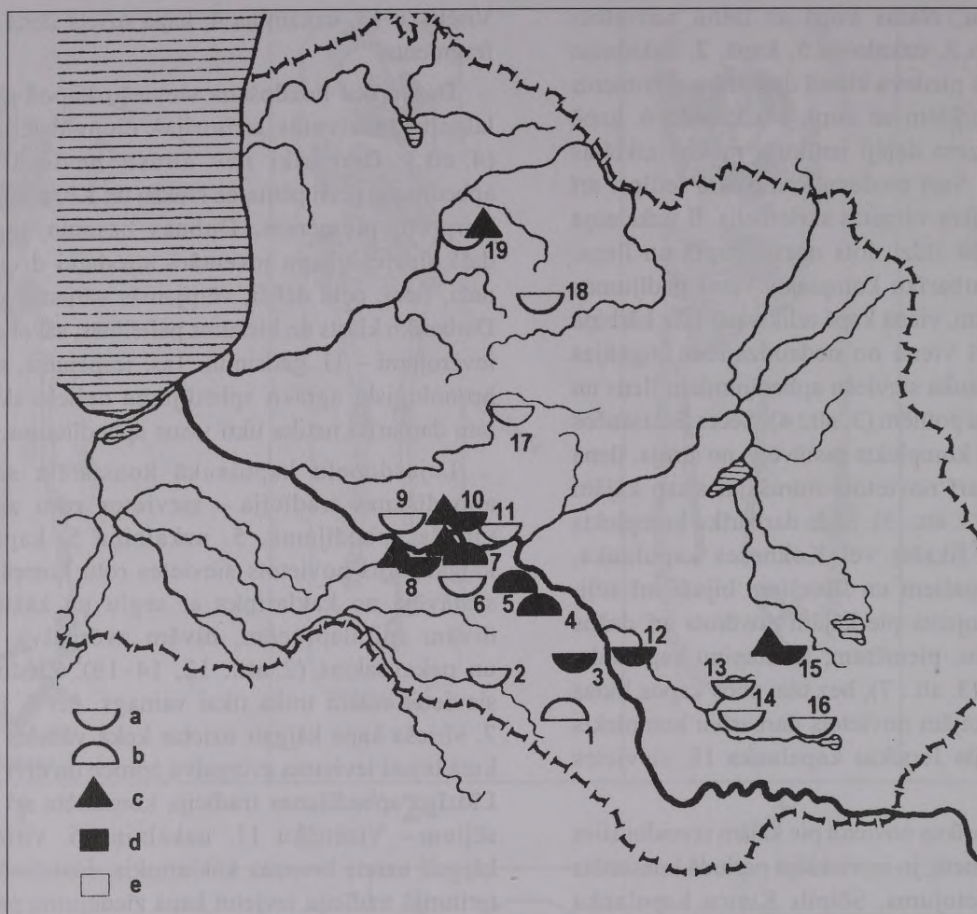
Vidējā dzelzs laikmeta beigu un vēlā dzelzs laikmeta sākumposma apbedījumos arī latgaļu apdzīvotajā teritorijā darbarīki biežāk novietoti apbedītajam vidukļa vai augšstilbu rajonā. Labajā pusē gar sāniem novietots sirpis konstatēts 9. gs. apbedījumam Drustu Skripstu 4. kapā, Kivtu kapulaukā.¹⁸ Parasts sirpja novietojums labajā vai kreisajā pusē vidukļa rajonā ir Lejasbitēnu kapulauka 8.–9. gs. sieviešu apbedījumos.¹⁹ Arī Kalniešu II kapulaukā vidējā dzelzs laikmeta beigu apbedījumos sirpji un raukņi sievietēm novietoti jostasvietas – gurnu – augšstilbu rajonā (32., 13., 22. k.).²⁰ Hronoloģiski agrākajos 9.–10. gs. sieviešu apbedījumos Kristapiņu kapulaukā sirpji un dzirkles novietotas galvgalī aiz pakauša (289. k.), pie labā augšdelma (118., 238. k.), kreisajā pusē blakus jostasvietai (200. k.), pie labās vai kreisās kājas apakšstilba (70., 56. k.).²¹ Vērojama šāda darbarīku novietojuma saglabāšanās arī vēlākajos apbedījumos latgaļu teritorijā – Aizkalnes kapulauka 17. sievietes apbedījumā sirpis un īlens novietots mirušajai uz labā augšstilba, līdzīgi arī Jaunākēnu kapulaukā (11. k.).²² Lietuvas ziemeļaustrumu daļā pētītajos uzkalniņos līdzīgi darbarīku komplekti nav raksturīgi – tikai

Visētišķu 13. uzkalniņa 4. kapā uzziets īlens un sirpja fragments.

Darbarīku līdzdošana sieviešu kapos sastopama latgaļu apdzīvotās teritorijas dienvidrietumu daļā (4. att.). Darbarīki nav atrasti nevienā sieviešu apbedījumā plaši pētītajos Nukšu un Kivtu kapulaukos. Turpretī, piemēram, Dubnas baseina kapulaukos daļā sieviešu kapu inventārā atrodami dzelzs sirpji, naži, īleni, celu dēlīši, vārpjamās vārpstas skriemēļi. Darbarīku klāsts un biežums palielinās, sākot ar 10. gs., ievērojami – 11. gadsimtā. Tas, iespējams, saistīts ar hronoloģiski agrāko apbedījumu nelielo skaitu, bez tam darbarīki netika likti visos apbedījumos.

Lejasdopeļu kapulaukā konstatēta savdabīga apbedīšanas tradīcija – sievietes rotu ziedojums vīrieša apbedījumā. 5. uzkalniņa 5. kapā šķirsta kājgalī bijis novietots sievietes rotu komplekts, kas sastāvēja no kaklariņķa ar seglu un kāšu galiem, divām spirālaprocēm, divām zvērgalvu aprocēm un pakavsaktas (2. att.: 12, 14–16). Ziedojumā no sievietes rotām trūka tikai vainags. Arī 3. uzkalniņa 7. vīrieša kapa kājgalī uzietas koka vāceles paliekas, kurā bijusi ievietota zvērgalvu aprobe un divi gredzeni. Līdzīga apbedīšanas tradīcija konstatēta arī Lietuvas sēļiem – Visētišķu 11. uzkalniņa 6. vīrieša kapā kājgalī uzziets bronzas kaklariņķis. Jāatzīmē, ka sēļu teritorijā tradīcija ievietot kapā ziedojumu pastāvējusi jau iepriekšējā periodā. Ar 6./7. gs. datētā Boķu III uzkalniņa 24. vīrieša ugunskapā bedres galvgaļa kreisajā pusē atrasts vainags, kas darināts no ādas sloksnītes, kura aplocīta ar ornamentētām bronzas plāksnītēm, bet aizmugurē un sānos tai piestiprinātas važiņas ar trīsstūrveida piekariņiem galos.²³

Apkopojot Austrumlatvijas vēlā dzelzs laikmeta kapulauku materiālu, ziedojumi konstatēti arī latgaļu apbedījumos.²⁴ A. Radiņš uzskaitījis septiņus apbedījumus no septiņiem pieminekļiem ar sievietes rotu ziedojumiem vīriešu kapos, tiesa, ne visi tie novietoti kapa kājgalī kā Lejasdopeļu kapulaukā. Sievietes rotu ziedojums 2005. gada izrakumos konstatēts arī Brūveru kapulaukā, kur 27. kapā vīrietim kājgaļa labajā pusē bija novietots grīstes vainags, zem tā kaklariņķis ar cilpu galiem, blakus tordēta pakavsakta, rozā šifera vārpjamās vārpstas skriemelis. Pētījumos konstatēti ziedojumi, kuri sastāv gan no pilna rotu komplekta – vainaga, kaklarotām, krūšu rotām, aprocēm un gredzeniem, gan dažkārt kādas rotas (vainags, kaklariņķis) trūkst. Ar ziedojuma novietojumu kājgalī zināmi kapi no Mārcienas Oliņu (3. k.), Drabešu Liepiņu kapulauka (65. k.). Latgaļu teritorijā līdzīgi ziedojumi atrasti apbedījumā arī labajā pusē pie gurniem (Ludzas Odukalns, III, 84. k., Priekuļu Ģūģeri, 22. k.). Ērgļu Jaunākēnu kapulauka 42. kapā apbedītajam ziedojums bija novietots pie labā apakšstilba izraktā kapa bedres

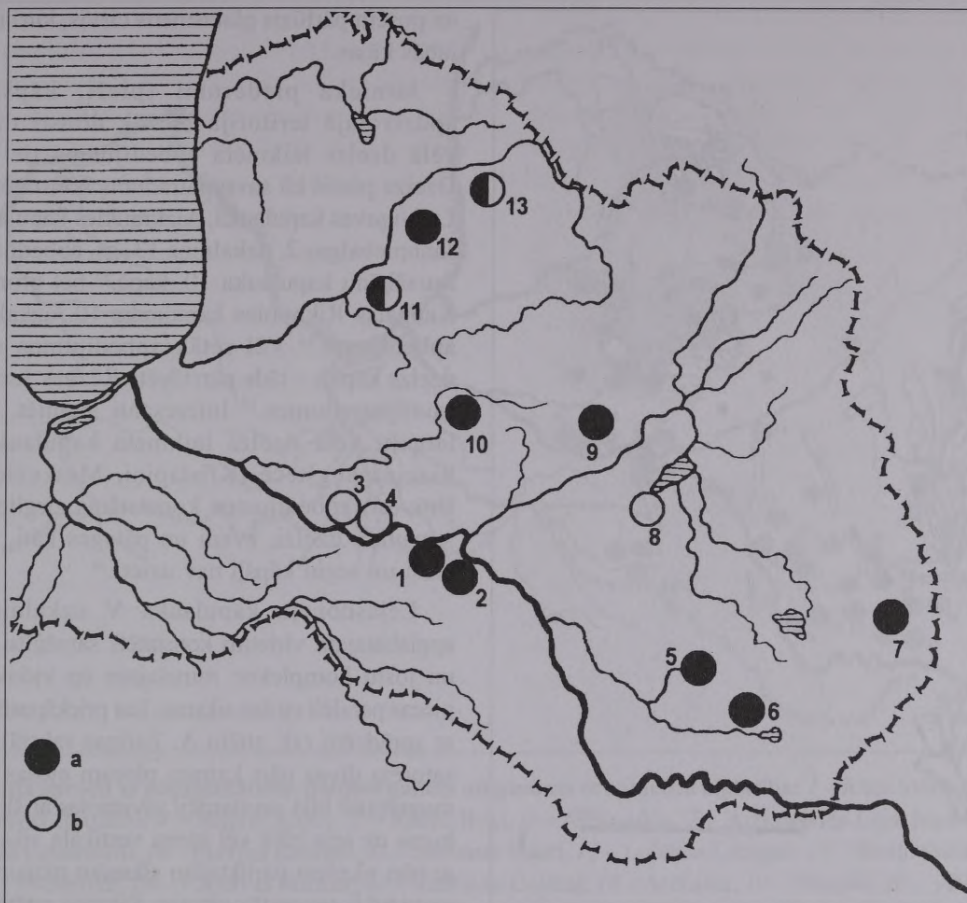
4. att. Sieviešu apbedījumu ar darbarīku komplektiem izplatība: *a* – līdzenie kapulauki, *b* – uzkalniņkapulauki, *c* – darbarīku komplekti ar dzirklēm, *d* – darbarīki novietoti pie kāju pēdām, *e* – cits darbarīku novietojums; 1 – Rubenes Rubiķu sils, 2 – Elkšņu Beteļi, 3 – Dignājas Strautmaļi, 4 – Ābeļu Priednieki, 5 – Ābeļu Boķi, 6 – Sēlpils Ķunci, 7 – Sēlpils Lejasdopeles, 8 – Seces Salasanči, 9 – Aizkraukles Lejasbitēni, 10 – Koknese, 11 – Pļaviņu Radzes, 12 – Jersika, 13 – Aizkalne, 14 – Višķu Maskava, 15 – Aglonas Kristapiņi, 16 – Šķeltovas Brūveri, 17 – Ērgļu Jaunākēni, 18 – Drustu Skripti, 19 – Priekuļu Ģūģeri

paplašinājumā. Kriju vācēlē atradās pilns un ļoti grezns sievietes rotu komplekts. Jāatzīmē, ka latgaļu teritorijā konstatēti ziedoti sieviešu rotu komplekti arī sieviešu apbedījumos, kas Daugavas kreisajā krastā nav uzieti. Aplūkojot aprakstīto ziedojumu izplatības karti, redzam, ka 11.–13. gs. tie sastopami visā latgaļu teritorijā (5. att.).

Abas iepriekš minētās apbedīšanas tradīcijas novērotas visai reti – gan darbarīku, gan sieviešu rotu komplekti sastopami galvenokārt bagātos 11. un 12. gs. kapu inventāros, acīmredzot sabiedrības virsslāņa apbedījumos. Šajā laikā kā sēļu, tā latgaļu apdzīvotajā teritorijā kapu inventāros vērojama izteikta nevienlīdzība, kas atspoguļo sabiedrībā norisošos sociālos procesus.

Savdabīgo Daugavas kreisā krasta apbedīšanas tradīciju vidū minami arī apbedījumi ar zirgu un jātnieka piederumiem. Zirga apbedījums ar laužņiem konstatēts Lejasdopeļu kapulaukā 1896. gada izrakumos.²⁵ Vienā no izraktajiem uzkalniņiem bija

saglabājies zirga galvaskauss ar laužņiem starp zobiem un tā tuvumā arī dzelzs piesis un kāpslis, kas varētu liecināt par jātnieka apbedījumu. Vīrieša un zirga dubultapbedījums atsegts Beteļu kapulauka 14. kapā (11. gs.) 1978. gada izrakumos (6. att.: 1). Zirgs guldīts uz vēdera, ar galvu uz leju, saliektām kājām. Abās pusēs zirga galvai bronzas zvārgulīši, mutē dzelzs laužņi, pie zirga vidukļa kreisajā pusē dzelzs segļu kāpslis. Blakus zirgam – vīrieša apbedījums. Iespējams, ka kapulaukā bijis vēl kāds zirga apbedījums. Izrakumu laikā konstatēts gan fragmentārs zirga galvaskauss, gan vesels zirga skelets. Taču, tā kā pēc vietējo iedzīvotāju liecībām kapulauka teritorijā apglabāti kritušie mājlopi, to skaitā zirgs, un izrakumos iegūti ne tikai zirga, bet arī sīklopu kauli, šos atradumus nevar viennozīmīgi saistīt ar postītiem seniem zirga apbedījumiem.²⁶ Ir liecības, ka Augšzemē zirga un cilvēka skelets ar šķēpa galu atrasts, ceļot stalli Rites Dīvuļu mājās.²⁷ Atradumu raksturs norāda uz kapulauka esamību šajā vietā, pārbaudes izrakumi minētajā vietā nav veikti.

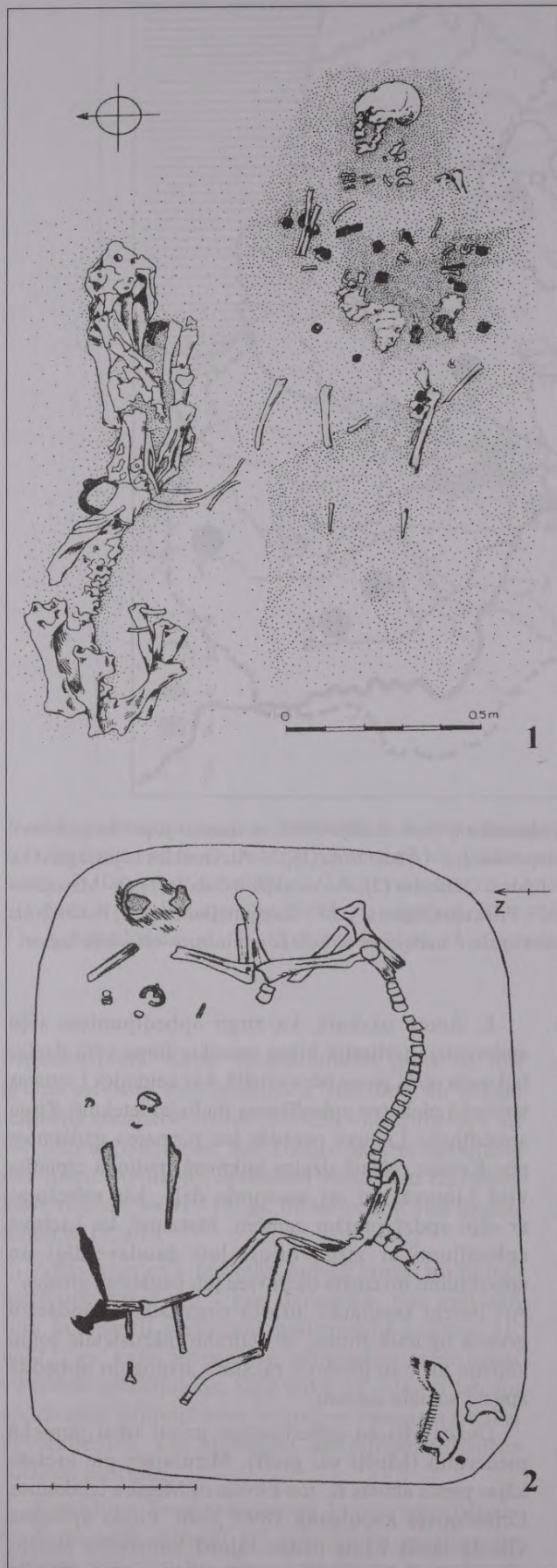

5. att. Apbedījumu ar sieviešu rotu komplekta ziedojumiem izplatība (pēc A. Radiņš 1996, ar autores papildinājumiem): a – vīriešu apbedījumi, b – sieviešu apbedījumi; 1 – Sēlpils Lejasdopeles (2), 2 – Ābeļu Boķi (1), 3 – Aizkraukles Lejasžagari (1), 4 – Koknese (1), 5 – Aizkalne (?), 6 – Šķeltovas Brūveri (1), 7 – Ludzas Odukalns (2), 8 – Varakļānu Cakuli (1), 9 – Mārcienas Oliņi (1), 10 – Ērgļu Jaunākēni (1), 11 – Drabešu Liepiņas (1, 2), 12 – Priekuļu Ģūģeri (1), 13 – Kauguru Beites (1, 1) (iekavās aiz kapulauka norādīts apbedījumu skaits, pirmais no diviem cipariem apzīmē ziedojumu vīriešu kapos, otrs – sieviešu kapos)

Daugavas labajā krastā latgaļu apdzīvotajā teritorijā zirga apbedījums bez zirglietām cieši blakus ugunskapam zināms no Jersikas kapulauka. Vēl viens zirga apbedījums atsegts Lejasžagaru kapulaukā. 29. kapā ar galvu uz rietumiem ierakts zirgs, kuram pie kakla uzzieta bronzas sprādze (6. att.: 2). Zem zirga kājām 7 cm dziļāk atsedzās austrumu–rietumu virzienā uz muguras izstieptā stāvoklī guldīts mirušais ar uz krūtīm saliktām rokām. Mirušajam uz kreisās rokas bija divas aproces ar zvērgalvu galiem, jostas rajonā bronzas pakavsakta ar magoņgalvu galiem un četri spirālgredzeni, bet pie labās kājas apakšstilba novietots uznavas šķēpa gals ar smaili pret kājgali un platasmens cirvis ar kātu pret galvgali.²⁸ Zirga skeleta daļa (apakšžoklis) konstatēta arī Kokneses kapulaukā.²⁹ Apakšžoklis novietots sakrautu akmeņu pusloka atvērumā uz akmens. Šķiet, ka šis atradums saistīts ar nedaudz atšķirīgiem bēru rituāliem, kādi novēroti Daugavas lejtecē lībiešiem, piemēram, Salspils Laukskolas kapulaukā, kur arī konstatēti zirga galvaskausu fragmenti un akmeņu riņķveida sakrāvumi.³⁰

E. Šnore uzskata, ka zirgu apbedījumiem sēļu apdzīvotajā teritorijā bijusi noteikta loma vēlā dzelzs laikmeta otrās puses bēru rituālā, kas veidojies Lietuvas teritorijā piekopto apbedīšanas tradīciju ietekmē. Zirgu apbedījumi Lietuvā parādās jau pirmajos gadsimtos pēc Kristus, vēlajā dzelzs laikmetā tradīcija izplatīta visā Lietuvā, arī tās austrumu daļā, kas robežojas ar sēļu apdzīvotajām zemēm. Jāatzīmē, ka Lietuvā apbedījumi ar zirgu bijuši ļoti daudzveidīgi un apbedījumu inventārs bieži vien ļoti bagāts un grezns.³¹ Arī Beteļu kapulaukā atrasto zirga laužņu sāndzelžu greznā figurālā forma, ar sudrabu inkrustētais seglu kāpšlis un citu piedevu raksturs atspoguļo apbedītā augsto sociālo statusu.

Dažos vīriešu apbedījumos uzieti tikai jātnieka piederumi (kāpšļi vai pieši). Mirušajam pie kreisās kājas piesis atrasts K. fon Lēvisa of Menāra izrakumos Lejasdopeļu kapulaukā 1899. gadā. Piesis apbedītā vīrieša labās kājas pēdas rajonā konstatēts Beteļu kapulauka 8. kapā (12. gs.). Kapa inventārā vēl bija ar bronzas apkalumiem rotāta ādas josta, divi gredzeni, apava fragments ar zvērgulīti, uznavas šķēpa gals un

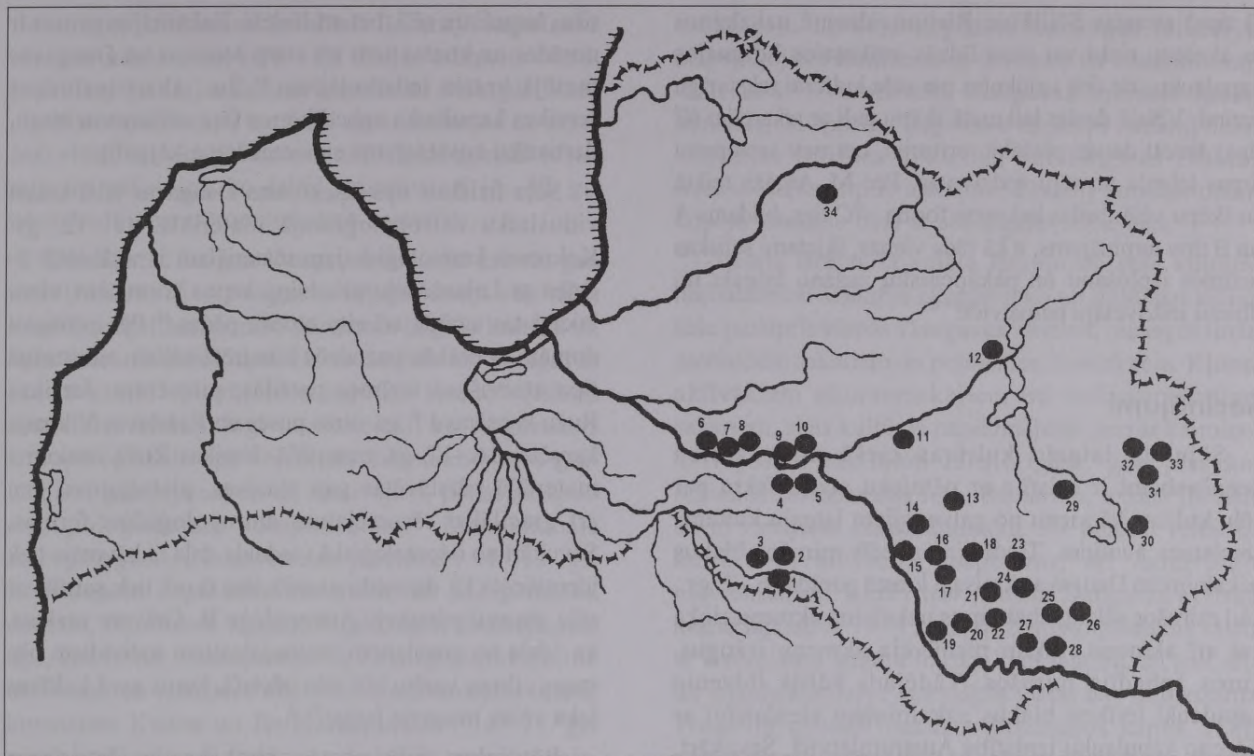

6. att. Vīrieša un zirga dubultapbedījumu plāni: 1 – Elkšņu Beteji, 14. kapa, 2 – Aizkraukles Lejasžagari, 29. kapa

uz pusēm pārlūzīs plasmens cirvis, kuri novietoti pie labās kājas.

Jātnieka piederumi (pieši, kāpšļi) latgaļu apdzīvotajā teritorijā biežāk atrasti dzīvesvietās, vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos tie ir ļoti reti. Dzelzs piešis kā savrupatradums konstatēts Aizkalnes Ludvigovas kapulaukā, Aizkraukles kapulauka 7. kapā, Jaunpiebalgas 2. uzkalniņa 13. gs. apbedījumā,³² Ērgļu Jaunākēnu kapulauka 10. kapā,³³ bet bronzas piešis – Kaunatas Rikopoles kapulauka 10. uzkalniņa 11. gs. apbedījumā.³⁴ Vēl retāk apbedījumos uzieti seglu dzelzs kāpšļi – tāds pārstāvēts Rēznas Jusu kapulauka savrupatradumos.³⁵ Interesanti atzīmēt, ka vairākos latgaļu vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos Dubnas baseina augštecē (Kristapiņi, Maskeviciški, Viški, Brūveri) apbedījumos konstatētas zirglietas – dzelzs iemauktu dzelži, zvani un pātagas kāti, bet jātnieka pieši un seglu kāpšļi nav uzieti.³⁶

Lejasdopeļu kapulauka V uzkalniņa 1. kapā apglabātajam vīrietim konstatēts sarežģīts plecu siksnu un jostu komplekts: mirušajam ap vidukli apņemtas piecas paralēli ejošas siksnas, kas priekšpusē sasprādzētas ar sprādzēm (sk. attēlu A. Zariņas rakstā). Šīs siksnas saturēja divas pāri katram plecam ejošas siksnas, kas mugurpusē bija savstarpēji savienotas ar šķērssiksnu, no kuras uz leju gāja vēl viena vertikāla sikсна, kas kopā ar pāri pleciem pārlīktajām siksnām mugurpusē saturēja ap vidukli apņemtās siksnas. Siksnas rotātas pamīšus ar apaļiem un krustveida bronzas apkalumiem, bet priekšā sasprādzētas ar bronzas sprādzēm. Apbedījumu datē kapā atrastie vācu denāriji, kalti 991.–1040. gadā. Savukārt Ābeļu Priednieku II uzkalniņā apbedītajam vīrietim svārku priekšpusē rotājumā un aizdarē saskatāma līdzība ar aprakstīto siksnu izkārtojumu. Arī kapa piedevu ziņā šis apbedījums stipri līdzīgs Lejasdopelēs apbedītajam vīrietim – uz katras rokas pa trim aprocēm, to skaitā arī karavīra aprobe un tās pavadone masīvā aprobe ar šķērsgrīzumā segmentveida galiem, ar bronzu rotāts rokauts, stopa–šķēršu sakta, masīvā pakavsakta ar četrstūrveida galiem, bronzas svariņi, ar bronzas apkalumiem rotāta josta ar spirālīšu piekariem, plasmens cirvis, iedzītna šķēpa gals, dzelzs duncis.³⁷ Līdzīgs ādas siksnu komplekts zināms no Kokneses kapulauka 50. kapa,³⁸ kur tāpat konstatēja pāri katram plecam vertikālas siksnas un krūtīs horizontāli aptverošas piecas paralēlas, priekšpusē ar sprādzēm aizdarītas siksnas. Siksnas rotāja apaļi bronzas apkalumi. Arī ap vidukli mirušajam bijusi josta ar divās rindās izkārtotiem apaļiem apkalumiem. Kapa inventārs sastāvēja no trim pakavsaktām, divām aprocēm ar zvērgalvu galiem, četriem gredzeniem, pie kreisās kājas apakšstilba novietota plasmens cirvja un pie pēdas nolikta dzelzs uzmavas šķēpa gala, kā arī pie jostas piestiprināta dzelzs naža, kaula ķemmītes un stieplē iestiprināta bruņukrekla fragmenta. E. Šnore Lejasdopeļu siksnām un jostai saskatījusi konstruktīvu līdzību arī ar J. Pīmaņa izrakumos Jaunpiebalgā V kapā atrasto siksnu. Hronoloģiski agrāks, līdzīgi veidots siksnu komplekts

7. att. Lentveida aproču ar paplašinātiem, dobiem galiem un pinuma ornamentu izplatība: 1 – Rites Melderišķi, 2 – Elkšņu Betēļi, 3 – Saukas Ratulāni, 4 – Sēlpils Ķunci, 5 – Ābeļu Boķi, 6 – Aizkraukle, 7 – Aizkraukles Lejaszagari, 8 – Koknese, 9 – Aizkraukles Lejasbitēni, 10 – Pļaviņu Kalnieši, 11 – Sāvienas Joksti, 12 – Lubānas Līčagals, 13 – Preiļu Stikāni, 14 – Līvānu Muktapāveli, 15 – Jersika, 16 – Vārkavas Bučkas, 17 – Vārkavas Čeirāni, 18 – Aizkalne, 19 – Nīcgale, 20 – Višķu Dārzkopības skola, 21 – Višķu Maskevicišķi, 22 – Višķu Maskava, 23 – Aizkalnes Ludvīgova, 24 – Aglonas Kristapiņi, 25 – Šķeltovas Brūveri, 26 – Aulejas Kučeri, 27 – Izvaltas Lielie Truļi, 28 – Izvaltas Kalna Bāliņi, 29 – Ozolaines Čakši, 30 – Kaunatas Stara Sloboda, 31 – Pildas Nukši, 32 – Zvirgzdenes Kivti, 33 – Ludzas Odukalns, 34 – Trikātas Lubumuīža

zināms arī no zemgaļu teritorijas – vidējā dzelzs laikmeta vidusposma apbedījuma Gaideļu–Viduču senkapos, atklāts J. Urtāna 1994. gada izrakumos 23. kapā.³⁹

Kā sēļu kultūrai raksturīgas literatūrā tiek aplūkotas atsevišķas kapu inventāros atrastās senlietas. Viena no tādām senlietām ir lentveida aproce ar paplašinātiem un nedaudz dobiem galiem, kuri ornamentēti ar rombos izkārtotām līnijām, kas atgādina pinumu. Šīs aproces E. Šnore uzlūko par aproču ar vāļu galiem tālākas attīstības formu. Aproces ar vāļu galiem un pinuma ornamentu, kas lietotas 7. gs., retāk 8. gs. pirmajā pusē, konstatētas apbedījumos gan uzkalniņos ar akmeņu riņķi, gan līdzeno kapulauku I fāzes apbedījumos. J. Ciglis konstatējis, ka “aproču ar apaļiem vāļu galiem izplatība latgaļu līdzenajos kapulaukos daudz nepārsniedz kolektīvo kapu uzkalniņu kultūras izplatības apgabalu”.⁴⁰ Arī aproču ar dobiem galiem un pinuma ornamentu plašāka izplatība aptver sēļu apdzīvoto teritoriju un latgaļu teritorijas rietumdaļu (7. att.). Tādējādi aproces ar vāļu galiem un to tālākas attīstības forma – aproces ar dobiem, nedaudz paplašinātiem galiem un pinuma rotājumu – atspoguļo latgaļu un sēļu kultūru mijiedarbību no to veidošanās pirmsākumiem līdz vēlajam dzelzs laikmetam. Interesanti atzīmēt, ka 11. gs., kad sāk izzust aproces ar

paplašinātiem, dobiem galiem un pinuma rotājumu, uz aprocēm ar zvērgalvu galiem dažkārt vērojams pinuma rotājums nedaudz citādā izpildījumā (Ratulānu uzkalniņa 60. kaps). Aplūkotās aproces ar dobiem galiem un pinuma ornamentu ir sastopamas sēļu zemēs Lietuvas teritorijā. Bez tam te biežāk valkāto aproču vidū ir arī masīvākas aproces ar paplašinātiem galiem un pinuma rotājumu – šīm aprocēm loks šķērsgrīzumā segmentveida. Minētās aproces sastopamas no 8. līdz 10. gadsimtam.⁴¹

Ar sēļu kultūru saista pakavsaktas ar magoņgalvu galiem. Izmēru ziņā lielākās saktas lietojuši vīrieši svārku vai apmetņa sasprausšanai, mazākās sastopamas arī sieviešu apbedījumos. Sēlpils Lejasdopeļu kapulauka V uzkalniņa 1. kapā apbedītajam karavīram tērps bijis sasprausts ar saktu ar magoņgalvu galiem, kurai loks bija pīts sarežģītā tehnikā no smalkām stieplītēm (2. att.: 1). Šī sakta izveidojuma ziņā ir unikāla. Vēlajā dzelzs laikmetā pakavsaktas ar magoņgalvu galiem sastopamas ne tikai sēļiem un latgaļiem, bet tipiskas arī lībiešu kultūrai, izplatītas zemgaļu un kuršu zemēs, kā arī Gotlandē u.c.⁴²

Arī dzelzs iedzītņa šķēpu galu ar atkarpēm formu attīstība un izplatība apliecina sēļu un latgaļu kultūras ilgstošos kontaktus. Šo šķēpu senākās formas (A un

B tips) atrastas Sēlijā un Rietumvidzemē uzkalniņos ar akmeņu riņķi vai tiem līdzās ierīkotajos līdzētajos kapulaukos un tiek uzlūkotas par sēļu kultūrai raksturīgu iezīmi. Vēlajā dzelzs laikmetā šķēpu gali ar atkarpēm (C tips) lietoti daudz plašākā teritorijā, bet nav sastopami ārpus latgaļu un sēļu apdzīvotās. Pēc M. Atgāža teiktā šo šķēpu vēlā dzelzs laikmeta forma – "C tips, būdams A un B tipu turpinājums, it kā rāda vienas, šķietami sēliskas iezīmes izplūšanu un pakāpenisku zušanu latgaļu un lībiešu iedzīvotāju pamatvidē".⁴³

Secinājumi

Sēļu un latgaļu kultūras ciešā mijiedarbība neapšaubāmi ir saistīta ar pētnieku atzīto faktu par sēļu kultūru kā vienu no galvenajiem latgaļu kultūras izcelsmes avotiem. Tradīcija apbedīt mirušos blakus uzkalniņiem Daugavas kreisajā krastā parādās 6.–7. gs., kad mirušos sāka glabāt ārpus uzkalniņa akmeņu riņķa vai arī akmeņu riņķim piebūvēja akmeņu iežogus, kuros apbedīja mirušos. Tādējādi Sēlijā līdzētie kapulauki ierīkoti blakus uzkalniņiem vienlaicīgi ar līdzēno kapulauku izplatību Austrumlatvijā. Savukārt, neskatoties uz to, ka blakus uzkalniņiem pastāvēja līdzētie kapulauki, dažviet, piemēram, Ratulānos, vēl vēlajā dzelzs laikmetā joprojām tiek izmantots uzkalniņš, mirušos ierokot tā uzbērumā. Apbedīšana turpinājusies arī vēlāk – uzkalniņā mirušie ierakti līdz 17. gadsimtam. Tas rāda uzkalniņu kapu kultūras apbedīšanas tradīciju ilgstošo saglabāšanos.

Sēļu un latgaļu materiālās kultūras mijiedarbība atspoguļojas jau iepriekšējā periodā ar uzkalniņkapos izplatītu senlietu formu pārstāvniecību līdzētajos kapulaukos,⁴⁴ bet vēlajā dzelzs laikmetā sēļu kultūra ir gandrīz pilnīgi saplūdsusi ar latgaļu kultūru – un pētniekiem nav viegli izdalīt sēļu kultūrai raksturīgās iezīmes. Literatūrā starp sēļu kultūras iezīmēm tiek minēta ilgstošā tradīcija apbedīt mirušos uzkalniņos, sievietes rotu ziedojumi apbedījumos, darbarīku novietojums sievietes kapu kājgalī, jātnieka un zirga dubultapbedījumi, arī atsevišķas apbedījumos atrastās piedevas (šķēpu gali ar atkarpēm, lentveida aproces ar paplašinātiem, dobiem galiem un pinuma ornamentu, pakavsakts ar magoņgalvu galiem, īpatnējas jostas). Analizējot šo iezīmju izplatību, redzam, ka daļa minēto apbedīšanas tradīciju izplatīta visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā, daļa spilgtāk iezīmējas teritorijās, kurās sēļu kultūras iezīmes izpaudās iepriekšējā periodā.

Sēļu kultūras iezīmju izplatība atbilst arī rakstītajos avotos minētajam par sēļu kopdzīvi ar latgaļiem un lībiešiem Daugavas labajā krastā. Aizkraukles–Pļaviņu rajonā pētīto kapulauku (Aizkraukles Lejasžagari, Koknese, Pļaviņu Radzes) 11.–12. gs. arheoloģiskajā materiālā vērojams sēļu kultūras ietekmes pieaugums.⁴⁵ Arheoloģiskajos izrakumos Kokneses senkapos iegūtais materiāls apliecina etniski jauktus vidi, kur mituši ne

tikai latgaļi un sēļi, bet arī lībieši. Rakstītajos avotos ir norādes uz kontaktiem arī starp Jersikas un Daugavas pretējā krasta iedzīvotājiem.⁴⁶ Šie sakari iezīmējas Jersikas kapulauka apbedījumos (apbedījums ar zirgu, darbarīku novietojums sievietes kapa kājgalī).

Sēļu fiziskais tips izsekojams Daugavas labā krasta viduslaiku antropoloģiskajā materiālā. 11.–12. gs. Kokneses kraniooloģiskajam materiālam ir vislielākā līdzība ar Lejasdopeļu uzkalniņu kapos konstatēto, vienlaicīgi tas uzrāda arī citu etnosu pēdas.⁴⁷ Pēc pētnieku domām, vairākās paudzēs integrētā sēļiem raksturīgā tipa atsevišķas iezīmes parādās, piemēram, Jersikas Ružu kapsētas 17. gs. otrās puses un Krāslavas Vilmaņu kapsētas 16.–17. gs. materiālā. Jersikas Ružu izrakumu materiālā pārstāvētas gan masīvas, platsejainas, gan arī gracilākas, šaursejainas antropoloģiskas formas. Savukārt no odontoloģiskā viedokļa daļa iedzīvotāju tiek identificēta kā dienvīdu gracilā tipa (kurš tiek saistīts ar sēļu etnosu) pārstāvji. Antropoloģe R. Grāvere uzskata, ka "daļa no gracilajiem, šaursejainajiem indivīdiem pēc savas cilmes varētu būt sēļu pēcteči, kurus savā kultūras lokā vēlāk integrēja latgaļi".⁴⁸

Pētnieku vidū pastāv uzskats, ka latgaļiem raksturīgie kapu pieminekļi vēlā dzelzs laikmeta otrajā pusē vietām parādās arī Daugavas kreisajā krastā (Dignājas Strautmaļi, Elkšņu Beteļi).⁴⁹ Šie kapulauki tiek pieskaitīti latgaļu pieminekļiem, balstoties uz raksturīgo vīriešu un sievietes pretējo austrumu–rietumu orientāciju, uz pilnīgi tāda paša veida kapa piedevām, kādas sastop sievietes un vīriešu apbedījumos visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Taču jāatzīmē, ka abos bagātajos sievietes kapos Dignājas Strautmaļos trūkst villaines – apbedītajām nav bijusi ar bronzas gredzentiņiem rotāta villaine, kāda šādos kapos parasta latgaļu teritorijā. No sēļu iezīmēm minams darbarīku novietojums sievietes apbedījumā pie kājām un vīriešu kapos uzietie iedzītņi šķēpi ar atkarpēm (C tips). Tādējādi pieņēmumiem par Strautmaļu kapulauku kā latgaļu pieminekli nav pārliecinošu argumentu. Jāpiebilst, ka šajā vietā, iespējams, bijuši arī senāki uzkalniņkapi, kas nopostīti, uzsākot mirušo apbedīšanu blakus esošajā kapsētā. Postītajā 9. kapā starp savā vietā saglabājušajiem kāju stilbu kauliem atrasts dzelzs rauknītis, kas ir parasts atradums agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos ar akmeņu riņķi. Diemžēl šis apbedījums nav ielikts kapu kopplānā, tāpēc nav zināms tā novietojums attiecībā pret citiem atsegtajiem kapiem. Starp Strautmaļu kapulaukā uzietajiem savrupatradumiem ir arī agrajam dzelzs laikmetam raksturīga spieķadata ar apaļu galvu, kas izlikta no šķērgriezumā rombveida stieples.

Arī Ratulānu uzkalniņu E. Šnore, balstoties uz apbedīšanas paražām, līdzdoto senlietu raksturu un antropoloģisko materiālu (pēc apbedījuma konstatēts pavājināts platsejainais, dolihokrānais antropoloģiskais tips⁵⁰), uzlūko par latgaļu pieminekli. Ņemot vērā, ka

līdzšinējos izrakumos Ratulānu līdzenajā kapulaukā atsegtie mirušie apbedīti vēlā dzelzs laikmeta otrajā pusē, iespējams, ka līdzeno kapulauku ierīkojusi kāda cilvēku kopiena, kas ienākusi un apmetusies uz dzīvi šajā vietā, bet vietējā kopiena turpinājusi apbedīt savus mirušos uzkalniņā, ko daļēji apliecina arī 16.–17. gs. pēcapbedījumu antropoloģiskais materiāls.

Domājams, ka gan Daugavas kreisajā krastā, gan nelielās teritorijās Daugavas labajā krastā sēļi mīta kopā ar latgaļiem, pilnībā pārņemot latgaļu kultūru un lielā mērā asimilējoties. Uz to norāda arī Daugavas kreisā krasta apbedījumos iegūtais kranioloģiskais materiāls. Antropologi konstatējuši, ka Augšzemes antropoloģiskais tips veidojies, mijiedarbojoties gracilajam, šaursejainajam un masīvajam, platsejainajam antropoloģiskajam komponentam.⁵¹ Šaursejainais antropoloģiskais komponents pārstāvēts 11.–12. gs. Lejasdopeļu kapulauka materiālā, un pēc pētnieku domām, reprezentē sēļus. Mezokrānais, šaursejainais tips, kas atbilst Ziemeļkurzemē, Ziemeļrietumvidzemē un Daugavas vidustecē un lejtecē pazīstamajam tipam, konstatēts Ķuncu un Beteļu kapulaukā. 16.–17. gs. pēcapbedījumos Ratulānu uzkalniņā mezokrānais, šaursejainais antropoloģiskais tips vērojams sieviešu kranioloģiskajā materiālā, bet vīriešiem – masīvais, platsejainais antropoloģiskais tips, kas liecina par latgaļu klātbūtni. Jāatzīmē, ka kranioloģiskais materiāls no Sēlijas pieminekļiem ir visai mazskaitlīgs, nepietiekams detalizētākiem secinājumiem.

Latgaļu un sēļu kopdzīve minētajās teritorijās atspoguļojas valodniecības dotumos un etnogrāfiskajā materiālā.⁵² Valodnieki Daugavas kreisajā krastā konstatējuši spēcīgu latgalisko izlokšņu ietekmi dažās izloksnēs Ilūkstes apkārtnē, bet Latgales rietumu izloksnēs (Krustpils apkārtnē, Līvāni) atraduši daudz kopēju leksēmu tieši ar sēliskajām izloksnēm.

Vēlajā dzelzs laikmetā latgaļu un sēļu kultūras mijiedarbību sekmēja ekonomisko un politisko aktivitāšu pastiprināšanās Daugavas baseinā, pieaugot tirdznieciskiem sakariem un politiskiem kontaktiem. Kļūstot aktīvākiem ekonomiskajiem un tirdznieciskajiem sakariem, abas kultūras papildinājušās gan ar kaimiņos dzīvojošām tautībām raksturīgām, gan plašākos reģionos sastopamām rotu, darbarīku, ieroču formām un to vietējiem atdarinājumiem. Šie procesi veicināja kultūru nivelēšanos, iespējams, arī iedzīvotāju pārvietošanos. Tomēr nav pamata Daugavas kreisajā krastā izplatītos 11.–12. gs. līdzeno kapulaukus saistīt ar ievērojamu latgaļu fizisko klātesamību, lai gan sēļu un latgaļu kopdzīve atsevišķās vietās nav noliedzama. Tradīcija apbedīt mirušos līdzenajos kapos Sēlijā pazīstama kopš vidējā dzelzs laikmeta. Līdzeno kapulauku izplatības pieaugums, domājams, jāsaieta ar latgaļu kultūras ietekmes pieaugumu sēļu apdzīvotajās teritorijās. Sēļu pieminēšana rakstītajos avotos norāda, ka sēļi noteiktu savas kultūras pazīmju kopumu tomēr bija saglabājuši, kas diemžēl arheoloģiskajā materiālā spilgti un uzskatāmi neparādās.

ATSAUCES

- 1 *Simniškytė A.* Populations of north-eastern Lithuania, and the ethno-genesis of Selonians // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* (turpmāk – LZAV). A daļa. – 2001. – Nr. 5/6. – 7. att.
- 2 *Kazakevičius V.* Visētiškių pilkapynas // *Lietuvos archeologija*, 20. – Vilnius, 2000. – P. 21–99; *Kazakevičius V.* Sėlių kapai Miškinių pilkapyje // *Lietuvos archeologija*, 20. – Vilnius, 2000. – P. 115–139.
- 3 *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvs*, A 641.
- 4 *Šnore E.* Beteļu kapulauks Augšzemē // *Arheoloģija un etnogrāfija* (turpmāk – AE). Rīga, 1987. – 15. laid. – 68.–81. lpp.
- 5 *Vilka A.* Arheoloģiskie izrakumi Skriptu senkapos // *Cēsu novada vēsture: Rakstu krājums*. – Cēsis, 1997. – 7., 8. att.; *Šnore E.* Kivtu kapulauks. – Rīga, 1985. – IV tab.: 5, 6.
- 6 *Kazakevičius V.* Visētiškių pilkapynas. – Pav. 90.
- 7 LNVMA 10480: 6.
- 8 *Šnore E.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Beteļu kapulaukā 1978. gadā. – LVI AA 1: 394.
- 9 *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga, 1993. – 81., 82. lpp.
- 10 *Šnore E.* Ratulānu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1979. gadā // *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem* (turpmāk – ZASM). – Rīga, 1980. – 100. lpp.
- 11 *Vankina L.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Boķu–Priednieku kapulaukā 1961. g. 6.VII–31.VIII. – LVI AA 1:194.
- 12 *Šnore E.* Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā // *AE*. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 64.–80. lpp.
- 13 *Buchholtz A.* Über die Aufdeckung von Hügelgräbern in Stabben am 15. September 1896 // *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1896* (turpmāk – Sb. Rig.). – Rīga, 1897. – S.113–120; *Löwis of Menar K. v.* Ein Skelett-Hügelgrab unter Stabben in Kurland // *Sb. Rig.* 1899. – Rīga, 1900. – S.143–145.
- 14 LNVMA 12010: 16; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. – Rīga, 2000. – XI att.: 6.

- ¹⁵ *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999. – 17. lpp.
- ¹⁶ *Vilcāne A.* Arheoloģiskie izrakumi Brūveru kapulaukā // Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā. – Rīga, 2006. – 78. lpp.; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. – 19. lpp.; *Stepiņš P.* IZRakumi vēlā dzelzs laikmeta un vēsturisko laiku līdzētajos skeletkapos Skaistas pag. Stiru mj. 1939. g. 22.–25. maijā. – LNVM AA 215; *Žeiere I.* 1986.–1989. gada izrakumi Kokneses senkapos // Latvijas arheoloģija: Pētījumi un problēmas. Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 8. – Rīga, 2000. – 206. lpp.
- ¹⁷ *Šnore E.* Dignājas pilskalns (īss pārskats par 1939. gada izrakumiem) // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr. 4. – 62. lpp.; *Balodis F.* Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. – Rīga, 1939. – 85. lpp.
- ¹⁸ *Vilka A.* Arheoloģiskie izrakumi Skripstu senkapos. – 55. lpp.
- ¹⁹ *Urtāns V.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā 1962.–1964. gadā. – LVI AA 1: 118–120
- ²⁰ *Urtāns V.* Kalniešu II kapulauks // Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija – Rīga, 1962. – XVI tab.: 2, XX tab.: 3, XVIII tab.: 1
- ²¹ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. – 75. lpp.
- ²² *Vilcāne A.* Aizkalnes kapulauks (9.–11. gs.) // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 84. lpp., 3.att.: 2; *Graudonis J.* Pārskats par 1971. g. arheoloģiskajiem izrakumiem Madonas raj. Ērgļu pilsētciemata Jaunākēnu kapulaukā. – LVI AA 1: 239.
- ²³ *Vankina L.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Boķu–Priednieku kapulaukā 1961. g. 6. VII–31. VIII. – LVI AA 1: 194.
- ²⁴ *Radiņš A.* Apbedījumi ar sievietes rotu kompleksa “ziedoņiem” latgaļu apdzīvotajā teritorijā 11.–13. gs. // AE. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 98.–102. lpp., 1. att.
- ²⁵ *Buchholtz A.* Über die Aufdeckung von Hügelgräbern in Stabben am 15. September 1896. – S.116.
- ²⁶ *Šnore E.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Beteļu kapulaukā 1978. gadā. – LVI AA 1: 394.
- ²⁷ *Šnore E.* Beteļu kapulauks Augšzemē. – 78. lpp.
- ²⁸ *Urtāns V.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Lejasžagaru kapulaukā. – LNVM AA 418.
- ²⁹ *Žeiere I.* 1986.–1989. gada izrakumi Kokneses senkapos. – 208. lpp., 13. att.
- ³⁰ *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga, 2006. – 23., 27. lpp.
- ³¹ *Volkaite-Kulikauskieni R.* Lietuva valstybės priešaušriū. – Vilnius, 2001. – P.187–198.
- ³² *Elksnīte E.* Jaunpiebalgas uzkalniņu kapi // Filologu biedrības raksti. – 1935. – 15. laid. – 3.–16. lpp.
- ³³ *Graudonis J.* Pārskats par 1971. g. arheoloģiskajiem izrakumiem Madonas raj. Ērgļu pilsētciemata Jaunākēnu kapulaukā. – LVI AA 1: 239.
- ³⁴ *Balodis F.* Latviešu kultūras ziedu laiks Latgalē // Latvijas Saule. – 1925. – Nr. 34. – 363. lpp.
- ³⁵ LNVM A 8717: 24.
- ³⁶ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks. – 72., 73. lpp.; *Vilcāne A.* Arheoloģiskie izrakumi Brūveru kapulaukā. – 80. lpp.
- ³⁷ *Štokmanis A.* Vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi Ābeļu pagastā “Priedniekos”. – LNVM AA 156.
- ³⁸ *Žeiere I.* 1986.–1989. gada izrakumi Kokneses senkapos. – 226. lpp., 27. att.: 3.
- ³⁹ *Urtāns J.* IZRakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču senkapos // ZASM 1994 un 1995. – Rīga, 1996. – 119. lpp., 21. att.
- ⁴⁰ *Ciglis J.* Daži latgaļu etniskās vēstures jautājumi // Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979). – Rīga, 2000. – 128. lpp., 4. att.
- ⁴¹ *Kazakevičius V.* Visētišķi pilkapynas. – Pav. 90, 117, 123, P.70.
- ⁴² Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 216., 230. lpp.; *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – 282. lpp.; *Thunmark-Nylén L.* Die Wikingerzeit Gotlands. II: Typentafeln. – Stockholm, 1998. – Taf. 100–102.
- ⁴³ *Atgāzis M.* Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 163. lpp., 5. att.
- ⁴⁴ *Ciglis J.* Daži latgaļu etniskās vēstures jautājumi. – 135. lpp.; *Vilcāne A.* Par sēļu iespējamību Dubnas baseinā // LZAV. A daļa. – 2001. – Nr. 5/6. – 63.–71. lpp.
- ⁴⁵ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977. – 118. lpp.
- ⁴⁶ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšsvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – XI:9; XIII:4.
- ⁴⁷ *Grāvere R.* Sēļu problēma antropoloģijā // LZAV. – 1995. – Nr. 3/4. – 4., 5. lpp.
- ⁴⁸ *Grāvere R.* Latgales 14.–18. gs. iedzīvotāji odontoloģiskā skatījumā // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 137. lpp.
- ⁴⁹ *Apals J., Mugurēvičs Ē.* Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki) 800.–1200.g. // Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr.Kr.–1200. g. – Rīga, 2001. – 303. lpp.
- ⁵⁰ *Заруния Г.* Антропологический состав населения Аугшземе XVI–XIX вв. // Балты, славяне, прибалтийские финны. Этногенетические процессы. – Рига, 1990. – С. 109–123.
- ⁵¹ *Zariņa G.* Augšzemes 16.–19. gs. latviešu antropoloģiskais sastāvs // ZASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 165.–167. lpp.
- ⁵² *Stafecka A.* Sēļu novada leksika geolingvistiskā skatījumā // LZAV. A daļa. – 2001. – Nr. 5/6. – 34. lpp.; *Слава М.* Латышская народная одежда как источник для изучения этнической истории // Проблемы этнической истории балтов: тезисы докладов. – Рига, 1977. – Рис. 1: 4; Сēļi un Sēlija. – Rīga, 2005. – 100. lpp., 45.–49. att.

Antoniya Vilcāne

LATGALLIAN AND SELONIAN CULTURAL INTERACTION IN THE LATE IRON AGE (9TH–12TH CENTURY)

SUMMARY

In the area populated by the Selonians in the Late Iron Age, the dead were buried in both flat and barrow cemeteries. Thirty-three Late Iron Age burial sites have been identified in the Sēlija region, three of which are barrow cemeteries, while, mostly on the basis of survey data, 30 more sites are regarded as flat cemeteries. The total number of excavated Late Iron Age burials in Sēlija is only slightly over 100, of which number 40 have been excavated at flat cemeteries. The majority of the excavated burials, at both flat and barrow cemeteries, are dated to the second half of the Late Iron Age. In the area of present-day Lithuania, the Selonians continued to bury their dead in barrow cemeteries in the Late Iron Age.

The most striking feature of Selonian burial practices is the long continuation of burial in barrows (Sēlpils Lejasdopeles and Priednieki), alongside which there existed, since the 6th–7th century, the tradition of burial in flat cemeteries (Sēlpils Ķunci and Boķi). At some sites, burial in barrows created in the Early Iron Age continued up to the 17th century, even in cases where an adjacent flat cemetery had been established (Saukas Ratulāni).

Archaeological excavation in Sēlija has not revealed differences in the burial practices observable in the barrows and flat cemeteries. The dead were buried in pits dug into the subsoil, strictly observing the opposed E-W orientation of males and females. The dead were buried in festive dress, the amount and character of the grave goods corresponding to their social and property status. Among the ornaments, weapons and tools found with Selonian burials, there are no forms that do not occur at the Latgallian cemeteries on the right bank of the Daugava.

The Selonian cultural traits mentioned in the literature include: the long continuation of the tradition of barrow burial, offerings of women's ornaments in graves, placement of tools at the foot of female graves, double burials of riders and horses, and particular forms of grave goods (barbed spearheads, ribbon-like armbands with broadened hollow terminals and a plait design, penannular brooches with poppy-head terminals, unusual forms of belts). Analysis of the distribution of these traits shows that one section of these burial practices are observable throughout the area populated by the Latgallians (offerings of women's ornaments), while others are more prominent in those areas where Selonian cultural traits are observed in the preceding period (burials with a horse, armbands with broadened hollow terminals and a plait design). The distribution of Selonian cultural traits also corresponds to statements in historical documents that the Selonians lived together with the Latgallians and Livs on the right bank of the Daugava (Aizkraukles Lejaszagari, Koknese

and Plaviņu Radzes). The written sources also suggest the existence of contacts between the people of Jersika and those living on the opposite bank of the Daugava. Such contacts are observable in the burials at the cemetery of Jersika (a burial with a horse, the placement of tools at the foot of the female grave).

On the left bank of the Daugava, and likewise in a limited area on the right bank, Selonians lived together with Latgallians, entirely adopting Latgallian culture and to a large degree becoming assimilated. This is also indicated by the craniological material from the burials. Anthropologists have found that the physical type seen in Augšzeme developed through the interaction of a gracile narrow-faced and a robust broad-faced anthropological component. And in the medieval anthropological material from the right bank of the Daugava, the Selonian physical type can be traced. The 11th–12th century craniological material from Koknese shows the greatest degree of similarity with the material from the barrows at Lejasdopeles. Particular traits of the characteristic Selonian type, which had become integrated in the course of several generations, were found in the material from the second half of the 17th century at the cemetery of Jersikas Ružas, and the 16th–17th century material from the cemetery of Krāslavas Vilmaņi.

The presence of a mixed Latgallian and Selonian population in the areas mentioned is reflected in linguistic evidence and ethnographic material.

In the Late Iron Age, interaction between Latgallian and Selonian culture was promoted by the intensification of economic and political activities in the Daugava Basin. As economic and trading contacts became more active, in both cultures there appeared tool and weapon forms characteristic of neighbouring peoples and forms occurring in wider regions, as well as local imitations of these. These processes led to a reduction of cultural differences and possibly also migration. However, there is no foundation for connecting the 11th–12th century flat cemeteries on the left bank of the Daugava with a considerable physical presence of Latgallians, although it is undeniable that in certain locations Selonians and Latgallians lived together. The tradition of burial in flat cemeteries was known in Sēlija already since the Middle Iron Age. The increasing number of flat cemeteries may be thought to be connected with increasing Latgallian cultural influence in the areas populated by the Selonians. That the Selonians are mentioned in the written sources indicates that they had nevertheless retained a particular set of cultural traits, something that does not, unfortunately appear vividly and clearly in the archaeological material.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* Dignājas Strautmaļi. Inventory of female Burial 5: 1 – lenticular crown of bronze spirals, 2, 3 – bronze neck-rings, 4 – bronze penannular brooch, 5 – necklace with cowrie shells and glassbeads, 6–8 – bronze armbands with animal-head ends, 9 – chain-holder of bronze wire, 10 – chain of bronze rings, 11–15 – bronze spiral rings, 16 – iron awl, 17 – iron sickle
- Fig. 2.* Sēlpils Lejasdopeles. Inventory of male Burial 1, Barrow V (1–11, 13, 17) and the set of female ornaments (12, 14–16) (after Šnore E. 1997, 5. att.): 1, 3, 14 – bronze brooches; 2 – bronze cap decoration; 4, 6, 8, 12, 16 – bronze armbands; 5 – bronze finger-rings; 7 – bronze scales; 9 – iron knife with bronze fittings on the sheath; 10 – iron nails; 11 – leather belt with bronze fittings; 13 – iron axe; 15 – bronze neck-ring; 17 – iron spearheads
- Fig. 3.* Plans of female graves, showing placement of tools at the foot of the grave. 1 – Sēlpils Lejasdopeles, Barrow 2, Burial; 2 – Sēlpils Lejasdopeles, Barrow 1, Burial 5; 3 – Sēlpils Lejasdopeles, Barrow 2, Burial 17; 4 – Dignājas Strautmaļi, Burial 5; 5 – Seces Salasanči, Burial 2; 6 – Jersika, Burial 18; 7 – Aglonas Kristapiņi, Burial 55 (after Kuniga I. 2000., 17. att. :E)
- Fig. 4.* The distribution of female burials with sets of tools: a – flat cemeteries, b – barrow cemeteries, c – sets of tools including shears, d – tools placed by the feet, e – other placement of tools; 1 – Rubenes Rubiķu sils, 2 – Elkšņu Beteļi, 3 – Dignājas Strautmaļi, 4 – Ābeļu Priednieki, 5 – Ābeļu Boķi, 6 – Sēlpils Ķunci, 7 – Sēlpils Lejasdopeles, 8 – Seces Salasanči, 9 – Aizkraukles Lejasbitēni, 10 – Koknese, 11 – Pļaviņu Radzes, 12 – Jersika, 13 – Aizkalne, 14 – Višķu Maskava, 15 – Aglonas Kristapiņi, 16 – Šķeltovas Brūveri, 17 – Ērgļu Jaunākēni, 18 – Drustu Skripsti, 19 – Priekuļu Ģūģeri
- Fig. 5.* Distribution of burials with offerings consisting of a set of female ornaments (after A. Radiņš 1996, with additions by the author): a – male burials, b – female burials; 1 – Sēlpils Lejasdopeles (2), 2 – Ābeļu Boķi (1), 3 – Aizkraukles Lejasžagari (1), 4 – Koknese (1), 5 – Aizkalne (1?), 6 – Šķeltovas Brūveri (1), 7 – Ludzas Odukalns (2), 8 – Varakļānu Cakuli (1), 9 – Mārcienas Oliņi (1), 10 – Ērgļu Jaunākēni (1), 11 – Drabešu Liepiņas (1, 2), 12 – Priekuļu Ģūģeri (1), 13 – Kauguru Beites (1, 1) (The figures in brackets after the cemetery indicate the number of burials; the first of the two figures indicates offerings in male graves, the second indicates offerings in female graves)
- Fig. 6.* Plans of graves with male burials together with horses: 1 – Elkšņu Beteļi, Burial 14; 2 – Aizkraukles Lejasžagari, Burial 29
- Fig. 7.* Distribution of ribbon-like armbands with broadened hollow terminals and a plait design: 1 – Rites Melderišķi, 2 – Elkšņu Beteļi, 3 – Saukas Ratulāni, 4 – Sēlpils Ķunci, 5 – Ābeļu Boķi, 6 – Aizkraukle, 7 – Aizkraukles Lejasžagari, 8 – Koknese, 9 – Aizkraukles Lejasbitēni, 10 – Pļaviņu Kalnieši, 11 – Sāvienas Joksti, 12 – Lubānas Ličagals, 13 – Preiļu Stikāni, 14 – Līvānu Muktapāveli, 15 – Jersika, 16 – Vārkavas Bučkas, 17 – Vārkavas Čeirāni, 18 – Aizkalne, 19 – Nīcgale, 20 – Višķu Dārzkopības skola, 21 – Višķu Maskevicišķi, 22 – Višķu Maskava, 23 – Aizkalnes Ludvigova, 24 – Aglonas Kristapiņi, 25 – Šķeltovas Brūveri, 26 – Aulejas Kučeri, 27 – Izvaltas Lielie Truļi, 28 – Izvaltas Kalna Bāliņi, 29 – Ozolaines Čakši, 30 – Kaunatas Stara Sloboda, 31 – Pildas Nukši, 32 – Zvirgzdenes Kivti, 33 – Ludzas Odukalns, 34 – Trikātas Lubumuiža

ANNA ZARIŅA

APĢĒRBA FRAGMENTI LEJASDOPEĻU KAPULAUKĀ*

Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā 1960. un 1961. gadā E. Šnores vadītajos arheoloģiskajos izrakumos atklātajos 11.–13. gs. 10 uzkalniņu 40 kapos apģērba fragmenti saglabājušies galvenokārt senākajos – 11. gs. apbedījumos, maz un sīkākā tērpu fragmenti atrasti vēlākajos – 12.–13. gs. kapos. Par apģērba atradumiem E. Šnore jau minējusi darbā par Lejasdopeļu kapulauku,¹ publicētas arī dažas rekonstruētās apģērba daļas.² Šajā rakstā īsumā sniegta informācija par konstatētajām apģērba daļām, kā arī par tiem apģērba fragmentiem, kuri jau izrakumu laikā bija irstoši, bet toreiz vēl izmantojami rekonstruēšanai.

No vismaz septiņām kapos konstatētajām sieviešu apģērba daļām izdalāmi vilnas četrnīšu trinīša (2/2) auduma villaiņu fragmenti, kas identificējami pēc rotājuma vai celainēm apmalēs, īpaši galos, kur tām bārkstis. Vairākos kapos bijušas divas dažādas villaines. Ar bronzas gredzentiņiem, spirālītēm vai alvas rotājumu elementiem un dzeltenajām zīlītēm rotātas villaines konstatētas trijos kapos. Greznākā – ar bronzas gredzentiņiem rotātā villaine atrasta ar 11./12. gs. datējamā II uzkalniņa 17. sievietes kapā, kurā bagātīgi pārstāvētas arī citas kapa piedevas. Villaines fragmenti saglabājušies skeleta augšdaļā, virs bronzas rotām – šķiet, villaine bijusi pārsegta pleciem (1. att.: 1, 2). Villaine austa četrnīšu trinītī (2/2), 1 cm² ap 8–10 velku, 6–8 audi, vērpti Z virzienā, auduma fragmentiem tumši zilpelēka nokrāsa. Bronzas gredzentiņi darināti no neprofilētās, ap 0,4 cm platas bronzas sloksnes, ielocīti audumā, tie ap 0,6 cm gari, villaines galos

izveidotas septiņas, malās deviņas trijstūru rindas, viduslaukumā vismaz 17 pamīšus rindās izvietotas četru gredzentiņu – krustiņu grupas. Villaines galos trijos celos aizausta zili sarkanbrūni svītrotā celaine, bārkstīm ieaūžot arī krāsainu dziju pavedienus (1. att.: 3). Villaine rekonstruēta 80 x 120 cm liela. Galvā sievietei bijis sešrindu bronzas spirāļu lentveida vainags, savienots ar četru rindu grīstes vainagu, turklāt katram vainagam sava, 30–40 cm gara “bize” (1.a att.).

Otrai kapulaukā atklātai rotātai villainei bronzas rotājums vienkāršs – tikai velku galos uzvērta smalku (ap 4 mm diametrā) spirālītīšu rinda – šī villaine konstatēta I uzkalniņa 5. kapā, kas datējams ar 12./13. gs., apsegta pleciem un sasprausta ar saktu. II uzkalniņa 9. kapā konstatētās pleciem apliktās villaines fragmentiem bijis alvas rozešu, rievotu caurulīšu un dzelteno zīlīšu rotājums. Apģērba rotājumā reti atrastās alvas caurulītes diemžēl bija irstošas, ap 1,5 cm garas, 0,4–0,5 cm diametrā, rievotas. Tām līdzīgas saglabājušās Novgorodas zemju ziemeļrietumu daļas 12.–13. gs. arheoloģiskajā materiālā – sieviešu apģērba rotājumā un līdz ar citiem apģērba metāla rotājuma elementiem skaidrotas kā saskare ar Baltijas somu kultūras loku.³ Villaiņu rotājumā alva un dzeltenās zīlītes 13.–14. gs., pat vēl 17. gs. sastopamas latgaļiem, bet senāk – kopš 11. gs. – lībiešiem.

Nerotāto četrnīšu trinīša (2/2) auduma villaiņu fragmenti – tikai ar apmalēs pievienotām šaurām celainēm – konstatēti vismaz piecos kapos: I uzkalniņa

* Attēlus sk. pielikumā 193.–200. lpp.

6. kapā uzieti nelieli villaines malas fragmenti, II uzkalniņa 1. kapā no tumša auduma villaines zem galvaskausa saglabājusies mala ar pieaustu svītraino audeni, II uzkalniņa 4. kapā konstatēta villaines mala ar līkloču rakstā četros celos austu celaini, II uzkalniņa 17. kapā pie rotātās villaines fragmentiem atrasti arī gaiša auduma villaines gala fragmenti ar pieaustu svītrainu celaini, iespējams, ka nerotātā villaine bijusi pasegta zem rotātās (1.a att.). V uzkalniņa 1. (vīrieša) kapā saglabājušies tumša auduma fragmenti no villaines malas ar līkloču rakstā austu celaini – villainē bijušas ietītas sievietes rotas – ziedojušs. Vismaz piecos kapos – II uzkalniņa 2., 4. un 10. kapā, I uzkalniņa 5. kapā un V uzkalniņa 1. kapā konstatēti nātnos velkos vienkārtna (1/1) pamataudumā ar sarkanbrūnas un tumši zilās vilnas audiem ielasīta rakstaina auduma nelieli fragmenti. Šādi audu rakstaini audumi, kas varētu būt no villainēm, atrasti arī 12.–13. gs. latgaļu apbedījumos.⁴ Tikai vienā – I uzkalniņa 6. kapā konstatēti rūtaina auduma villaines vidusdaļas un malas fragmenti (2. att.: 1). Auduma rūtojums ar nātniem un vilnas pavedieniem kā velkos, tā audos ir simetrisks, un, tāpat kā konstatēts šī laika – 12.–13. gs. latgaļu villainēm, tas austeris trīsriņķu trīnīša (1/2) skujuainā audumā, kam atšķirīgs velku un audu pārsvars auduma kreisajā un labajā pusē. Villaine sašūta paralēli velkiem no diviem šaurākiem audumiem, savienojot divas vilnas velku svītras, neizmainot rūtojuma simetriju. Villaines auduma vienā kvadrācentimetrā 12–16 tumši zilu vilnas velku, 8–12 vilnas audu. Nātnie velki un audi, kas, domājams, bijuši gaiši linu, zemē iziruši, atstājot tukšas vietas. Villaines velku kārtība (skaitot no vidus vīles, kas kopumā veidota no 9 vilnas velkiem): 9 vilnas, 2 nātni, 2 vilnas, 2 nātni, 2 vilnas, 2 nātni, 2 vilnas, 2 nātni, 9 vilnas, 9 nātni, 7 vilnas, 9 nātni, 9 vilnas, 2 nātni, 2 vilnas, 2 nātni, 2 vilnas, 2 nātni, 2 vilnas, 2 nātni – šāds rūtojuma pamatmotīvs turpinājumā atkārtots. Audu virzienā rūtojums simetrisks. Villaines lielums rekonstruēts līdzīgs kā rotātajām villainēm – ap 80 x 120 centimetru. Galā pieausta rakstaina celaine, ieauzot arī krāsainus bārkstu pavedienus. Šādas villaines audums 20. gs. 60. gados tika atdarināts Jēkabpils muzeja vajadzībām (2. att.: 2). Atzīmējams arī acainā četrriņķu trīnīša (2/2) neliels linu auduma fragments, kas saglabājies I uzkalniņa 5. kapā zem vainaga važiņu piekara, iespējams, no krekla. Tā vienā kvadrācentimetrā 16 velki, 12 audi, vērti Z virzienā, vērti vienkārtnīgi, šķiet, balināta lina pavedieni.

12.–13. gs. gaitā izmainās sieviešu galvas rotas un izzūd tradicionālie bronzas spirāļu lentveida vainagi, novērojama bronzas spirāļu vainagu deģenerācija, ieviešas bronzas riņķīšu un auduma vainagi, kas konstatēti astoņos kapos. Vēl trijos 12.–13. gs. kapos spirāļu vainags atrasts kopā ar auduma vainagu, bet no tiem tikai vienā – II uzkalniņa 9. kapā – tas ir savā tradicionālajā izskatā – sešrindu, ar starpskardītēm un

aizmugurē pievienotām trijām 40 cm garām važiņām ar zvārguļu piekariem (3. att.: 2, 3, 6). Kopā ar to atrasts arī grezni rotātais auduma vainags, kas ir 4,5 cm plats, sašūts no četrām atšķirīgi rotātām audenēm, kuras vainaga aizmugurē savienotas sašujot, dažas arī sasienot. Savienoto audēņu gali aizmugurē veido astoņus ap 40 cm garus piekarus ar kupliem pušķiem galos, kapā tie saglabājušies vienkopus ar bronzas spirāļu vainaga piekariem – zvārguļiem (3. att.: 4–6). Audenes austas no tumšas sarkanbrūnas šķeterētas dzijas, apakšējai malās arī tumši zili pavedieni, tās 1 cm platas, izņemot ar spirālīšu vērumu rotāto, kura 1,5 cm plata. Rotājums katrai vainaga joslai atšķirīgs – augšējā rotāta ar 1 cm diametrā lielu piešūtu alvas rozešu (tām aizmugurē cilpiņa) rindu. Seko audene ar piešūtu atsevišķi darinātu rombveida figūru spirālīšu vērumu pavedienos, trešajai audenei piešūtas trīs paralēlas dzelteno zīlīšu rindas un apakšējai – alvas rozetes pārmijus ar riņķītī pievienotiem alvas pleznveida piekariņiem, kas atzīmējami kā reti sastopams atradums. Bronzas pleznveida piekariņiem ir Pievolgas somugru cilme, nelielā skaitā tādi zināmi arī Pielādogas, Karēlijas un Novgorodas zemju ziemeļrietumu daļas 11.–12. gs. arheoloģiskajā materiālā.⁵

Kopā ar vainagiem šajā kapā saglabājies arī no tumšākiem un gaišākiem astriem pītas 1,5 cm platas lentes vai vainaga fragments (3. att.: 1).

I uzkalniņa 6. kapā vienkopus ar auduma vainagu saglabājies trīsriņķu bronzas spirāļu vainags, kura starposmi aizpildīti ar vilnas pavediena tinumu. Auduma vainags darināts no trim atsevišķām joslām. Starp divām 1 cm platām audenēm ar piešūtu alvas rozešu rindu ir četrās astru grīstēs vērtu bronzas riņķīšu līklocis, un vainaga aizmugurē gali astru joslas grīstēm savienoti, notinot ar stiepli, bet abu audēņu gali sasieti, atstājot četrus garākus piekarus, kuru garums un nobeigums nebija konstatējams (4. att.: 2). II uzkalniņa 4. kapā vienkopus ar auduma vainagu atrasts vēl vairāk vienkāršots bronzas spirāļu vainags – divrindu, bez starposmiem vērts vilnas pavedienos, kas, jādodomā, aizmugurē sasieti. Tas nēsāts kopā ar audenei uzšūtām divām 7 mm diametrā lielu alvas rozešu rindām rotāto un astros vērtu bronzas riņķīšu vainagu. Riņķīšu vainags aizmugurē savienots ar stiepli tinumu, bet audenes gali sasieti, atstājot piekarus, kuru turpinājums nebija konstatējams (4. att.: 1). Vēl trijos kapos konstatētas tikai auduma vainagu 2–3 cm platu rotājumu paliekas; domājams, ka arī šiem vainagiem, līdzīgi kā iepriekšējiem, rotājums pievienots katras joslas pamata audenei (4. att.: 3–5). III uzkalniņa 5. kapā 3 cm platumā konstatētas trīs rotājumu joslas: malās 1 cm diametrā lielu alvas rozešu rindas, starp tām 1 cm plata sešos paralēlos astru pavedienos savērtu smalko bronzas spirālīšu krustots līklocis (4. att.: 3). Zem vainaga rotājuma – virs galvaskausa saglabājies smalka vienkārtna (1/1) auduma nospiedums, iespējams no galvassegas.

II uzkalniņa 10. kapā 3 cm platumā konstatētas trīs rotājumu joslas – augšējā 1 cm diametrā lielu alvas rozešu rinda, vidējā – trīs dzelteno zīlīšu rindas, apakšējā – 1 cm² lielu četrstūrīgu alvas rotājumu rinda, zem tās fragmentiem saglabājušās audenes paliekas (4. att.: 4). II uzkalniņa 1. kapa vainagam bija divas 1 cm platas rotājumu joslas: augšējā – audenei piestiprināts dziju pinumā vērtu smalko bronzas spirālīšu krustots līklocis, apakšējā – 1 cm diametrā lielas alvas rozetes pārmijus ar alvas pleznveida piekariņiem; abās joslās somiskas cilmes rotājuma elementi (4. att.: 5). No I uzkalniņa 5. kapa vainaga rotājuma saglabājies tikai astru šķipsnās vērtu bronzas riņķīšu līklocis. Alvas un dzelteno zīlīšu drumslas norāda, ka vainagam bijušas trīs rotājuma joslas, šķiet, aizmugurē tās apvienotas ar kopēju bronzas sloksnes riņķi, kuram pievienota trapecveida plāksnīte ar divām važiņām, pie kurām ķemmesveida piekariņš. Atzīmējams, ka vainagiem konstatējams liels alvas rotājumu īpatsvars – tādi sastopami visiem 12.–13. gs. kapos atrastiem vainagiem. Diemžēl alvas rotājumi slikti saglabājušies, vairākos apbedījumos to veids un izmēri konstatēti, tikai kapus attīrot.

No vīriešu apbedījumiem izdalās ar 11. gs. datējams V uzkalniņa 1. kaps, kurā bija bagātīgas kapa piedevas, arī tirgotāja piederumi, saglabājušies vairāku apģērba daļu fragmenti un to bronzas rotājumi, tāpat sainis – ziedojums ar sievietes rotām (5. att.: 1, 5.a att.). No galvassegas konstatēts tikai tās rotājums – sešu spirālīšu pušķis ar trapecveida piekariem, kas atradies virs pieres. Līdzīgs galvassegas rotājums konstatēts arī šajā uzkalniņā 2. kapā apbedītajam, tāpat netālajā Ābeļu Priednieku kapulaukā – iespējams, ka tas apzīmējis zināmu sabiedrisko stāvokli.

V uzkalniņa 1. kapā apbedītā vīrieša auguma augšdaļu apņēmis savdabīgs siksnu komplekts (5. att.: 2, 3), kas sastāv no divām vertikālām plecu siksnām (aizmugures vidusdaļā vēl trešā sikсна), kuras saistītas ar piecām paralēlām, augumam apņemtām siksnām, kuras priekšā aizdarītas ar līdzīgi veidotām sprādzēm. Līdzīgi ir arī visā jostu komplektā pārmijus liktie rozetveida un apaļie apkalumi. Šādi vairāku ādas jostu savienojumi ar plecu siksnām līdz šim konstatēti 11. gs. Gaideļu–Viduču un arī Kokneses senkapos.⁶ Izveidojumā līdzīgs svārku rotājums ar vairākām paralēlām uzšūtām celu jostām ar aizdari priekšpusē zināms Ābeļu Priednieku 11. gs. vīrieša apbedījumā. Šķiet, ka tā bijusi arī citur Eiropā sastopamas apģērba rotāšanas modes ietekme, piemēram, tādi vairāku paralēlu celaiņu rotājumi svārkiem konstatēti Skandināvijā, Birkas kapulaukā 10. gs. vīrieša apbedījumā.⁷

Svārkus apjuzusi josta ar alvas podziņu divrindu apkalumiem. Zem jostas un siksnu komplekta saglabājušies nelieli vilnas svārku četrnīšu trinīša (2/2) auduma fragmenti – 1 cm² 7–9 velku, 6–7 audu

pavedieni, vērpti Z virzienā, dažiem fragmentiem vērojama zilgana nokrāsa.

Vilnas apmetņa četrnīšu trinīša (2/2) auduma neliels fragments konstatēts pie stopa-šķēršu saktas adatas – tas austs no šķeterētiem smalkiem velkiem, rupjākiem vienkārtīgiem audiem.

Ap kreiso roku bijis aptīts ar bronzas gredzentiņiem rotāts 5 cm plats rokauts, no kura saglabājies audums ar rotājumu 100 cm garumā un vēl neliels nerotātās daļas fragments. Rokauta kopgarums varētu būt ap 150 centimetru. Tas austs četrnīšu trinītī (2/2) no vienkārtīgām, Z virzienā vērptām dzijām, 1 cm² 12–14 velki, 5–6 audi, audumam zilgana nokrāsa. Rotājumam izmantoti 2 mm plati, 4 mm gari bronzas gredzentiņi, aplocīti 7–8 velkiem. Rotājuma motīvs – ar smailēm pamīšus novietoti trijstūri, starp tiem atstātā nerotātā daļa veido līkloci. Rokauta nobeiguma gals visā platumā rotāts 20 cm garumā, turpinājumā 80 cm garumā ar 3–5 gredzentiņu rindām rotāta tikai viena mala, tad seko nerotātā daļa. Rokauta rotātā gala nobeigumā velku galos uzvērta četru paralēlu spirālīšu rinda, aiz tās aizausta šaura celaine, starp spirālēm ap celaini apmestī krāsainu dziju pušķi (6. att.: 3). Celaines turpinājumi, šķiet noderējuši apsaitēšanai. Rokauta izveidojumam, rotājumam, valkāšanas veidam un, domājams, arī tā sabiedriskā stāvokļa apzīmējumam paralēles atrodamas šī laika latgaļu arheoloģiskajā materiālā.

Rokauta tinuma nobeiguma galā ap rokas kauliem saglabājušies 1,7 cm plata rakstaina celaine, šķiet, rotājusi virsējā apģērba piedurknes galu, kas sniedzies līdz rokautam (6. att.: 1). Iespējams, tā piederīga vilnas svārkiem vai arī nātņa auduma apģērba daļai (kreklam, svārkiem), varbūt bijuši divi svārki. Celaines velkos zili un sarkanbrūni vilnas un gaiši linu, audos linu pavedieni, raksts austs 12 celos, to divos diagonāli pretējos caurumos vērts vienā vilnas raksta, otrā linu pamata pavediens, malu svītrām – vilnas pavedieni visos četros cela caurumos. Šā veida rakstaino celaiņu – ar diviem pavedieniem četrcauruma celos – darināšanas metode sīkāk skaidrota, analizējot Rīgas 14. gs. rakstainās celu jostas fragmentu.⁸ Celaines zilais raksts trijās vietās pārdaļīts ar sarkanbrūniem pavedieniem. Saskatāmi vismaz trīs dažādi raksta motīvi (6. att.: 2). Līdzīgi izveidoti, divās krāsās dalīti raksta motīvi sastopami arī citur Latvijas teritorijā – lībiešiem un latgaļiem.

Izvērtējot Lejasdopeļu kapulaukā iegūtos 11.–13. gs. apģērba fragmentus, konstatējams daudz kopēja ar latgaļu šī laika apģērba materiāliem, īpaši ar latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļā iegūtajiem. Sastopami arī vairāki lībiešu apģērba rotāšanas paņēmieni, un par vienu no lokālām iezīmēm var uzskatīt šauros sienamos auduma vainagus. Bez rakstā minētām rekonstruējamām apģērba daļām saglabājušies arī vairāki nelieli apģērba daļu fragmenti, kas vēl analizējami un var papildināt ieskatu par kapulaukā iegūto materiālu.

ATSAUCES

- 1 Šnore E. Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 76., 77. lpp.
- 2 Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs. – Rīga, 1970. – 34., 60., 97. att.; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 166. att., 67. tab.: 3.
- 3 Рябинин Е. А. Финно-угорские племена в составе древней Руси. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 56–59, рис. 16: 1.
- 4 Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs. – 106.–109. lpp.
- 5 Голубева Л. А. Зооморфные украшения финно-угров // Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Е 1 – 59. – Москва, 1979. – С. 17, 24, рис. 4: 5; Рябинин Е. А. Зооморфные украшения древней Руси X–XIV вв. // Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Е 1 – 60. – Ленинград, 1981. – С. 37, 38, табл. XVIII: 11–13, XIX: 5.
- 6 Urtāns J. Izrakumi Jaunsvirlaukas Gaideļu–Viduču senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1994. un 1995. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1996. – 119. lpp., 21. att.: 10; Žeiere I. 1980. gada izrakumi Kokneses senkapos // Latvijas arheoloģija: Pētījumi un problēmas. Latvijas Vēstures muzeja raksti, nr. 8. – Rīga, 2002. – 226. lpp.
- 7 Geijer A. Birka III. – Uppsala. – 1938. – S. 143, 144, Abb. 48, Taf. 14, 15.
- 8 Zariņa A. Rīgas 14. gadsimta rakstainās ceļu jostas fragments // Senā Rīga 3. – Rīga, 2001. – 77.–84. lpp.

Anna Zariņa

DRESS FRAGMENTS FROM THE CEMETERY OF LEJASDOPELES

SUMMARY

The fragments of dress from the 40 burials in 10 barrows excavated during the years 1960 and 1961 were preserved mainly with some of the earlier burials, dating from the 11th century. Fewer and smaller fragments were found with 12th and 13th century burials. Looking first at female burials, it is found that at least seven had fragments of woollen shawls woven in 2/2 twill, several burials having two different shawls and three burials having decorated shawls. Fragments of the most ornate shawl, decorated with bronze rings, were found with Burial 17 in Barrow II, from the 11th century. The shawl, which had been placed on the shoulders, was reconstructed as measuring 80×120 cm (Fig. 1, 1a). Fragments of a woollen shawl decorated simply with a row of bronze spirals at the end were preserved with Burial 5 in Barrow I, from the 12th/13th century, while small fragments of decorative elements of tin and small yellow beads were found among the fragments of the shawl with Burial 9 in Barrow II, from the 12th/13th century. At least four burials had fragments of undecorated woollen shawls edged with narrow card-woven trims. Fragments of a light-coloured shawl of this kind were found on Burial 17 in Barrow II (Fig. 1a). Fragments of a checked shawl woven in 1/2 twill were found on Burial 6 in Barrow I, dating from the 12th/13th century. The warp and weft consisted of dark woollen threads and light non-woollen threads, apparently linen, which have decayed (Fig. 2: 1,2). Possibly also deriving from woollen shawls are fragments of weft-patterned plain-woven (1/1) fabric, found with at least five 12th–13th century burials. These had a non-woollen warp, and red-brown and dark blue woollen weft. In the 12th–13th century, the traditional spiral crown headdresses disappear, and crowns of bronze rings or decorated cloth appear. These have been found with eight burials. A crown with six rows of bronze spirals and attached chains

occurred together with a cloth crown in Burial 9 of Barrow II, dating from as late as the 12th/13th century (Fig. 3: 2, 3, 6), and some burials had simplified forms of the spiral crown headdress (Fig. 4: 1,2). The fabric crowns were made from several woven bands 1–1½ cm wide. The crown found on Burial 9 in Barrow II consisted of four such bands sewn together. The ends, joined together at the back, formed a suspended ornament about 40 cm long, with tassels at the ends (Fig. 3: 4–6). A band of decoration was attached to each woven band, consisting of threaded fine bronze spirals, strings of small yellow beads or, most commonly, decorative elements of tin: rosettes and the rare web-foot pendants (Fig. 3:4, Fig. 4: 5). Some crowns had bands of bronze rings threaded on horsehair thread (Fig. 4: 1, 2). There were also fragments of a band plaited from horsehair (a crown?) (Fig. 3: 1).

A most distinctive male burial is Burial 1 in Barrow V, from the 11th century. The decoration of a headcovering, consisting of bronze spirals, was preserved above the forehead, and there was an unusual set of five parallel, connected straps that passed around the chest (Fig. 5, 5a). Beneath the straps were small fragments of the fabric of a woollen coat, woven in 2/2 twill. Found next to a cross-ribbed crossbow fibula were the remains of a cape woven using plied warp thread. An armcloth decorated with bronze rings had been wound around the left arm (Fig. 6: 3). A patterned card-woven band preserved at the end of the armcloth may have decorated the sleeve-end (Fig. 6: 1, 2).

Manifested in the remains of dress recovered at the cemetery of Lejasdopeles are many features also found in Latgallian dress of this period, and several techniques of dress decoration occurring among the Livs were also observed. The narrow tied fabric crown can be regarded as a local trait.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* Lejasdopeles, Barrow II, Burial 17.
1 – fragments of the woollen shawl (Photo: Roberts Kaniņš), 2 – plan of the burial, 3 – reconstruction of the shawl
- Fig. 1a.* Lejasdopeles, Barrow II, Burial 17.
Dress reconstruction (Drawing: Linda Treija)
- Fig. 2.* Lejasdopeles cemetery, Barrow I, Burial 6.
1 – fragment of the woollen shawl, indicating the seam (Photo: Roberts Kaniņš), 2 – replica of the shawl
- Fig. 3.* Lejasdopeles, Barrow II, Burial 9.
1 – band of horsehair, 2, 3 – crown headdress of bronze spirals and suspended ornaments, 4, 5 – decoration and suspended ornaments of a fabric crown, 6 – patterns of the crowns of bronze spirals and fabric (Drawings: Skaidrīte Elere)
- Fig. 4.* Lejasdopeles, decoration of fabric crowns.
1 – Barrow II, Burial 4, 2 – Barrow I, Burial 6, 3 – Burial 5, Barrow III, 4 – Barrow II, Burial 10, 5 – Barrow II, Burial 1 (Drawings: Skaidrīte Elere)
- Fig. 5.* Lejasdopeles, Barrow V, Burial 1.
1 – plan of the burial, 2 – back part of the set of straps, 3 – patterns of the set of straps,
- Fig. 5a.* Lejasdopeles, Barrow V, Burial 1.
Reconstruction of the dress (Drawing: Aina Alksne-Alksnīte)
- Fig. 6.* Lejasdopeles, Barrow V, Burial 1.
1 – fragment of card-woven trim, 2 – decoration of the card-woven trim, 3 – fragments of an armcloth (Photo: Roberts Kaniņš) and reconstruction of the decoration

GUNTIS GERHARDS

DAŽI SENĀS SĒLPILS IEDZĪVOTĀJU PALEOPATOĻĪSKĀS IZPĒTES ASPEKTI

Sēlpils senvietu kompleksā 1963.–1965. gadā sakarā ar Pļaviņu hidroelektrostacijas celtniecību tika veikti plaši arheoloģiskie izrakumi. Pieminēkļu izpētes gaitā atklāta arī Sēlpils viduslaiku kapsēta. Tā atradusies Sēlpils pilskalna austrumu pakājē, kopumā aizņemot 2500 kvadrātmetru. Arheoloģisko izrakumu laikā izpētīta ceturtdaļa kapsētas platības un atsegti 234 apbedījumi. Pēc kapu inventāra kapsēta tiek datēta, sākot ar 13. gadsimta otro pusi līdz 17. gadsimta pirmajam ceturksnim. Iegūtais arheoloģiskais materiāls plašāk izvērtēts un publicēts monogrāfijā “Senā Sēlpils”.¹

Kapsētas izpētes gaitā iegūts arī antropoloģiskais materiāls, kas var sniegt mums informāciju par senās Sēlpils iedzīvotājiem. Līdz šim analizēts Sēlpils iedzīvotāju kranioloģiskais un odontoloģiskais materiāls saistībā ar etniskās vēstures un latviešu etnoģenēzes izpēti. Šajos pētījumos izteikts viedoklis, ka 13.–15. gadsimtā Sēlpils iedzīvotāji pēc sava fiziskā tipa bija somi ar zināmu mongoloīdā elementa ietekmi, vai arī pēc odontoloģiskā materiāla šie iedzīvotāji tiek saistīti ar sēļiem.² 16.–17. gadsimtā Sēlpils kapsētā apbedītos iedzīvotājus antropologi līdz šim saistīja tikai ar ienācējiem – baltiem.³ Savukārt, pēc arheologu domām, Sēlpils kapsētā pie pilskalna apglabāti vietējie iedzīvotāji, bet 16. gs. beigās vai vēlāk – arī poļu–zviedru karā kritušie karotāji vai mēra epidēmijā mirušie.⁴ Tas tiek uzsvērts arī Sēlpils kapsētā apbedīto iedzīvotāju demogrāfiskajā izpētē, norādot, ka 16.–17. gs. būtiski samazinājies iedzīvotāju mūža ilgums.⁵ Pēc arheologu domām, nav nekāda pamata pieņemt, ka šajā kapsētā 16.–17. gs. apglabāti Sēlpils pilsētiņas iedzīvotāji, jo tolaik kapsēta bija jau izpostīta un iedzīvotājus visticamāk apbedīja kapsētā pie Sēlpils

baznīcas, kas dibināta 1567. gadā.⁶ Jāatzīmē, ka šajā sakarībā var balstīties tikai uz materiāliem, kas iegūti kapsētas pētītajā daļā. Tas pilnībā attiecas arī uz iegūto antropoloģiskā materiāla analīzi un interpretāciju.

Nemot vērā diezgan pretrunīgo līdzšinējo Sēlpils kapsētā apbedīto iedzīvotāju raksturojumu, radās nepieciešamība no jauna izvērtēt antropoloģiskos datus no bioarheoloģiskā viedokļa. Ar bioarheoloģiju saprot arheoloģiskajos izrakumos iegūto cilvēka skeleta kaulu vispusīgu analīzi, pēc kuras iespējams rast atbildes uz jautājumiem: kā dzīvojuši cilvēki pirms vairākiem gadsimtiem? Cik ilgi viņi dzīvoja un kāpēc nomira? Izvērtējot antropoloģisko materiālu ar bioarheoloģiskām pētniecības metodēm, var labāk izprast tādus notikumus agrāk dzīvojušo cilvēku dzīvē kā slimības, ievainojumi, vardarbīga nāve, iedzīvotāju demogrāfiskā un sociālā struktūra u.c.

Šī pētījuma mērķis ir Sēlpils kapsētā apbedītos 13.–17. gadsimta iedzīvotājus raksturot no bioarheoloģiskā viedokļa, izvērtēt šo iedzīvotāju paleopatoloģiskos datus, kas ļautu objektīvāk skaidrot jautājumu par viņu dzīves apstākļiem. Iegūtie dati par slimībām, ievainojumiem u.c. var būt ļoti svarīgi, pētot šī laikposma apbedīšanas tradīcijas. Šāda veida pētījums par Sēlpils iedzīvotājiem līdz šim nav veikts, tāpēc iegūtie rezultāti sniegs kvalitatīvi jaunu informāciju par šī reģiona iedzīvotājiem un papildinās citu zinātņu nozaru pētījumu rezultātus.

Runājot par Sēlpils kapsētā apbedīto iedzīvotāju etniskās piederības skaidrošanu, balstoties uz antropoloģisko materiālu, jāuzsver, ka šādu informāciju cilvēka skeleta materiāls mums sniegt nevar. Pasaules prakse rāda, ka t.s. antropoloģiskie tipi

nav nekas vairāk kā pašu pētnieku mākslīgi radītas cilvēku tipoloģiskās shēmas.⁷ Tipoloģijas metode bija raksturīga galvenokārt 19. gs. un 20. gs. pirmās puses pētījumiem, lai gan atsevišķi Latvijas pētnieki vēl arvien nespēj atteikties iedalīt iedzīvotājus "šaursejainos" un "platsejainos" tipos u.tml. Nevar uzskatīt, ka atšķirības starp atsevišķu indivīdu, iedzīvotāju grupu morfoloģiskajiem rādītājiem (piemēram, galvaskausa izmēriem, ķermeņa garumu u.c.) reizē ir arī šo indivīdu vai grupu etniskās atšķirības. Kā zināms, pastāv ļoti liela cilvēka bioloģiskā variācija, kas ir atkarīga ne tikai no iedzimtības, bet arī no vides, kas ietekmē indivīda augšanas apstākļus. Plastiskums ir viena no skeleta sistēmas pamatīpašībām. Tāpēc pat vienas paaudzes laikā var mainīties cilvēka morfoloģiskie dati (piemēram, galvaskausa forma, augums u.c.), nemainoties iedzīvotāju etniskajam sastāvam.⁸

Bioarheoloģija ir integrēta zinātne, kas plaši izmanto tehnisko un dabaszinātņu sasniegumus. Seno iedzīvotāju DNS noteikšana ir viena no jaunākajām osteoloģiskā materiāla izpētes metodikām ar lielu zinātnisko potenciālu, bet reizē ar ļoti daudziem limitējošiem faktoriem. Tāpēc būtu ļoti naivi cerēt, ka ar DNS noteikšanu tiktu atrisinātas visas problēmas (piemēram, t.s. etniskie pētījumi iegūtu neapšaubamus pierādījumus par iedzīvotāju grupu etniskajām atšķirībām, migrācijām, izcelsmi u. tml.). DNS nevar mums neko pastāstīt par indivīda matu vai acu krāsu, inteliģences pakāpi vai individuālajām fiziskajām īpatnībām. DNS, kas tiek iegūta no arheoloģiskajos izrakumos savāktā osteoloģiskā materiāla, nevar mums neko tiešā veidā pateikt par indivīda etnisko piederību. Pašlaik seno iedzīvotāju DNS datus korekti var izmantot: dzimuma diferenciacijā,⁹ radniecības noskaidrošanā (2–3 paaudžu attālumā)¹⁰ un paleopatoloģiskajos pētījumos (nosakot mikroorganismu DNS, kuru izdala no cilvēka skeleta kauliem).¹¹ Attiecībā uz populāciju radniecības vai cilvēka evolūcijas pētniecību pēc seno cilvēku DNS jāatzīmē, ka, attīstoties tehnoloģiskajām iespējām un uzkrājot faktisko materiālu, varbūt varēs pietuvoties arī šo problēmu risinājumam.

Materiāls un metodika

Rakstā izmantots osteoloģiskais materiāls, kas iegūts Sēlpils kapsētas 1964. un 1965. gada arheoloģiskajos izrakumos (vad. A. Zariņa). To veido 149 indivīdi (78 vīrieši, 43 sievietes un 28 bērni un pusaudži), kas ir aptuveni 64% no kopējā izpētīto apbedījumu skaita. Diemžēl arheoloģiskajos izrakumos netika savākts antropoloģiskais materiāls no postītiem apbedījumiem. Izpētei pieejamais antropoloģiskais materiāls hronoloģiski attiecināms uz 13. gs. otro pusi un 16. gadsimtu. Diskutabls ir jautājums par 17. gs. apbedījumiem Sēlpils kapsētā, jo ar 17. gs. droši datējams (pēc monētām) apbedījums ir tikai viens (89. kaps).¹²

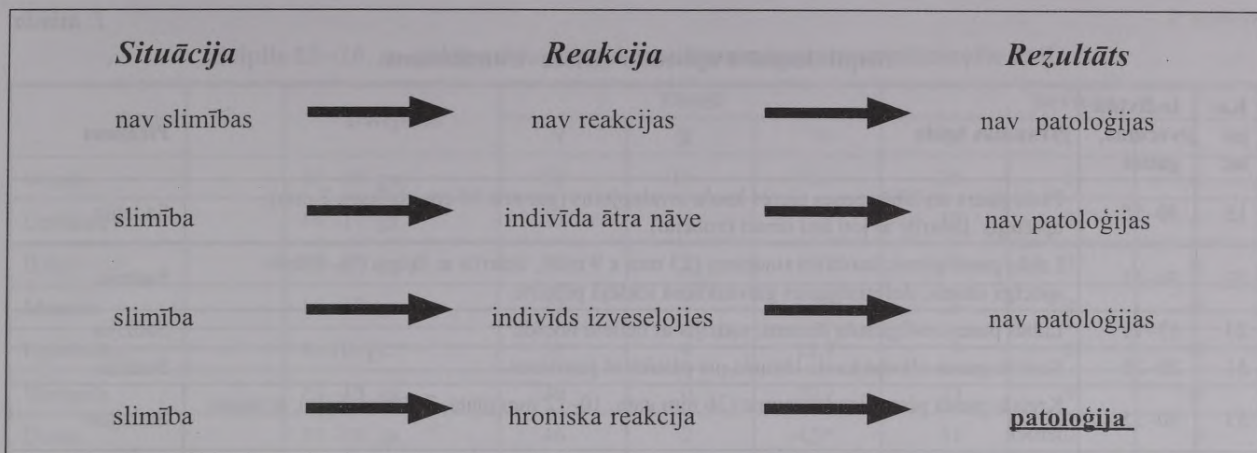
Neskatoties uz plašajiem Sēlpils kapsētas postījumiem jau kopš 16. gadsimta, kopumā skeleta kaulu materiāla saglabātības pakāpe ir laba. Tas ļāva izmantot starptautiski atzītu metodiku indivīdu dzimuma un vecuma noteikšanā.¹³ Jāatzīmē, ka šī raksta autora iegūtie dati vairākos gadījumos nesakrīt ar iepriekš publicēto informāciju par Sēlpils kapsētā apbedīto iedzīvotāju dzimumu un vecumu.¹⁴ Šo atšķirību cēlonis paliek neskaidrs, jo iepriekš publicētajā pētījumā nav norādīta izmantotā metodika.

Osteometriskajiem mērījumiem, lai rekonstruētu ķermeņa garumu, izmantots pieaugušo indivīdu skeletu materiāls, kuriem pilnībā pabeigts skeleta augšanas process un nav kaulu deformējošas patoloģijas. Pieaugušo indivīdu ķermeņa garums rekonstruēts pēc regresijas vienādojumiem, kas sastādīti uz Latvijas paleoantropoloģiskā materiāla bāzes.¹⁵

Indivīdu paleopatoloģiskā izpēte tika veikta pēc atbilstošas metodikas, fiksējot šādas patoloģiju grupas: traumas un ievainojumi, locītavu slimības, zobu sistēmas patoloģijas (kariess, periodontīts, hroniski abscesi), infekcijas slimības (specifiskās, nespecifiskās), vielmaiņas traucējumi, kaulaudu audzēji.¹⁶

Pēdējos gadu desmitos paleopatoloģiskajos pētījumos galvenā uzmanība tiek veltīta nevis atsevišķu slimību vai traumu konstatācijas faktam, bet gan procesa "indivīds – stress – patoloģija – populācija" analīzei kopumā. Pētniekam jāņem vērā, ka, izvērtējot paleoantropoloģisko materiālu, var nākties saskarties ar t.s. osteoloģisko paradoksu, kad patoloģisko gadījumu skaita pieaugums, demogrāfisko datu izmaiņas un ķermeņa vidējā garuma samazināšanās var nebūt saistīta ar dzīves apstākļu pasliktināšanos. Tieši otrādi, tas var liecināt par labākiem dzīves apstākļiem un indivīdu lielāku rezistenci pret slimībām, kā rezultātā izdzīvo arī tie, kas citos apstākļos mirtu.¹⁷ Turklāt jāņem vērā, ka slimību fiksācijas iespējas skeleta materiālā ir stipri ierobežotas. To nosaka apstākļi, ka osteoloģiskajā materiālā iespējams galvenokārt fiksēt tikai tos slimību gadījumus, kas ir attīstījušies ilgstošākā laikposmā, no akūtas infekcijas pārejot hroniskā formā (1. att.). Jāņem vērā, ka daudzas infekcijas slimības (mēris, tīfs, holera u.c.) izraisa ātru indivīda nāvi, neatstādamas izmaiņas skeleta sistēmā, un nav fiksējamās ar makroskopiskajām pētniecības metodēm.¹⁸

Rakstā izmantots tradicionālais datu apstrādes aparāts – katrai osteoloģiskajai sērijai (vīriešu un sieviešu grupām atsevišķi) tika noteikts skaits (N), aprēķināts pazīmes vidējais matemātiskais lielums (M), novirze no vidējā matemātiskā lieluma $m(M)$, kā arī patoloģisko pazīmju sastopamības biežums, izteikts % no izpētīto indivīdu skaita. Kā salīdzināmie materiāli izmantoti autora rīcībā esošie dati par Latvijas 1. un 2. gadu tūkstoša iedzīvotāju bioarheoloģisko izpēti. Dažādu hronoloģisko periodu vai osteoloģisko sēriju ķermeņa garuma vidējo lielumu statistiskā atšķirību ticamība novērtēta ar Stjudenta *t*-kritēriju un Fišera

1. att. Osteoloģiskais paradokss un paleopatoloģija

koeficientu (ANOVA), bet paleopatoloģiskās izpētes rezultāti – pēc Chi-kvadrāta testa. Rezultāti novērtēti kā statistiski ticami, ja $P < 0,05$ vai augstāks.

Paleopatoloģiskās izpētes rezultāti

Skeleta traumatiski bojājumi ir viens no galvenajiem patoloģiju veidiem arheoloģiskajos izrakumos iegūtajā antropoloģiskajā materiālā. Pēc traumu veida var lielā mērā spriest par konkrētās vietas iedzīvotāju dzīvesveidu, materiālo kultūru, ekonomiku, apkārtējo vidi, nodarbošanos, militāriem konfliktiem un medicīnisko palīdzību. Taču bioarheoloģiskajos pētījumos traumu un ievainojumu izvērtējumā nākas saskarties ar zināmām grūtībām. Pirmkārt, kaulu lūzumi var būt pilnīgi sadzijuši un grūti konstatējami ar makroskopiskām pētniecības metodēm. Attiecībā uz sadzijušiem lūzumiem vai aprētojušiem ievainojumiem ir praktiski neiespējami pateikt, kad negadījums ir noticis, jo indivīds pēc traumas sadziedēšanas dzīvojis vēl ilgāku laiku. Otrkārt, ļoti grūti ir konstatēt, vai kaula lūzums noticis indivīda nāves brīdī vai radies kā pēcnāves deformācija (saimnieciskās darbības postījumi, koku saknes, erozija u.c.). Tas attiecas uz lūzumiem, kuriem nav konstatējamas dzīšanas pazīmes. Parasti lūzuma dzīšanas process noris vairākas nedēļas atkarībā no ievainotā kaula, traumas rakstura, indivīda vecuma, komplikācijām u.tml.¹⁹ Treškārt, ļoti grūti ir izvērtēt kaulu lūzumus vairākus gadus pēc arheoloģisko izrakumu veikšanas. Tas būtu jādara uz vietas izrakumu laikā. Sēlpils osteoloģiskā materiāla paleopatoloģiskā izpēte notika vairāk nekā 40 gadu pēc tā iegūšanas. Ņemot to vērā, šī pētījuma autors fiksēja un aprakstīja tikai neapšaubāmus traumu un ievainojumu gadījumus (1. tab.).

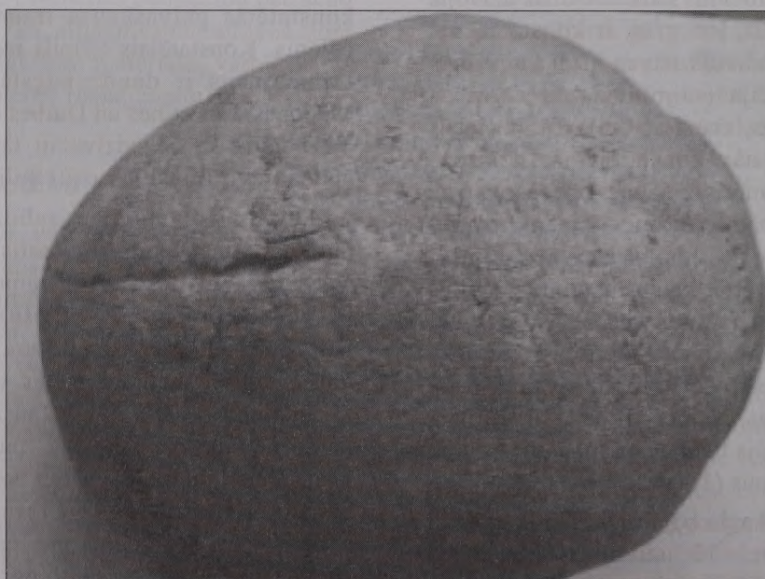
Traumatiski skeleta kaulu bojājumi Sēlpils kapsētā konstatēti tikai vīriešiem – 17 indivīdiem vecumā no 19 līdz 65 gadiem. Kā liecina vēstures avoti, Latvijā līdz ar krustakaru sākumu 12. gadsimta beigās

arvien vairāk palielinājās sabiedrības agresivitāte, kas turpinājās ar lielāku vai mazāku intensitāti visus turpmākos gadsimtus. Daļēji šīs agresivitātes pēdas konstatējamas skeleta kaulos. Parasti tieši galvaskausa ievainojumi sniedz vistiešākās liecības par dramatiskajiem notikumiem, jo bieži vien pretinieka galva bija galvenais sitienu, cirtienu un dūrienu mērķis. Ja indivīda galva nebija pietiekami labi aizsargāta, tad ievainojumi pēc daudziem gadsimtiem konstatējami galvaskausā. Kā liecina veiktie pētījumi, visā pasaulē un visos laikmetos vīriešu galvaskausos traumas konstatētas daudz biežāk salīdzinājumā ar sievietēm.²⁰ To apstiprina arī Latvijas un Sēlpils kapsētas osteoloģiskais materiāls. Sēlpils gadījumā 11 vīriešiem konstatēti galvaskausa traumatiski bojājumi. Hronoloģiski šie apbedījumi attiecas uz 14.–15. gadsimtu. Ievainojumu izcelsmes veids dažāds. Galvenokārt ir ieroču (zobena, šķēpa, kaujas vāles) radītās traumas. Vairākos gadījumos indivīdi arī pēc ļoti smagiem galvaskausa ievainojumiem izdzīvojuši (2. att.). Divos gadījumos (93., 233. kaps) konstatētās galvaskausa traumas ir bijušas nāves cēlonis. Konstatētais Sēlpils iedzīvotāju galvaskausu traumatisms ir daudz augstāks nekā, piemēram, Madonas, Cēsaines un Durbes iedzīvotājiem (2. tab.). Tas norāda, ka šie iedzīvotāji, tāpat kā Ikšķiles kapsētā apbedītie, ir bijuši iesaistīti militāros konfliktos.

Sēlpils iedzīvotājiem salīdzinoši maz konstatēti pārējo skeleta kaulu traumatiski bojājumi (1. tab.). Visvairāk ir elkoņa kaula lūzumu apakšdelma lejasdaļā (4 indivīdiem jeb 7,7% vīriešu). Šādu traumu cēlonis lielākoties ir sadzīviska rakstura. Vienā gadījumā (167. kaps) indivīdam konstatētas vairāku skeleta kaulu ievainojumi – plašs galvaskausa ievainojums, elkoņa kaula lūzums pie plauksta pamatnes un augšstilba kaula ievainojums, kas radies zobena cirtiena rezultātā. Šis vīrietis pēc gūtajiem ievainojumiem ir pilnībā izveseļojies. Tas liecina gan par indivīda organisma pretestības spējām, gan par labu dziedniecību. Jāuzsver, ka senatnē tieši augšstilba kaula lūzumi un

Sēlpils kapsētā apbedīto vīriešu traumatisms

Ka- pa nr.	Indivīda vecums, gados	Traumas veids	Piezīmes
15	50–55	Plašs paura un labās puses pieres kaula ievainojums (garums 10 cm, dziļums 3 mm), aprētojis. Izdarīts ar ļoti asu ieroci (zobenu).	Sadzijis
22	50–55	Labās puses pieres kaula ievainojums (23 mm x 9 mm), izdarīts ar šķēpu (?), slīdošs spēcīgs sitiens, deformējusies galvaskausa iekšējā plātnīte.	Sadzijis
24	17–19	Labās puses atslēgkaula lūzums, sadzījis ar nelielu nobīdi.	Sadzijis
51	20–25	Kreisās puses elkoņa kaula lūzums pie plaukstu pamatnes.	Sadzijis
53	30–35	Kreisās puses pieres kaula trauma (36 mm gara, 10–12 mm plata, 2–3 mm dziļa), ar neasu ieroci.	Sadzījusi
60	60–65	Pakauša kaula kompresijas lūzums. Vairākus gadus pirms indivīda nāves.	Sadzijis
81	45–50	Labā apakšstilba lielā kaula vidusdaļas lūzums.	Sadzijis
84	60–65	Ar neasu priekšmetu apakšžoklī izsisti trīs priekšzobi. Spēcīgā sitiena rezultātā bijis laužts žoklis.	Sadzijis
93	20–25	Galvaskausa pieres kaula ievainojums (24 mm x 45 mm), labās puses paura kaula plašs ievainojums (48 mm x 34 mm). Abu augšdelma kaulu ievainojumi, labā augšstilba kaula ievainojums. Cirtieni izdarīti ar zobenu.	Nāvējošs
146	60–65	Kreisās puses elkoņa kaula vidusdaļas lūzums.	Sadzijis
167	30–35	Kreisās puses pieres un paura kaula ievainojums. Kreisās puses elkoņa kaula lūzums pie plaukstu pamatnes, labā augšstilba kaula plašs ievainojums.	Sadzijis
184	35–40	Virsdegunes ievainojums, sitiens izdarīts ar simetrisku priekšmetu (kaujas vāli?), radušies 3 piltuvveida, 4 mm x 2 mm lieli ievainojumi.	Sadzijis
215	20–25	Labās puses paura kaula ievainojums (garums 53 mm, platums 18 mm) ar trulu priekšmetu.	Daļēji sadzījis
216	40–45	Labās puses apakšstilba mazā kaula lūzums. Sadzījis ar nelielu nobīdi un periosfīta reakciju.	Sadzijis
217	25–30	Abu pušu (vienlaicīgi?) elkoņa kaulu vidusdaļas lūzums. Sadzījis, bet locītavā radies artrīts.	Sadzijis
220	55–60	Galvaskausa pakauša kaula kompresijas lūzums. Trauma radusies bērnībā, kad vēl nav pilnībā noformējušās pakauša šuves, pēc sadziedēšanas radies pakauša kaula izvirzījums.	Sadzijis
233	20–25	Galvaskausa vidusdaļas ievainojums ar ļoti asu priekšmetu, bez izteiktām dzīšanas pazīmēm.	Nāvējošs

2. att. Labi sadzījis galvaskausa ievainojums (Sēlpils 15. kaps)

Sēlpils 13.–16. gs. iedzīvotāju galvaskausu traumatisms un salīdzinošie dati

Sērija	Datējums	Vīrieši			Sievietes		
		N	X	%	N	X	%
Sēlpils	13.–16. gs.	59	11	18,6	28	0	0
Cesvaine	14.–17. gs.	27	1	3,7*	19	0	0
Ikšķile	13.–15. gs.	60	7	11,7	47	0	0
Madona	16.–17. gs.	12	1	8,3*	11	0	0
Lejasbitēni	7.–10. gs.	31	4	12,9	9	0	0
Ventspils	13.–15. gs.	29	6	20,7	25	0	0
Durbe	17.–18. gs.	46	2	4,3*	51	0	0

N – pētīto indivīdu skaits; X – indivīdu skaits, kam konstatēta trauma un/vai ievainojums;

* – statistiski ticama atšķirība (Chi-tests) salīdzinājumā ar Sēlpils grupu.

ievainojumi visgrūtāk padevušies pareizai ārstēšanai. Nereti ievainotais nomira no noasiņošanas un komplikācijām.

Locītavu slimības ir patoloģiskas vai vecuma izraisītas deģeneratīvi distrofiskas locītavu izmaiņas. To cēlonis var būt locītavas iekaisums, trauma vai pārslodze, skeleta attīstības traucējumi, dažas kaulu un infekcijas slimības.²¹ Paleopatoloģiskajos pētījumos galvenokārt fiksē osteoartrītu, kas ir locītavu kaulu un skrimšļu dažādas hroniskas izmaiņas, kam raksturīga locītavas virsmas deformācija un izcilnīši pie kaulu malām. Bieži vien locītavu patoloģiskās izmaiņas ir saistītas ar palielinātu fizisku slodzi, un pēc kādas noteiktas locītavas paaugstināta patoloģisko gadījumu skaita var spriest par iedzīvotāju fiziskā darba specifiku. Mūsu gadījumā osteoartrīts visvairāk konstatēts Sēlpils sievietēm plecu–krūšu un plecu locītavā (3. tab.). Šīs distrofiskās kaulu izmaiņas liecina par smaga fiziska darba ietekmi uz rokām, sevišķi plecu daļu. Sēlpils vīriešiem netika konstatēts kādas noteiktas locītavas paaugstināts patoloģisko gadījumu skaits. Atsevišķi gadījumi, iespējams, saistāmi ar indivīdu bioloģisko novecošanās procesu, jo osteoartrīts raksturīgs vīriešiem galvenokārt pēc 55–60 gadu vecuma sasniegšanas.

Iegūtie rezultāti par zobu un mutes dobuma patoloģijām, vielmaiņas traucējumiem un nespecifiskajām infekcijas slimībām norāda uz zināmām atšķirībām starp Sēlpils kapsētā apbedītajiem vīriešiem un sievietēm (4. tab.).

Zobu sistēmas stāvoklis ir viens no iedzīvotāju vispārējās veselības rādītājiem. Veselīgi zobi liecina par indivīda labu fizioloģisko stāvokli, kā arī sabalansētu uzturu. Mūsu gadījumā tika noteikti šādi zobu sistēmas veselību raksturojoši parametri – kariess, hronisks zoba saknes periodontīts vai abscess (strutojošs iekaisums), zobu izkrišana dzīves laikā. Visas šīs un arī citas 4. tabulā ietvertās patoloģijas tika izteiktas procentos no kopējā pētīto indivīdu skaita. Kariesa sastopamības aprēķināšanai izmantoti tikai dati par lielajiem dzerokļiem. Par kariesa neskartiem indivīdiem atzīti tikai tie, no kuriem izpētei bija pieejami vismaz 8 lielie dzerokļi no 12. Tas nepieciešams tādēļ, lai iegūtie rezultāti būtu ticami un salīdzināmi ar citu autoru pētījumiem. Jāatzīmē, ka Sēlpils kapsētā apbedītajām sievietēm zobu sistēmas patoloģijas ir statistiski ticami vairāk sastopamas nekā vīriešiem. Tam varētu būt vairāki skaidrojumi. Pirmkārt, kariess un zobu izkrišana dzīves laikā ir atkarīga no indivīdu

Osteoartrīta sastopamības biežums Sēlpils kapsētā apbedītajiem 13.–16. gs. iedzīvotājiem

Locītava	Vīrieši			Sievietes		
	N	X	%	N	X	%
Plecu–krūšu	37	4	10,8*	13	4	30,8*
Plecu	37	5	13,5*	13	5	39,5*
Elkoņa	52	6	11,5	26	5	11,5
Plaukstas	51	6	11,8	25	2	8,0
Iegurņa	61	11	18,0	31	5	16,1
Ceļa	62	11	17,7	26	3	11,5
Pēdas	55	3	5,5	25	0	0,00

N – pētīto indivīdu skaits; X – indivīdu skaits, kam konstatēts osteoartrīts;

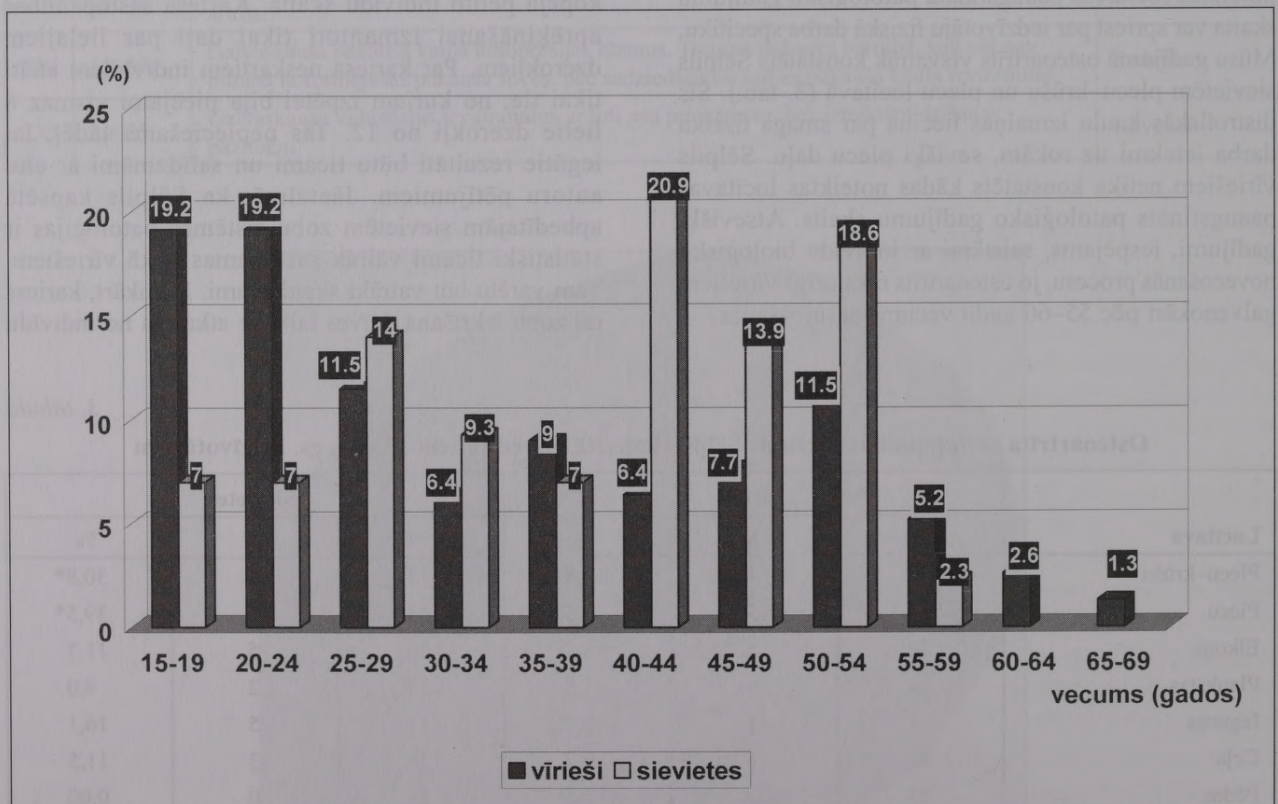
* – statistiski ticama atšķirība (Chi-tests) starp dzimumiem.

**Patoloģiju sastopamība Sēlpils kapsētā
apbedītajiem 13.–16. gs. iedzīvotājiem**

Pazīme	Vīrieši			Sievietes		
	N	X	%	N	X	%
Zobu sistēmas patoloģijas						
<i>Kariess</i>	51	19	37,5*	24	12	50,0*
<i>Periodontīts/abscess</i>	54	11	20,4*	25	10	40,0*
<i>Zobu izkrišana</i>	58	26	44,8*	26	16	61,5*
Audzēji						
<i>Osteomas</i>	61	8	13,1	26	3	11,5
Vielmaiņas traucējumi						
<i>Cribrā orbitalia</i>	59	18	30,5*	26	5	19,2*
Periostīta iekaisumi						
<i>Galvaskausam</i>	61	27	44,2*	27	1	3,7*
<i>Augšstilba kaulam</i>	62	13	21,0*	31	2	6,5*
<i>Apakšstilba lielajam kaulam</i>	55	25	45,5*	26	6	23,0*
<i>Apakšstilba mazajam kaulam</i>	42	10	23,8*	17	0	0,00*

N – pērito indivīdu skaits; X – indivīdu skaits, kam konstatēta attiecīgā patoloģija;

* – statistiski ticama atšķirība (Chi-tests) starp dzimumiem.

3. att. Sēlpils kapsētā apbedīto pieaugušo iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra

vecuma. Gados vecākiem indivīdiem pastiprināts zobu nodilums veicina kariesa attīstību, kas nereti noved pie zoba zaudēšanas. Tāpēc Sēlpils gadījumā jāņem vērā, ka līdz 30 gadu vecumam miruši 49,9% vīriešu, bet sievietes tikai 28%.

Savukārt vecumā no 40 līdz 55 gadiem miruši 25,6% vīriešu un 53,4% sieviešu (3. att.). Līdz ar to nav izslēgts, ka zobu sistēmas patoloģiju augstāka sastopamība sievietēm ir tieši saistīta ar indivīdu vecumu. Otrkārt, kā liecina citu pētnieku rezultāti, sievietēm kariess un zobu izkrišana dzīves laikā ir saistīta ar nepārtrauktu kalcija izvadīšanu no organisma reproduktīvajā vecumā. Uzskata, ka viena bērna dzemdēšana mātei maksājusi 0,5–1 zoba zaudēšanu.²² Latvijas viduslaiku un vēsturisko laiku iedzīvotāju demogrāfiskās izpētes dati liecina, ka šajā laikposmā sieviete vidēji (ieskaitot arī tās, kurām nebija bērnu) dzemdēja 4–5,5 bērnu.²³

No **kaulu audzējiem** Sēlpils iedzīvotājiem konstatētas osteomas – labdabīgi audzēji, kas aug uz kaulu virsmas, retos gadījumos kaulu iekšienē. Bieži tās lokalizētas uz galvaskausa kauliem, retāk uz ekstremitāšu garajiem kauliem. Mūsu gadījumā visas osteomas konstatētas uz galvaskausa virsmas (galvenokārt uz pieres un paura kauliem). To lielums no 2 mm līdz 7 mm. Nav konstatētas statistiski ticamas atšķirības osteomu sastopamības biežumā starp dzimumiem (4. tab.). Jāatzīmē, ka atsevišķos bioarheoloģiskajos pētījumos osteomu sastopamības biežumu iedzīvotājiem izmanto kā diskreti variējošu pazīmi – saistot ar iedzimtību un uzskatot, ka tā ir viena no pazīmēm, kas ļauj spriest par populācijas ģenētisko viendabību.²⁴ Uzkrātais fakts materiāls par osteomām Latvijas iedzīvotājiem to neapstiprina, jo osteomu sastopamības biežums stipri variē (no 0% līdz 15%). Domājams, ka šo labdabīgo kaulu audzēju izcelsme lielā mērā ir saistīta ar attiecīgās vietas iedzīvotāju vispārējo epidemioloģisko situāciju.

Vielmaiņas traucējumi paleoantropoloģiskajā materiālā tiek fiksēti kā galvaskausa virsmas vai acs orbītas (*cribra orbitalia*) strukturālas izmaiņas. Gadījumos, kad nav pietiekams dzelzs vai vitamīnu daudzums, organisms cenšas to kompensēt ar pastiprinātu sarkano asinsķermenīšu radīšanu. Šādu stāvokli var izraisīt anēmija (mazasinība), kas var būt iedzimta vai iegūta, mikroelementu (galvenokārt dzelzs) nepietiekamība uzturā, infekcijas slimības un vitamīnu trūkums (cinga, rahīts). Pašlaik uzkrātais fakts materiāls (gan paleoantropoloģiskā materiāla izpētē, gan mūsdienu cilvēku klīniskajos novērojumos iegūtais) liecina, ka *cribra orbitalia* galvenokārt ir saistīta nevis ar anēmiju, bet gan ar infekcijas slimībām un augšanas traucējumiem.²⁵

Mūsu gadījumā strukturālas izmaiņas konstatētas tikai uz acs orbītas iekšējās sienas. *Cribra orbitalia* – 30,5% vīriešu, 19,2% sieviešu (statistiski ticamas atšķirības starp dzimumiem) un 64,3% bērnu un pusaudžu (statistiski ticami vairāk salīdzinājumā

ar pieaugušajiem). Tas nozīmē, ka lielākajai daļai Sēlpils kapsētā apbedīto bērnu un pusaudžu nāves cēlonis varētu būt infekcijas slimības un normālai augšanai nepieciešamo vitamīnu trūkums. Zināmas pārdomas izraisa Sēlpils vīriešu augstais *cribra orbitalia* sastopamības biežums. Acīmredzot daļa kapsētā apbedīto vīriešu salīdzinājumā ar sievietēm ir bijusi pakļauta kādiem ļoti nelabvēlīgiem apstākļiem (slimības, bads). Šī jautājuma risinājumam pievērsīsimies nedaudz vēlāk.

Slimības. Viens no galvenajiem faktoriem, kas viduslaikos un vēsturiskajos laikos izraisīja iedzīvotāju paaugstinātu mirstību, ir slimības, kurām bieži vien bija epidēmisks raksturs. Nepietiekams un nekvalitatīvs uzturs sekmēja indivīdu uzņēmību pret slimībām. Bioarheoloģiskajā literatūrā pastāv viedoklis, ka tieši infekcijas slimību dēļ viduslaikos daudz vairāk cilvēku aizgājās bojā nekā kritis kaujas laukā.²⁶ Diemžēl rakstītajos avotos epidēmiju radītais posts Latvijā ir maz minēts. Jāņem vērā arī, ka viduslaiku hronikās ikkatra epidēmiska slimība, kas izsauca iedzīvotāju masveidīgu saslimstību un mirstību, tiek saukta par mēri, kas neatbilst reālajai situācijai. Mēris (lat. *pestis*), ko ierosina mikroorganisms *Yersinia pestis*, ir akūta infekcijas slimība, kurai raksturīga vispārēja organisma intoksikācija, limfmezglu un plaušu bojājums. Tā ir viena no visnenāk pazīstamajām cilvēces slimībām, kuras epidēmijās un pandēmijās gāja bojā miljoniem cilvēku. Latvijas teritoriju mēra posts sasniedza ap 1351. gadu.²⁷ Arī turpmākajos gadsimtos (1420–1422; 1481–1482; 1675–1678) mēra epidēmijas vairākkārt skāra Latvijas teritoriju. Jāatzīmē, ka līdz šim mēra vai citu epidēmiju upuru apbedījumi Latvijā nav atklāti un arheoloģiski pētīti. Vienīgais izņēmums ir Kokneses tuvumā izpētītais 17. gs. sākuma masu apbedījums ar 61 indivīdu, kuru varētu saistīt ar kādas epidēmijas vai karadarbības upuriem.²⁸

Kā jau iepriekš minēts, akūtas infekcijas slimības (mēris, holera, tīfs u.c.), kas izraisa ātru indivīda nāvi, neatstāj tiešas pēdas skeleta kaulos. Kā liecina medicīnas doktora V. Deruma pētījumi un vēsturiskie avoti, viduslaikos Livonijā bija izplatītas tādas slimības kā mēris, dizentērija, sifiliss, bakas, lepra, gripa, izsitumu tīfs, zarnu parazīti (cērmes) u.c.²⁹ Taču osteoloģiskajā materiālā iespējams fiksēt tikai tos infekciju gadījumus, kas ir attīstījušies ilgstošākā laikposmā. Tāpat bieži vien ir ļoti grūti noteikt, kurš mikroorganisms ir radījis iekaisuma procesu, t.i., noteikt konkrētu infekcijas slimību. Tas tādēļ, ka daudzos gadījumos slimības radītās izmaiņas ir ļoti līdzīgas. Tāpēc infekcijas slimības un to radītās sekas tiek atzīmētas kā kaula virsmas periosīta (kaulplēves) iekaisums. Jāatzīmē, ka periosīta iekaisumu izraisa ne tikai infekcijas slimības, bet arī traumas un to komplikācijas, vielmaiņas traucējumi, vitamīnu trūkums un bads.³⁰ Atsevišķas infekcijas slimības, piemēram, tuberkuloze, sifiliss un lepra, ir ļoti labi diagnosticējamas skeleta kaulos.³¹ Pēdējos gados, pielietojot mūsdienu tehnoloģiskos

sasniedzumus molekulārajā bioloģijā, ir izdevies skeleta kaulos identificēt mēri izraisošās baktērijas DNS.³²

Sēlpils kapsētā apbedītajiem iedzīvotājiem periosīts konstatēts gan galvaskausa kaulos, gan kāju ekstremitāšu garajos kaulos. Turklāt visos gadījumos vīriešiem tas ir statistiski ticami ($P < 0,01$) vairāk nekā sievietēm (4. tab.). Tas vēlreiz apstiprina iepriekš teikto, ka Sēlpils kapsētā daļa apbedīto vīriešu bijuši pakļauti ļoti nelabvēlīgiem apstākļiem. Tikai atsevišķos gadījumos novērotas sadzīšanas pazīmes. Īpaši jāatzīmē ļoti lielais vīriešu galvaskausiem konstatētais nespecifiskā periosīta iekaisuma procesa gadījumu skaits. Tas izpaužas kā galvaskausu kaulu (pies, paura, pakauša) augšējā slāņa izteikta porainība, atsevišķos gadījumos fiksējama asinsvadu reakcija uz iekaisuma procesu. Grūti pateikt, kura no infekcijām varēja izraisīt šādas izmaiņas. Līdzīga situācija konstatēta Ventpils Nikolaja kapsētā apbedītajiem vīriešiem.

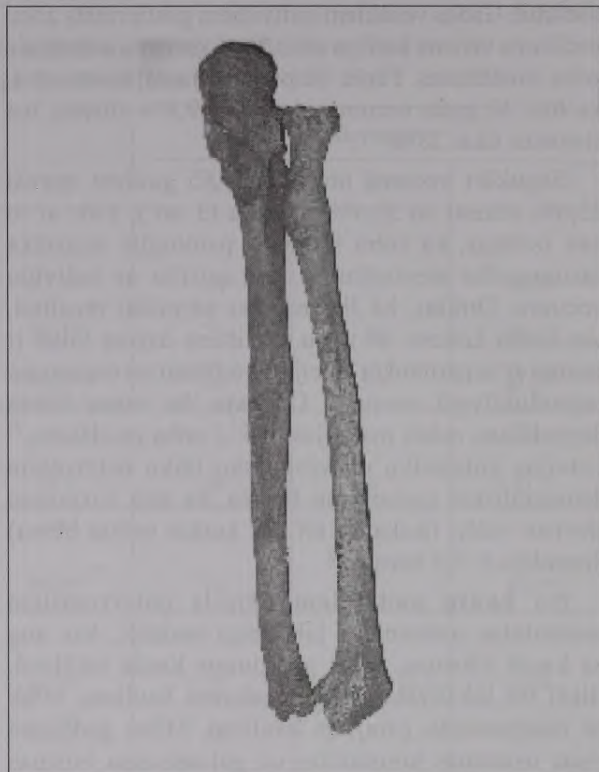
Sēlpils kapsētā konstatēts tikai viens specifiskās infekcijas – tuberkulozes gadījums. 214. kapā apbedīts 45–50 gadus vecs vīrietis, kuram labās rokās elkoņa locītavas distrofiskas izmaiņas izraisījusi tuberkulozes sekundārā forma (4. att.). Osteoloģiskajā materiālā tuberkuloze parasti tiek fiksēta mugurkaula skriemeļos un ribās, kas šajā konkrētajā gadījumā izpētei nebija pieejami. Iespējams, ka tuberkuloze ir bijusi šī indivīda nāves cēlonis. Grūti pateikt kopējo inficēto iedzīvotāju skaitu. Var vienīgi atzīmēt, ka pēc lietuviešu pētnieka R. Jankauska veiktajiem aprēķiniem Alītas pilsētā 15.–17. gadsimtā apmēram 18–25% iedzīvotāju slimoja ar tuberkulozi.³³ Latvijas paleoantropoloģiskajā materiālā pagaidām ir fiksēti tikai atsevišķi tuberkulozes gadījumi.³⁴

Paleopatoloģiskie dati un apbedīšanas tradīcijas

Apbedīšanas tradīcijas ir viena no garīgās dzīves jomām, ko iespējams pētīt, izmantojot apbedīšanas vietu arheoloģisko un antropoloģisko materiālu. Tās atspoguļo sava laika materiālās un garīgās kultūras elementus, sniedz svarīgas liecības par attiecīgās vietas iedzīvotājiem. Šajā ziņā īpašu vietu ieņem viduslaiku apbedīšanas tradīcijas, jo tās atspoguļo pārmaiņas, kas ieviesās saistībā ar kristīgās ticības izplatīšanos tagadējās Latvijas teritorijā.

Parasti apbedīšanas tradīciju izpēte pamatojas uz datiem par apbedījuma orientāciju, kapa iekārtojumu, mirušā novietojumu un līdzīgi dotajām piedevām. No bioarheoloģiskajiem datiem parasti izmanto informāciju par indivīda vecumu un dzimumu. Šajā rakstā tuvāk analizēsim Sēlpils iedzīvotāju paleopatoloģiskos datus saistībā ar dažām apbedīšanas tradīcijām.

Vispirms uzmanību piesaista Sēlpils kapsētas 93. kapā apbedītais indivīds. Šajā kapā apbedīts 20–25 gadus vecs vīrietis ar vardarbīgas nāves pazīmēm. Par to liecina vairāki nāvējoši ievainojumi galvaskausā un

4. att. Labās rokās elkoņa locītavas tuberkuloze (Sēlpils, 214. kaps)

skeleta ekstremitāšu garajos kaulos. Traumu raksturs norāda, ka šis vīrietis vispirms saņēmis planējošu zobena cirtieni no priekšpuses. Pēc tam, cenšoties ar paceltām rokām aizsargāt seju, viņš saņēmis vēl vairākus cirtienus rokās un galvā, kā arī, zobena asmenim slīdot, labās kājas augšstilbā. Protams, nevar pilnībā apgalvot, ka šis indivīds ir kritis kaujas laukā, iespējams, vīrietis ir sodīts. Lai gan kapa bedrē atrastas tikai četras dzelzs naglas, kas norāda uz to, ka mirušais apbedīts zārkā, arheologi šo apbedījumu datē ar 16. gadsimtu.³⁵ Taču no apbedīšanas tradīciju viedokļa vissvarīgākā ir šī apbedījuma atrašanās kapsētas perifērijā. Jāatzīmē, ka līdzīgu situāciju šī raksta autors konstatējis Ikšķiles kapsētā, kur vardarbīgā nāvē mirušais (40–45 gadus vecs vīrietis) ar ļoti līdzīgiem ievainojumiem arī apglabāts kapsētas perifērijā.³⁶ Savukārt vardarbīgā nāvē mirušie Dobeles kapsētā apglabāti aiz kapsētas žoga.³⁷ Šie fakti apstiprina viedokli, ka saskaņā ar kristīgās ticības noteikumiem kapsēta bija svēta vieta, kurā nedrīkstēja apglabāt neticīgos, ekskomunicētos, nekristītos bērnus, pašnāvniekus, sodītos u.tml.³⁸

Otra apbedīšanas tradīcija, kas Sēlpils kapsētas gadījumā pelna īpašu ievērtību, ir apbedījumi ar ieročiem. Kā liecina arheoloģiskie pētījumi, viduslaikos Latvijas teritorijā ieroči apbedījumos parasti ir reta parādība. To skaidro ar faktu, ka pakāpeniska ieroču daudzuma samazināšanās kapu piedevās atspoguļo izmaiņas iedzīvotāju politiskajā stāvoklī – aizliegumu vietējiem iedzīvotājiem mājās turēt ieročus.³⁹ Sēlpils kapsētā ieroči atrasti četros 14.–15. gadsimta vīriešu kapos.⁴⁰

98. kaps – 20–25 gadus vecs vīrietis, rekonstruētais ķermeņa garums 175,5 cm. Iegurņa labajā pusē atrasts dzelzs platismens cirvis. No skeleta saglabājies galvaskauss, abu pušu atslēgkauli, kreisās rokas kauli un kāju garie kauli. Perioštīta iekaisums konstatēts galvaskausa paura kauliem un abiem augšstilba kauliem.

126. kaps – 40–45 gadus vecs vīrietis, rekonstruētais ķermeņa garums 174,9 cm. Pie galvas kreisajā pusē dzelzs uzmavas šķēpa gals. Apbedījums stipri postīts. No skeleta saglabājies tikai krusta kauls, kreisais elkoņa, iegurņa un augšstilba kauls bez patoloģiskām izmaiņām.

51. kaps – 20–25 gadus vecs vīrietis, rekonstruētais ķermeņa garums 174,9 cm. Pie labās pēdas dzelzs uzmavas šķēpa gals, uz krūtīm bronzas pakavsakta ar rozetveida galiem. No skeleta saglabājies galvaskauss, roku un kāju garie kauli, iegurņa kauli. Galvaskausa pakauša un paura kauliem, kā arī abiem apakšstilba lielajiem kauliem ļoti izteikts nespecifiskā perioštīta iekaisums. Taču vislielāko uzmanību piesaista kreisās rokas elkoņa kaula saaudzis lūzums pie plaukstas locītavas. Bioarheoloģiskajos pētījumus šāda veida traumas izcelsmi saista galvenokārt ar indivīda aizsargāšanos pret sitienu (paceļot kreiso roku augšup, lai aizsargātu seju; dzelzs laikmetā un līdz šajāmieroču ieviešanai kreisajā rokā parasti turēja vairogu, tāpēc kreisais apakšdelms bija vairāk pakļauts spēcīgiem sitieniem un cirtieniem).⁴¹ Līdz ar to var uzskatīt, ka 51. kapā apbedītais vīrietis ir bijis saistīts ar militāriem konfliktiem – un šajā gadījumā šķēpa līdzī došanai ir kāda simboliska nozīme.

81. kaps – 45–50 gadus vecs vīrietis, rekonstruētais ķermeņa garums 171,0 cm. Virs kreisā augšstilba dzelzs platismens cirvis. Apbedījums stipri postīts. No skeleta saglabājies tikai kreisais augšdelms un abu kāju garie kauli. Kreisajam augšstilba kaulam, virs kura bija novietots cirvis (!), konstatēta galviņas nekroze – Pertesa slimība. Savukārt labais apakšstilba kauls bijis laužts, saaudzis ar izteiktu paresninājumu. Visiem kāju kauliem izteikta perioštīta reakcija. Ja iepriekš minētajā kapā ieroču līdzī došanu varētu saistīt ar apbedītā līdzdalību bruņotos konfliktos, tad šajā gadījumā to visticamāk darīt nevar. Iemesls tam ir indivīdam konstatētā Pertesa slimība, ar kuru parasti saslimst bērni un pusaudži vecumā no 3 līdz 11 gadiem. Šī locītavu slimība izpaužas kā augšstilba kaula galviņas nekroze (kaulaudu atmiršana). Tās rezultātā tiek bojāta kaula augšanas zona, augšstilba kaula galviņa tiek deformēta un nenotiek normāla augšstilba attīstība garumā, kas rada problēmas iegurņa un ceļa locītavā. Slimības cēloņi ir neskaidri. Uzskata, ka tā var rasties pastiprinātas fiziskas slodzes gadījumā uz iegurņa locītavu. Zēniem saslimstība ar Pertesa slimību ir aptuveni četras reizes biežāka nekā meitenēm.⁴² Mūsdienās, ja savlaicīgi šo slimību atklāj bērniem līdz 10 gadu vecumam, to var ķirurģiski izārstēt. Senatnē tas nebija iespējams – un indivīds kļuva par invalīdu,

jo kustību problēmas saglabājās visu mūžu. Tāpēc šajā konkrētajā gadījumā cirvja līdzī došanu kapā grūti saistīt ar šī vīrieša militāriem nopelniem. Iespējams, ka cirvim apbedījumu inventārā viduslaikos un vēsturiskajos laikos ir cita simboliska nozīme atšķirībā no dzelzs laikmeta. Var vienīgi atzīmēt, ka Vilmaņu 16.–17. gadsimta kapsētā abos vīriešu apbedījumos ar cirvjiem konstatētas īpatnības: 4. kapā guldītajam galva atdalīta no pārējā ķermeņa, bet 20. kapā apbedītajam galvaskausa kreisajā pusē ievainojums.⁴³ Liekas, ka viduslaikos un vēsturiskajos laikos ieroču (šķēpu, cirvju) līdzī došana kapā varētu būt saistīta ar apbedītā nāves cēloni. Šis jautājums nākotnē būtu jāpētī, balstoties uz lielākas faktu bāzes, sasaistot kopā arheoloģisko un antropoloģisko informāciju.

Masu apbedījumi

Sēlpils kapsētā konstatēti seši apbedījumi, kuros apglabāti no 3 līdz 7 indivīdiem. Vairākos šajos masu kapos mirušie novietoti nekārtīgi, pat divās kārtās, virsējos liekot pretējā virzienā. Apakšējie vienmēr orientēti parastajā apbedīšanas virzienā (ar galvu uz rietumiem). Šie apbedījumi ierakti kapsētas postītajā daļā un hronoloģiski tiek attiecināti uz 16. gs. beigām vai vēlāk.⁴⁴

Šajos masu apbedījumos pavisam apglabāti 25 indivīdi. Izteikts viedoklis, ka tie varētu būt mēra epidēmijās vai citās sērgās mirušie vietējie iedzīvotāji, poļu-zviedru karā (1627–1628) kritušie karavīri vai sodītie.⁴⁵

Vispirms iepazīsimies ar masu apbedījumu demogrāfisko struktūru. Tā liecina, ka starp apbedītajiem ir četri 15–17 gadus veci pusaudži, divpadsmit 17–19 gadus veci vīrieši, trīs 20–25 gadus veci vīrieši, trīs 25–30 gadus veci vīrieši, divi 35–40 gadus veci vīrieši un viens 60–65 gadus vecs vīrietis. Tātad pārsvarā gados jauni vīrieši un nevienas sievietes vai bērns. Tas zināmā mērā izskaidro situāciju, kāpēc Sēlpils kapsētā apbedīto iedzīvotāju demogrāfiskie dati (3. att.) liecina par jaunu vīriešu lielu īpatsvaru pētītajā kapsētas daļā un to, ka kapsētā kopumā divdesmit gadus sasniegušo vīriešu prognozējamais dzīves ilgums e_{20}° ir tikai 18,1 gads, bet sievietēm $e_{20}^{\circ} = 20,5$ gadi. Taču jāatzīmē, ka arī bez masu apbedījumiem divdesmit gadus sasniegušo vīriešu prognozējamais dzīves ilgums ir mazāks nekā sievietēm ($e_{20}^{\circ} = 19,3$ gadi). Parasti šādu situāciju Latvijas viduslaikos un vēsturiskajos laikos nenovēro.⁴⁶

Masu apbedījumu demogrāfiskā struktūra norāda, ka šajos kapos apbedītie, visticamāk, nav vietējie iedzīvotāji. Liekas, ka Sēlpils kapsētā 13.–15. gs. apbedīti vietējie iedzīvotāji (normāla demogrāfiskā struktūra ar bērnu un pusaudžu apbedījumiem), bet, sākot ar 16. gadsimtu, apbedījumiem galvenokārt ir gadījuma raksturs. Atsevišķi ieraktajiem, bez šķirstiem pavīrši apbedītajiem indivīdiem (202., 203., 233. kaps u.c.), kā arī sešiem masu apbedījumiem acīmredzot

Sēlpils kapsētas masu apbedījumu paleopatoloģiskais raksturojums

Pazīme	Masu apbedījumi			Pārējie apbedījumi		
	N	X	%	N	X	%
Traumas un ievainojumi	21	1	4,8*	16	57	28,1*
Audzēji <i>Osteomas</i>	19	2	10,5	42	6	14,3
Vielmaiņas traucējumi <i>Cribra orbitalia</i>	21	9	42,9*	38	9	23,7*
Periostīta iekaisumi <i>Galvaskausam</i>	21	11	52,4	40	16	40,0
<i>Augšstilba kaulam</i>	14	4	28,6	48	9	18,8
<i>Apakšstilba lielajam kaulam</i>	13	8	61,5*	42	17	40,5*

N – pētīto indivīdu skaits; X – indivīdu skaits, kam konstatēta attiecīgā patoloģija;

* – statistiski ticama atšķirība (Chi-tests) starp salīdzināmajām grupām.

nav nekā kopīga ar Sēlpils pilsētiņas iedzīvotājiem. Pēc šī raksta autora domām, vīriešu masu apbedījumi ir cieši saistīti ar kādu traģisku notikumu Sēlpils mūra pils vēsturē. Iespējams, ka masu kapos apbedītie vīrieši ir karavīri. Viņu vidējais ķermeņa garums ir 171,38 ± 0,83 cm, kas ir praktiski tāds pats kā pārējiem Sēlpils kapsētā apbedītajiem vīriešiem – 171,31 ± 0,42 cm. Salīdzinājumā ar pārējo Latvijas teritorijas iedzīvotāju ķermeņa garumu 15.–16. gs. Sēlpils vīriešiem tas ir viens no lielākajiem.⁴⁷ Te gan jāņem vērā, ka masu apbedījumu vīrieši kā karavīri ir zināma izlase ar labākiem fiziskās attīstības rādītājiem. Interesanti rezultāti iegūti, salīdzinot masu apbedījumos guldīto vīriešu paleopatoloģiskās izpētes datus ar pārējiem apbedījumiem. Tie norāda, ka masu apbedījumu vīriešiem skeleta traumatisms konstatēts tikai vienā gadījumā (5. tab.). Turklāt šis indivīds (60. kaps) galvaskausa pamatnes lūzumu guvis agrā jaunībā un tas nekādi nav saistāms ar viņa nāves cēloni. Citiem indivīdiem skeleta kaulu ievainojumi nav konstatēti. Tas nozīmē, ka masu apbedījumos apglabātie acīmredzot nav krituši kaujas laukā. Protams, jāņem vērā, ka

vardarbīgas nāves gadījumos bieži vien ievainojums skāris tikai mīksto audus un/vai iekšējos orgānus, bet skeleta kauli paliek neskarti. Bet Sēlpils gadījumā acīmredzot tam nav gadījuma raksturs, jo masu apbedījumos nav tikai daži indivīdi, bet gan vairāk nekā divdesmit bez vardarbīgas nāves pazīmēm.

Taču vīriešiem masu apbedījumos ir statistiski ticami lielāks nespecifisko infekciju – periostīta un vielmaiņas traucējumu skaits. Tas norāda, ka šo indivīdu iespējamais nāves cēlonis varētu būt slimības un sliktā epidemioloģiskā situācija. Nav izslēgts, ka šajos masu apbedījumos ir apbedīti karagūstekņi, kas miruši no bada, ievainojumiem un slimībām.

Diemžēl praktiski nav iespējams šos masu apbedījumus saistīt ar kādu konkrētu vēsturisku notikumu Sēlpils vēsturē. Jāatzīmē, ka masu apbedījumos nav atrastas senlietas un to datējums paliek neskaidrs. Ņemot vērā, ka Sēlpils kapsētā nav konstatēts neviens apbedījums ar šaujamočū radītiem ievainojumiem, iespējams, ka arī masu apbedījumi nav vēlāki par 16. gadsimtu.

ATSAUCES

- ¹ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – Rīga, 1980.
- ² Deņisova R. Sēlpils 13.–17. gs. kapulauka kranioģiskais materiāls un tā nozīme austrumlatviešu etniskās vēstures izpratnē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1973. – 10. laid. – 9.–11. lpp.
- ³ Grāvere R. Viduslaiku un jauno laiku Latvijas odontoloģiskā materiāla izvērtējums latviešu tautības veidošanās aspektā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVĪŽ). – 2005. – Nr. 2. – 42. lpp.
- ⁴ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 217., 218. lpp.
- ⁵ Zariņa G. Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs.). Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 2003. – 19. lpp.
- ⁶ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 182. lpp.
- ⁷ Larsen C. S. Bioarchaeology (Interpreting behaviour from the human skeleton). – Cambridge: University Press, 1998; Larsen C. S. Bioarchaeology: The Lives and Lifestyles of Past People // Journal of Archaeological Research. – 2002. – Vol. 10, no. 2. – P. 137–139.
- ⁸ Gravlee C. C., H. Russell Bernard, William R. Leonard. Boa's Changes in Bodily Form: The Immigrant Study, Cranial Plasticity, and Boa's Physical Anthropology // American Anthropologist. – 2003. – Vol. 105, no. 2. – P. 319–322.
- ⁹ Mays S., Faerman M. Sex Identification in Some Putative Infanticide Victims from Roman Britain

- Using Ancient DNA // *Journal of Archaeological Science*. – 2001. – Vol. 28. – P. 555–559.
- ¹⁰ Götherström A. Acquired or Inherited Prestige? Molecular Studies of Family Structures and Local Horses in Central Svealand during the Early Medieval Period. – Stockholm. 2001. – P. 22–26.
- ¹¹ Brown K. Ancient DNA Applications in Human Osteoarchaeology: Achievements, Problems and Potential // *Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*. – London, 2000. – P. 455–473.
- ¹² Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 215. lpp.
- ¹³ Buikstra J., Ubelaker D. Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains // *Archaeological Survey Research Series*. – 1994. – Vol. 44; *Maples W. R. The Practical Applications of Age-estimation Techniques // Age Markers in the Human Skeleton*. – Illinois, 1989. – P. 319–324.
- ¹⁴ Deņisova R. Sēlpils 13.–17. gs. kapulauka kranioģiskais materiāls un tā nozīme austrumlatviešu etniskās vēstures izpratnē. – 14.–23. lpp.
- ¹⁵ Gerhards G. Latvijas iedzīvotāju ķermeņa garuma vēsturiskā mainība (7. g.t.pr.Kr.–18. gs.). Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 2003. – 19. lpp.
- ¹⁶ Ortner D. J., Putschar G. J. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains (*Smithsonian Contributions to Anthropology*, no. 28). – Washington: Smithsonian Institution Press, 1981. – 479 p.
- ¹⁷ Wright L. E., Yoder C. J. Recent Progress in Bioarchaeology: Approaches to the Osteological Paradox // *Journal of Archaeological Research*. – 2003. – Vol. 11, no. 1. – P. 45–47.
- ¹⁸ Kelly M. A. Infections Disease // *Reconstruction of Life from the Skeleton*. – 1989. – P. 191–199; *Aufderheide A., Rodriguez-Martin C. The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. – Cambridge, 1998.
- ¹⁹ Lovell N. C. Trauma Analysis in Paleopathology // *Yearbook of Physical Anthropology*. – 1997. – Vol. 40. – P. 139–170.
- ²⁰ Roberts C., Manchester K. *The Archaeology of Disease* (2nd edn). – New York, 1995. – P. 65–89; Roberts C. Trauma in Biocultural Perspective: Past, Present and Future Work in Britain // *Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*. – London, 2000. – P. 337–356.
- ²¹ Walker P. L., Hollimon S. E. Changes in Osteoarthritis Associated with the Development of a Maritime Economy among Southern California Indians // *International Journal of Anthropology*. – 1989. – Vol. 71. – P. 51–62; Ortner D. J., Putschar G. J. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. – P. 55–104.
- ²² Boldsen J. L. Child, a Tooth – the Cost of Reproduction in the Middle Age // *University of Lund, Institute of Archaeology. Report series*. – 2003. – No. 87. – P. 81, 82.
- ²³ Zariņa G. Galvenās tendences Latvijas 7.–18. gs. paleodemogrāfijā un demogrāfiskās pārejas process // *LVIŽ*. – 2004. – Nr. 4. – 7.–13. lpp.
- ²⁴ Бужилова А. П. Древнее население (палеопатологические аспекты исследования). – Москва, 1995. – С. 22–24.
- ²⁵ Stuart-Macadam P. Porotic Hyperostosis: Relationship between Orbital and Vault Lesions // *American Journal of Physical Anthropology*. – 1989. – Vol. 80. – P. 187–193.
- ²⁶ Roberts C., Manchester K. *The Archaeology of Disease* (2nd edn). – New York, 1995.
- ²⁷ Vartberges Hermaņa Livonijas hronika / Ē. Mugurēviča tulkojums, priekšvārds un komentāri. – Rīga, 2005. – 89., 219. lpp.
- ²⁸ Žeiere I. 1986.–1989. gada izrakumi Kokneses senkapos // *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas. Latvijas Vēstures muzeja raksti*, nr. 8: Arheoloģija, numismātika, antropoloģija, paleobotānika. – Rīga, 2002. – 230.–233. lpp.
- ²⁹ Derums V. Tautas veselība un dziedzniecība senajā Baltijā. – Rīga, 1978. – 186.–192. lpp.
- ³⁰ Steinbock R. T. *Paleopathological Diagnosis and Interpretation*. – Springfield, 1976. – P. 316.
- ³¹ Ortner D. J., Putschar G. J. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. – P. 104–131; Kelly M. A. Infections Disease // *Reconstruction of Life from the Skeleton*. – 1989. – P. 191–199.
- ³² Drancourt M., Aboudharam G., Signoli M., Dutou O., Raoult D. Detection of 400-year-old *Yersinia Pestis* DNA in Human Dental Pulp: an Approach to the Diagnosis of Ancient Septicemia // *Proc Natl Acad Sci USA*. – 1998. – Vol. 95. – P. 12637–12640.
- ³³ Faerman M., Jankauskas R. Paleopathological and Molecular Evidence of Human Bone Tuberculosis in Iron Age Lithuania // *Anthropologischer Anzeiger*. – 2000. – Vol. 8. – P. 57–62.
- ³⁴ Derums V. Daži dati par Cesvaines un Tērvetes 1975. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūto skeletu patoloģiskajām izmaiņām // *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1975. gada pētījumu rezultātiem (turpmāk ASM)*. – Rīga, 1976. – 46., 47. lpp.; Gerhards G. Madonas 13.–17. gs. iedzīvotāji bioarheoloģiskā skatījumā (iespiešanās).
- ³⁵ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 189. lpp.
- ³⁶ Gerhards G. Traumas un ievainojumi senās Ikšķiles iedzīvotājiem // *Arheoloģija un etnogrāfija*. – Rīga, 2006. – 23. laid. – 85.–98. lpp.
- ³⁷ Daiga J. Izrakumi Dobeles kapsētā // *ASM* 1979. – Rīga, 1980. – 51. lpp.
- ³⁸ Muiznieks V. Kristieši vai pagāni, mīts vai īstenība? // *Mīti Latvijas vēsturē*. – Rīga, 2006. – 22., 23. lpp.
- ³⁹ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 296. lpp.
- ⁴⁰ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 203. lpp.
- ⁴¹ Roberts C., Manchester K. *The Archaeology of Disease*. – P. 65–89.
- ⁴² Arcini C. Health and Disease in Early Lund (osteopathologic studies of 3,305 individuals buried in the first cemetery area of Lund 990–1536). – Lund, 1999. – P. 90, 91.
- ⁴³ Zagorska I. Viduslaiku arheoloģiskais komplekss Vilmaņos // *ASM* 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 135. lpp.
- ⁴⁴ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 217. lpp.
- ⁴⁵ Turpat.
- ⁴⁶ Zariņa G. Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs.). Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga, 2003.
- ⁴⁷ Gerhards G. Latvijas iedzīvotāju ķermeņa uzbūves izmaiņas pēdējo divu gadu tūkstošu laikā // *LVIŽ*. – 2004. – Nr. 1. – 14.–19. lpp.

Guntis Gerhards

SOME ASPECTS OF PALAEOPATHOLOGICAL STUDY ON THE INHABITANTS OF ANCIENT SĒLPILS

SUMMARY

Presented in this paper is an analysis of the anthropological material obtained in the archaeological excavation of the Christian cemetery at Sēlpils in 1964–1965. Data on 149 individuals was available for bioarchaeological study (78 males, 43 females and 28 children and juveniles), which is about 64% of the total number of burials. This osteological material dates from the second half of the 13th and the 16th century.

Previously, the craniological and odontological material of the inhabitants of Sēlpils has been studied in relation to research on ethnic history and the ethnic origins of the Latvians. It should be emphasised that until now anthropologists have regarded that inhabitants buried in Sēlpils Cemetery in the 16th–17th century exclusively as Balts. On the other hand, in the view of archaeologists, the burials in Sēlpils Cemetery by the hillfort were those of local people, with burials of soldiers killed in the Polish-Swedish War or plague victims in the late 16th century and later.

The aim of this study is to characterise the 13th–17th century inhabitants buried at Sēlpils Cemetery from a bioarchaeological perspective and assess the palaeopathological data for these people, which would give a more objective picture of their living conditions. The data obtained regarding disease, injuries, etc., may be very important for studying the burial practices of this period.

Damage to the bones of the skeleton was found only among the male burials at Sēlpils: on 17 individuals aged between 19 and 65. Eleven males were found to have traumatic lesions of the skull. In chronological terms, these burials date from the 14th–15th century. These injuries are of various kinds. Most common are traumas caused by weapons (swords, spears or maces). In several cases, the individuals had survived even very serious skull injuries (Fig. 2). In two cases (Burials 93 and 233) the skull injuries were the cause of death. The incidence of skull injuries among the inhabitants at Sēlpils is much higher than, for example, among the inhabitants of Madona, Cesvaine and Durbe (Table 2). This indicates that these people, like the people buried in the cemetery of Old Ikšķile, were involved in military conflict.

The evidence of tooth and oral pathologies, and metabolic disorders, as well as non-specific evidence of infectious disease, indicates differences between the males and females buried at Sēlpils Cemetery (Table 4). *Cribra orbitalia* was

found in 30.5% of males and 19.2% of females (with a statistically significant difference between the sexes) and 64.3% of children and juveniles (a statistically significant higher incidence in comparison with adults). At Sēlpils, periostitis was found in the bones of the skull and the long bones of the legs. In all cases, males show a statistically significant higher incidence of periostitis than females ($P < 0.01$) (Table 4). This indicates that a proportion of the males buried at Sēlpils were exposed to very unfavourable conditions.

Interesting results have been obtained from the analysis of palaeopathological data in relation to burial practices. Thus, for example, a male who died a violent death (Burial 93) had been buried at the periphery of the cemetery, in accordance with the requirements of Christian tradition. The presence of weapons in the grave inventory evidently had a different symbolic significance in the Middle Ages and historical period than in the Iron Age, since the observed evidence does not always permit these burials to be connected with an individual's military activities.

Bioarchaeological study of the six mass burials at Sēlpils (burials of males, along with four juveniles) shows that these individuals had nothing in common with the local inhabitants of Sēlpils. The people buried in these mass graves were evidently soldiers of an army. No evidence of traumatic lesions was found on the skeletons, so these individuals evidently did not fall in battle. The males buried in the mass graves show a statistically significant higher incidence of non-specific indicators of infection: periostitis and metabolic disorders. This shows that the possible cause of death could have been disease and poor epidemiological conditions. It cannot be excluded that these are the burials of prisoners of war, who died from starvation, injuries and disease. Unfortunately, it is practically impossible to connect these mass burials with any specific historical event at Sēlpils, since no artefacts were found with the burials and they cannot be precisely dated. Considering that no burials with gunshot wounds were found at Sēlpils, it is possible that the mass burials are no later than the 16th century.

The data obtained from the burials at Sēlpils shows that local people were buried here from the second half of the 13th century up to the 15th or first half of the 16th century, and that the burials from the later 16th century and occasional burials from the 17th century are those of soldiers who died from disease, injury or starvation.

LIST OF ILLUSTRATIONS AND TABLES

Fig. 1. The osteological paradox and palaeopathology.

Fig. 2. A well-healed skull injury (Sēlpils, Burial 15).

Fig. 3. Demographic structure of the adult individuals buried in Sēlpils Cemetery.

Fig. 4. Tuberculosis, elbow joint of the right arm (Sēlpils, Burial 214).

Table 1. Trauma incidence among the male burials at Sēlpils.

Table 2. Trauma incidence among the 13th–16th century inhabitants of Sēlpils and comparative data.

Table 3. Incidence of osteoarthritis among the 13th–16th century inhabitants at Sēlpils.

Table 4. Incidence of pathology among the people buried at Sēlpils Cemetery in the 13th–16th century.

Table 5. Palaeopathological characterisation of the mass burials at Sēlpils Cemetery.

SAULVEDIS CIMERMANIS

VALSTS MUIŽU DOKUMENTI¹ PAR TAUTAS CELTNIECĪBU SĒLIJĀ 19. GADSIMTA PIRMAJOS GADU DESMITOS: SĀKOTNĒJS IESKATS

Dažas kopziņas

18.–19. gadsimta avoti Augšzemi jeb Sēliju raksturo kā etniski jauktu teritoriju, kurā dzīvo baltkrievi, ebreji, krievi, latvieši, lietuvieši, poļi un vācieši un kas sastāv it kā no divām daļām: 1) visādā ziņā atpalikuši jau ievērojami slāvizētā teritorija uz austrumiem no Lauceses upes un 2) apvidi uz rietumiem no Lauceses, kas līdzīgi Daugavas plūdumam kļūst arvien tuvāki Zemgalei.² Sēliju no Zemgales šķīra plaša dabas dota robežšķirtne – Daudzevas–Taurkalnes–Valles mežu masīvs. Līdzīga mežaina josla pagātnē atdalīja arī Kurzemi un Zemgali.

Visas etnokulturālo procesu sastāvdaļas, to skaitā arī celtniecību šajā lauksaimnieciskās ražošanas apvidū 18.–19. gadsimtā ietekmēja 1) Sēlijas ģeogrāfiskais iespīlējums starp Kauņas un Vitebskas guberņā ietilpstošajām baltkrievu, krievu, lietuviešu un poļu apdzīvotajām zemēm dienvidos un dienvidaustrumos, starp stipri slāvizēto Vitebskas guberņā ietilpināto Latgali ziemeļos un latvisko Vidzemi ziemeļos un ziemeļrietumos,³ 2) administratīvi politiskā piederība Kurzemes un Zemgales hercogistei, kopš 1795. gada – Kurzemes guberņai, 3) iedzīvotāju raibais etniskais un konfesionālais sastāvs, 4) caur teritoriju gājušie kultūrvēsturiskie strāvotumi, 5) diezgan atšķirīgā zemes auglība Sēlijas austrumu un rietumu daļā un 6) Sēlijas

vispārnomājais stāvoklis, attālinātība no lieliem centriem un satiksmes maģistrālēm. Viss šo apstākļu kopums palēnināja attīstību un veidoja vairākas šā vēsturiski etnogrāfiskā apgabala savdabības.

Man pagaidām zināmo senāko droši datējamo redzējumu Sēlijas muižu celtniecībā sniedz Šveices mākslinieka Johana Rūdolfa Šturna 1661. gada pavasara albuma skices, kurās attēlotas Vecvalles, Vecsērenes un Seces muižas (1.–3. att.).⁴ Spriežot pēc tām: 1) par apbūves telpu izvēlējas ainaviski patīkamu un no dabas untumiem kaut cik pasargātu vietu; 2) Sēlijā vēl nebija sākusies kultūrainavas veidošana ar dārzu un parku palīdzību, jo nevienā skicē neredzam cilvēku veidotus apstādījumus; 3) apbūvi izkārtoja ap vienu vai vairākiem pagalmiem, ugunsnedrošas ēkas ceļot tālāk no pārējām; 4) dažādu konstrukciju vārti un žogi regulēja un virzīja braucēju un gājēju pārvietošanos, pasargāja un norobežoja apbūvi no nelūgtiem ļaudīm, mājdzīvniekiem un meža zvēriem; 5) izplatītākā būvkonstrukcija bija apaļkoku guļbūve krusta pakšos, kas segta ar salmu jumtu; 6) ēkām bija kvadrātveida, leņķveida vai taisnstūrveida plānojums; 7) visām būvēm bija labi izkoptas formas un konstrukcijas, kas ļauj to cilmi attiecināt uz ievērojami senāku laiku,⁵ jo skicētās pilnības sasniegšanai tolaik bija vajadzīgi gadu desmiti, varbūt pat simti. Visas minētās un citas Šturna skicēs redzamās Sēlijas 17. gadsimta celtni

1. att. J. R. Šturna 1661. gadā skicētā Kurzemes hercogistei piederošā Vecvalles muiža un krogs. Kreisajā pusē esošā ēka ar platajām durvīm varētu būt krogs ar stadulu kreisajā galā un ceļinieku telpām labajā galā. Labajā pusē esošā būve varētu būt rīja ar piederību (PI 50. lp.)

2. att. J. R. Šturna 1661. gadā skicētā Kurzemes hercogistei piederošā Vecsērenes muiža Daugavas kreisajā krastā, Kreisajā pusē aiz žoga leņķveida kūts (laidars). Centrā – dzīvojamā māja ar dūmeni un logiem. Labajā pusē – rīja ar piederību. Daugavas labajā krastā – Aizkraukles pilskalns, mūra baznīcas un pils drupas (PI 51. lp.)

3. att. J. R. Šturna 1661. gadā skicētā Kurzemes hercogistei piederošā Seces muiža. Priekšplānā stāvkoku žogs un augsti, ar jumtiņu segti vārti. Visām ēkām guļbaļķu sienas krusta pakšos. Jumti – salmu, dēļu vai lubu. Būvju izmantošana nav nosakāma (PI 51. lp.)

iezīmes kā rūpīgi pārbaudītas un sevi attaisnojušas pastāvēja 19. gadsimta pirmās puses un vēlāka laika būvēs, kur tās pilnā mērā apliecina analizētie valsts muižu inventarizācijas akti un 20. gadsimta etnogrāfu ekspedīciju savāktie apraksti, fotoattēli un zīmējumi.⁶

Spriežot pēc atrastajiem valsts muižu un to zemnieksētu celtnu uzskaites dokumentiem, jaunceltas, pilnvērtīgas koka ēkas drošs izmantošanas laiks skaitījās 40 gadi. Pēc tam būvi vajadzēja (plānoja) remontēt. Pēc remonta ēkas turpmāku drošu izmantošanu paredzēja vēl 20 gadus. Vieglāk būvētām koka ēkām, piemēram, siena šķūņiem, drošu izmantošanu paredzēja 20 gadus. Sevišķi ugunsnedrošām būvēm – pirtīm un vasaras virtuvēm – drošu izmantošanas ilgumu neparedzēja. Drošu izmantošanas ilgumu neparedzēja arī ēkām, kas nereti bija celtas bez pamatiem, piemēram, cūkkūtim un siena šķūņiem.

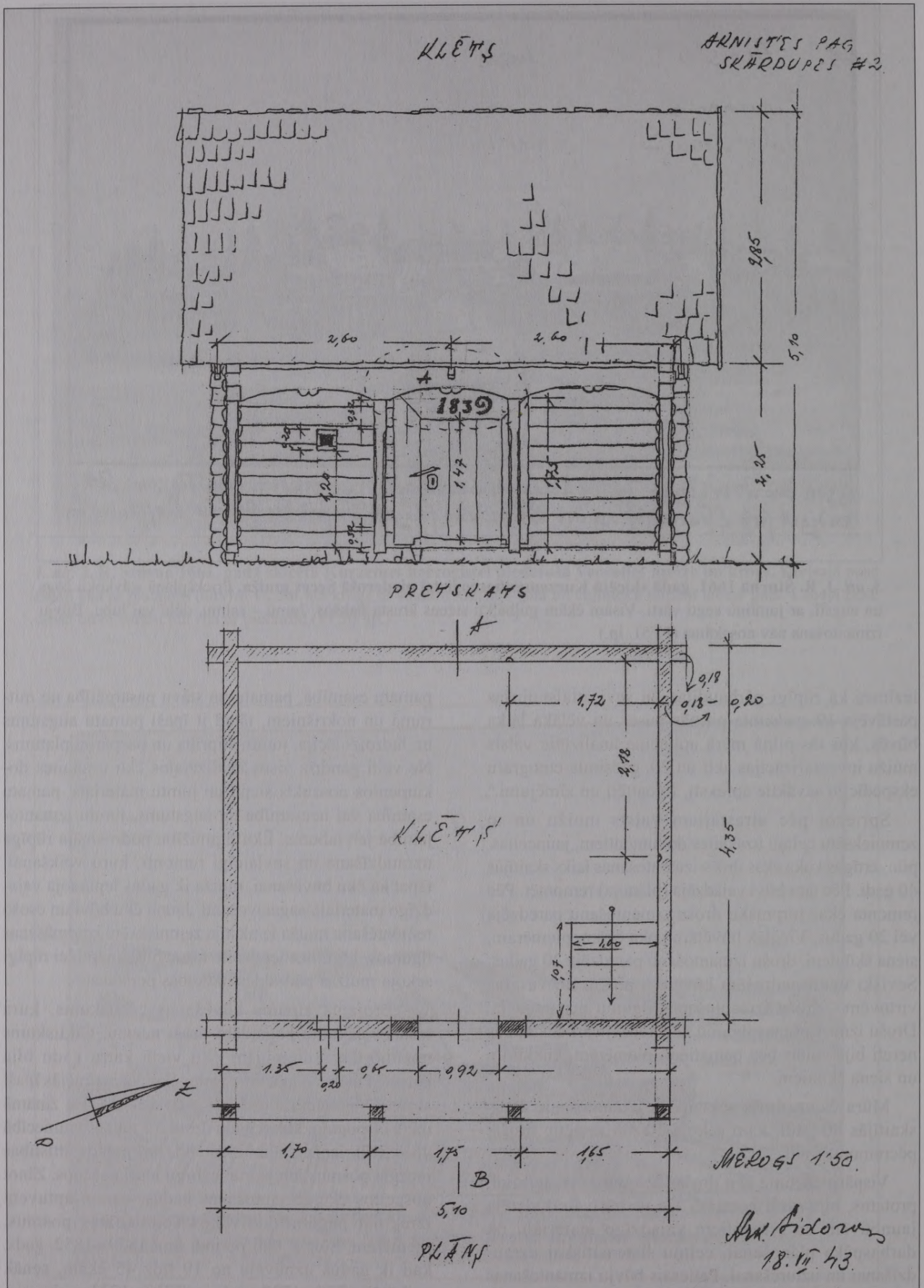
Mūra ēkām drošs sākotnējās izmantošanas laiks skaitījās 80 gadi, kam sekoja 20 jau minētie drošie pēcremonta gadi.

Vispārpieņemtie ēku drošas izmantošanas termiņi, protams, bija visai nosacīti. Tie varbūt vairāk derēja jaunbūvēm un remontiem vajadzīgo materiālu un darbaspēka plānošanai, celtnu sistemātiskai uzraudzīšanai un uzturēšanai. Patiesais būvju izmantošanas ilgums nereti bija daudz lielāks, sasniedzot 100 un vairāk gadu. To nosacīja izmantoto būvmateriālu kvalitāte, būvamatnieku darba prasme un rūpība, ēku

pamatu esamība, pamatu un stāvu pasargātība no mitruma un nokrišņiem, tātad it īpaši pamatu augstums un hidroizolācija, jumtu stiprība un paspārņu platums. Ne velti gandrīz visos analizētajos ēku uzskaites dokumentos nosaukts sienu un jumtu materiāls, pamatu esamība vai neesamība un augstums, jumtu izmantojamība jeb labums. Ēku ilgmūžību nodrošināja rūpīga uzraudzīšana un savlaicīgi remontu, kuru veikšanai, tāpat kā ēku būvēšanai, muiža ik gadus ielānoja vajadzīgo materiālu sagatavošanu. Jaunu ēku būvi un esošo remontēšanu muiža ierakstīja zemnieksētu iznomāšanas līgumos. Līgumos ierakstīto nosacījumu izpildei rūpīgi sekoja muižas pārvaldes uzticības personas.

Vērojams zināms būvēšanas cikliskums, kura rašanās sākumu pagaidām droši nezinu. Cikliskums nozīmē, ka nolietojušos ēku vietā katru gadu bija jāuzceļ zināms daudzums jaunu ēku, ka iezīmējās īpaši aktīvas būvniecības gadi un gadu desmiti. Tie zināmā mērā atspoguļo, kuros gadu desmitos tautas celtniecībā visaktīvāk ienāca jauni elementi, kas parāda attīstības mezgla posmus jeb jaunu iezīmju iesakņošanās. Zinot nosacītos ēku izmantošanas gadus, varam aptuveni izrēķināt pagātnē aktīvākos celtniecības posmus. Piemēram, Sēlpilī tādi periodi bija 1839.–1852. gads, kad ik gadus uzbūvēja no 19 līdz 45 ēkām, senāk varbūtēji 1779.–1792. gads un 1719.–1733. gads.

Šādi periodi iezīmējas arī citos Latvijas apvidos. Tomēr to cēloņi un laiki atšķirīgu novadu muižās

4. att. Aknīstes pagasta Skārdupēs 1839. gadā celtās klēts 1943. gada 18. jūlija uzmērījuma daļa: ieejas fasāde un plāns. Autors Arkadijs Sidorovs (LNVME mape "Ilūkstes apr. klēts")

varēja nesakrist. Piemēram, 1719.–1733. gada periods daudzviet saistās ar Ziemeļu kara postījumu un mēra epidēmijas seku likvidēšanu, 1779.–1792. gada periods – ar jaunu zemnieksētu ierīkošanu mežu izcirtumos un ar pušelnieku (līdzsaimnieku) ģimeņu apbūves veidošanu, 1839.–1852. gada periods – ar dzimtbūšanas atcelšanas radītajām izmaiņām, t.i., ar veco zemnieksētu zemes masveida pievienošanu muižām un sētu būvi jaunās vietās, ar ģimeņu un sētu dalīšanos, ar pāreju no kļaušu nomas uz naudas nomu un ar zemnieku rīcības brīvības pieaugumu. Atsevišķās vietās varēja būt citādi, vietējo apstākļu noteikti cēloņi. Piemēram, Kurzemes jūrmalā periods kopš 19. gadsimta 30. gadu sākuma iezīmējās ar jaunu sētu ierīkošanu kāpu joslā nolūkā aizturēt plūstošo smilšu virzīšanos uz auglīgāko zemju pusi un ar vispārēju nameļniecības (sīkzemniecības) attīstīšanos.

Sēlpils piemērs

Pagaidām pilnvērtīgākās ziņas par saimniecību apbūvi sniedz valsts muižu un tajās esošo zemnieksētu inventarizācijas akti, kuros, šķiet, ierakstītas visas attiecīgajā gadā pagalmā bijušās ēkas. Nereti norādīti arī jumtu, pamatu un sienu būvmateriāli, ēku celšanas gads, izmēri, tehniskais stāvoklis jeb nolietotības pakāpe, plānotais izmantošanas laiks un jaunas tādas pašas nozīmes (lietojuma) ēkas paredzamais būvgads. Sevišķi svarīgas ir ziņas par jaunu ēku masveidīgas celšanas gadiem. Tas parāda jau minētos aptuvenos laikposmus, kuros tautas celtniecībā līdzās sen pārbaudītām tradicionālām vērtībām iesakņojās jauno laiku (gadu desmitu) gaumei un prasībām atbilstoši būvmateriāli, ēku formas un veidi, konstrukcijas, rotājumi u.c. Piemēram, kad apaļbaļķu vietā sienās stājās aptēsti vai apzāģēti baļķi, akmens paviļas vai zemūs mūrētus pamatus nomainīja sienas labāk aizsargājoši pietiekami augsti mūrēti pamati, krusta pakšus izskauda gludie pakši vai statņi, baļķu guļbūves aizvietoja māla kleķa vai akmeņu celtnes, salmu jumtus izspieda skaidu un šķindeļu jumti u.tml. Ļoti vērtīgs ieguvums ir 20. gadsimta etnogrāfu ekspedīcijās izpētītās būves, kurām 1) redzami iegriezti vai uzkrāsoti celšanas vai remontēšanas gadi (4. att.), 2) lasāmi apraksti minētajos uzskaites dokumentos (5. att.). Šīs būves un to dokumentējums precīzi datē ēku būvmateriālu, formu, konstrukciju, plānojumu, rotājumu u.c. pastāvēšanas laiku, nereti sniedz arī ziņas par etnisko, konfesionālo un sociālo piederību. Ēku skaits un sastāvs visās sētās nebija vienāds. To nosacīja saimniecības zemes lielums, ražošanas apjoms un virziens, iemītnieku skaits, sociālais sastāvs un citi apstākļi. Kā vienu piemēru aplūkošu Jaun- un Vecsēlpils valsts muižu 88 zemnieksētu celtnu uzskaites 1837. gada aktu.⁷

Sēlpils zemniekmājās parasti nosauktas sešas būves – dzīvojamās mājas, klētis, kūtis, maltuves,

pirtis, rijas. No tām vecākā celta ap 1775. gadu, jaunākā – ap 1836. gadu. Ar vispārinošiem vārdiem – jauns, labs, slikts, vecs, vidējs u.tml. – raksturots katras būves tehniskais stāvoklis jeb nolietotības pakāpe, kam pievienots ēkas iespējamās izmantošanas pēdējais gadskaitlis un norādīts paredzētais jaunbūves gads. 86 sētu (97,73%) visām ēkām par būvmateriāliem pierakstīts – “no koka ar 1/2 pēdas augstu akmens pamatu”, kas tādējādi uzskatāma par 18. gadsimta pēdējā ceturksnī un 19. gadsimta pirmajos četros gadu desmitos Sēlpilī tipisku celtniecības iezīmi. Tomēr bija arī daži izņēmumi. Zvejniekos celtnu vairumam bija minētais pieraksts. Vienīgi vismaz 50 gadu vecajai kūtij uzdots divas pēdas augsts akmens pamats. Otrs divas pēdas augsts akmens pamats norādīts ap 1810. gadu celtajai Johana Krašenika dzīvojamai mājai. Visām Šubatu ēkām, kas celtas no 1778. līdz 1795. gadam, kā vienīgajām minēti 3 pēdas augsti akmeņu pamati. Šķiet, ka 18. gadsimta pēdējais ceturksnis un 19. gadsimta pirmie gadu desmiti bija pārejas posms no bezpamatu un zemu pamatu ēkām uz būvēm ar tik augstiem akmeņu mūra pamatiem, kādi nodrošināja ilgāku mūžu visu koka sienu apakšējiem vainagiem. Dažādos Latvijas apvidos šā pārejas perioda ilgums bija atšķirīgs, jo atšķirīga bija akmeņu un kaļķu pieejamība un mūrēšanas iespējas. Pārejas perioda garumu noteica arī ēku dabiskās nolietotības gaita: jaunas ēkas uz augstākiem pamatiem vispirms cēla tur, kur agrāk būvētās bija savu laiku nokalpojušas.

Atsevišķās sētās atšķiras nosaukto ēku skaits, lielums un sastāvs, kuram ir daudzi varianti.

Katrā sētā bija viens vai vairāki mājokļi. Pēdējie saistīti ar divu vai pat triju līdzsaimnieku (pušelnieku) dzīvi (6. att.). Diemžēl aktā ierakstīts tikai viena saimnieka vārds. Mājoklim bija divi pamattipi: 1) atsevišķi celta dzīvojamā māja 72 saimniecībās (81,82%), kas neapšaubāmi bija izplatītākais mājoklis, 2) dzīvojamā māja zem viena jumta ar riju 21 sētā (23,86%). Domājams, šī būve bija līdziniece Vidzemē, Krustpils novadā un dažos Bauskas apkārtnes pagastos izplatītajām rijām, kurām galā vai sānos piebūvētas dzīvojamās istabas un apkures centrs.⁸ Diemžēl manā rīcībā pagaidām nav neviena šās sen izzudušās Sēlpils apkārtnes celtnes plāna, apraksta vai citāda uzskaites materiāla, kas ļautu aplūkot to izsmeltošāk. Aktā minētas atsevišķi stāvošās dzīvojamās mājas būvētas laikā no 1778. gada līdz 1832. gadam, mājokļi zem kopjumta ar riju – no 1778. gada līdz 1837. gadam. Tādējādi varam domāt, ka mājoklis zem kopjumta ar riju Sēlpils apkārtņē bija sens mājokļu veids, kuram, tāpat kā Vidzemes līdziniekam, 19. gadsimta 30. gados jau sācies norieta posms.

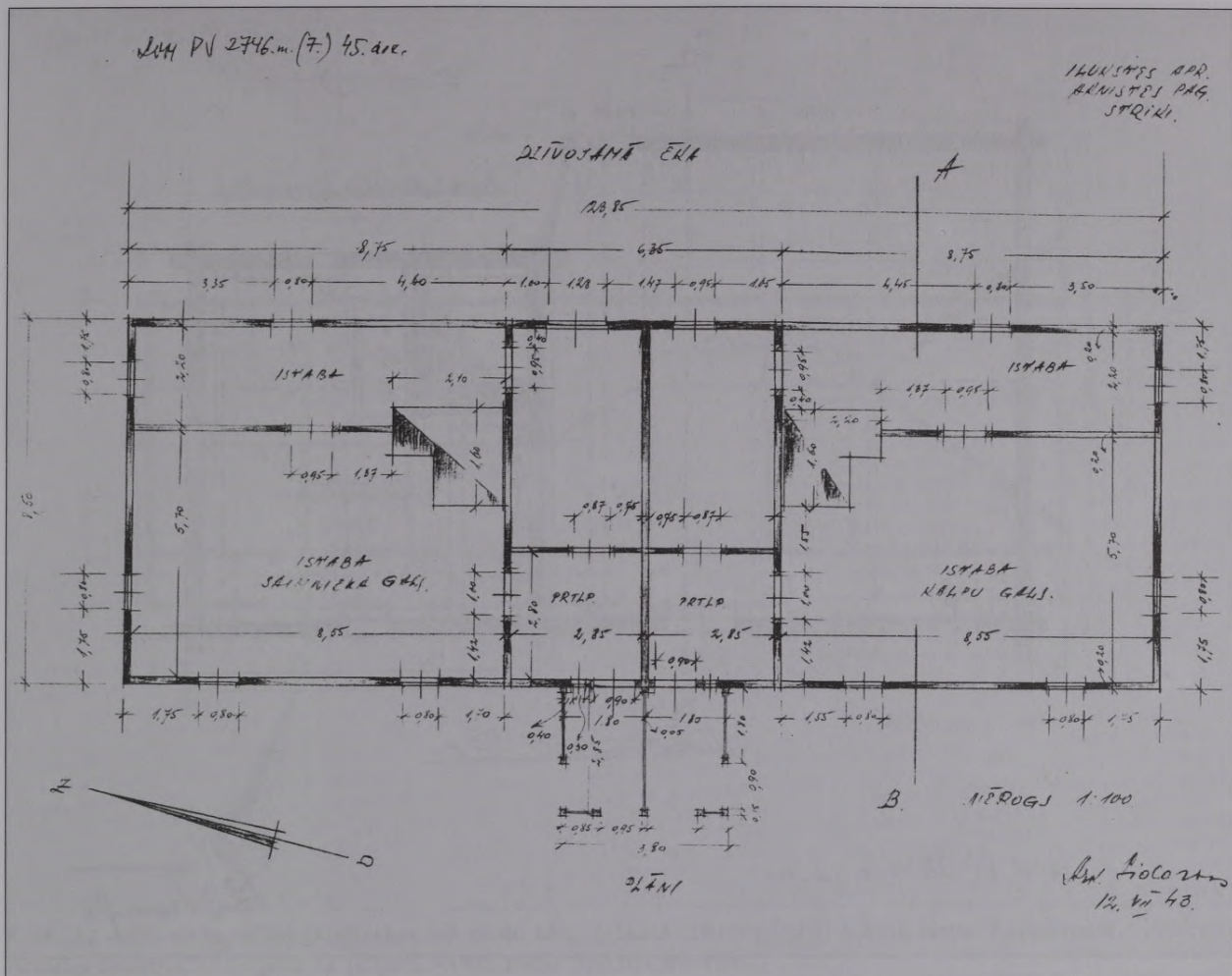
Sēlpils dokumentu stāstījums par mājokļa un rijas apvienojumu zem viena jumta mudina pārskatīt līdzšinējās atziņas par dzīvojamās rijas seno izplatību tikai Vidzemē, tai piegulošajā Krustpils novadā un vietumis Bauskas apkārtņē, kur mita voti jeb krieviņi.

1. Kippe Jahn Wiennattn	1 Wofsaub	Von	mittel
	1. Ringa	Golz mit	mittel
	1 Kilant	riuan	gut
	1 Leadtuba	1/2 Luß	hoffaust
	1 Maffkruant	hofan	hoffaust
	1 Laflant	Ruuan	
	Darin	4 Klallu	nan
Daron	2 mittel	Linde-	mittel
	2 alt	manu	hoffaust
2. Kippe Peter Riibben	1 Wofsaub	Von Holz	} gut gut hoffaust hoffaust
	nat. Ringa	mit ri-	
	1 Kilant	nanu/2	
	1 Leadtuba	Luß Hofan	
	1 Maffkruant	Ruuan	
	1 Laflant	nan	
	Darin	4 Klallu	Linde-
Daron	2 mittel	nanu	mittel
	2 alt		hoffaust

5. att. Vec- un Jaunsēpils valsts muižu zemnieksētu 1837. gada celtnu uzskaites akta būves aprakstošā teksta daļa (LVVA, 472. f., 11. apr., 657. l., 56. lp.)

(Senajās Novgorodas zemēs Livonijas ordeņa karagājienā sagūstīto un ap 1445. gadu uz Bauskas apkārtni pārvesto votu pēcteči, kuri dzīvoja Bārbeles, Bruknas, Ceraukstes, Jaunsaules, Kurmenes, Stelpes un Vecsaules pagastos. Latvijas novadu vietējie iedzīvotāji pēc senas tradīcijas no Krievijas nākušus dažādu etnosu pārstāvjus (pat no cariskās armijas atvaļinātos ilgus gadus dienējušos latviešus!) bieži dēvēja par krievniekiem, krieviem, krieviņiem u.tml. Man pagaidām zināmās plašākās ziņas par krieviņiem 1997. gadā publicēja vācu somugrists Eberhards Vinklers.⁹⁾ Vispirms ir jāizskata visu Sēlpilij tuvējo Sēlijas muižu dokumenti. Aizdomas par mājokļa un

rijas apvienojumu arī citur Sēlijā rada 1) Gārsenes Zimblu ļoti vecā un neparasti augstā 1927. gadā nofotografētā trīsdalīgā dzīvojamā māja, par kuru nav pierakstītas nekādas ziņas,¹⁰ 2) Prodes Jaunvarnišku ciemā 1927. gadā fiksētā ļoti vecā dūmistaba, kurai ir visas dzīvojamās rijas pazīmes: varbūtējā labības žāvētava, ko apdzīvoja kā dūmistabu, tai galā par istabu platāks *kuls* jeb piedarbs ar trim dažāda platuma durvīm, bet istabas sānos un *kula* galā pūne jeb pašire. Krāsns atradās istabas stūrī pie *kula* sienas (7. att.). Otrām kārtām jāmeklē Sēlijai tuvāku un tālāku Zemgales muižu dokumenti, jo Jāņa un Kārļa Straubergu 1939. gada publikācijā stāstīts, ka Džūkstes

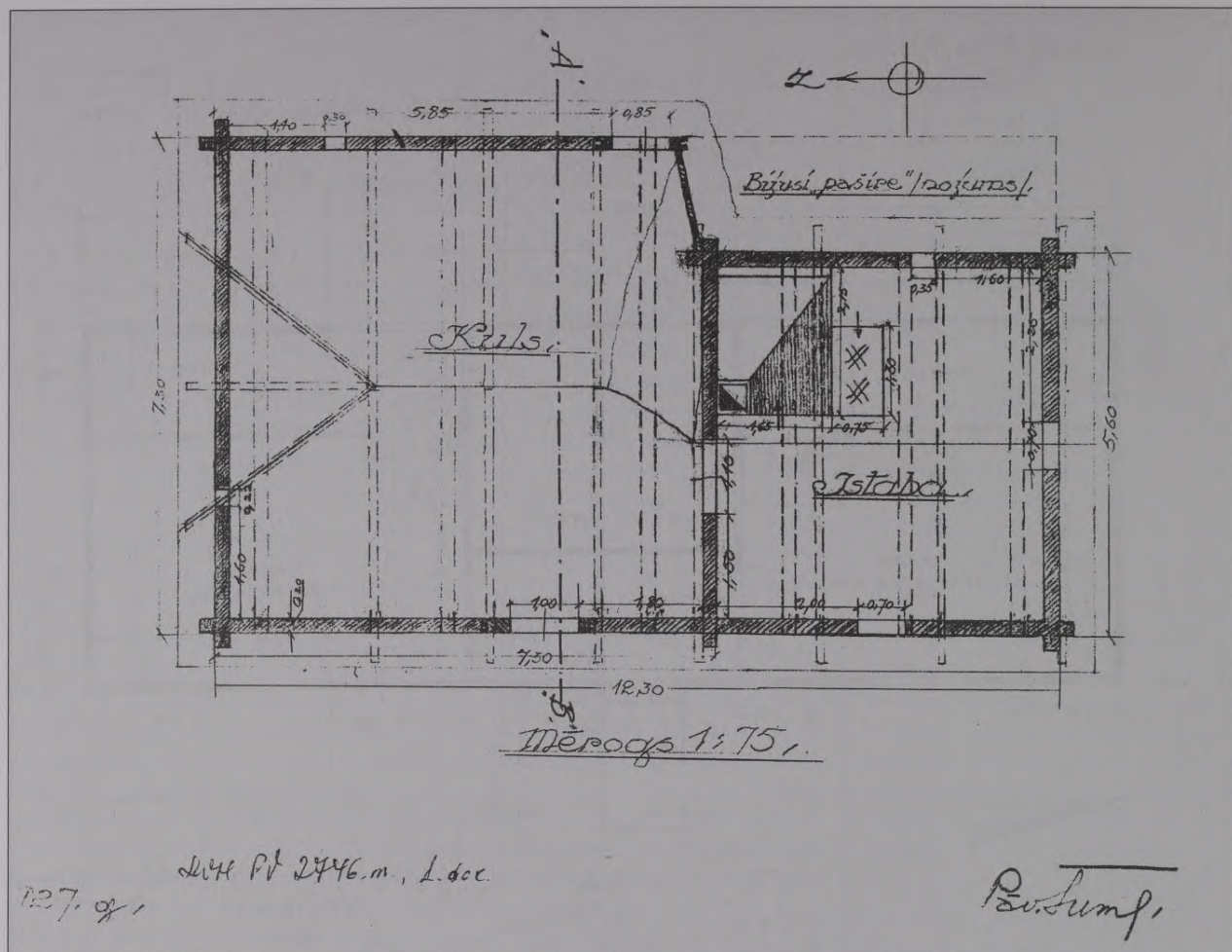
6. att. 18. gadsimtā (?; ticamāk – 19. gadsimtā) celtas dzīvojamās mājas plāns ar saimnieku un kalpu (pušelnieku, vajinieku – atkarībā no sētas apsaimniekošanas) galiem Aknīstes pagasta Strikos. Autors Arkadijs Sidorovs, 1943. gada 12. jūlijā (LNVME mape “Ilūkstes apr. dzīvojamā māja”)

Kazupes muižā vismaz Ānieku, Dzelzarāju un Timpu saimnieki 1802. gadā dzīvoja vecā rijā.¹¹ Teiktajam pievienojams vecākās paaudzes rucavnieku vēl 1980. gadā sniegtais labības un lina žāvētavas, t.i., rijas nosaukums *istabiņa*, ar to saprotot apkurināmu telpu,¹² kā arī dažādos Kurzemes apvidos 20. gadsimta 20.–30. gados pierakstītās atmiņas¹³ par rijas apdzīvošanu ārkārtas apstākļos.

Atgriezīsimies pie Sēlpils. Mājokļu izvietojumā un izmantošanā iezīmējas dažas savdabības. Viena atsevišķi celta dzīvojamā māja bija 64 sētās (72,73%), bet divas – četrās saimniecībās (4,54%), kurās, domājams, saimniekoja dokumentā neuzrādīti divi pušelnieki. Dzīvojamā māja zem kopjumta ar riju kā vienīgais mājoklis minēta 19 sētās (20,45%), bet divas dzīvojamās mājas zem kopjumta ar riju – vienā sētā (1,14%). Bez tam vienās mājās (1,14%) bija viena atsevišķi celta dzīvojamā ēka un viena dzīvojamā ēka zem kopjumta ar riju. Domājams, ka pagaidām nezināmos variantos šajās sētās saimniekoja vairāki pušelnieki.

Katras zemnieksētas neatņemama sastāvdaļa bija arī kūts. Pēc tās vācu valodā rakstītā nosaukuma *Fahland* var domāt, ka visās saimniecībās bijusi vismaz kopš 17. gadsimta pazīstamā leņķveida ēka (2. att.), kāda neapšaubāmi celta daudzās Sēlijas sētās.¹⁴ Tomēr aktā uzrādītais būvju atsevišķo telpu skaits (3–6) liek šaubīties par to, vai 3–4 telpu celtni tiešām bija leņķveida plānojums.

Gandrīz visās – 85 (96,59%) Sēlpils lauku sētās graudus, miltus, putrainus, kūpinātos gaļas izstrādājumus, sālītu gaļu un citus produktus, kā arī tekstilijas, daļu mājāsaimniecības piederumu un pat mājas iedzīves priekšmetu, it īpaši tekstiliju lādes, skapjus un tīnes, glabāja klētīs. Visbiežāk – 48 saimniecībās (54,54%) visu glabājamo novietoja divās atsevišķi stāvošās varbūtējās vientelpas klētīs (4. att.), kas Sēlijā bija visai izplatītas, bet 36 sētās (40,91%) – vienā varbūtējā divtelpu vai daudztelpu jeb rindu klētī (8. att.). Par izņēmumu uzskatāmas vienas mājas (1,14%), kurās izmantoja trīs atsevišķi būvētas klētīs.

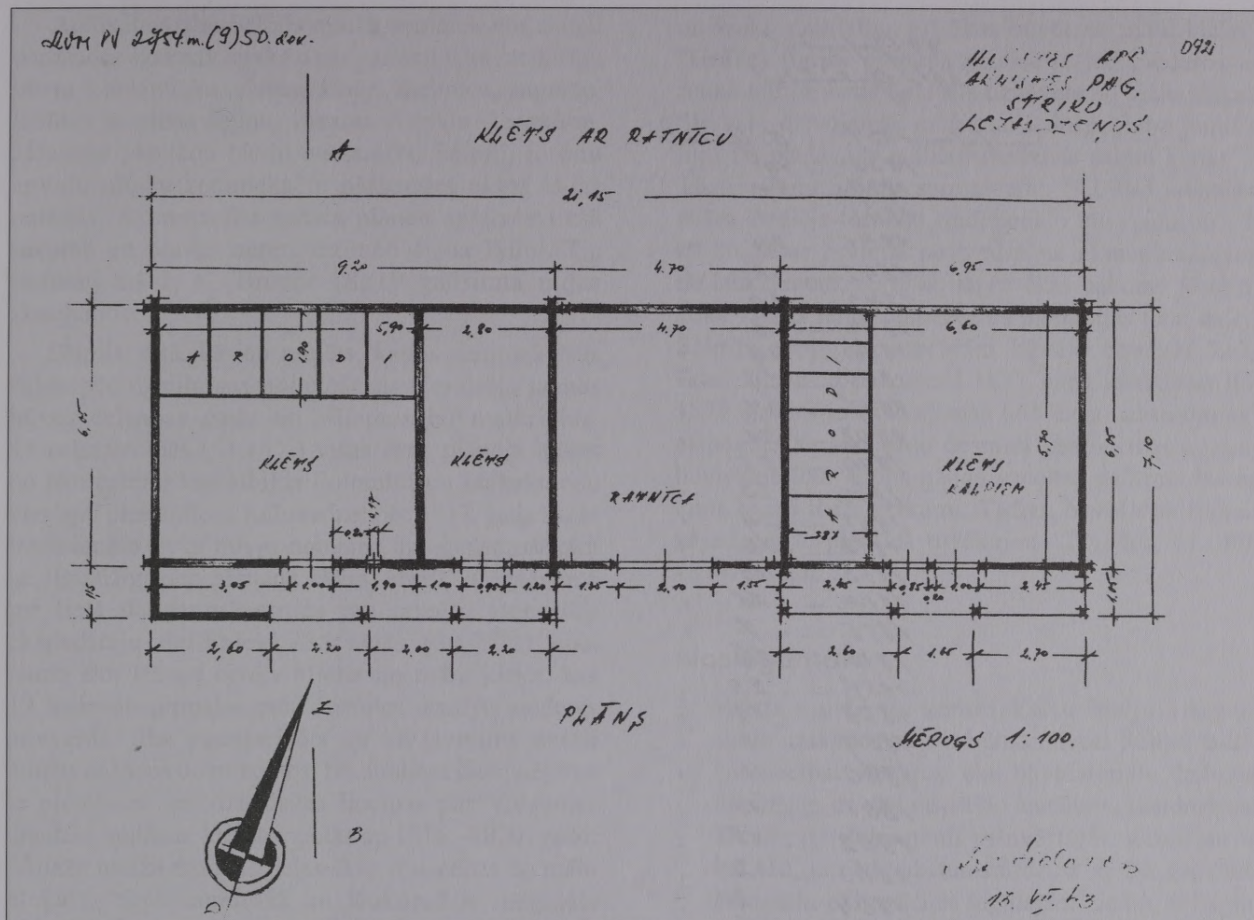

7. att. Ļoti vecas dzīvojamās mājas – bijušās dūmistabas (iespējams, apdzīvotas rijas?) plāns Prodes pagasta Jaunvarnišķu ciemā. Autors Pāvils Tums, 1927. gada jūnijā (LNVME mape "Ilūkstes apr. dzīvojamā māja")

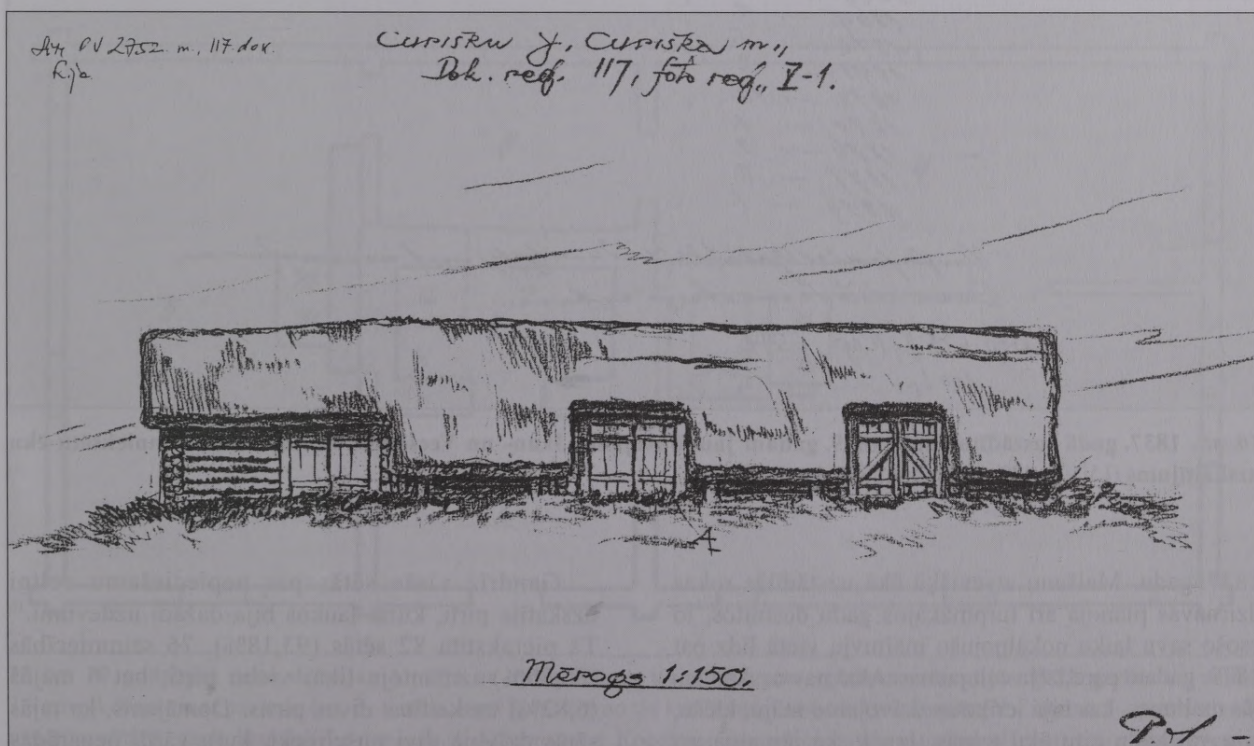
Diemžēl aktā nav atspoguļots katras ēkas telpu skaits un sociālā piederība. Tādēļ nav iespējams noskaidrot, kāds īpatsvars bija katram Sēlijā izmantotajam klētis tipam – vientelpas, divtelpu jeb dvīņu klētīm un daudztelpu jeb rindu klētīm, cik izplatītas bija atsevišķas kalpu un vaļinieku klētis. Aktā minētās klētis bija celtas laikā no 1777. gada līdz 1834. gadam.

Sausu un ilgi glabājamu graudu ieguvī visās saimniecībās nodrošināja rijas, kuru kopskaits (96) bija lielāks nekā saimniecību skaits (88). Rijū izveidojumam un izvietojumam bija vairāki varianti. 69 sētās (78,42%) rija bija atsevišķa būve, bet 21 mājā (23,86%), kā jau minēts, tā atradās zem kopjumta ar mājokli. Septiņās saimniecībās (7,95%), kur, domājams, dzīvoja divi pušelnieki, izmantotas divas savrup stāvošas rijas. Bez tam vienā sētā (1,14%) pierakstīta gan viena atsevišķi stāvoša rija, gan viena rija zem kopjumta ar dzīvojamo māju. Atsevišķi stāvošās rijas celtas laikā no 1777. gada līdz 1832. gadam. Sēlpils dokumentu ieraksti nedod iespēju spriest par riju plānojumu. Kā varbūtēju sniedzu viena Sēlijā samērā izplatīta riju varianta plāna skici (9. att.).

Arī maltuve tolaik skaitījās nepieciešama sētas celtne vai vismaz kādas ēkas sastāvdaļa, jo cilvēku uzturam un mājdzīvnieku barošanai vajadzīgo miltu daudzumu samala katrās mājās esošajās rokas dzirnavās. Domājams, ka ūdens- un vējdzirnavas zemniekiem tolaik bija grūti pieejamas to nepietiekamā skaita un varbūt arī malšanas dārdzības dēļ. Tā mudina domāt Sēlpils kaimiņu draudžu dotumi par dzirnavām ap 1816.–1820. gadu: Aizkraukles draudzē pa vienām ūdensdzirnavām darbojās tikai Aizkraukles un Skrīveru muižā, vienas vējdzirnavas – Aizkraukles muižā. Plašajā Kokneses draudzē, kur pauguru un straujo upju dēļ bija visai izdevīgi dabas apstākļi ūdens- un vējdzirnavu ierīkošanai, pa vienām vējdzirnavām izmantoja Jaunbebru, Stukmaņu un Vecbebru muižā, pa vienām ūdensdzirnavām Bilstiņu un Jaunbebru muižā, pa divām ūdensdzirnavām – Kokneses un Stukmaņu muižā.¹⁵ Tādēļ maltuve kā atsevišķa būve bija 63 saimniecībās (71,59%). Sēlpils zemnieksētu vairumā – 57 jeb 64,77% – bija viena maltuve, bet sešās (6,82%) izmantoja divas maltuves. Domājams, divas maltuves uzceltas pušelnieku sētās. Vecākās maltuves būvētas ap 1778. gadu, jaunākās – ap

8. att. Ap 1800. gadu celtas daudztelpu jeb rindu klētis plāns Aknīstes pagasta Striku ciema Lejasdzeņos. Uzmērītājs Arkadijs Sidorovs, 1943. gada 13. jūlijā (LNVME mape "Ilūkstes apr. klētis")

9. att. Ap 1870. gadu celtās rijas ar sānu lieveņiem fasāde Prodes pagasta Curišku ciema Ecētāja mājās 1927. gada vasarā. Zīmējis Pāvils Tums (LNMVE mape "Ilūkstes apr. rija")

88 Gafanta
6610 Gafanta

muļķu 1837. . 5. Gafanta

1838.	19.	,
1839.	27.	,
1840.	45.	,
1841.	24.	,
1842.	38.	,
1843.	29.	,
1844.	28.	,
1845.	19.	,
1846.	24.	,
1847.	37.	,
1848.	21.	,
1849.	25.	,
1850.	23.	,
1851.	29.	,
1852.	33.	,
1853.	15.	,
1854.	21.	,
1855.	7.	,
1856.	26.	,
1857.	22.	,
1858.	12.	,
1859.	8.	,
1860.	11.	,
1861.	13.	,
1862.	18.	,
1863.	2.	,
1864.	8.	,
1865.	6.	,
1866.	14.	,
1867.	20.	,
1868.	5.	,
1869.	4.	,
1870.	5.	,
1871.	2.	,
1872.	10.	,
1874.	1.	,
1876.	2.	,
1877.	2.	,
1879.	1.	,

Domājams, ka Gafanta pilsnīcā ir bijis mitrums, kas ir cēlis šādu rezultātu.

LVVA 472 f., 11. apr., 657 l.,
100. l.

10. att. 1837. gadā sastādītais līdz 1879. gadam jaunbūvējamo Jaun- un Vecsēlpils valsts muižu zemnieksētu ēku uzskaitījums (LVVA, 472. f., 11. apr., 657. l., 100. lp.)

1837. gadu. Malšanu atsevišķā ēkā uzstādītās rokas dzirnavās plānoja arī turpmākajos gadu desmitos, jo esošo savu laiku nokalpojušo maltuvju vietā līdz pat 1879. gadam paredzēja celt jaunas. Aktā nav uzskaitītas tās maltuves, kas bija ierīkotas dzīvojamo māju, klēšu, riju vai kādu citu ēku telpās. Iznāk, ka jāmaina arī līdzšinējais uzskats par maltuvi kā savrupēku vienīgi Vidzemē.

Gandrīz visās sētās par nepieciešamu celtni uzskatīja pirti, kurai laukos bija dažādi uzdevumi.¹⁶ Tā pierakstīta 82 sētās (93,18%). 76 saimniecībās (86,35%) izmantoja tikai vienu pirti, bet 6 mājās (6,82%) uzskaitītas divas pirtis. Domājams, ka tajās sētās dzīvoja divi pušelnieki, kuru vārdi neparādās aktā. Acīmredzot abas vienas sētas ģimenes pirts koplietošanu uzlūkoja par nepieņemamu.

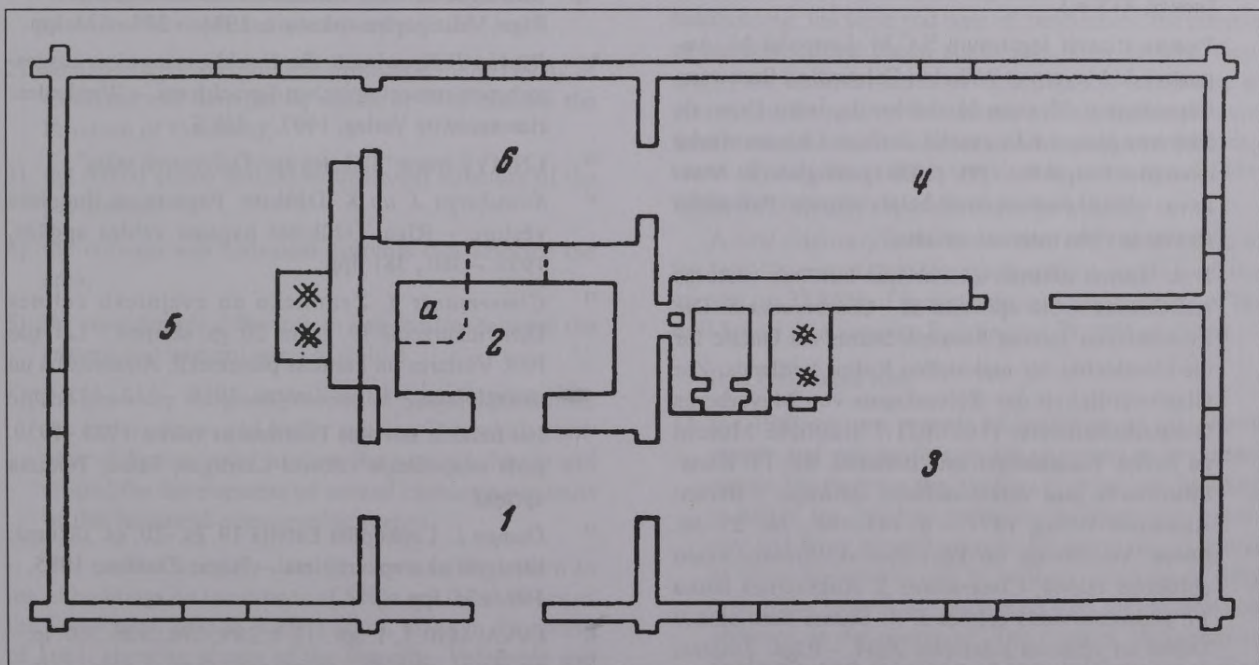
Aplūkotajā abu Sēlpils muižu zemnieksētu celtnu pārbaudes aktā nav ierakstu par vairāku it kā otršķirīgu būvju – amatnieku, vismaz kalēju darbnīcu, pagrabu, labības un siena šķūņu, vasaras virtuvju – esamību. Jāšaubās par tādu būvju neesamību Sēlpilī, jo citu apvidu muižu zemnieksētu pārbaudes aktos tādas parādās. Saimniecību zemes plānos apbūves tiešā tuvumā un pļavās nereti iezīmēti siena šķūņi. Tie skatāmi arī J. K. Broces 18./19. gadsimta mijas zīmējumos.

Sēlpils aktā, kā jau minēts, katras zemnieksētas ēkām pēc to pilnīgas nolietošanās paredzēja jaunas būves celšanas gadu un vēlamos būvmateriālus. 45 saimniecībās (51,14%) visas ēkas plānoja mūrēt no akmeņiem, kas atbilda dolomītu un laukakmeņu vieglajai pieejamībai. Acīmredzot pēc 1837. gada sākās tradicionālo koka būvju nomaīņa ar ugunsdrošākām un ilgmūžīgākām akmeņu ēkām, kādas 20. gadsimtā tur lielā daudzumā atrada jau minēto etnogrāfu ekspedīciju dalībnieki. 35 sētās (39,77%) visu jauno ēku stāvus cerēja blietēt no mālu kleķa, kas 19. gadsimta pirmajos gadu desmitos skaitījās moderns būvveids, tika popularizēts un kā jaunums nereti minēts dažādos dokumentos. No simtiem pieminējumu te piemēram sniedzu dažas liecības par Vidzemes draudžu muižām, kas sakopotas ap 1816.–1820. gadu: “Ādažu muižā dažādas lielas ēkas ir uzceltas no mālu kleķa”; “Stukmaņmuižā un Koknesē ir mēģināts nodrošināt salmu jumtus pret vēja brāzmām ar mālu

un kaļķu palīdzību, arī ēkas būvēt no mālu kleķa”; “Grāves muižā ir viena priekšrija jeb piedarbs un Jaunā muižā viena liela rija uzbūvēta no mālu kleķa”; “Jērkulē dzīvojamās mājas un leduspagraba jumti ir likti no plānas, ar māliem piedzītas salmu kārtas”.¹⁷ Tikai astoņu Sēlpils saimniecību (9,09%) jaunajām ēkām atvēlēja turpināt tradicionālo būvveidu, jo, “tā kā šīs sētas tuvumā neatrodas ne akmeņlauztuves, ne laukakmeņi, ne māli, tāpēc ēkas nākotnē jāceļ no koka”. Aktā ierakstītās ieceres piepildījās tikai daļēji. Sēlpils zemnieki joprojām būvēja daudzas koka ēkas. 10. attēlā redzamais 1837. gadā sastādītais līdz 1879. gadam jaunbūvējamās 661 ēkas uzskaitījums¹⁸ atspoguļo agrāko gadu desmitu celtniecības apjomu nevienmērību: kādos gados uzceltas daudzas būves, citos bijuši mazi veikumi. Tādam būvēšanas ritmam vajadzēja turpināties tuvākajos 42 gados, t.i., līdz 1879. gadam.

Noslēgumam

1. Valsts muižu un zemnieksētu būvju 19. gadsimta uzskaites akti ir būtisks avots Sēlijas tautas celtniecības vēstures, ēku būvmateriālu, lieluma, tipoloģijas un citu vispārējo jautājumu skaidrošanai. Tomēr šie dokumenti pilnvērtīgāk ierunājas tikai tad, ja to ierakstus salīdzina ar 20. gadsimta etnogrāfu ekspedīcijās iegūtajām ziņām, folkloras un latviešu valodas izlokšņu dotumiem, kā arī vēl

11. att. 19. gadsimtā celta dzīvojamā māja ar apkurināmu namu Neretas apkārtnes Kraujās 1952. gadā: 1 – nams; 2 – apvalkdūmenis ar pavardu (a); 3 – istaba, kurā iemūrēta no tās kurināma maizes krāsns un plīts; 4 – istaba; 5 – pretistaba ar iemūrētu plīti; 6 – pieliekamais (Терентьева Л., Кростыня А. Крестьянские поселения и жилище в Неретском и Акнистском районах Латвийской ССР // Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год). – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1954. – С. 98)

esošajās tālas pagātnes celtnēs redzamo. Daudzu neskaidru jautājumu izziņai

- 1) nepieciešamas zinātniskas ekspedīcijas dažādos Sēlijas apvidos,
 - 2) vajadzīgas dziļas un vispusīgas vēstures arhīvu dokumentu un dažādu periodu laikabiedru atstāto materiālu studijas,
 - 3) rūpīgi un vispusīgi salīdzināmas Sēlijā un visās tās kaimiņzemēs celtās un izmantotās tautas celtniecības būves.
2. Sēlija bija pārejas josla no Rietumlatvijas un Viduslatvijas celtniecības tradīcijām uz Austrumlatvijas tradīcijām. Spilgts piemērs ir div- un trīsdaļīgas dzīvojamās mājas ar namā iemūrētu apvalkdūmeni,

kuru izmantoja kā virtuvi un dūmnamu (11. att.). Pretstatā Kurzemei, Vidzemei un Zemgalei istabā iemūrēto krāsni kurināja nevis no apvalkdūmeņa vai rojva, bet gan no istabas, tāpat kā Latgalē un slāvu tautu apdzīvotās zemēs. Šis mājokļa variants rietumos sākas Vallē un turpinās austrumos vismaz līdz Dvieteī un Prodei. Tālāk uz austrumiem visizplatītākās ir div- un trīsdaļīgas dzīvojamās mājas ar neapkurināmu namu, kas raksturīgas Latgalei un slāvu zemēm.

3. Sēlijā ilgāk nekā Kurzemē un Zemgalē saglabājās senlaicīgie būvelementi – bezpamatu ēkas, dūmistabas, kaķētu apaļbaļķu guļbūves krusta pakšos, no māliem blietētas dzīvojamo māju un riju krāsnis, salmu jumti un cits.

ATSAUCES

- ¹ Glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) 472. fonda lietās.
- ² LVVA 6810. fonda 1. apraksta 62. lieta; laikraksta "Latviešu Avīzes" 1822.–1825. gada gājumi; arī citi avoti.
- ³ Историко-этнографический атлас Прибалтики: Одежда. – Рига: Зинагне, 1986. – Карта № I: Административное деление Эстонии, Латвии, Литвы (конец XIX в.).
- ⁴ Pictura itineris legatorum S.C.M. Leopoldi M. Augustini de Mayern et Wilhelmi Calvucci ad Russorum Imperatorem Alexium Michaelowitz, inssu Dom. de Mayern a pictore aulico studio confecta. Inicum in orbe exemplar (turpmāk – PI). (1970. gadā glabājās Maskavas vēstures un rekonstrukcijas muzejā. Pašreizējā atrašanās vieta man nav zināma.)
- ⁵ J. R. Šturna albuma kā Latvijas kultūras vēstures izziņāšanas avota aprakstu sk.: *Cimermanis S.* Die Reiseskizzen Johann Rudolph Sturns als Quelle für die Geschichte der materiellen Kultur Lettlands: Zur Glaubwürdigkeit des Reisealbums von Meyerbergs Gesandtschaftsreise (1661/62) // Staatliche Museen zu Berlin. Forschungen und Berichte. Bd. 13: Kunsthistorische und Volkskundliche Beiträge. – Berlin: Akademie-Verlag, 1971. – S. 143–186., Taf. 27–30. Seces, Vecsērenes un Vecvalles skicējumus esmu aplūkojis rakstā: *Cimermanis S.* Augšzemes lauku 17. gadsimta vidus celtnes J. R. Šturna skatījumā // Dabas un vēstures kalendārs 2004. – Rīga: Zinātne, 2003. – 131.–137. lpp.
- ⁶ Latvijas Pieminekļu valdes 1927. un 1943. gada ekspedīciju vākumi glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas (turpmāk – LNVME) zinātnisko materiālu krājumā, Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu 1947.–1970. gada vākumi – LU Latvijas vēstures institūta Etnoloģijas nodaļas zinātnisko materiālu krātuvē (E), Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja 1952.–1988. gada vākumi – muzeja zinātnisko materiālu krātuvē (BDM ZM).
- ⁷ LVVA, 472. f., 11. apr., 657. l., 56.–100. lp.
- ⁸ *Kundziņš K.* Dzīvojamā rija Latvijā // Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sērija I. 7. – Rīga: Valstspapīru spiestuve, 1934. – 375.–624. lpp.
- ⁹ *Winkler E.* Krewinsch: Zur Erschliessung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform. – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997. – 468 S.
- ¹⁰ LNMVE mape "Ilūkstes apr. Dzīvojamā māja".
- ¹¹ *Straubergs J. un K.* Džūkste: Pagasta un draudzes vēsture. – Rīga: Džūkstes pagasta valdes apgāds, 1939. – 380., 381. lpp.
- ¹² *Cimermanis S.* Zemnieku un zvejnieku celtnes Dienvidkurzemē 19. gs. un 20. gs. sākumā // Latvijas PSR Vēstures un kultūras pieminekļi: Aizsardzība un izmantošana. – Rīga: Zinātne, 1988. – 112., 113. lpp.
- ¹³ Jau minētie Latvijas Pieminekļu valdes 1924.–1930. gada ekspedīciju vākumi Kuldīgas, Talsu, Tukuma apriņķī.
- ¹⁴ *Dumpe L.* Lopkopība Latvijā 19. gs.–20. gs. sākumā: Etnogrāfisks apcerējums. – Rīga, Zinātne, 1985. – 180.–235. lpp.
- ¹⁵ LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 289., 290., 306., 307. lp.
- ¹⁶ Plašāk sk.: *Cimermanis S.* Mūsu tautas svētnīca – pirts // Dabas un vēstures kalendārs 1992. gadam. – Rīga: Zinātne, 1991. – 236.–255. lpp., 4 lpp. il.
- ¹⁷ LVVA, 6810. f., 1. apr., 13. l., 114., 221., 393. lp.
- ¹⁸ LVVA, 472. f., 11. apr., 657. l., 100. lp.

Saulvedis Cimermanis

EVIDENCE FROM THE DOCUMENTS OF CROWN ESTATES CONCERNING VERNACULAR BUILDING IN SĒLIJA IN THE FIRST DECADES OF THE 19TH CENTURY: AN INITIAL DISCUSSION

SUMMARY

This paper is the first presentation of evidence concerning the potential of the documents of crown estates from the first decades of the 19th century as sources of information on vernacular building in Sēlija. As an example, we shall consider a 1837 record listing the buildings of 88 peasant farmsteads on the crown estates of Jaunsēlpils and Vecsēlpils.

18th and 19th century sources characterise Augšzeme or Sēlija as an ethnically mixed region, inhabited by Belarusians, Jews, Russians, Latvians, Lithuanians, Poles and Germans, seemingly divisible into two separate areas: 1) the area east of the River Laucesa, which was backward in all senses and already markedly Slavonised; and 2) the area west of the Laucesa, where we can observe an increasing similarity with the Zemgale region. In this agricultural area, all the components of ethnocultural processes, including building, were affected in the 18th and 19th centuries by:

- 1) the geographical position of Sēlija between the regions populated by Belarusians, Russians, Lithuanians and Poles to the south and south-east, the markedly Slavonised Latgale region belonging to the Province of Vitebsk, to the north, and the Latvian region of Vidzeme, to the north and north-west;
- 2) administrative and political affiliation to the Duchy of Courland and Semigallia, which in 1795 became the Province of Courland;
- 3) the mixed ethnic and denominational structure of the population;
- 4) the cultural and historical currents that affected the area;
- 5) the considerable difference in soil fertility between the eastern and western parts of Sēlija;
- 6) the generally marginal position of Sēlija, distant from the major centres and traffic arteries. This whole complex of factors acted to slow the pace of change and shaped the development of several characteristic traits of this historical-ethnographic region.

The earliest securely datable views so far known to me of buildings on the estates of Sēlija are the sketches of the Swiss artist Johann Rudolf Sturn, made in the spring of 1661, showing scenes of the Vecvalle, Vecsērene and Sece Estates (Fig. 1–3).

A properly-built, new wooden house was regarded as having an expected use-life of 40 years. At this time, repair work was planned, after which it was expected to last another 20 years. Wooden buildings of lighter con-

struction, such as haysheds, were regarded as having an expected use-life of 20 years. Structures and buildings exposed to a particularly high risk of fire, in many cases built with no foundations, were not rated in terms of an expected use-life. Masonry buildings were regarded as having an expected initial use-life of 80 years, followed by another 20 years of use after repairs.

These generally accepted figures for the expected use-life of buildings were very approximate: they were useful mostly for planning the materials and workforce required for building and repair work. The actual use-life of structures was often considerably greater, reaching 100 years or more. A degree of cyclicity is observable in building work, the causes of which are so far unknown to me. Thus, every year a certain number of new buildings had to be built to replace those that had reached the end of their use-life, and there were years and decades of particularly active building work, and these saw the most active introduction of new elements in vernacular building, and can be regarded as crucial periods in development, marking the appearance of novel features.

The number and composition of buildings was not the same on all farmsteads. It depended on the size of the landholding, the scale and type of production, the number of residents, their social status and other factors. Generally, six different kinds of buildings are mentioned as present on the peasant farmsteads of Sēlpils: farmhouses, storehouses, barns, mill-houses, bathhouses and threshing barns. The oldest of these had been built in around 1775, while the youngest dated from around 1836.

A new discovery is the occurrence of a combination of the farmhouse and threshing barn under a single roof, occurring on 23.86% of farmsteads, and the presence of the mill-house as a separate building on 71.59% of farms.

It is concluded that:

- 1) the 19th century records of buildings of the crown estates and peasant farmsteads represent an important source for studying the history of vernacular building in Sēlija, the building materials, building size, typology and other general aspects. However, the potential of these documents can be utilised much more fully only if the records are compared with the information obtained in the course of 20th century ethnographic fieldwork, with the evidence from folklore and studies on Latvian dialects, and with the features still observable on extant buildings dating from the distant past. In order to answer various questions that are still not resolved, there is a need for: 1) field research in various districts of Sēlpils; 2) profound and comprehen-

sive study of archive documents and the material left by contemporaries in different periods; 3) careful and comprehensive comparison of examples of vernacular buildings and their use in Sēlija and the neighbouring areas.

- 2) Sēlija was a transitional zone between the building traditions of western and central Latvia, and those of eastern Latvia. A vivid example is the bi- or tripartite farmhouse with a great 'mantle chimney' built in the part of the house known as the *nams* ('cooking place'), used as a kitchen and smoke chamber (Fig. 11). In contrast to the situation in Kurzeme, Vidzeme and Zemgale, the oven built in the part of the building known as the *istaba* ('chamber') was stoked not from

the 'mantle chimney', but from the *istaba* side, as in Latgale and in the areas populated by Slavic peoples. The area of distribution of this variant of the dwelling, as far as can be ascertained at present, begins at Valle and continues eastwards at least as far as Dviete and Prode. Further eastwards, bi- and tripartite houses with an unheated *nams* are found, characteristic of Latgale and the Slavic lands.

- 3) Retained longer in Sēlija than in Kurzeme and Zemgale were archaic elements of the building tradition: houses without foundations, chimneyless dwellings, log structures of grooved round logs with projecting log-ends, clay-daub ovens in houses and threshing barns, thatched straw roofs and other features.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* The estate and inn of Vecvalle, belonging to the Duchy of Courland, sketched by J. R. Sturm in 1661. The tall building on the left with a wide door could be the inn, with the stables at the left hand end and the rooms for travellers at the right hand end. The building on the right could be a threshing barn with the room for threshing and winnowing (PI 50. lp.).
- Fig. 2.* Vecsērene Estate on the left bank of the Daugava, owned by the Duchy of Courland, sketched by J. R. Sturm in 1661. On the left hand side behind the fence is a characteristic barn built to enclose the stock-yard. At centre is the farmhouse with a chimney and windows. On the right hand side is a threshing barn with the room for threshing. Seen on the right bank of the Daugava are the hillforts of Aizkraukle, and the ruins of the masonry church and castle (PI 51. lp.).
- Fig. 3.* Sece Estate, belonging to the Duchy of Courland, sketched by J. R. Sturm in 1661. In the foreground is a fence of posts and a high roofed gateway. All the buildings are log structures having corner joints with projecting log-ends. The roofs are thatched with straw or made of planking or boards. The function of these buildings is not determinable (PI 51. lp.).
- Fig. 4.* Part of the survey record from 18 July 1943 for the storehouse on the farm of Skārdupes, Aknīste Parish, built in 1839: the entrance façade and plan. By Arkadijs Sidorovs (LNVME, file 'Ilūkstes apr. klēts').
- Fig. 5.* Part of the textual description of a building, from the 1837 buildings record for the peasant farmsteads of the crown estates of Vecsēlpils and Jaunsēlpils (LVVA, 472. f., 11. apr., 657. l., 56. lp.).
- Fig. 6.* Plan of a farmhouse built in the 18th century (questionable: more probably in the 19th century), with separate ends of the building for the farmer and servants (or for part-owners or landless farmworkers, depending on the kind of farm) at Striki in Aknīste Parish. By Arkadijs Sidorovs, 12 July 1943 (LNVME, file 'Ilūkstes apr. dzīvojamā māja').
- Fig. 7.* Plan of a very old farmhouse, originally a chimneyless building (possibly a threshing barn used as a farmhouse?) in the village of Jaunvarnišķi, Prode Parish. By Pāvils Tums, June 1927 (LNVME, file 'Ilūkstes apr. dzīvojamā māja').
- Fig. 8.* Plan of a several-room or 'row' storehouse (*rindu klēts*) built at about 1800 on the farm of Lejasdzeņi in the village of Striki, Aknīste Parish. Surveyed by Arkadijs Sidorovs, 13 July 1943 (LNVME, file 'Ilūkstes apr. klēts').
- Fig. 9.* Façade of a threshing barn with lateral porches, built at about 1870, on the farm of Ecētājs in the village of Curiški, Prode Parish, summer 1927. Drawn by Pāvils Tums (LNVME, file 'Ilūkstes apr. rija').
- Fig. 10.* List of buildings to be built on the peasant farmsteads of the crown estates of Jaunsēlpils and Vecsēlpils up to 1879, compiled in 1837 (LVVA, 472.f., 11.apr., 657.l., 100. lp.).
- Fig. 11.* Farmhouse built in the 19th century, with a heated *nams*, on the farmstead of Kraujas, near Nereta, in 1952: 1 – *nams*; 2 – mantle chimney with open hearth (a); 3 – *istaba*, with a bread oven and range stoked from the *istaba* side; 4 – *istaba*; 5 – *pretistaba* ('opposite chamber') with a range; 6 – pantry (Терентьева Л., Крастыня А. Крестьянские поселения и жилище в Неретском и Акнистском районах Латвийской ССР // Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год.). – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1954. – С. 98.

ILZE ZIŅĢĪTE

SĒLISKĀS IZPAUSMES AUSTRUMLATVIJAS TRADICIONĀLAJĀ APĢĒRBĀ*

Etniskās savdabības nereti izdzīvo ļoti ilgi. Te nozīmīga loma ir tradīcijām. Tradīcijas tiek pārmantotas tāpat kā valoda. Arī noteiktā teritorijā raksturīgais apģērbs ir ilgstoši saglabājies no iepriekšējām paaudzēm pārmantotas tradīcijas, tādējādi glabājot arī liecības par ļaužu etnisko piederību.

Aplūkojot Latvijas austrumdaļā līdz 19. gadsimtam zināmo sievietes goda apģērbus, jāatzīst, ka pašas senākās un iespaidīgākās tā sastāvdaļas ir saglabātas tieši no Augšzemes (Sēlijas). Šo priekšmetu izplatības apvidi lielā mērā sakrīt ar augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu lietojuma apvidiem. Tādējādi var sacīt, ka tradicionālā apģērba sastāvdaļas, kādas raksturīgas Augšzemē, Austrumvidzemē un Latgales rietumdaļā 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē, atspoguļo tradīcijas, kas, domājams, sakņojas jau sēļu kultūrā.

Pēc saglabātajām liecībām tautastērpu pētnieki Augšzemi līdz šim vērtējuši kā vienu novadu. Taču tradicionālajā apģērbā vērojamas atšķirības, kas ļauj to nosacīti sadalīt trīs daļās. Jēkabpils apriņķa rietumdaļas pagasti iezīmē pāreju no Augšzemes uz Zemgali. Novada vidusdaļā, iepretī Krustpilij, ir saglabātas liecības par senākajām – 18. gs. un 19. gs. pirmās puses tērpu sastāvdaļām. Tās saskan ar Daugavas labajā krastā raksturīgajām un iezīmē teritoriju, kas atbilst sēlisko izlokšņu lietojuma apvidum Latvijas austrumdaļā. Savukārt Ilūkstes apriņķī 19. gs. vidū un otrajā pusē valkātie apģērbi ir radniecīgi ar kaimiņos esošajās Lietuvas un Baltkrievijas teritorijās zināmajiem. Ilūkstes apriņķī tradicionālais apģērbs valkāts ilgāk nekā Jēkabpils apriņķī. Te varētu domāt

par vecāko un jaunāko saglabāto tērpa variantu. No Prodes, Ilūkstes un Silenes pagastiem ir saglabāti priekšmeti no 19. gs. pirmās puses, iespējams, pat no 18. gadsimta. Tie iekļaujas tādās pašās tradīcijās, kādas zināmas sēlisko izlokšņu apvidos abos Daugavas krastos. 19. gs. vidū un otrajā pusē Ilūkstes apriņķī zināmais tērps pārstāv vēlāku variantu.

Aplūkojot 18. gs. un 19. gs. pirmās puses goda tērpus atbilstošos savstarpēji saderīgos priekšmetus – kreklus, villaines, vainagus, jostas, cimdsus un salīdzinot to lietojuma teritoriju ar sēlisko izlokšņu apvidiem, ir pamats tos saistīt ar sēliskajām tradīcijām.

Nozīmīgs ir apstāklis, ka Augšzemē vēl 20. gs. vidū teicējas atceras tradicionālā goda apģērba raksturīgās sastāvdaļas – baltās izšūtās villaines, garos galvasautus un vainagus. Tas apliecina šo priekšmetu lietojumu pat līdz 19. gs. vidum, kas ir ilgāk nekā lielākajā daļā Latvijas novadu.¹ Kā stāstījusi teicēja Līze Mežaraups Aknīstes pagastā, 1943. gadā 80 gadu veca, – gārsenietes vēl tagad, kad ejot baznīcā, sienot *dvieļus* (galvasautus) ap galvu. Arī garo galvasautu sējuma veids *ar spīci uz augšu* teicēju atmiņās saglabāts vēl 20. gs. vidū. Teicēja Anna Sala, Aknīstes pagasta Mežaraupu sētā, 1943. gadā 74 gadus veca, vēl audusi strīpainus lindrakus – līnu meti, vilnas audi – un valkājusi garos kreklus ar platām piedurknēm un piešuvi *pudamenti*; pēc viņas teiktā viengabala bijuši tikai mirstamie un laulājamie krekli.² Sacītais apliecina tradicionālās dzīvesziņas neparasti ilgo saglabāšanu sēļu pēcteču vidē. To varēja sekmēt gan cilvēku tradicionālā domāšanas veida ilgstoša pārmantošana, gan dabas

* 7.–20. att. sk. pielikumā 201.–207. lpp.

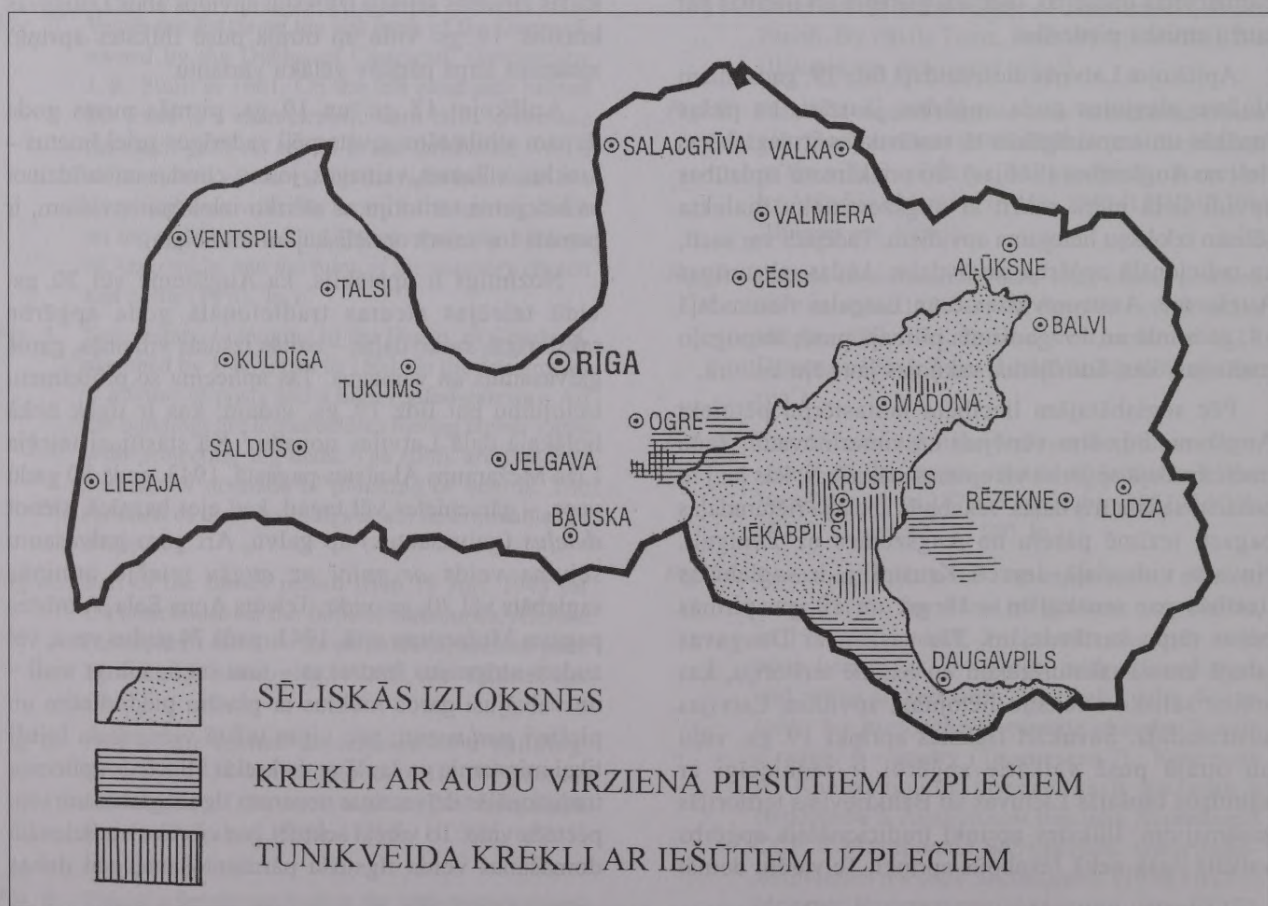
apstākļi, kas veicināja savrupu dzīvesveidu, – purviem, mežiem un ūdeņiem bagātais apvidus, gan teritorijas atrašanās vieta – attālu no centriem ar saimnieciski aktīvu darbību.

Laika gaitā nenoliedzami apgērbā notikušas izmaiņas. Tiešu sēļu kultūras pārmantojumu līdz 18. un 19. gadsimtam izsekot nevar, taču saistoša ir dažu tradicionālā tērpa sastāvdaļu izplatība apvidos, kur sēliskās izloksnes saglabājušās līdz pat mūsdienām. Jāatzīmē, ka pēc arheoloģiskā materiāla sākot ar 6., 7. gadsimtu līdz 13. gadsimtam Vidzemē sēļus neatzīst. Taču apvidus Latvijas austrumdaļā, kur runātas sēliskās izloksnes, atbilst apvidum, kuru saista ar pirmssēļiem.

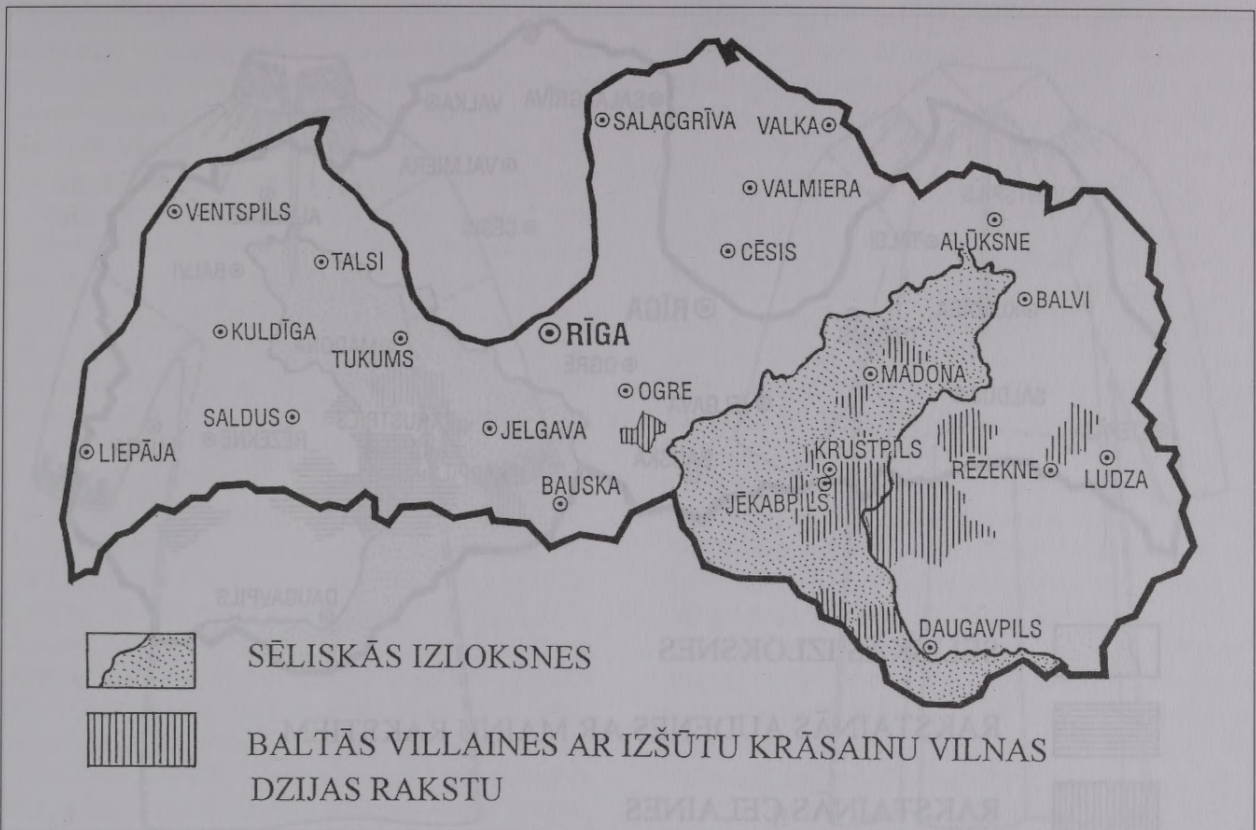
Augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes runā plašā teritorijā. Daugavas kreisajā krastā rietumu virzienā tās ietver Mazzalvi un Sēreni, austrumos sniedzas līdz Silenei un Kaplavai; Daugavas labajā krastā rietumos nonāk līdz Lielvārdei un, ietverot teritoriju starp Ogres upi un Dubnas ieteku, uz ziemeļiem veido joslu līdz pat Tīrzai.³ Aptuveni to pašu izplatību iezīmē arī Austrumlatvijā raksturīgās sievietes goda apgērbā sastāvdaļas. 18. gs. beigās un 19. gadsimtā tie ir krekli, villaines, vainagi, jostas un cimdi (1.–5. att.).

Senākie zināmie goda tērpa krekli Augšzemē ir tunikveida piegriezuma, ar iešūtiem uzplečiem (6. att.).

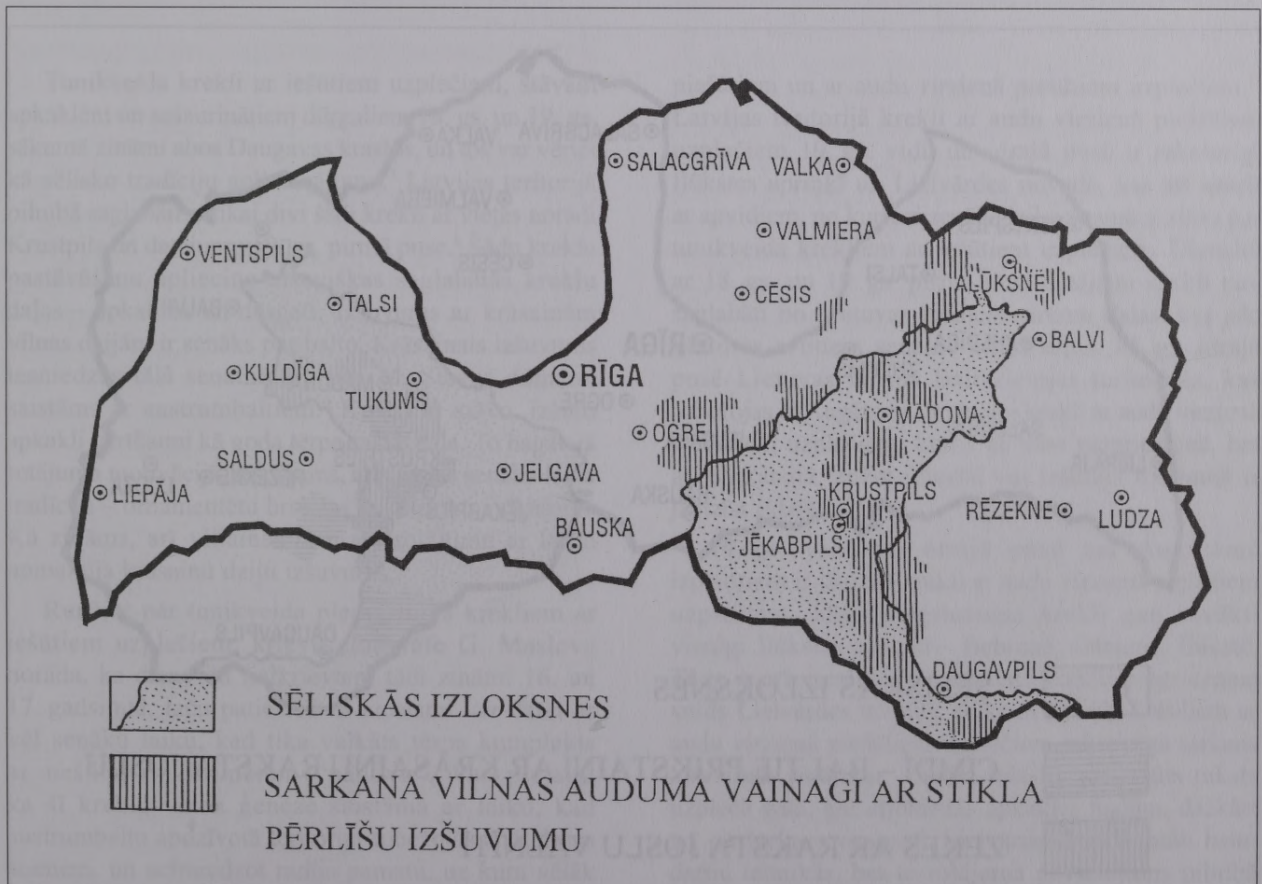
Šādu piegriezumu etnogrāfi atzīst par ļoti senu un līdz 19. gadsimtam saglabātu kā reliktu.⁴ Šo kreklu stāva platums līdzinās auduma platumam, apjomu plecu daļā vēl palielina iešūtais uzplecis, līdz ar to piedurkne tiek iešūta zemū un ir neliela, ar sašaurinātu dūrgalu. Kreklu stāvo apkakli un dūrgalu rotā krāsainu vilnas dziju izšuvums. Izšuvuma krāsu salikumā un rakstā atzīstama līdzība ar atbilstošā novada villaiņu rotājumiem (7., 8. att.). Krāsainajā izšuvumā īpaši zīmīgs svītru dūrienā šūtais lineārais klājums, kas aizpilda brīvos laukumus starp dominējošiem raksta motīviem. Tas sastopams gan kreklu stāvajās apkaklēs, gan villainēs, gan Lielvārdes novada sievu cepurēs (7., 10., 18. att.). Līdzīgs minētajos apvidos ir arī paņēmiens ar svītru dūriena izšuvumu konturēt raksta motīvus. Tā darīts Augšzemes un Austrumvidzemes kreklu apkakļu un villaiņu, Lielvārdes novada cepuru krāsainajos izšuvumos. Šāds paņēmiens ir arī "krieviņu" cimdos, kuru raksts veidots, apvienojot adījumu ar izšuvumu. Turklāt viena no apkaklēm, kas ir no RLB vākuma ar vietas norādi Augšzeme,⁵ izšuvuma tehnikas un rakstura ziņā sasaucas ar krājumā esošo "krieviņu" kreklu.⁶ Minētajai apkaklei izšuvums ir arī virs krekla stāva auduma krokojuma, kāds zināms kā raksturīgs somu tautām (17. att.). Kā skaidrojumu šīm sakritībām pašreiz var norādīt vienīgi minēto priekšmetu datējumu ar vienu un to pašu laika posmu, kas nav vēlāks par 19. gs. sākumu.

1. att. Karte

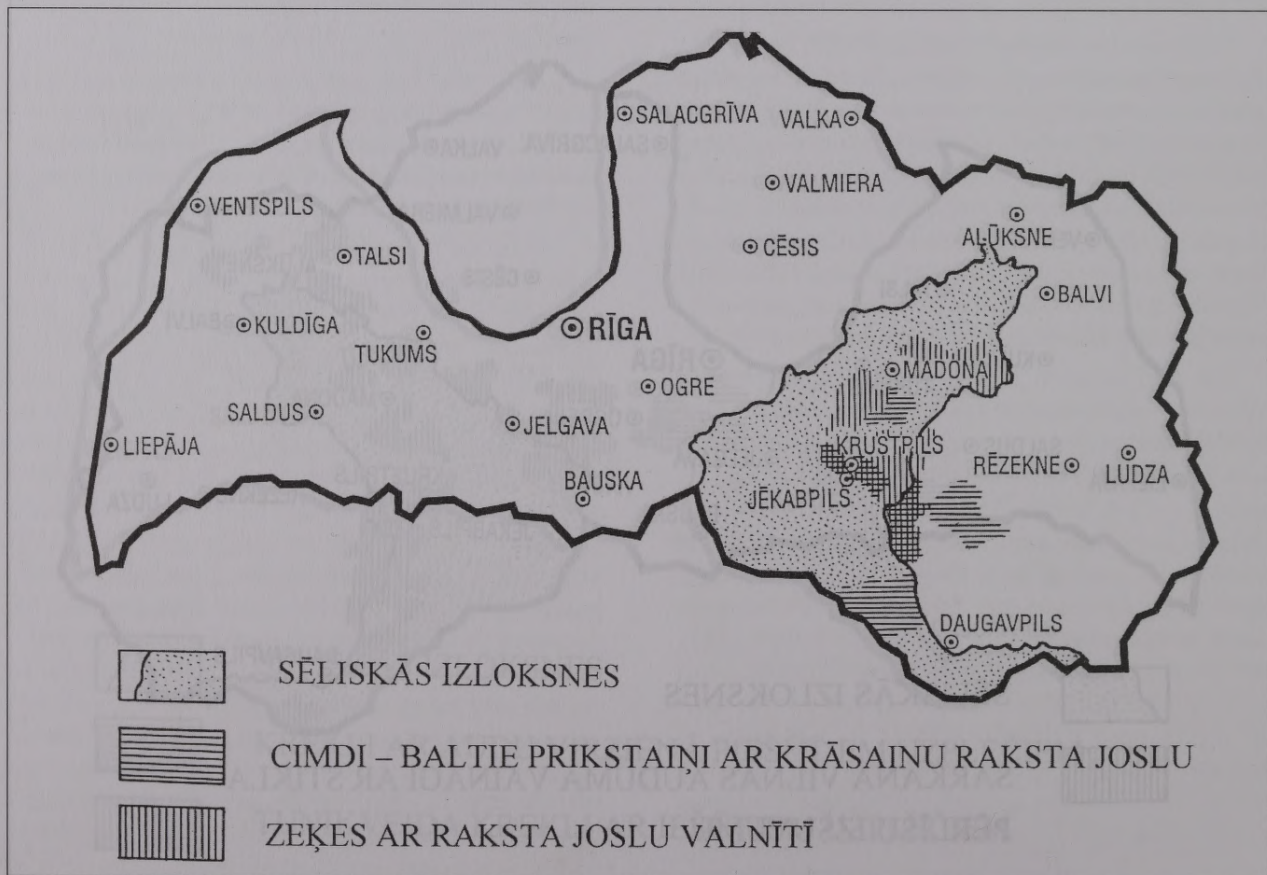
2. att. Karte

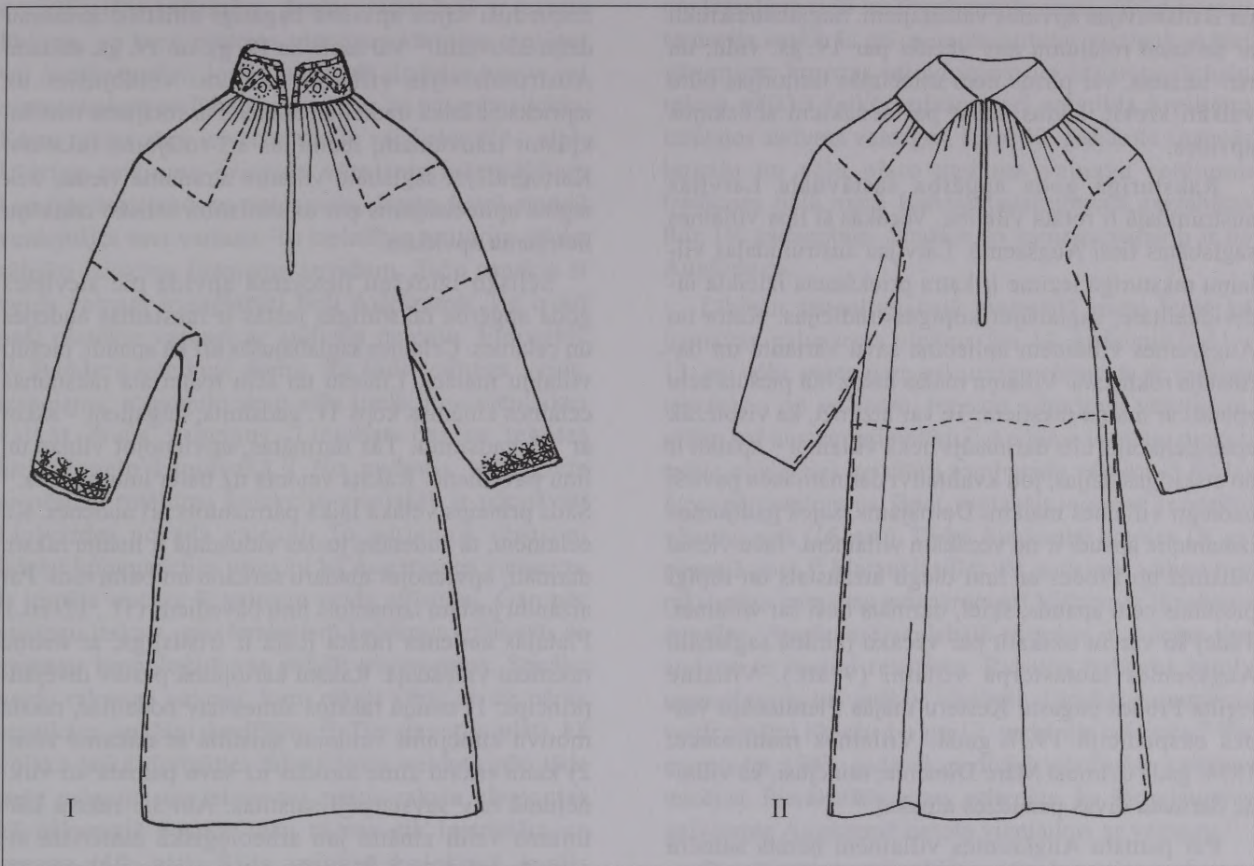
3. att. Karte

4. att. Karte

5. att. Karte

6. att. Krekli: I – tunikveida ar iešūtiem uzplečiem; II – ar audu virzienā piešūtiem uzplečiem

Tunikveida krekli ar iešūtiem uzplečiem, stāvām apkaklēm un sašaurinātiem dūrgaliem 18. gs. un 19. gs. sākumā zināmi abos Daugavas krastos, un tos var vērtēt kā sēlisko tradīciju apliecinājumu.⁷ Latvijas teritorijā pilnībā saglabāti ir tikai divi šādi krekli ar vietas norādi Krustpils un datējumu 19. gs. pirmā pusē.⁸ Šādu kreklu pastāvēšanu apliecina atsevišķas saglabātās kreklu daļas – apkakles un dūrgali. Izšuvums ar krāsainām vilnas dzijām ir senāks par balto. Krāsainais izšuvums iesniedzas tālā senatnē un, pēc M. Slavas domām, saistāms ar austrumbaltiem.⁹ Krekli ar stāvo, izšūto apkakli vērtējami kā goda tērpa sastāvdaļa. To bagātajā rotājuma motivācijā, iespējams, atbalsojas senāka laika tradīcija – ornamentētu bronzas kaklariņķu valkāšana. Kā zināms, arī villainēs bronzas rotājumu ar laiku nomainīja krāsainu dziju izšuvums.

Runājot par tunikveida piegriezuma krekiem ar iešūtiem uzplečiem, krievu etnogrāfe G. Maslova norāda, ka dienvidu lielkrieviem tādi zināmi 16. un 17. gadsimtā, taču patiesībā to izcelsmi var datēt ar vēl senāku laiku, kad tika valkāts tērpa komplekts ar nešūtajiem brunčiem “paņovu”. Var pieļaut, ka šī kreklu veida ģenēze saistāma ar laiku, kad austrumbaltu apdzīvotā teritorija robežojās ar Baltijas somiem, un acīmredzot radīja pamatu, uz kura vēlāk veidojās senkrievu tradīcijas.¹⁰ Tiek uzskatīts, ka no šī kreklu veida attīstījušies piegriezumi ar velku virzienā

piešūtiem un ar audu virzienā piešūtiem uzplečiem.¹¹ Latvijas teritorijā krekli ar audu virzienā piešūtiem uzplečiem 19. gs. vidū un otrajā pusē ir raksturīgi Ilūkstes apriņķī un Lielvārdes novadā, kas arī sakrīt ar apvidiem, no kuriem senākā laika posmā ir ziņas par tunikveida krekiem ar iešūtiem uzplečiem. Diemžēl ar 18. gs. un 19. gs. pirmo pusi datējami krekli nav saglabāti no Lietuvas ziemeļaustrumu daļas, kur pēc vēstures avotiem senatnē atzīst sēļus. 19. gs. otrajā pusē Lietuvas un arī Baltkrievijas teritorijās, kas robežojas ar Augšzemi, ir zināmi krekli ar audu virzienā piešūtiem uzplečiem, kuros ne vien piegriezumā, bet arī sarkanajā, aužot ielasītā vai izšūtajā rotājumā ir jāatzīst līdzība.

19. gs. vidū un otrajā pusē par Augšzemē izplatītiem ir jāatzīst krekli ar audu virzienā piešūtiem uzplečiem. Šāda piegriezuma krekli gan savākti vienīgi Ilūkstes apriņķī – Bebreņē, Gārsenē, Ilūkstē. Tāds ir arī vienīgais saglabātais kreklu piegriezuma veids Lielvārdes novadā. Ilūkstes apriņķī krekiem ar audu virzienā piešūtiem uzplečiem raksturīgs sarkans kokvilnas rotājums – aužot ielasīts vai izšūts raksts uzpleča galā, gar atlokāmās apkakles malām, dažkārt arī piedurknes virspusē. Lielvārdes krekli rotāti balto darbu tehnikās, bet to rotājuma novietojums pilnībā saskan ar Augšzemes krekiem. Īpaši izteikta līdzība ar Ilūkstes apriņķa krekiem ir blakus esošajos Lietuvas

un Baltkrievijas apvidos valkātajiem. Saglabātie krekli ar sarkano rotājumu nav vecāki par 19. gs. vidu, un nav zināms, vai pirms tiem minētajās teritorijās būtu valkāti krekli, kādus atzīst par senākiem sēliskajos apvidos.

Raksturīga goda apģērba sastāvdaļa Latvijas austrumdaļā ir rotātā villaine. Vecākās šī tipa villaines saglabātas tieši Augšzemē. Latvijas austrumdaļas villaiņu raksturīga iezīme ir katra priekšmeta izteikta individualitāte, saglabājot kopīgas tradīcijas. Katra no Augšzemes villainēm apliecina savu variantu un darinātāja rokkrakstu. Villaiņu malās mēdz būt piešūts celu apauds ar maiņu rakstiem. Te var atzīmēt, ka visbiežāk apaudiem bijis cits darinātais nekā villainei – apaudi ir no atšķirīgas dzijas, ļoti kvalitatīvi darināti, taču pavirši uzdiegti villaines malām. Domājams, šajos gadījumos izmantotie apaudi ir no vecākām villainēm. Taču vienai villainei no Prodes ar linu diegu aizaustrais un rūpīgi piešūtais celu apauds, šķiet, darināts tieši šai villainei. Tādēļ šo varētu uzskatīt par vecāko pilnībā saglabāto Augšzemes tautastērpa villaini (9. att.). Villaine iegūta Prodes pagasta Ķesteru mājās Pieminekļu valdes ekspedīcijā 1927. gadā. Villaines mantiniece, 1874. gadā dzimusi Māre Dimanta, minējusi, ka villainei darināta divas paaudzes atpakaļ.¹²

Par pamatu Augšzemes villainēm ņemts samērā rupjš vilnas triniša audums. Villaiņu galus rotā plata, malas – šaurāka izšūta raksta josla. Joslu vidusdaļā raksta motīvi kārtoti ap līkloci. Joslu malās rindotas *jumīša* vai *austraskoka* rakstu zīmes. Villaines apakšējās stūros mēdz būt piestiprināti pušķu pāri (10. att.). Jāteic, pušķi ir arī vairāku Kurzemes villaiņu stūros. Tradīcija rotāt villaines stūrus ar pušķiem Latvijas austrumdaļā zināma kopš 11. gadsimta.¹³ Taču visradniecīgākie 19. gs. villaiņu pušķu veidam ir 12. gs. lībiešu – Doles Vampeniešu kapulaukā zināmie.¹⁴ Jāatzīst, jau līdz 12. gs. iezīmējas arī Austrumlatvijas 18. gs. un 19. gs. pirmās puses villaiņu rotāšanas pamatprincipi – raksta laukumu proporcijas, ornamenta elementi un to kārtojumi.

Izšūtās villaines darinātas ne vēlāk par 19. gs. pirmo pusi. Šī tipa villaines saglabātas no Jēkabpils un Ilūkstes apriņķa, Krustpils, Austrumvidzemes un Latgales rietumdaļas, tādējādi iezīmējot teritoriju, kur arī citās tradicionālā apģērba sastāvdaļās vērojamas īpatnības, ko varētu saistīt ar sēļu kultūru. Arheoloģe A. Zariņa, raksturojot latgaļu teritorijā zināmās 11.–12. gs. villaines, atzīmē, ka to greznāk rotātie varianti koncentrējas tieši teritorijas rietumu daļā,¹⁵ kas daļēji sakrīt ar sēlisko izlokšņu lietojuma apvidu. Kartografējot ar izšuvumu un krellēm rotātās villaines, redzams, ka to atraduma vietas sakrīt ar bronzas stīpiņām grezni rotāto villaiņu atraduma vietām.¹⁶ Ar krellēm rotātās villaines latgaļu teritorijā sastopamas vēl 14., 15. un pat 17. gadsimtā. Vidzemes un Latgales 18. un 19. gs. villainēm kreļļu rotājumu pilnībā

izspieduši šajos apvidos bagātīgi attīstītie krāsainu dziju izšuvumi.¹⁷ Var sacīt, ka 18. gs. un 19. gs. sākuma Austrumlatvijas villaiņu rotājumi veidojušies uz iepriekšējā laika tradīciju pamata. Par rotājuma tehniku kļūstot izšuvumam, mainījies arī rotājumu raksturs. Kartografējot saglabāto villaiņu atraduma vietas, tiek iegūts apliecinājums par to atbilstību sēlisko izlokšņu lietojuma apvidum.

Sēlisko izlokšņu lietojuma apvidū pie sievietes goda apģērba raksturīgās jostas ir rakstainas audenes un celaines. Celaines saglabājušās arī kā apaudi, piešūti villaiņu malām. Lībiešu un sēļu materiālā rakstainās celaines zināmas kopš 11. gadsimta, latgaļiem – sākot ar 12. gadsimtu. Tās darinātas, apvienojot vilnas un linu pavedienu. Raksts veidots uz balta linu pamata.¹⁸ Šāds princips vēlākā laikā pārmantots arī audenēs. Kā celainēm, tā audenēm joslas vidusdaļā ir maiņu raksti, darināti, apvienojot madaru sarkanu un baltu toni. Par aizaudu jostām izmantots linu pavediens (11., 12. att.). Platajās audenēs raksta josla ir trīsdaļīga, ar maiņu rakstiem vidusdaļā. Rakstu kārtojumā pastāv divējāds princips: 1) maiņu rakstos zīmes nav nodalītas, raksta motīvu zīmējumi veidojas saistībā ar nākamo zīmi; 2) katra rakstu zīme atrodas uz sava pamata un virkņējuma nav savstarpēji saistītas. Abi šie rakstu kārtojuma veidi zināmi jau arheoloģiskā materiālā atrastajās celainēs.¹⁹ Šī veida jostas un apaudi darināti tikai no dabiskajās krāsvielās krāsotu toņu dzijām. Pēc kolorīta un rotājumu rakstura jostas un celaines atbilst tādām pašām tradīcijām kā villaines, baltie goda cimdi un zeķes.

Senākie goda cimdi – kāzu cimdi – Latvijas austrumdaļā ir balti pirkstaiņi ar vienu platu vai divām dažāda platuma raksta joslām delnas daļā (13. att.). Raksta motīvi un to kārtojuma veids ir radniecīgs ar krāsainajiem izšuvumiem. Vienlaikus var atzīt, ka līdz 19. gadsimtam goda cimdus saglabātais rakstu kārtojums iezīmējas jau senākajos cimdu atradumos.²⁰ Cimdu valnīša malā ir cilpveida bārkstis – apakšējā rindā baltas, virsējā darinātas no dažādu krāsu posmiem. Bārkšu rinda no dažādu krāsu posmiem saskan ar villaiņu galos esošo celu bārkšu veidu.

Kā īpaši nozīmīga tradicionālā tērpa sastāvdaļa atzīmējami vainagi. Ikviens no Augšzemē saglabātajiem vainagiem ir iespaidīgs ar savu neatkārtamību, tomēr tajos vērojamas arī kopīgas iezīmes. Ir sajūtams vainagu lielais vecums. Tie varētu būt darināti 18. gadsimtā vai pat senāk, taču ne vēlāk kā 19. gadsimta pirmajā pusē. Vainagi lietoti vairāku paaudžu mūžu garumā. Tie darināti uz sarkana vilnas auduma pamata. Smagnējus, bet tāpēc īpaši pievilcīgus vainagus padara rupjie stikla salmiņi, kas izmantoti izšuvumam. Savu mirdzumu tie nav zaudējuši vēl šodien. Augšzemē saglabātos vainagus var iedalīt platajos un šaurākajos. Platajiem vainagiem mēdz būt konusveida forma, ar nedaudz sašaurinātu augšdaļu. To raksta kompozīcija līdzīga

ar izšūtajām villainēm. Joslas vidusdaļā ir zarots līklocis, ap kuru pretējos virzienos kārtojas *skujīņas* vai *jumīša* motīvi. Joslas augšmalā rindoja *jumim* vai *austraskokam* pielīdzināmas zīmes ar pusapļa siluetu. Katru raksta zīmi ietver pusaplis vai *kalns* (14. att.). Līdzīgs rotājuma princips vērojams arī pārējiem Latvijas austrumdaļas vaināgiem. Jāteic, katrā apvidū veidojušies savi varianti. To izplatības teritorija atbilst sēlisko izlokšņu lietojuma apvidum. Taču senākie šī veida vaināgi ir saglabāti tieši Augšzemē. Tie ir arī paši platākie vaināgi ar auduma pamatu. Etnogrāfe V. Bandere izteikusi domu, ka šāds vaināga veids, iespējams, atspoguļo seno sēļu tradīciju – vienlaikus valkāt divus vainākus. Liecības par to iegūtas Lejasdopeļu kapulaukā.²¹ No auduma vaināgiem ar pērlišu rotājumu kolekcijā visplašāk ir pārstāvēti Lielvārdes novada vaināgi. To variantos vērojami līdzīgi kompozīcijas principi kā Augšzemes vaināgos. Ir iespēja izsekot šī vaināgu veida attīstībai. Gan pēc vaināgu izskata, gan ierakstiem kolekciju grāmatās šo vaināgu hronoloģijā var izdalīt trīs posmus. Senāko veidu raksturo vaināgi, kuru raksts vērts no ne pārāk smalkām apaļām krellītēm.²² Tie nav tik plati kā vēlākā laikā darinātie; raksta josla veidota pēc tāda paša principa un ietver tos pašus raksta elementus kā nākamajā posmā, taču tā nav tik izstrādāta un grezna (19. att.). Šāds vaināgs kolekcijā iegūts 1930. gadā, kad par tā darināšanas laiku norādīts – *sešus augumus atpakaļ*, kas varētu būt 18. gadsimtā. Pēc vecuma nākamo vaināgu grupu varētu datēt ar 19. gs. sākumu – tie minēti arī kā līgavas vaināgi un par to vecumu 1930. gadā teikts – *pēdējā valkātāja pirms piecām paaudzēm*.²³ Šo vaināgu rotājumi ir paši bagātākie raksta variāciju ziņā. Vēlāk – līdz 19. gs. vidum darinātie vaināgi ir visplatākie, to rotājumiem lietotās pērļītes vissmalkākās, taču raksts ir klajāks un nabadzīgāks. To vecums dažkārt minēts – *četrus paaudzes*.²⁴ Katrā apvidū, kur valkāti vaināgi ar pērlišu rakstu uz sarkana vilnas auduma pamata, ir veidojušies savi varianti, tomēr var sacīt, ka to rotājums balstīts uz līdzīgiem principiem.

Vaināgu rotājumu sākotne iesniedza arheoloģiskajā materiālā. Pēc A. Zariņas domām, vaināgu darināšanas tradīcijas var palīdzēt skaidrot jautājumu par etnisku iezīmju mijiedarbību Latvijas teritorijas austrumdaļā.²⁵ Pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem konstatēts, ka daži apģērbā sastopamie elementi senāki ir tieši lībiešiem un te var runāt par lībiešu tradīciju ietekmi uz latgaļu un sēļu kultūru. Aplūkojot bronzas elementu vērumus uz dziju pavedieniem, kādi ir vaināgu piekariem, jāatzīst, ka šāds rotājuma veids lībiešu materiālā sastopams 11. un 12. gadsimtā, latgaļiem tāds konstatēts ap gadsimtu vēlāk. Tas varētu liecināt par somu izcelsmes iedzīvotāju klātbūtni Latgaļu teritorijā 12. un 13. gadsimtā. Šādi rotājumi raksturīgi arī citām somu tautām. Nevar apgalvot, ka tie nonākuši

pie latgaļiem tieši no lībiešiem. Ar somu ciltīm latgaļu teritorijā saskārās arī ziemeļaustrumu virzienā. Ažūri vērumi ar bronzas cilindriņiem un krustotu līkloču raksts vēlākā laikā redzams arī ar stikla krellītēm izšūtajos auduma vaināgos. Kopš 13. gadsimta zināmās latgaļu un sēļu plato auduma vaināgu rotājumu tradīcijas lielā mērā Latvijas austrumdaļā saglabātas līdz 19. gadsimtam. Senākie šo vaināgu varianti ir no Augšzemes.

Lībiešu arheoloģiskajā materiālā matu lente kā jaunavas galvasrota zināma jau 11. gadsimtā.²⁶ 11.–13. gs. sēļu vaināgiem raksturīgs elements ir piekars jeb *bize* – no važiņām, bronzas cilindriņu vērumiem, pītām vai austām prievītēm.²⁷ Auduma vaināgu piekari mēdz noslēgties ar ažūru rombveida vērumu.²⁸ Šādas *bizes* pārmantojums, šķiet, saglabāts *matpinē* ar pērlišu vērumu galā (15. att.). Tādas Augšzemē lietotas 19. gs. pirmajā pusē.²⁹ Matauklas līdz 19. gadsimta vidum bija raksturīga jaunavas galvasrota arī Vidzemes lībiskajos apvidos. Augšzemē saglabātā matpine ir aulejas tipa audene ar maiņu rakstiem. Rakstos redzami zarotu *ugunskrustu* un *zalkšu* varianti. Līdzīgi ornamenta veidi zināmi lībiešu 11. un 12. gadsimta celainēs.³⁰ Par *matpinēm* 1947. gada ekspedīcijā stāstījušas vairākas teicējas. Pierakstītās ziņas apliecina, ka šāda jaunavu galvasrota Augšzemē lietota vienlaikus ar vaināgu.³¹

Domājams, matpine bijusi arī aulejas tipa audene ar pušķīšiem, kas vēlāk izmantota kā saite apsienamajai kabatai; turklāt kabata darināta no izšūtās sievas cepures. Tā šīs senās tradicionālā goda apģērbā sastāvdaļas ieguvušas savu otro pielietojumu (20. att.).

11.–13. gs. vaināgu rotājumi – krustoti līkloči – saskan ar vēlāka laika tādu pašu no stikla salmiņiem veidotu rakstu. Savukārt pērlišu vērumi matauklu galos saskan ar seno vaināgu piekariem. Arheoloģiskajā materiālā vaināgi darināti, bronzas spirālītes verot uz astra; nēsātas arī no gaišākiem un tumšākiem astriem ornamentā izpītas matu lentes.³² Vaināgi, kas darināti no astriem apvienojumā ar stikla pērliņiem, lietoti līdz pat 19. gadsimtam.³³ 13. gadsimtā pie auduma vaināgiem sastopami piekariņi – bronzas mēlītes.³⁴ *Vizulīši* no plāna bronzas skārda ir saglabājušies pie vairākiem Vidzemes vaināgiem līdz 19. gadsimtam (16. att.) – gan ne pie vaināga apakšējās malas, kā tas konstatēts arheoloģiskajā materiālā.³⁵

Šaurie, aizmugurē sasiename vaināgi latgaļiem un sēļiem zināmi 12. un 13. gadsimtā. Tiem, tāpat kā auduma vaināgiem, bijuši piekari – darināti no bronzas gredzentiņu vēruma. Lībiešiem šāds paņēmiens zināms jau 10., 11. gadsimtā. Šādi vaināgi latgaļu un sēļu teritorijā atrasti apvidos, kur arī citi rotājumi sasauca ar lībiešu tradīcijām. Lībiešu rotājuma elementu izplatība Vidzemes austrumdaļā pēc arheoloģiskā materiāla lielā mērā sakrīt ar apvidu, kurā runātas sēliskās izlokšnes.³⁶ Visvairāk vaināgu darināšanas un rotāšanas tradīciju saglabājis apvidos, kur 12. un

13. gadsimtā lokalizējušies platie auduma vainagi, – Vidzemes augstienes austrumu daļā, sēliskā dialekta teritorijā. Ar krellēm rotātie vainagi krasi atšķiras no kaimiņu teritoriju sieviešu galvas rotām.³⁷

Tradicionālā goda apģērba sastāvdaļas – krekli, villaines, jostas, cimdi – ir savstarpēji saskanīgas kolorīta un rakstu kārtojuma ziņā. Vilnas dzija, kas izmantota to rotājumiem, krāsota ar dabiskām krāsvielām. Krāsu salikumam veido četri toņi – *madaru sarkans, mēļi zils, dzeltens un zaļš*. Šis krāsu salikums atzīstams par stingri ievērotu tradīciju. Minēto priekšmetu izplatības teritorijas savstarpēji pārklājas. Šis apvidus daļēji saskan ar sēlisko izlokšņu lietojuma apvidu. Šajā teritorijā starp Gaujas vidusteci,

Aivieksti un Pededzi pēc 11. un 12. gadsimta apģērbu rotājumiem var konstatēt lībiskos elementus latgaļu un pie Daugavas dzīvojošo sēļu kultūru apvidū.³⁸ Var sacīt, ka te 12. un 13. gadsimtā bijis jaukts iedzīvotāju sastāvs. Dominējot latgaļu elementam, te risinājusies dažādu etnisku kultūru mijiedarbība.

Pēc antropologu un valodnieku datiem šo teritoriju apdzīvojuši sēļi. Pēc arheoloģiskā materiāla te tiek atzīti latgaļi. Nevar neņemt vērā arī somisko elementu klātbūtni šīs teritorijas kultūras mantojuma kopainā.³⁹

Var sacīt, ka atbalsis, kas apliecina minēto etnosu tradīciju klātbūtni Augšzemes un Vidzemes austrumdaļas tradicionālajos apģērbos, ir pārmantotas līdz 19. gadsimtam.

ATSAUCES

- 1 ZAE kolekcija. Pieminēkļu valdes materiāli. Ilūkstes apr. 1943. g.; E – 20 materiāli.
- 2 ZAE kolekcija. Pieminēkļu valdes materiāli. Ilūkstes apr. 1943. g.
- 3 Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika. – Rīga, 1999. – 404 lpp., pielikumā 102 kartes.
- 4 *Slava M.* Latviešu tautas tērpi // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE). – Rīga, 1966. – 7. laid. – 168. lpp.
- 5 CVVM 12741.
- 6 CVVM 12772.
- 7 Latviešu tautastērpi. 3. sēj.: Zemgale. Augšzeme. Latgale / *Sast. Z. Bremze, V. Rozenberga, I. Ziņģīte*: teksta aut. V. Bandere, I. Ziņģīte. – Rīga, 2003. – 368 lpp., il., pielikumā 57 piegrieztu lapas. – 96. lpp.; *Slava M.* Lielvārdes sieviešu tautastērps // *Lāčplēsā zemē*. – Rīga, 1989. – 52.–54. lpp.
- 8 CVVM 12665; CVVM 177640.
- 9 *Slava M. K.* Латышская народная одежда как источник изучения вопросов этнической истории // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. – Рига, 1980. – С. 94.
- 10 Turpat. – 94. lpp.
- 11 Turpat. – 96. lpp.
- 12 ZAE kolekcija. Pieminēkļu valdes materiāli. Ilūkstes apr., 1927. g. Mape: Villaines, sedzenes.
- 13 *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs. – Rīga, 1970. – 79., 83., 84. lpp.
- 14 *Zariņa A.* Apģērbs Latvijā 7.–17. gs. – Rīga, 1999. – 100. lpp.
- 15 *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs .. – 91. lpp.
- 16 Turpat. – 98. lpp.
- 17 Turpat. – 96. lpp.
- 18 *Зариня А. Э.* Некоторые общие с ливами элементы украшения одежды латгалов и селов XII – XIII вв. // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. – Рига, 1980. – С. 125–130.
- 19 *Zariņa A.* Apģērbs Latvijā .. – 55. lpp., 18., 19. att.; *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs .. – 59., 61. att.
- 20 *A. Caune, Zariņa A.* Rīgas 13.–15. gs. vilnas cimdi // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1980. – Nr. 1 (390). – 68. lpp.
- 21 *Šnore E.* Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 64.–81. lpp.
- 22 CVVM 13713.
- 23 CVVM 13687; CVVM 13705.
- 24 CVVM 13697; CVVM 13704; CVVM 13685.
- 25 *Зариня А. Э.* Некоторые общие с ливами элементы украшения одежды латгалов и селов .. – С. 125–130.
- 26 *Zariņa A.* Apģērbs Latvijā .. – 103. lpp.
- 27 Turpat. – 64. lpp.
- 28 *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs .. – 125. lpp.
- 29 *Ziņģīte I.* Tradicionālais apģērbs Augšzemē // Sēļi un Sēlija. – Rīga, 2005. – 97.–115. lpp.
- 30 *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. – Rīga, 1988. – 9., 10. tab.
- 31 E – 20 materiāli.
- 32 *Šnore E.* Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā. – 76. lpp.
- 33 CVVM 13749; CVVM 13746.
- 34 *Zariņa A.* Apģērbs Latvijā .. – 27. att.
- 35 CVVM 13727; CVVM 27563.
- 36 *Зариня А. Э.* Некоторые общие с ливами элементы украшения одежды латгалов и селов .. – С. 128, 129.
- 37 *Zariņa A.* Seno latgaļu apģērbs .. – 127. lpp.
- 38 *Зариня А. Э.* Некоторые общие с ливами элементы украшения одежды латгалов и селов .. – С. 129.
- 39 Turpat. – 130. lpp.

Ilze Ziņģīte

SELONIAN TRAITS IN THE TRADITIONAL DRESS OF EASTERN LATVIA

SUMMARY

Ethnic differences are retained for a long time. The dress characteristic of a particular area also retains for a long time traditions inherited from previous generations, thus preserving evidence of the ethnic affiliation of the people. Although direct continuity of Selonian culture cannot be traced up to the 18th and 19th century, it is interesting to note the distribution of various elements of the traditional dress in those areas where the Selic (*seliskās*) local dialects have been retained right up to the present day.

Looking at the garments constituting the festive dress of the 18th and first half of the 19th century – shirts, woollen shawls, belts, gloves and crown headdresses – and comparing the area of their distribution with the areas where the Selic local dialects were spoken, we find some foundation for connecting them with Selonian traditions.

The earliest known shirts for festive dress from Augšzeme (Sēlija) are tunic shirts with sewn-in shoul-derpieces. Ethnographers regard this cut of shirt as very archaic, preserved up to the 19th century as a relic. In the 18th and first half of the 19th century, it occurs on both banks of the Daugava. The standing collar and cuffs of the shirt are embroidered with coloured woollen thread. Embroidery using coloured woollen thread precedes embroidery with white thread. The colour combinations and designs of the embroidery show a similarity with the decoration of woollen shawls and gloves in this area.

The decorated woollen shawl was a characteristic element of the festive dress in eastern Latvia. Embroidered woollen shawls were made no later than the first half of the 19th century, and Augšzeme has the oldest preserved examples. The shawls were made from fairly coarse woollen twill. They have a wide band of embroidery along each end and a narrower band along each side. They tend to have an attached card-woven trim along the sides, with alternative patterns, and pairs of tassels attached at the lower corners. A characteristic feature of the woollen shawls of eastern Latvia is the individuality of each object, at the same time keeping to the common tradition. These woollen shawls come from places within the region of Selic local dialects.

In the area of the Selic local dialects, the characteristic belts worn with women's festive dress are woven and card-woven belts with alternative patterns. These were made using a combination of woollen and linen thread. Card-woven bands are also preserved as trims attached to the edges of the woollen shawls. In terms of the colour scheme and decorative designs, the belts and card-woven bands correspond to the same traditions as the woollen shawls, the white festive gloves and socks.

The oldest known festive gloves from eastern Latvia are white wedding gloves with one or two bands of decoration of differing width. In terms of the design motifs and their arrangement, there is a similarity with the coloured embroidery.

The crown headdress was a particularly important element of the traditional dress. The crowns preserved from Augšzeme are the very widest examples, and possibly reflect the tradition of the ancient Selonians of wearing two crowns together. The crowns were made no later than the first half of the 19th century. Large glass rods were used for embroidery on the red woollen fabric, and they still shine today. The design motifs on the crowns have parallels in the archaeological material. In the first half of the 19th century, hairbands, in the form of patterned woven bands with decoration of small beads threaded on at the end, were in use together with crowns in Augšzeme. The decoration of threaded beads at the ends of the hairbands are reminiscent of the suspended ornament attached to 11th–13th century crowns.

The various elements of the traditional festive dress – shirts, woollen shawls, belts, gloves and crown headdresses – are coordinated in terms of colour schemes and the arrangement of the design. The woollen thread used for decoration was dyed with natural dyes. The colour scheme consists of four colours: madder red, dark blue, yellow and green. This combination can be regarded as constituting a strictly observed tradition. The areas of distribution of these garments overlap and correspond to the area where the native population still speaks the Selic local dialects.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Map 1.* Selic local dialects. Shirts with shoulderpieces sewn on weftwise. Tunic shirts with sewn-in shoulderpieces.
- Map 2.* Selic local dialects. White woollen shawls embroidered with coloured woollen thread.
- Map 3.* Selic local dialects. Crowns of red woollen fabric embroidered with small glass beads.
- Map 4.* Selic local dialects. Belts – patterned woven belts with alternative patterns. Patterned card-woven belts.
- Map 5.* Selic local dialects. White gloves with a colourful patterned band. Socks with a patterned band on the leg.
- Fig. 6.* Shirts: I tunic shirt with sewn-in shoulderpieces; II with shoulderpieces sewn on weftwise.
- Fig. 7.* Shirt. Krustpils. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 12665
- Fig. 8.* Shirt collar. Vīpe. Late 18th or first half of 19th century. Replica after CVVM 12732
- Fig. 9.* Woollen shawl. Prode. Late 18th or first half of 19th century. Replica after CVVM 7141
- Fig. 10.* Woollen shawl. Birži. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 7142
- Fig. 11.* Belt. Sunākste. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 5775
- Fig. 12.* Belt. Slate. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 1589
- Fig. 13.* Glove. Ilūkste. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 6132
- Fig. 14.* Crown headdress. Silene. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 173993
- Fig. 15.* Hairband. Birži. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 7204
- Fig. 16.* Crown headdress. Jumurda. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 13 727
- Fig. 17.* Shirt collar. Augšzeme. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 12741
- Fig. 18.* Wife's cap. Lēdmane. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 27565
- Fig. 19.* Crown headdress. Lielvārde. Late 18th or first half of 19th century. CVVM 13711
- Fig. 20.* Pocket. Rembate. 19th century. CVVM 7206. Made of wife's cap; ribbon of maiden's hair band. Late 18th or first half of 19th century

MĀRA VĪKSNA

FOLKLORAS VĀKUMI SĒLIJĀ

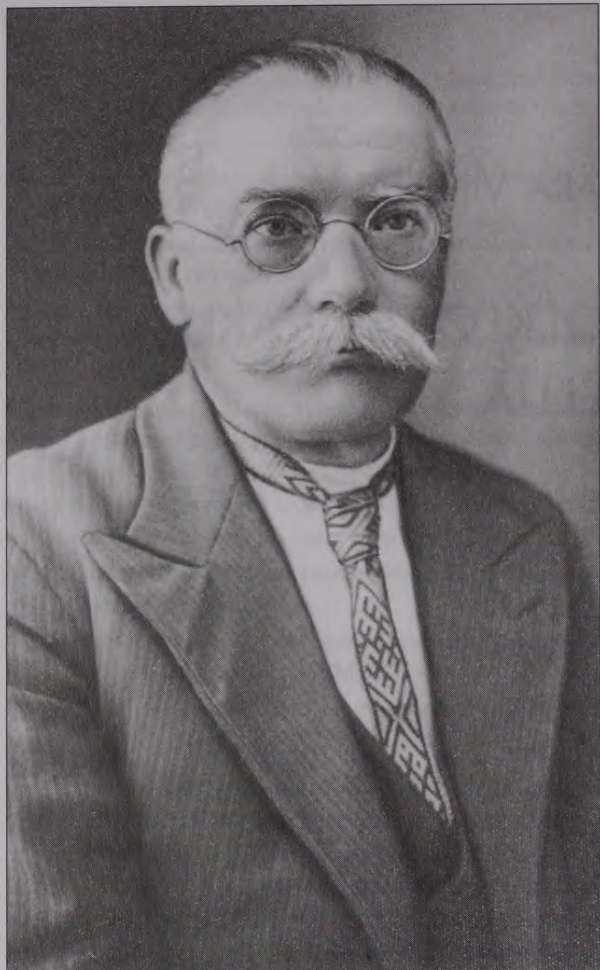
Folkloras Sēlijā, iespējams, saklausīta un pierakstīta agrāk nekā citur Latvijā. Šeit rodamas saknes pirmajam latviski dzejojošajam dzejniekam Kristapam Fīrekeram (1615–1684). Te Vecais Stenders (1714–1796), lai arī ilgus gadus oficiāli uzskatīts par latviešu folkloras nīdēju, dzejojis tautasdziesmu garā un savās gramatikās ievietojis simtiem latviešu sakāmvārdu un mīklu. Vēlākais Neretas mācītājs F. V. Vāgners (1786–1854) Zalvē no 1808. līdz 1814. gadam pierakstījis 412 tautasdziesmas, kas vēlākās publikācijās no Georga Bitnera līdz Krišjānim Baronam vienmēr tikušas uzrādītas kā Neretas īpašums. Par to rakstījusi Vilma Greble.¹

Aptvert visu kultūrvēsturiskā Sēlijas novada folkloru, kas savākta Latviešu folkloras krātuvē (LFK) jau mēģināts 1995. gadā, kad sēļi pirmo reizi sevi pieteica vēl pēc padomju armijas smaržojošajā Krustpils pilī. Tad tā tika skatīta pēc lielākām vācēju grupām, kas darbojušās dažādos laikos: vispirms *Latvju dainu* (LD) līdzstrādnieki, tad skolu jaunatne, skolotāju institūtu audzēkņi, studenti, individuālie materiālu sūtītāji, ekspedīciju dalībnieki.² Šoreiz piedāvājam citu ceļu – noskaidrot katra atsevišķa pagasta bagātības, tā cilvēku aktivitāti un paveikto. Vienīgi, ņemot vērā vākšanas aktivitāti LFK pastāvēšanas pirmajos gadu desmitos, mūsu materiāls netiek līdzī straujajām administratīvā iedalījuma maiņām. Tā mēs nepazīstam Kalna un Leimaņu pagastus, bet tikai Biržu, mēs neesam saņēmuši materiālus no Dunavas, no Staburaga pagasta, daudzi mums pazīstami vārdi ir pazuduši no mūsdienu kartēm.

No kura gala sākt šo apskatu, noteicis savāko dziesmu daudzums LD. Sākam vispirms ar čaklākajiem.

Šīs piešķirtās vietas gan neliecina tikai par dziesmu bagātību kādā novadā, bet galvenokārt par pašu vācēju apzinīgumu un ieinteresētību. Kopējā dziesmām bagātāko pagastu sarakstā sestajā vietā pēc Lielvārdes, Lubānas, Krustpils, Ērgļiem un Kabiles LD ir **Sēlpils** ar **3389** dziesmām. Te centrā ir brāļi Blauberģi: Kārlis no Ģercēniem un Pēteris no Beķerēniem. Pirmais no Blauberģiem ir Jurjānu Andreja teicējs, bet otrais Emila Melngaiļa. Personiski esot 1989. gadā kopā ar LU studentēm Ievu Rozenbergu un Ingu Semuli pēdējo reizi vākšanas darbā Sēlpilī, ar Albīna Jēgermaņa palīdzību izdevās noskaidrot pilnu vecākā brāļa vārdu, jo līdz tam bijis zināms tikai K. Blauberģis, kas ar Jurjānu Andreju ticies Pēterburgā jau 1882. gadā, kad no viņa iegūtas 50 melodijas, un kas vēlāk turpinājis sūtīt dziesmas, sakāmvārdus, teikas uz Maskavu Brīvzemniekam, piebilzdams: *man kā jau daždien nemācītam, tas darbs pavisam negrib veikties.*³ No viņa repertuāra tautā iegājušas dziesmas: “*Es karā aiziedams*”, “*Kur tu skriesi, vanadziņi*”, “*Upe nesa ozoliņu*”, “*Aun, meitiņa, baltas kājas*”, “*Jūra krāca, jūra šņāca*”. Jurjāns pats iebraucis Sēlpilī 1891. gadā, kur Ģercēnos saticies vēl ar vairākiem dziedātājiem, ieguvis ziņas par rotāšanu agros pavasaros un par līgošanu, iepazinis senus mūzikas instrumentus, kokli, kas pagatavota vēl pirms “spranču” laika. Nemitīgas lietavas kavējušas viņam ilgāk uzturēties Sēlpilī un visā Sēlijā.

Melngailis 1925. gadā pēc Sunākstes nespējnieku nama apmeklējuma savu darbu turpinājis Sēlpils Pēterēnos pie Madaļas Rusans, kurai pievienojies arī Pēteris Blauberģis un brāļi Apsaloni no Ādmiņiem [šobrīd jau Staburaga pagastā]. P. Blauberģis ir 111

I. att. Pēteris Lodziņš. Sēlpils

ozolu dziesmu devējs LD.⁴ Abu brāļu Blauberģu rokraksti atrodami Jurjānu Andreja [LFK Bb 43]⁵ un Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas (RLB ZK) [LFK 1730] krājumos.

Tomēr vislielākais dziesmu krājums no Sēlpils LD ir Pēterim Lodziņam (1874–1949) (1832 tdz.) (1. att.), viņš arī aktīvi pierakstījis dažādu godu aprakstus, par savu vākumu K. Baronam viņš tikai kautrīgi palūdzis atsūtīt otro LD burtnīcu, pretī piedāvādams pūšļošanas vārdus. No viņa arī Ansam Lerhim-Puškaitim 40 pasaku un teiku. Ar P. Lodziņu vēl 1943. gadā ticies Osvalds Līdeks. Ir ziņas, ka pēc kara Lodziņa savāktie materiāli nežēlīgi iznīcināti pie Neretas baznīcas. Vēl LD līdzstrādnieku vidū no Sēlpils un Līkumu muižas bijuši P. Ed. Plavinskis un K. Ozoliņš.

Sēlpils ir komponista Pētera Barisona [1378] dzimtene, kur viņš pierakstījis savas māmuļas dziedātās dziesmas. 1938. gadā folkloras vākšanā iesaistījusies Sēlpils 6 klašu pamatskola [914] (2715)⁶ un 1939. gadā Vīgantes 4 klašu pamatskola [1664] (730). Skolnieces Ilgas Ezers teicējs bijis mātesbrālis Pēteris Rizga, bet 5. klases audzēkne Elza Zilbere no vācējas pēc 50 gadiem tapusi par brīnišķīgu teicēju.

Interesantākās teikas ir par Nīnīša ezeru, Sudrabkalnu, par apslēpto naudu, par eju zem Daugavas. Visbiežāk stāsta, ka Sudrabkalnā nogrimusi baznīca, bet Vīgantes skolas materiālos variants, ka *velns vārījis katlā buryju zāles. Sācis līt lietus, un velns paslēpies zem katla un domājis, ka vēl līst un līst. Katls sen apaudzis ar kokiem un zāli.* (1664, 375)

Sēlpilieši mācījušies Latgales lauksaimniecības vidusskolā Malnavā, Pļaviņu ģimnāzijā, Jelgavas skolotāju institūtā (JSI) un piedalījušies folkloras vākšanā. Arī Krustpils, Neretas, Pļaviņu, Seces, Sunākstes pamatskolu vākumos teicēju vidū sēlpilieši. 1961. gada ekspedīcijā [1955] no Latvijas Valsts universitātes studentiem te strādājušas divas Elizabetes – Knikste un Vutnāne. Kad jautāts par 1905. gadu Sēlpilī, tad visi minējuši nerimtīgo cīņā saucēju skolotāju Pēteri Rizgu, neviens nav norādījis viņa tālākās gaitas un nopelnus ārpus pagasta teritorijas. Raksturīgi, ka tuvāko nepamana. Arī no gandrīz 100 latviešu teikām par Staburagu tikai 9 varianti pierakstīti Sēlijā (Sēlpilī – 5, Secē – 2, Viesītē – 2). Ļoti vērtīgus materiālus 1968. gadā folkloras prakses laikā šeit guvusi Māra Citko [1600], bet 2004. gadā Jēkabdienā Aizkrauklē viņa atcerējās toreiz aiz piesardzības nepievienoto pantu par Sēlpils puses kolhoziem: “*Līdums*” nolīsts, “*Darbs*” padarīts, / “*Spēks*” zuda, “*Gaisma*” dzisa, / *Paliek tikai mironis “Ļeņins”*. (1600, 45525a)

Nākamais pagasts, kas ir 12. vietā LD, ir *Secē* ar 2772 dziesmām, kam var pieskaitīt arī Henrija Visendorfa organizētajā ekspedīcijā Luda Bērziņa 204 Altenē iegūtās – 1893. gada 25. jūlijā Karkazās un nākamajā dienā Muižniekos. Šeit no LD vācējiem izcilākais ir skolotājs Jānis Ozols no Seces Nagaišiem, kas bijis spiests bieži manīt darbavietu, tā krietni papildinot un dažādojot Brītvzemnieka folkloras krājumus no vairākām vietām. Par savām 1503 iesūtītām tautasdziesmām viņš rakstījis: *Es pasniedzu Jums kādus ziediņus. Ja viņi nebūtu “medum” derīgi, laipni lūgtu man neņemt ļaunā.*⁷ Viņš ir arī viens no tiem astoņiem vīriem, kas ņēmuši dalību pie pirmā latviešu zinātniskā folkloras izdevuma – latviešu pasaku un teiku krājuma krievu valodā (1887) sarūpēšanas. Tā sauktajā Sborņikā atrodam Ozolu Jāņa dotu teiku par Āžakmeni Abavā, ar norādi, ka tas meklējams netālu no Irlavas skolotāju semināra.⁸ Šī piezīme ļauj domāt, ka tajā seminārā ir skolojies pats teikas pierakstītājs. Interesanti, ka pie otra lielākā Seces tautasdziesmu vācēja A. Saulīša Barons savās piezīmēs pie topogrāfiskā rādītāja saglabājis 17 teicēju vārdus: *Anna Vaskis, Ieva Krastiņ, Līne Gulbe, Māre Brīviņ, Līze Zeltiņ, Māre Ziemt, Līze Tomson, Līze Vīksne, Apsen Mare Deksnis, Ie. un Mare Sprīņģis, Anna Kalniņ, Līze Elksnis, Anna Lapsa, Līze Krīmiņ, Ieva Reder, Jūle Gūtman.* J. Vītiņa pierakstītās 80 dziesmas iesūtījis Matīss Siliņš, kas sagatavojis LD kartes. P. Zievalds jau bijis A. Bīlenšteina palīgs, bet

RLB ZK pienācis krājums ar uzrakstu *Tautas dziesmu vācele pacelta Alteniešos (Seces dr.) no Baumaņu Jāņa* (1730, 47301–47704). Šajā 400 dziesmu krājumā, kur skaidroti arī retāki vārdi, pirms pārrakstīšanas Baronam barbariski nosvītrotas vismaz 50 dziesmas.

Daudz interesanta un aizraujoša sniedz savāktie materiāli Secē arī jaunākos laikos. Seces skolas Sarkanā Krusta pulciņš [302] (7453), ko it kā rotaļājoties vada goda priekšnieks skolotājs P. Lapsiņš ar priekšnieku un sekretāru no 6. klases, ir savācis daudz vairāk materiālu nekā Sēlpils skola. Katru mēnesi tiek veikta materiālu uzskaitē, rakstītas tabulas, vēstules LFK paraksta visi trīs priekšnieki. Šajā krājumā ir daudz teiku, kas vispār raksturīgas Sēlijai un it sevišķi teiksmainajai Secēi. Daudzi no skolas bērniem vēlāk veidojuši savus krājumus. Individuālie vācēji Secē ir: LFK darbiniece Velta Rezovska-Teikmane [180] no Rēzēm, Alberts Rušiņš [341] no Zeibjiem, pulciņa sekretārs Konrāds Kvālis [523] no Baložiem, par kuru jau mums uzrakstīts īpašs raksts,⁹ kas liecina, ka latviešu

folkloristikai viņš ir devis vairāk nekā viņa vecākais brālis LFK darbinieks dzejnieks Alfrēds Kvālis. Pieminētais skolotājs P. Lapsiņš [571] pierakstījis vairākas melodijas, kas laikam viņa audzēkņiem nav bijis pa spēkam. Vēl jauneklis Alberts Purene [809] no Šļūkām savācis 2338 folkloras vienības, pārsvarā teikas, arī palamas, raksturīgos Sēlijas lamuvārdus. Reinim Osim [964] vākšanas sacensībai viena teika par Seces Akli, gandrīz tikai teikas ir Voldemāram Svikliņam [984] no Skārdiem, vēl vācis Jānis Dūdiņš [987] no Lindenblatiem. Pat bijušais Seces un vēlākais Jaunrozes skolotājs Ozoliņu Dāvis [910] savā vākumā uzrāda Seces dziesmas.

Kāds no Seces mācītājiem pie K. Corbika Pļaviņās, cits pie M. Bruņenieka Jēkabpils valsts vidusskolā, vēl kāds pie J. Dālmaņa Jaunjelgavas komercskolā. Kādam bērnam no Rīgas 2. un 4. vidusskolas saknes bijušas Secē vai laimējies satikt teicējus no šīs puses. Mūsu lielākā teiku pētniece Alma Ancelāne (2. att.) skolā gājusi pie Jāņa Grestes [1225] Jelgavā. Kaut dzimusi Seces Caunēs, bet tur dzīvojusi neilgi, jo drīz vecāki pārgājuši uz kaimiņu pagastu – Sunākstes Blektēm, jau 15 gadu vecumā viņa iesniegusi savam skolotājam lielu folkloras krājumu, pierakstītu no saviem vecākiem – seciešiem. Arī vēlāk viņas materiālos vēl nedaudz pavīd Seces vārds, par kura izcelsmi V. Svikliņam variants no teicējas Edas Zālamans: *Senos laikos Daugava tecējusi gar Seces muižu. Agrāk neteikuši vis garām – bet secen. Kad nu muižām nosaukumi likti, tad tā muiža nosaukta par Seci.* (984, 12) A. Sproģis un Z. Morkāne Ābeļos vēl pierakstījuši, ka Secē ir tur, kur Daugava aizgāja secen un seno gultni sāka apdzīvot cilvēki (1955, 15985).

Teicējus no Seces sastapuši ekspedīciju gaitās 1949. gadā I. Grīna [1850], 1961. gadā J. Rudzītis, O. Grudulis, D. Laurinovičs, S. Tauriņa [1955], 1970. gadā – I. Grauzdiņa [1995]. Vēl būtu nozīmīgi pētīt stāstījumu folkloras fenomenu Secē.

No Sēlijas pagastiem trešajā vietā tautasdziesmu vākšanas ziņā jāmin **Sauka** ar savām **969** dziesmām, kam tiek pieskaitīta liela daļa no dārzkopja un publicista Krišjāņa Kalniņa (1857–1923) vairākās vietās pierakstītā 1407 tautasdziesmu krājuma, arī Dzērvē, kas atrodas Saukas daļā. Viņš pats gan dzīvojis Susējas Kudrašu ciemā, kur pie viņa viesojies Brīvzemnieks. Nezinām, ko Brīvzemnieks atbildējis uz viņa rakstītiem vārdiem kādā vēstulē – *es gribu tām dziesmām, kas dažā vietā pārkāpj dailes likumus un kaunību, tepat uz vietas nāves spriedumu taisīt.*¹⁰ Arī Krieviņu Krišus, kurš nāk no Vecsaukas Kanšiem, bet savā adresē norāda Eķengrāves aptieku, uzskatījis, ka nerātnās dziesmas kāzās *uzglabājas pašas no sevis*¹¹ un nav īpaši jāpieraksta. Eķengrāves skolotājs J. Trejs bez 186 tautasdziesmām vēl piesūtījis Brīvzemniekam mīklas un sakāmvārdus.

2. att. Alma Ancelāne. Secē

Laikam ievērojamākais tautasdziesmu vācējs Saukā bijis Bucleru Marcs – tā viņš parakstījis vēstules Jurjānu Andrejam ap 1888. gadu, kad starp vairākām citām melodijām iesūtījis divas tik seniskas dziesmas, kādas pazīst tikai Lietuvā tajā apvidū, kur senatnē dzīvojuši sēji. Tās tiek sauktas par Saukas sutartinēm, un tās pētījis Mārtiņš Boiko. Viņa uzmanības lokā ir arī novērojums par līgotņu izplatību Latvijā, galvenokārt sēļu apdzīvotajās vietās.¹² Jau 1889. gadā Mārtiņš Buclers (1866–1944) atsūtījis RLB ZK 100 sauciešu dziesmas un vēstuli ar precīzu tautastērpa aprakstu, parakstoties *M. Kurzemieks*, jo, *nekārojot lieka goda*, savu īsto vārdu nemin. ZK materiālu pārrakstītājs pat nav minējis šo vārdu, ar kuru gandrīz gadsimta ceturksni presē savus etnogrāfiskos rakstus parakstījis Mārtiņš Buclers. Barons 100 dziesmas kā no nezināmas vietas un nezināma Augšzemes vācēja pievienojis Ilūkstes apriņķim. Pēdējā brīdī – 1894. gada martā, kad jau bija iznākusi LD pirmā burtnīca, M. Buclers atsūtījis personiski Baronam 355 dziesmas.

Arī Saukas 6 klašu pamatskola [1665] (466) savākusi un iesniegusi 1939. gadā nelielu folkloras krājumu. Gan Rīgas skolotāju institūta (RSI) (Mirdza Ritenberga) [828], gan JSI (Valdemārs Daugavietis ar 12 gadus vecu teicēju Oskaru Žilinski) [929] audzēkņi vākuši folkloru Saukas pagastā. Viesītes skolas un Jēkabpils komercskolas krājumā [1213] atrodam vairākus teicējus no Saukas, pēdējā arī vācēju Haju Movšovici. Ebreju bērnu no Sēlijas mazpilsētu skolām iesaistīšanās savas un latviešu folkloras vākšanā nav retums. Saukā parādījušies arī vācēji, kas strādājuši vairākos Sēlijas pagastos. Gothards Polis [69] astoņos pagastos pavisam pierakstījis 1474 variantus, Mārtiņš Bruņenieks [603] folkloru vācis Saukā un Sunākstē, bet Jēkabpils valsts vidusskolas audzēkņu teikām no Viesītes pierakstījis klāt Saukas variantus, melodiju vācējs Arturs Jakāns [832] bijis ļoti daudzpusīgs, iespējams, ka viņa dzimtene ir Gārsenē. Birzgalietim Kārlim Malvesam [665] arī ir materiāli no Saukas. 1952. gadā ekspedīcijā [1895] tā laika Aknīstes un Neretas rajonā Saukā strādājis Aldonis Kalniņš un Milda Kazeka.

Visbiežāk pierakstītā teika visā Sēlijā ir par Saukas ezera lidošanu, pat ietverot tajā dzejas rindas, aicinot uz piezemēšanos. M. Bruņenieks vēl stāstījis par Velnu brūzi Saukas ezera stūrī un mazo bezdibeni (603, 134). Ir variants par virsaiti Sauķi, kura pils nogrimusi ezerā (1895, 370). Sauciete Minna Balode no Salas ciema studentēm Intai Zariņai un Rūtai Jirgensonei vēstījusi: *Senāk tur, kur tī Ūrmaņu kalni tagad ir, bejse pils. Ūrmaņu kalnos stāvējis saucējs ar tauri. Kā ienaidnieks manīts, tā taurējs un ļaudis kūpā saucs. Taurētājs par saucēju saukts, bet apvids ap kalnīm par Sauku nūsaukts.* (1955, 16547)

Nākamo vietu nopelnījusi **Taurkalne** ar Valles muižu un Jāņa Graudiņa Taurkalnē un Jaunjelgavas

apkārtnē savāktā materiāla publikāciju ZK 5. rakstu krājumā – kopā 713 dziesmas, kaut pāris simti no tām ir dublikāti. Barons uzskaitījis visas iesūtītās, kā arī jau publicētās dziesmas un tās blakus ievietojis arī Dainu skapī. Barons tāpat ieguvjis G. Bitnera un A. Bīlenšteina rokrakstos atstātās un viņu krājumos npublicētās dziesmas. Taurkalnē tāds ir P. Zievalds ar 78 dziesmām un Valles muižas bērnu aukle *Naprowsky* kundze, dzimusi *Beutner*. Neviens no pieminētajiem neparādās Taurkalnes uzvārdu sarakstos.¹³ Tajos neatrast arī Veckalnu Jāni, kas 1889. gadā 73 dziesmas iesūtījis Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļai (JLB RN). Šo krājumu ar H. Visendorfa atbalstu Baronam pārrakstījis Skruzīšu Mikus. Tomēr vislielākie nopelni ir taurkalniešiem Graudiņiem, mūsaprāt, brāļiem – Kārlim un Jānim. Kārlis Graudiņš¹⁴ (1863–1915) ir bijis publicists, vēsturnieks un pirmais latviešu statistiķis. Mūs visvairāk interesē viņa darbošanās ar RLB ZK folkloras krājumiem. Viņš ir sagatavojis tautasdziesmas un māņus ZK 5. rakstu krājumam,¹⁵ kur ievērojama vieta atvēlēta Jāņa Graudiņa vākumam. Viņa pienākumos arī ietilpusi ZK krājuma salīdzināšana ar jau publicēto, sevišķi J. Sproģa tautasdziesmu izdevumu,¹⁶ lai izsvītrotu visas vienādās un līdzīgās dziesmas pirms norakstu sūtīšanas Baronam uz Maskavu.

Taurkalnes folklorā, Skaistkalnes skolas bērnu sagādāta, jau iekļuvusi Bērnu dziesmu kolekcijā, kas vākta vēl pirms LFK izveidošanas. Daudzpusīgas 76 folkloras vienības iesūtījis Alberts Jodais [134] no Starkiem. Vērtīgs ir Haralda Vecvagara [182] (132) vākums ar labu valodas izjūtu un dialekta īpatnību meklējumiem, viņa labākā teicēja Trīnīte no nespējnieku mājas gan palikusi bez uzvārda. No RSI Taurkalnes folkloru vākuši K. Kaufmanis un Elza Krauklīte, bet no LU [1600] Baiba Zommere. Vislielākais vākums pieder Taurkalnes Pētermuižas pamatskolai [1393] (6505) ar daudzām teikām un nostāstiem. Individuālie vākumi vēl ir A. Janumam [1392], Alīsei Grīmanei [1463] un pavisam jauns – no 2001. gada – Valles novadpētniecei Aijai Zaļaiskalnei [2109].

Teikās par Taurkalnes nosaukumu skolēni visbiežāk to saistījuši ar tauriem, kas te senatnē dzīvojuši, dažkārt arī ar taures taurēšanu. Jaunjelgavas komercskolas audzēkņa Artura Ērgļa pierakstītā teika stāsta par medībām senos laikos, kad mežā aizmirsts viens no biedriem, kas uzkāpis augstā kalnā lielā priedē un pūtis tauri, tā viņu pārējie mednieki otrā rītā atraduši un apkārtni nosaukuši par Taurkalni (861, 65).

Tālāk aplūkosim **Sērenes** pagastu ar bijušo apriņķa pilsētu Jaunjelgavu, no kurienes kopā LD guvums 688 dziesmas. Šoreiz visčaklākais ir bijis zemnieks Nidre no Pidras mājām ar 446 dziesmām, tāpat skolotājs Pēteris Akmens, kas strādājis gan Vecsērenes Lipsānu skolā, gan Zesas skolā un devis arī papildinājumus Ulmaņa vārdnīcai no Ilūkstes puses, bet jau 1883. gadā

dzīvojis Krievijā. Dziesmas Sērenē un Jaunjelgavā pierakstījuši jau iepazītie Jānis un Kārlis Graudiņi no Taurkalnes.

Sērenes folkloru no savas mātes pierakstījusi Rīgas 3. vidusskolas skolniece Vilma Plēsuma [830], tā atrodama gan Rīgas 1. un 2. vidusskolas, gan 26. pamatskolas un, protams, arī Seces pamatskolas skolēnu vākumos. RSI audzēknis daudziesietis Pēteris Vanags pierakstījis teiku par Sērenes vārda rašanos – senāk Lauceses vietā plūdusi Daugava un aizsērējusi (618, 106). Sērenē iegriezies vai arī citur savu teicēju satīcis gan Arturs Salaks, gan Pēteris Birkerts. Visspožākais krājums ir Jaunjelgavas komercskolai [861] (2107) – te laikā no 1929. līdz 1947. gadam folkloras vākšanu organizējis skolotājs Eduards Dālmanis, vēlāk Dreimanis, tā ir vesela teiku antoloģija ne tikai Sēlijai, bet visām vietām, no kurām nākuši audzēkņi. Te var uzzināt par Jaunjelgavas Naudas kalniņu un Žīdupīti, par Griķupīti Sērenē pie Zīzenu kapiem, par akmeņu izcelšanos, par Vējkalniņu. Teicējs Jānis Baltums no Sērenes Jāksšēniem varējis parādīt uzkalnīti iepretī Sērenes pagasta namam, no kurienes Jaunjelgava plūdos aiznesta uz citu vietu. Skaru kalnos (8 km no Jaunjelgavas) nogrimusi pilsēta (861, 909), bet 7 km uz dienvidaustrumiem ir Pilskungkalni (861, 1054), Pungas mežā ir velna nesti akmeņi.

1961. gadā Sērenē Jāzeps Rudzītis satīcis savu labāko teicēju skrīverieti Ievu Bērziņu, ar kuru ticies vēl vairākkārt tuvāko desmit gadu laikā un kura pastāstījusi, kāpēc tajā pusē visi spoki bez galvām. J. Rudzītis teikai pievienojis pamatojumu no Indriķa hronikas. 1970. gada ekspedīcijā [1995] Ilma Grauzdiņa Sērenē pierakstījusi 16 melodijas.

Nākamais ir Zasas pagasts ar 624 dziesmām LD, ko savācis tikai skolotājs Pēteris Akmens. Viņš vēstulē Brīvzemniekam vēsta: *Ja Jums piesūtītās latviešu tautas dziesmas derīgas un Jūs arvienu vēl tās krājiet, tad laipni lūdzu manim to zināmu darīt, cerēju, ka būtu iespējams arī vēl uz priekšu kādas Jums piesūtīt.* Adrese liecina, ka viņš strādājis un dzīvojis Tambovas guberņā grāfa Voroncova-Dajikova muižā Novo-Tomņikovā un viņa tēva vārds ir Jēkabs.¹⁷

Te čakli bijuši arī skolēni, gan Zasas 6 klašu pamatskolas [1655] (4274) 1939. gadā, gan Zasas vidusskolas [1891] 50. gadu sākumā ar materiāliem konkursam “Pazīsti Padomju Latviju!”, kas velūts komunistiskās partijas XIX kongresam. Pamatskolas bērni savā un kaimiņu pagastā fiksējuši atmiņas par franču karaspēka pārvietošanos, par kara kases noglabāšanu, kas ir bieži sastopamas un raksturīgas Sēlijai. Arī Endzelīna krājumā 1945. gadā atradās 28 dziesmas no Zasas. 1948. gadā ar teicējiem no Zasas un Dignājas satīcies latgaliešu folkloras vācējs R. Zarembo [1829]. 1952. gadā te ekspedīcijā pabijis Boriss Infantjevs, kas no skolotāju pierakstiem izrakstījis, ka bijis barons Zass, no kā arī pagasta

nosaukums (1895, 1466). J. Rudzīša vadībā 1961. gadā Zasā un Dignājā sevišķi labi strādājušas studentes Ruta Vilciņa un Daina Indāne, bet 1971. gadā Aija Jaunošāne te kārtojusi folkloras praksi.

Tālāk seko Nereta ar aiz pārpratuma pievienotajām mācītāja F. V. Vāgnera Zalvē pierakstītajām 412 dziesmām, pavisam kopā LD 622. Tomēr dots devējam atdodas – Barons 581 skolotāja Pētera Skušķa pierakstītu dziesmu piešķīris Ilūkstes Pilskalnei. 1995. gadā Krustpils pilī Lūcija Ņuzāne norādīja, ka Skušķis ir Neretas Pilskalnes (tautā biežāk saukta – Pilkalne) skolotājs, kas apglabāts Rankaļu kapos. Interesanti, ka A. Lerhis-Puškaitis jau savos pasaku krājumu rādītajos pareizi atzīmējis, ka Skušķa vākums pieder Jaunjelgavas, nevis Ilūkstes apriņķim. Neretas dziesmas LD pamatos ir no pirmajiem publicētajiem krājumiem, G. Bitnera un A. Bīlensteina rokrakstos atstātajiem mācītāja F. V. Vāgnera materiāliem. Tās visas ir tikai Zalvē pierakstītās dziesmas, izņemot Jāņa Plauža 58 dziesmas, ko viņš sūtījis uz RLB ZK ar lūgumu viņa vārdu neizpaust. 11 dziesmas un savu adresi viņš saista ar Jaundubultiem.

Lai nu kā Neretai gājis LD tapšanas laikā, bet vēlākos gados gan te vācēju un labu teicēju nav trūcis. Sevišķi aktīvi vākšanā iesaistījušies skolu un skolotāju institūtu jaunieši. Jēkabpils ģimnāzijas [549] audzēkņi 1937. gadā pierakstījuši jau Pļaviņās dzīvojošās Ievas Jaunsudrabiņas, dzimušas 1850. gadā Neretā, teikto. Jau gadus desmit iepriekš Melngailis atzīmējis, ka dziesmas ieguvis arī no viņas tēva Miķeļa Saknītes (dz. 1824) Neretā *pēc viņa meitasdēla gleznotāja Jaunsudrabiņa dziedājuma 1928. g. Rīgā.*¹⁸ Neretā iegriezušies arī vācēji no citurienes. Gothards Polis Kalna Svajānos satīcis savu labāko teicēju Līzi Šnori, Neretā bijis arī P. Leitāns no Rīgas un mēmelietis Oskars Jānis Freimanis – filologs, viens no studentu biedrības “Ramave” dibinātājiem, liels sēļu folkloras vācējs un apcerētājs.¹⁹ Viņam Neretā 1932. gadā labākās teicējas bijušas: L. Šnore, A. Beināte, Kundrata, M. Kazāka, A. Kalniņa un Līze Brača. Jāatzīmē, ka Līze Brača ir savulaik visvairāk uzklaustīta un pierakstīta teicēja Latvijā, jo ar viņu tikušies vismaz seši folkloras vācēji. Viņas dziesmas pierakstījušas divas Mildas, divas nākamās skolotājas – Laimiņa no JSI [929] 1933. un 1935. gadā un Rudzīte no DSI [935] 1938. gadā. Pēdējā bijusi teicējas attāla radniece un vēlākos gados jau kā Neretas skolotāja Milda Buka (3. att.) neatteikusi palīdzību folkloristiem, parādot savas puses kultūras pieminekļus un atceroties faktus par izcilo teicēju. Līzes Bračas teikto 30. gadu beigās vēl pierakstījusi Rites 6 klašu pamatskolas [1659] skolniece Anna Apkalne, bet jau agrāk ar viņu ticies Melngailis [1045] – viņš pirmais atzīmējis, ka teicēja dzimusi 1855. gadā un 80 gadu vecumā ir bijusi neredzīga. Viņš raksturojis teicēju savā rakstā “*Vecos balsus vācot*”: *Ar tekstiem viegli tikt galā. Pie skaņotā raksta gan nedrīkst tūļā*

3. att. Neretas skolotāja Milda Buka iepazīstina folkloristu grupu ar Jaunsudrabiņa Mūsmājām, 1968. gads. No kreisās: Milda Buka (dz. Rudzīte), Elza Kokare, Dace Bula, Jānis Rozenbergs, Marta Lūse, Biruta Lūse, nezināma, Vilma Greble, Marta Rāta, Alma Ancelāne, Jāzeps Rudzītis, Ojārs Ambainis

but. *Biju ielauzījies mudīgi rakstīt. Tomēr neredzīgai Braču Lizei Neretā .. nevarēja iztapt. Ņēmās mani bārt, ka man ta rakstišana neveicas, ka es viņu tirdū aiz savas nevaras: pie viņas jau bijis vācejs, kas visu viņas pūru uzņēmīs; tam gan darbs šķīries! Bet man bij divi darbi darāmi, i abi prasīja laiku. Pirmais, uzrakstīt 17 meldīju ar variantiem, otrs tas grūtakais, saglabāt pie viņas tekstiem Neretas savdabīgo izrunu.*²⁰

Pie Līzes Bračas, kas mirusi kara gados, viesojies un vēl nedaudz pierakstījis viņas dziedājumu 1943. gadā LFK ekspedīcijas [1731] ietvaros paspējis Osvalds Līdeks, viņš arī norakstījis 85 albumu pantus no Pētera Lodziņa pierakstu kladēm, labākā viņa teicēja bijusi Sirdes māte no Neretas Dekšņiem, Jaunzemjos viņš uzklāstījis Augustu un Minnu Daugaviešus, varbūt ticies arī ar viņu dēlu Arnoldu Daugavieti, Neretas vidusskolas skolotāju, kas rosinājis un vadījis skolēnu folkloras vākšanu gan 30. gadu beigās, gan 1947. gadā vienā ceturksnī, pat izveidojot divus krājumus [1789] (4231) un [1802] (4327).

Visklasiskākā padomju folkloras vākšanas ekspedīcija 1952. gadā skārusi arī Neretu. Milda Rudzīte nodevusi Pēterim Birkertam pilnīgāku Līzes Bračas dziesmu repertuāru no sava vākuma melnrakstiem. Folkloristi piedalījušies kolhozu sapulcēs, pētījuši sienasavīzes, dziesmu klades, uzskaitījuši bibliotēku

grāmatas un lasīšanas aktivitāti, konsultējuši jaunos dzejniekus, izanalizējuši, kādas dziesmas dziedātas Jāņu naktī. Boriss Infantjevs pēc pārrunām pierakstījis no izpalīdzīgās bioloģijas skolotājas Olgas Kundrates (dz. Ancelāne) un jaunajiem naturālistiem dažas padomju tautasdziesmas. Tieši Neretā darbojās A. Ancelāne, Al. Kalniņš un R. Zemīte. A. Ancelāne savā dienasgrāmatā, kas visiem vācējiem kļuvusi par ļoti vērtīgu dokumentu, ierakstījusi tā laika situācijas vērtējumu: *Kāpēc Neretā tik maz dziedātāju? Te bija lielas saimniecības, kas izmantoja algotu darba spēku. Strādnieki bija tā izdzīti, ka viņiem nebija prieka dziedāt, un paši lielsaimnieki tagad aizklīduši kur kurais, tādēļ dziesmu nav.* Taisnību runāt par šo "aizklīšanu" nav bijis iespējams.

Pēc ekspedīcijas materiālus vēl papildinājusi teicēja Emīlija Lejniece [1892] un mūsdienās Liepājas Pedagoģiskās augstskolas studente Zeltīte Dinga [2011].

Tālāk pieminami **Birži** ar **525** dziesmām, ko devuši nevis vietējie birzieši, bet vidzemnieki. Pirmais ar 504 dziesmām ir Ģirģeņu Jānis, kam arī sūtījums JLB RN no Vatrānes. Par viņu kā Jāni Jirģenu, dzimušu 1871. gadā Kastrānes Naglās, vēlāk izcīlu skolotāju un sabiedrisku darbinieku Zemgalē, mums ziņas ir no Artura Mežaka. Jau Baltijas skolotāju seminārā viņš aktīvi piedalījies latvisku grāmatu piegādē semināristiem. Iespējams,

ka Biržu dziesmu krājumu Jirgens ieguvis no kāda cita, jo to pavada interesanta vēstulīte RLB ZK: *Šīs dziesmiņas noklausītas Liel-Birziešos un bijušas lielā brūķē pēdējos klausības gados ap 1840. gadu. Cerēdams, ka varbūt starp šīm dziesmiņām būs Jums dažas nezināmas, piesūtu Jums malēju dziesmu melodijas beigās* (1730, 61469–61962). 21 dziesmu no Biržiem vēl iesūtījis Kārlis Ports, par kuru Barona atzīme – *gruntnieka dēls Mālpils dr. Auriņu mājās*. Viņš arī skolotājs, rakstvedis, žurnālists un krievu klasikas tulkotājs.

Tomēr Birži patiesībā būtu pieminami daudz agrāk, jo pēc Viļa Bendorfa pētījuma²¹ no 3662 dziesmām, kas RLB ZK dziesmu kārtotāju un pārrakstītāju paviršības dēļ palikušas kā nezināmas, 1193 pieder īstena sēja P. Spodra no Biržiem spalvai. Viņa dziesmās parādās ar mazo burtu rakstīts vārds *spuļģīts* (LD 39 974), ko nav sapratis ne Barons, ne Endzelīns, bet, ja būtu zināms, ka dziesma nāk no Biržiem, to varētu izskaidrot ar vietējo uzvārdu.

Ar folkloru no Biržiem savās vākšanas gaitās sastapušies P. Birkerts [855], Ludis Bērziņš [867], Melngailis, RSI un JSI audzēkņi, LU studenti. To pierakstījuši bērni Elkšņu, Viesītes, Zasas skolās, bet, protams, visvairāk Biržu Muižgala 6 klašu pamatskolas [1657] (4543) skolēni. Viņu materiāliem raksturīgi lokāli izteicieni ar rašanās izskaidrojumu. Interesanti būtu pārbaudīt to dzīvotspēju. Piemēram: *Ko tu skaties kā Bancānu kuce uz kāpostu bļodas* (1657, 1269); *Ko tu dzer kā Repiņu melnais teļš* (1657, 3889); *Raustās kā Kozuļu sviests* (1657, 4383).

Folkloras vākšanā iesaistījušies arī Biržu mazpulcēni [1535], V. Vagulāns [606], kas devis desmit vietvārdus ar skaidrojumiem, LFK darbinieks Oļģerts Bērziņš [1341], kas ticies ar divām lieliskām teicējām L. Grīnu un R. Daudži, bet iespējamās negodprātības dēļ viņa un Alfrēda Kvāļa vākumu LFK vērtē kritiski. Vislielākie nopelni Biržos ir literatūrvēsturniekam, folkloristam, valodniekam Jānim Valdemāram Bičolim [1168] (2025). Viņa materiāli rakstīti fonētiskajā transkripcijā, precīzi atspoguļojot katru skaņu. Tajos jūtams vietējais aromāts un gaisotne. Bičoļa teicēji bija tēvs, māte, krusttēvs Andrejs Kļaviņš un vectēvs Jānis Sapiņš – īsts pasaku lielmeistars. Tēvs un krusttēvs dažādus izteicienus, sakāmvārdus un parunas sauķi par *teikām*, bet teikas, pasakas, nostāstus – par *“pōarsokām”*. Par neveiklu cilvēku *teika* saka – *Koā teļa sameits* (1168, 238). Arī Biržos Leimaņu galā pie Zānāniem Tumpļavā *spranču laikos zoldōti apsametuši. Trīs dīnas dzeivojuši kai po kōzam...* (1168, 1202). 1961. gadā, kad vairs nebija Biržu pagasta, Jēkabpils Salā strādājušas studentes I. Zariņa un R. Jirgensone.

Mums devītā vieta piekrīt **Kaldabruņai** ar 323 galvenokārt Luda Bērziņa LD savāktām dziesmām, bet šodien tā ir **Rubene**, kurā ietverta arī **Slate**. Šajā pusē

LD tapšanas laikā atradies tikai viens vietējais vācējs – Pēteris Krievāns ar 10 dziesmām. Tādēļ H. Visendorfs 1893. gada vasarā komandējis uz šo pusi Ludi Bērziņu, kurš izjautājis Kaldabruņā Grauziņ Ilzi, Grigal Mari, Poriet Ilzi, Vīksnu Jūli un Ļūļu Ilzi.

No 1926. līdz 1951. gadam uz LFK materiālus sūtīja Slates virsmežniecības darbvedis Pēteris Ravizers [268], pēdējie viņa pierakstos ir 450 sakāmvārdi krievu valodā no būvuzņēmēja Izota Šaraņina Subatē. Rubenes dziesmu melodijas pierakstīja Arturs Salaks un Melngailis. Ievērojams krājums ir Slates 6 klašu pamatskolas [1611] (4360). Te iegriezies arī Alfrēds Kvālis, jo viņa brālis strādājis Slatē. Šeit strādājušas studentes Valija Bluķe, Ranta Cirse, kā arī īsta sēliete no Liepājas augstskolas – Dace Dadeika, kam māte dzimusi Asarē, tēvs Slatē, vecmāmiņa Prodē. Aija Jaunošāne Zasā pierakstījusi, ka Rubeņu muižas īpašnieks nolēmis nosaukt muižu pirmā putna vārdā, ko ieraudzīs Dunavas silā (1600, 50628). Ekspedīcijā te strādājuši E. Buša, D. Zemzare, B. Infantjevs, kurš te jau pabijis arī 1939. gadā Savā dienasgrāmatā viņš raksturojis Jāņus Kaldabruņas muižā pie Ļeņina kolhoza brigadiera, kur uz rīta pusi starp līgošanu atskanējusi arī “Varen plaša mana zeme dzimtā”.

Nākamā ar 291 dziesmu LD ir **Dignāja**, kurā pirmās 15 dziesmas pierakstītas jau 19. gs. sākumā, un tās atstātas G. Bitnera rokrakstu krājumā, A. Bilenšteina līdzstrādnieks bijis Tomans. Ganiņš no Asares Emziņiem RLB ZK iesūtījis 164 dziesmas, *sadabotas Susejješos un Dignajiešos*, bet ar viņa vārdu LD nonākušas tikai astoņas, varbūt pārējās palikušas kā nezināmas vai izsvītrotas. A. Lerhis-Puškaitis viņa vārdu rakstījis – Gasiņš, un viņam ir taisnība. Vēl ar Brīvzemnieku vai Baronu sadarbojušies Boks, Vaiņans un kāds N N. Dignājas dziesmas bijušas arī Krišjāņa Kalniņa vākumā.

Arī Jānim Endzelīnam [51^a] iesūtītas 15 dziesmas no šī pagasta, bet Bernhardam Kasaram [Bb 17] laimējies savās folkloras vākšanas gaitās Ļaudonā satikt dignājieti I. Gremzi. Šeit strādājuši Pēteris Ravizers un R. Zarembo. Dignājas dziesmas ir uzklaušējuši skolēni gan no Rīgas, gan Krustpils, gan no Līvāniem, Zasas un Slates. Vērtīgs krājums ir Dignājas Ģipterānu 6 klašu pamatskolai [1663] (920). Kā jau visām Sēlijas skolām, te netrūkst teiku un nostāstu. Tija Līcīte pierakstījusi 136 dziesmas no Līzes Kliņģeres, kas no Biržiem ieprecējusies Caurkubuļu dzimtā. 1975. gadā Mirdza Berzinska un Andrejs Krūmiņš satikušies ar viņas radniecēm, dziesmu pārmantotājām māsām Ievu Kalniņu (4. att.) un Mildu Bružuku. Jau 1978. gadā, kad kopā ar radniecī Mildu Kusīņu visas trīs dziedājušas Dailes teātrī 30. folkloristu ekspedīcijas noslēguma sesijā, bija uzdzirkstījusi neatkārtojama parādība latviešu tradicionālajā kultūrā – folkloras kopa *Dignājas sievas*. Viņu repertuārs ieinteresējis daudzus folkloras vācējus, te dziesmas vēl fiksējušas

4. att. Ieva Kalniņa. Dignāja

studentes Līga Rutka, Maija Pāže, Iveta Krodziniece un, galvenais, novērtējuši paši dignājieši.

235 dziesmas LD no **Sunākstes** un citām vietām pierakstījis etnogrāfs un literāts Miks Skruzītis (1861–1905). 20. gadsimtā Sunākstes folkloru vākuši G. Polis, Miķelis Košoreks no Rīgas, Kārlis Vietnieks no Vārnavas atradis Sunākstes Beitānos kādai kalponei piederošu dziesmu burtnīcu, kas rakstīta 1911./12. gadā, Ludis Bērziņš, Irma Vīksne, no JSI – Otīlija Pakule, Elvīra Helde un Pēteris Rudzītis, no DSI dzejnieks Arvīds Skalbe saticis Demenē sunākstieti Annu Liepiņu, Alma Ancelāne iesniegusi Jānim Grestem savas jaunākās māsas klases biedru pierakstītās mīklas. Vākuši arī bērni no apkārtējo pagastu skolām un Sunākstes 6 klašu pamatskolas [1637] (1323). Pļaviņu ģimnāzijā kāds pierakstījis, ka *Sunākstes vietā agrāk bijis purvs, kas saucies Sūnaksts, vēlāk tur bijuši labi lauki un garumzīme pārgājusi no ū uz ā* (1190, 3024).

No studentiem Sunākstē ļoti interesantu materiālu ieguvusi Sarmīte Ziemele – deviņu sunākstiešu izsūtījuma gados Sibīrijā rakstītu dziesmu kladi. Līga Baranovska 1989. gadā pierakstījusi, ka Zilā kalna Lejas kroga kapsētā dažkārt skanot zvani, citu reizi balts zirgs klistot pa kapiem, bet tas gan netraucējis pēc pāris gadiem folkloristiem tur atstāt savu kolēģi Almu Ancelāni.

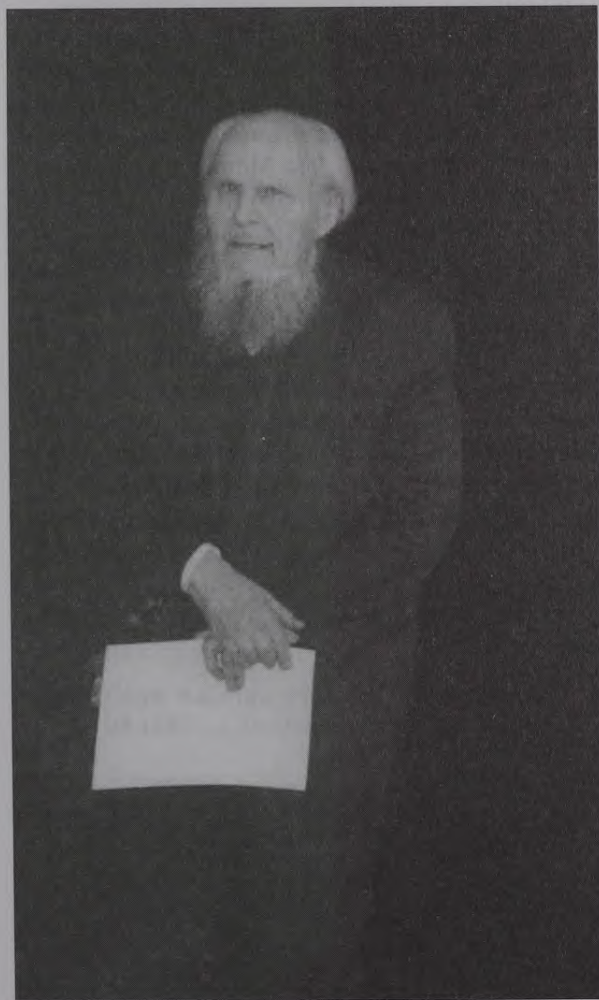
183 dziesmas LD devis jau Saukā iepazītais Krieviņu Krišs no Eķengrāves, t.i., **Viesītes**, kur viņš bijis saistīts ar aptieku, interesējies un vācis ārstniecības augu nosaukumus un materiālus par tautas medicīnu.

Visvairāk šajā pusē strādājuši Viesītes 6 klašu pamatskolas [1654] (7355) bērni. Plašu un vērtīgu materiālu par Viesīti devusi Liepājas studente Daiga Mulere, viņas teicēju vidū ir mākslas vēsturnieks kaplavietis Arkādijs Kasinskis. Te pierakstīti arī nostāsti par laupītāju Kaupēnu un anekdotes par Viesītes agrāko nosaukumu, kad dzelzceļa konduktors pieturā uzsaucis: “Āži, izkāpt!” (2011, 19126)

Ērberģe kopā ar **Mazzalvi** LD devusi 103 dziesmas. Ērberģes 47 tautasdziesmu krājuma pavadvēstulītē ZK teikts, ka skolotājs Orle atsūtījis Annas Trumpes jaunkundzes no vecas māmiņas noklausītās un pierakstītās dziesmas. Alaunu Reinis, iespējams, dziesmas no kāda ērberģieša pierakstījis Rīgā Vērmanes dārza kafejnīcā, kur kalpojis par sulaini, bet par Ludi Bērziņu saglabājušās precīzas ziņas, ka viņš 1893. gada 22. jūlijā Mazzalves Pempēs ticies ar Trīni Auzāni u.c. meitām. Ar Mazzalvi folkloras vākšanas gaitās bijis saistīts O. J. Freimanis, Oskars Kalējs [1315] un visvairāk Mazzalves 6 klašu pamatskolas [1009] (1423) audzēkņi. Pēdējās folkloru te vākušas studentes Daiga Būmane, Zinta Saulīte, Sandra Pāvila un Judīte Laurinoviča, kam interesējuši sapņu tulkojumi.

Elkšņos 100 dziesmas un divas teikas 1890. gadā vietējā izloksnē no 83 gadus vecās Annas Stāles pierakstījis B. Oltiņš un nosūtījis RLB ZK. No Elkšņiem folklorā ieinteresēti jaunieši mācījušies Biržos, Viesītē, Kārsavā, Olava komercskolā Rīgā. RSI audzēknis Herberts Ģeģeris 1935. gadā iesniedzis LFK Elkšņu pamatskolas [1486] (150) krājumu. Te kara gados iegriezusies M. Kazeka [1731], 1948. gadā strādājusī studente Ilga Grīna un 1980. gadā M. Berzinska ieguvusi Emīlijas Rudzītes dziesmu burtnīcu.

Ja Ābeļu muižas 2 dziesmām pieskaita **Jēkabšates** skolotāja dzimta irļavnieka J. Alberta 88 pierakstītās dziesmas, tad kārtā **Ābeļu** pagastam. Vēl gan vietu pazaudējušas 23 Indriķa Sirsoņa LD publicētās dziesmas, bet no 132 ZK iesniegtajām 34 droši pieder Ābeļiem. Ābeļu pamatskolā [1497] (680) folkloras vākšanu organizējusi skolotāja Lonija Zobena, krājums rūpīgi sakārtots un ilustrēts. Ābeļu Salas pamatskolas [1658] (4880) krājumā atrodam Sēlpils Blauberģu radniecības dziesmas. Šīs puses folklorā pārstāvēta daudzu skolēnu vākumos: Jēkabpils 6 klašu

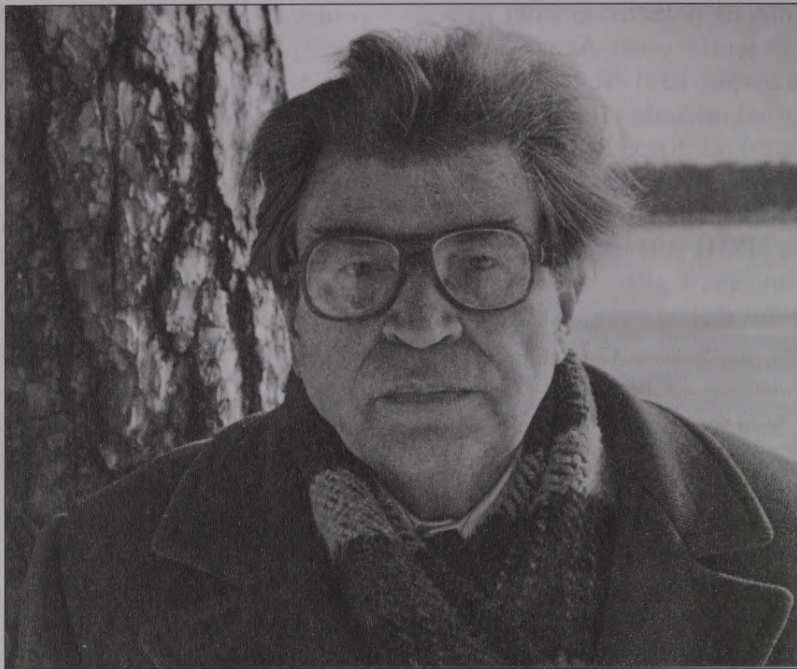

5. att. Valdemārs Ancītis 2001. gadā, saņemot pirmo Folkloras gada balvu. Aknīste

pamatskolas [1614] (727), Jēkabpils komercskolas [1213] (491), Jēkabpils ģimnāzijas [549] (983), kas iesniegusi greznu žurnāliņu rokrakstā ar teikām, ko rediģējis J. V. Bičolis.

Susējā atkal kāds Skušķis devis 21 dziesmu, bet šobrīd jau tā apvienota ar **Aknīsti**. Krišjānis Barons domājis, ka LD ir tikai viens Skušķis, bet, ieskatoties Dainu skapī, redzam, ka pie P. Skušķa ir pierakstīts vārds Pilkalne, JLB RN materiālu pārrakstītājs Skruzīšu Mikus jau zinājis tādu Neretas pagasta daļu, bet Susējas Skušķim redzam iniciāli Ch. Susējā un Aknīstē folkloru vākuši Subates vidusskolas un ģimnāzijas audzēkņi. Viņu vidū Alberts Buiķis [563], Bērnu dziesmu kolekcijai materiālus devis arī vēlākais filologs, valodnieks Krišjānis Ancītis, kurš 1931. gada Lieldienu brīvdienās uzsācis veidot savu krājumu [1268] (1281), kurā galvenie teicēji – māte, vecāmāte, arī tēvs, bet pēckara periodā krājumu turpinājis viņa jaunākais brālis Valdemārs (5. att.), kas garus mēnešus pēc kara savās mājās atradies pagrīdē. Viņa filoloģiski smalkajos pierakstos desmitiem teiku gan vietējā izloksnē, gan dodot tulkojumu literārajā valodā, gandrīz 80 politisku anekdožu, kuras it kā dzirdētas uz ielas no nezināmiem teicējiem, anekdotes par kaimiņu pagastiem, vietvārdu etimoloģija. Plašais un vērtīgais krājums LFK ilgi palicis tikai ar vecākā brāļa vārdu. Kara gados Aknīstē bijusi M. Kazeka, kam teicēji atkal no Ancīšu dzimtas, bet 1952. gadā te saklausīta vairāk padomju folklorā, skolēnu jaunrade. Pēdējos gados te strādājušas Liepājas studentes Silva Kviļūne un Valda Juruša, kas izjautājuši skolotāju Albertu Mežaraupu; no LU – Līga Jaujeniece, kas savākusi epitāfijas Aknīstes kapos, Daiga Silaraupe un Elīna Vasiljeva. LFK A. Kvāļa krājuma [1602] liela daļa aiz pārpratuma vai apzināti nepareizi saistīta ar Aknīsti.

Dvietes Ezerleļā 3 dziesmas LD pierakstījis Stukuļu Indriķis, viņam lielāks krājums no mātes Krustpilī. Folkloru Dvietē turpinājuši vākt DSI audzēkņi N. Lavrinovičs, K. Timšāns, LU studente Irma Ozoliņa, arī Dvietes 4 klašu pamatskolas [1618] (383) bērni skolotājas L. Ģipslis vadībā. Te 1947. gadā strādājušas pirmās padomju ekspedīcijas [1800] Ilūkstes apr. dalībnieces J. Rudusāne un Alma Medne, kas Pilskalnes pagastā pierakstījusi Dvietes teikas, tajā pašā gadā skolēnu vāktu krājumu ieguvīši dvietišķis Henrihs Strods [1996], kas caur D. Zemzari tikai 1970. gadā nonācis pie folkloristiem. Dvietē dzimis un visvairāk savas puses un latviešu folklorai devis zinātnieks un dzejnieks Jāzeps Rudzītis (6. att.) [1920]. Viņš līdzīgi citiem folkloristiem pierakstījis savu vecāku stāstīto, Dvietē bijis arī ekspedīcijā [2007] 1974. gadā pie teicēja Pāvila Sukatnieka. Savā nopietnākajā darbā – A. Pumpura “Lāčplēša” komentāros viņš pētījis teikas par Staburagu. 1975. gadā te strādājusī Jolanta Mackova, kurai teicēja Marija Čekāne devusi

6. att. Jāzepe Rudzītis. Dviete

skaidrojumu Ilūkstes vārdam, kas *laikam cēlies no lukstu pļavām, kuras šajā apkārtnē bijis liels daudzums* (2012,1384).

Esam aplūkojuši tikai tos Sēlijas pagastus, kas folkloru sākuši vākt jau 19. gadsimtā, lai savam darbam gūtu vainagojumu LD. Pārējie šo darbu apzinīgi veikuši 20. gadsimtā. Pateicoties Annas Bērzkalnes nodibinātajai LFK, Latvijā nav vairs "mēmo pagastu", kā nosaukti tie, no kuriem LD nav nevienas dziesmas. Skolu, skolotāju institūtu, ekspedīciju darbība atdevusi visiem Sēlijas pagastiem valodu.

Citreiz par **Asari** ar tās saucēju; par **Bebreni** ar tās krietno teicēju Mariju Krievāni un vācējiem Kancāniem; par **Daudzesi** ar nogrimušo baznīcu

Siliņkalnā; par **Demeni**; par **Gārseni**, kuras vārds radies no gārsām un kur ļaudis mājās lietojot leišu valodu; par robežpagastiem **Kaplavu**, **Kurcumu**; par Vecā Stendera dzimteni **Lašiem**; par **Laucesu** ar spokiem Kalkūnu šķūnī; par **Mēmeli** un tās zvaigzni O. J. Freimani; par nozīmīgo **Pilskalni**, kam centrā Ilūkste; par **Prodi** ar vācējiem brāļiem Skudrām; par **Raudu** ar dziedniecisko ezeru; par **Rīti**, kur Ziemeļu kalns ar cepurēm sanests; par **Salienu**, **Sileni**, **Skrudalienu**, kur vācējus atradis DSI skolotājs Arvīds Aizsils; par **Subāti**, kur izglītojušies daudzi apzinīgi folkloras vācēji; par **Sventi** ar dzidro akas ūdeni; par **Vārnavu** ar bojāgājušo barona meitu; par netaisnīgi neievēroto **Zalvi**, kam patiesībā būtu jāieņem vieta aiz Neretas, ja tai atdod Pētera Skušķa vākumu.

SAĪSINĀJUMI

Bb –	Barona piemiņas biedrības vākti materiāli	JSI –	Jelgavas skolotāju institūts
dr. –	draudze	LD –	Latvju dainas
DSI –	Daugavpils skolotāju institūts	LFK –	Latviešu folkloras krātuve
JLB RN –	Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa	RLB ZK –	Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija
		RSI –	Rīgas skolotāju institūts

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Greble V. Latviešu tautas dziesmu manuskripts "Kurische Nationallieder" un tās gaitas // LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti, 15. sēj.: Krišjāņa Barona piemiņai. – Rīga, 1962. – 64.–73. lpp.
- ² Vīksna M. Latviešu folkloras vākšanas vēsture Sēlijā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2001. – Nr. 5/6. – 106.–116. lpp.
- ³ Kārļa Blauberģa vēstule F. Brīvzemniekam (01.02.1883., Sēlpils Ģercēnos). Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, F. Brīvzemnieka fonds, 34, 4.
- ⁴ Barons K. Latvju dainas. – Jelgava, 1894. – 1. sēj. – XXV lpp.
- ⁵ [LFK Bb...] Latviešu folkloras krātuves kolekciju kārtas numurs fondos. Šeit Bb – Barona biedrības krājums. Folkloras pierakstu avotu norādē atrodam apvienotu un ar komatu atdalītu LFK kolekcijas un varianta kārtas numuru krājumā.
- ⁶ (...) savākto variantu skaits LFK kolekcijās.
- ⁷ Jāņa Ozola vēstule F. Brīvzemniekam (14.02.1882., Aizkrauklē). Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, F. Brīvzemnieka fonds, 34, 21.
- ⁸ Сборник материалов по этнографии. Выпуск II. – Москва, 1887. – С. 26.
- ⁹ Vīksna M. Brāļu Kvāļu ieguldījums latviešu folkloristikā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2003. – Nr. 3/4. – 116.–122. lpp.
- ¹⁰ Krišjāņa Kalniņa vēstule F. Brīvzemniekam (26.04.1882., *Lilienfield*). Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, F. Brīvzemnieka fonds, 34, 13.
- ¹¹ Krieviņu Kriša pavadvēstule RLB ZK (12.04.1892., Vecsaukas Kanšos). LFK 1730, 75346–75954.
- ¹² Boiko M. Par dažām sēlisko apvidu tautas mūzikas īpatnībām // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2001. – Nr. 5/6. – 117.–127. lpp.
- ¹³ Zaļaiskalne A., Viegliņa G. Valles pagasts. – Rīga, 2002. – 486.–490. lpp.
- ¹⁴ Turpat. – 375.–378. lpp.
- ¹⁵ [Graudiņu Kārlis] – Rakstu krājums, izdots no RLB Zinību komisijas. 5. rakstu krājums. Latviešu tautas dziesmas. – Jelgava, 1889. [1377 tdz.]
- ¹⁶ И. Спрогис – Памятники латышского народного творчества. Собраны и изданы Сп. И. – Вильна, 1868. [1857 tdz.]
- ¹⁷ Pētera Akmens vēstule F. Brīvzemniekam (16.05.1883., Novo-Tomņikovā). Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, F. Brīvzemnieka fonds, 34, 1.
- ¹⁸ Melngailis E. Latviešu mūzikas folkloras materiāli. II. – Rīga, 1952. – 248. lpp., nr. 1516–1518.
- ¹⁹ Freimanis O. J. Augšzemes dziesminiekos // Ceļi. – 1937. – 8. laid. – 375.–395. lpp.
- ²⁰ Melngailis E. Vecos balsus vācot // Latviešu mūzikas folkloras materiāli. III. – Rīga, 1953. – 247. lpp.
- ²¹ Bendorfs V. Folkloras vākumu pierakstes vietas precizēšana // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 1986. – Nr. 10. – 117.–120. lpp.

Māra Viksna

THE FOLKLORE COLLECTIONS FROM SĒLIJA

SUMMARY

Described in this paper is the history and extent of folklore collection in those parishes of the cultural-historical region of Sēlija from which song texts were submitted for the published collection *Latvju Dainas* (Latvian Folksong). The parishes are listed in order of the number of songs submitted, starting with the largest collections. First comes Sēlpils, which has the sixth largest number of songs in *Latvju Dainas*, followed by Sece, in 12th place, and then Sauka, Taurkalne, Sērene and Jaunjelgava, Zasa, Nereta, Birži, Rubene and Slate, Dignāja, Sunākste, Viesīte, Mazzalve, Elkšņi, Ābeļi and Jēkabpils, Susēja and Aknīste, and Dviete. Not considered in here are certain parishes that were mistakenly omitted from *Latvju Dainas*. One such example is Zalve Parish, where Pastor F. W. Wagner collected 412 songs.

The number of songs included in the largest academic publication of Latvian folksong, *Latvju Dainas*, does not reflect the distribution of the songs, but rather the activities of the collectors and the level of education in particular areas. In the more remote parishes, if there was nobody with an interest in recording songs, then they did not find their way into *Latvju Dainas*, and are not considered in the present paper. Examination of the research activities of the compilers of *Latvju Dainas*, has revealed various errors in the records of the provenience and numbers of songs. Thus the songs from Neretas Pilkalne have been recorded as coming from Ilūkste County, and likewise, because the compilers were not aware that the contributor using the pseudonym 'Kurzemnieks' was Mārtiņš Buclers, a hundred of the songs he collected have been recorded as being of unknown provenience, collected by an unknown individual. Completely mixed and undated are the songs collected by P. Spodrs in Birži.

Already in the 19th century, activists in the Sēlija region were collaborating with various folksong collecting centres. Miks Skruzītis transcribed the collection of the Department of Literature of the Jelgava Latvian Society, while, Kārlis Graudiņš sifted through the collection of the Science Commission of the Riga Latvian Society. Perhaps Graudiņš should be criticised for unjustifiably omitting

songs from the collection, confusing them and transcribing them carelessly.

The activities of the Archives of Latvian Folklore in Sēlija reflect features characteristic of folklore collecting in the whole of Latvia: the involvement of schoolchildren, the contribution of trainee schoolteachers and students, the activities of individual collectors and the praxis of fieldwork. A single schoolteacher, such as P. Lapsiņš at Sece, E. Dālmanis at Jaunjelgava or K. Corbiks at Pļaviņas, could arouse interest in the folklore heritage in a whole parish or district and thus ensure that it was recorded and preserved. Sēlija is a beautiful, unusual area of hills and lakes, providing material for many legends. Interestingly enough, the descendants of the Selonians have no stories about one of Latvia's national treasures that was so painfully lost – the rock Staburags. At the same time, school pupils coming from other areas were very enthusiastic about this subject, and recorded several times over texts that had already been published. The most popular legend in Sēlija concerns Lake Sauka. According to the legends, in about 1812 the French army passed through Sēlija, and this has given rise to a search for the buried army moneychest and to the names for places where battles took place, such as *Asins vēris* ('Bloody wood'). Hidden treasure, sunken churches and supernatural beings still live on in the memory of people from Sēlija. In almost every parish, explanations were sought for local place-names.

Of all the branches of folkloristics, ethnomusicology can contribute the most to the study of the distribution of the Selonians. According to the observations of Mārtiņš Boiko, made as a result of careful study and mapping, it is only in the Selonian areas that we find the characteristic *līgo* song refrains, and only after the publication of the work *Dziesmu rota*, by J. Cimze, did *Jāņi* (Midsummer) songs become popular throughout Latvia.

Various outstanding philologists, folklore researchers and local patriots from Sēlija have collected and studied folklore: Alma Ancelāne, Jāzeps Rudzītis, Krišjānis and Valdemārs Ancītis, Jānis Valdemārs Bičolis, Oskars Jānis Freimanis, Valdemārs Kancāns and Arnolds Daugavietis.

ABBREVIATIONS

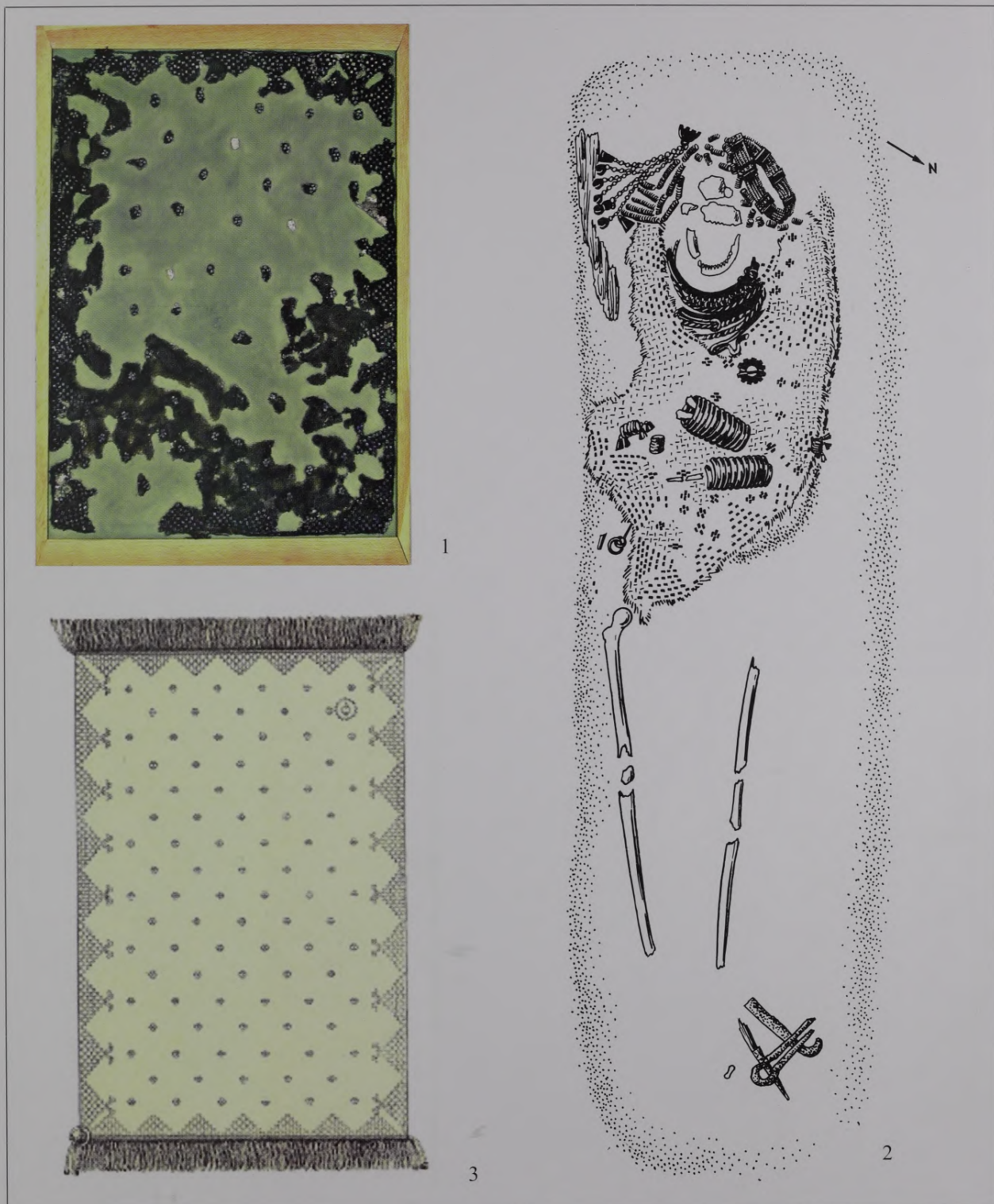
- Bb – *Barona piemiņas biedrības vākti materiāli* (Material collected by the Barons Memorial Society)
 dr. – *draudze* (church parish)
 DSI – *Daugavpils skolotāju institūts* (Daugavpils Teacher Training Institute)
 JLB RN – *Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa* (Department of Literature of the Jelgava Latvian Society)
 JSI – *Jelgavas skolotāju institūts* (Jelgava Teacher Training Institute)
 LD – *Latvju dainas* publication
 LFK – *Latviešu folkloras krātuve* (Archives of Latvian Folklore)
 RLB ZK – *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija* (Science Commission of the Riga Latvian Society)
 RSI – *Rīgas skolotāju institūts* (Riga Teacher Training Institute)

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1 Pēteris Lodziņš. Sēlpils
 Fig. 2 Alma Ancelāne. Sece
 Fig. 3 The teacher of Nereta Milda Buka introduces the folklore researchers with the Mūsmājas of Jaunsudrabiņš, 1968. From the left: Milda Buka (born Rudzīte), Elza Kokare, Dace Bula, Jānis Rozenbergs, Marta Lūse, Biruta Lūse, nezināma, Vilma Greble, Marta Rāta, Alma Ancelāne, Jāzeps Rudzītis, Ojārs Ambainis
 Fig. 4 Ieva Kalniņa. Dignāja
 Fig. 5 Valdemārs Ancītis in 2001, receiving annual prize of Folklore. Aknīste
 Fig. 6 Jāzeps Rudzītis. Dviete

KRĀSU ATTĒLU PIELIKUMS

Anna Zariņa. Apģērba fragmenti Lejasdopeļu kapulaukā

1. att. Lejasdopeļu kapulauks, II uzkalniņš, 17. kaps:

1 – villaines fragmenti (Roberta Kaniņa foto), 2 – kapa plāns, 3 – villaines rekonstrukcija

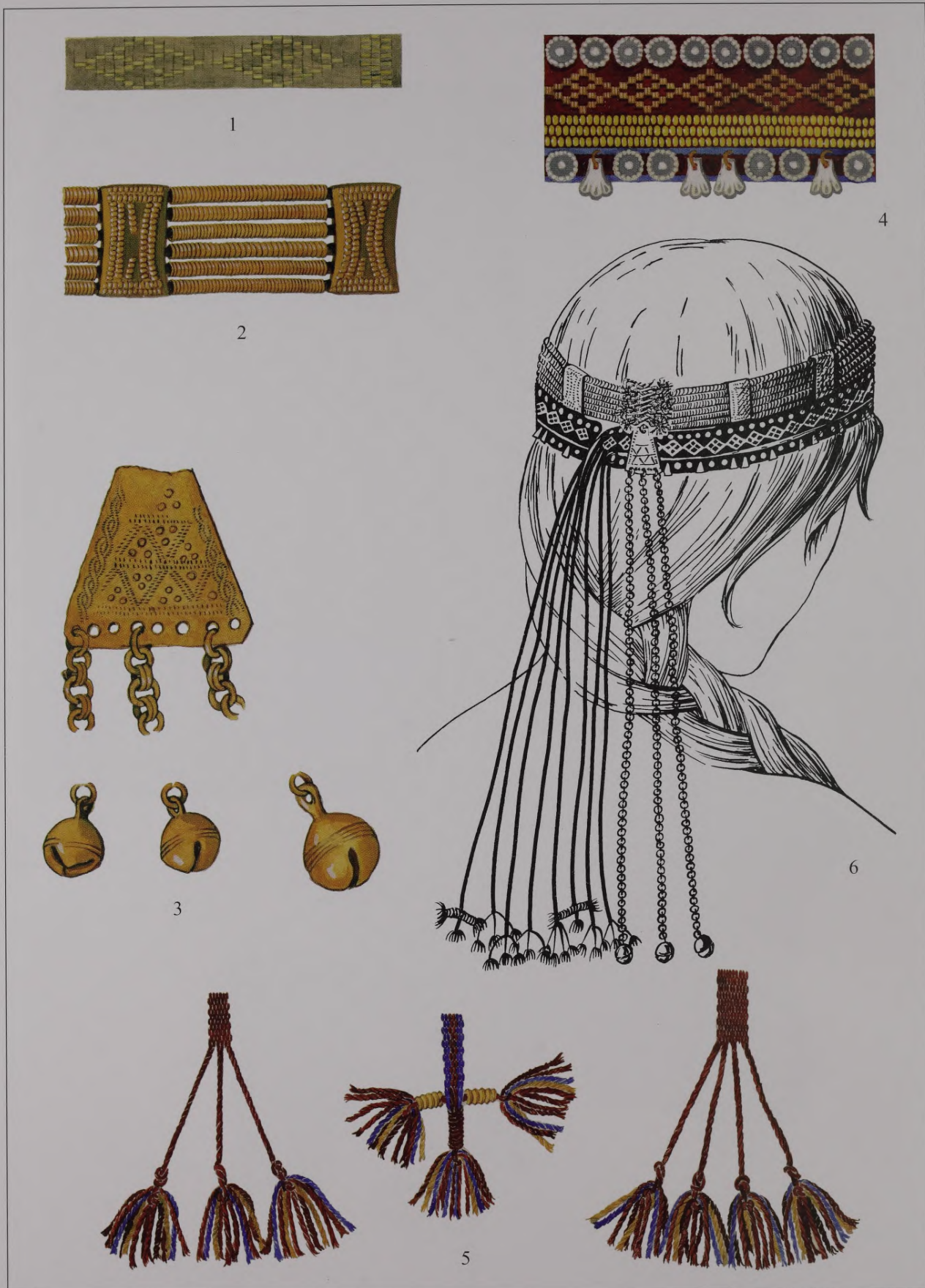

1.a att. Lejasdopeļu kapulauks, II uzkalniņš, 17. kaps: tērpa rekonstrukcija (Lindas Treijas zīmējums)

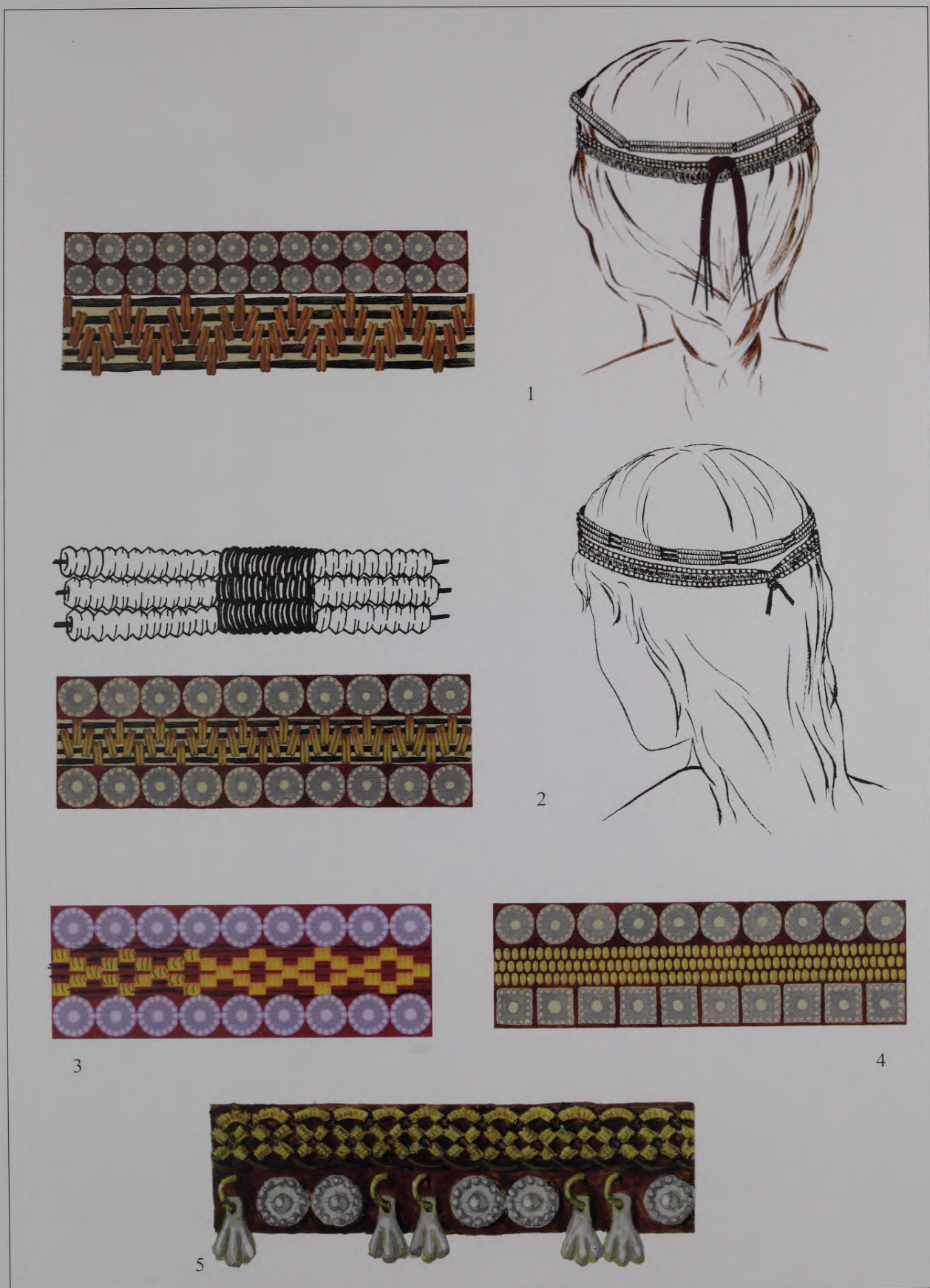
2. att. Lejasdopeļu kapulauks, I uzkalniņš, 6. kaps:

1 – villaines fragments ar norādītu šuves vietu (*Roberta Kaniņa foto*), 2 – villaines atdarinājums

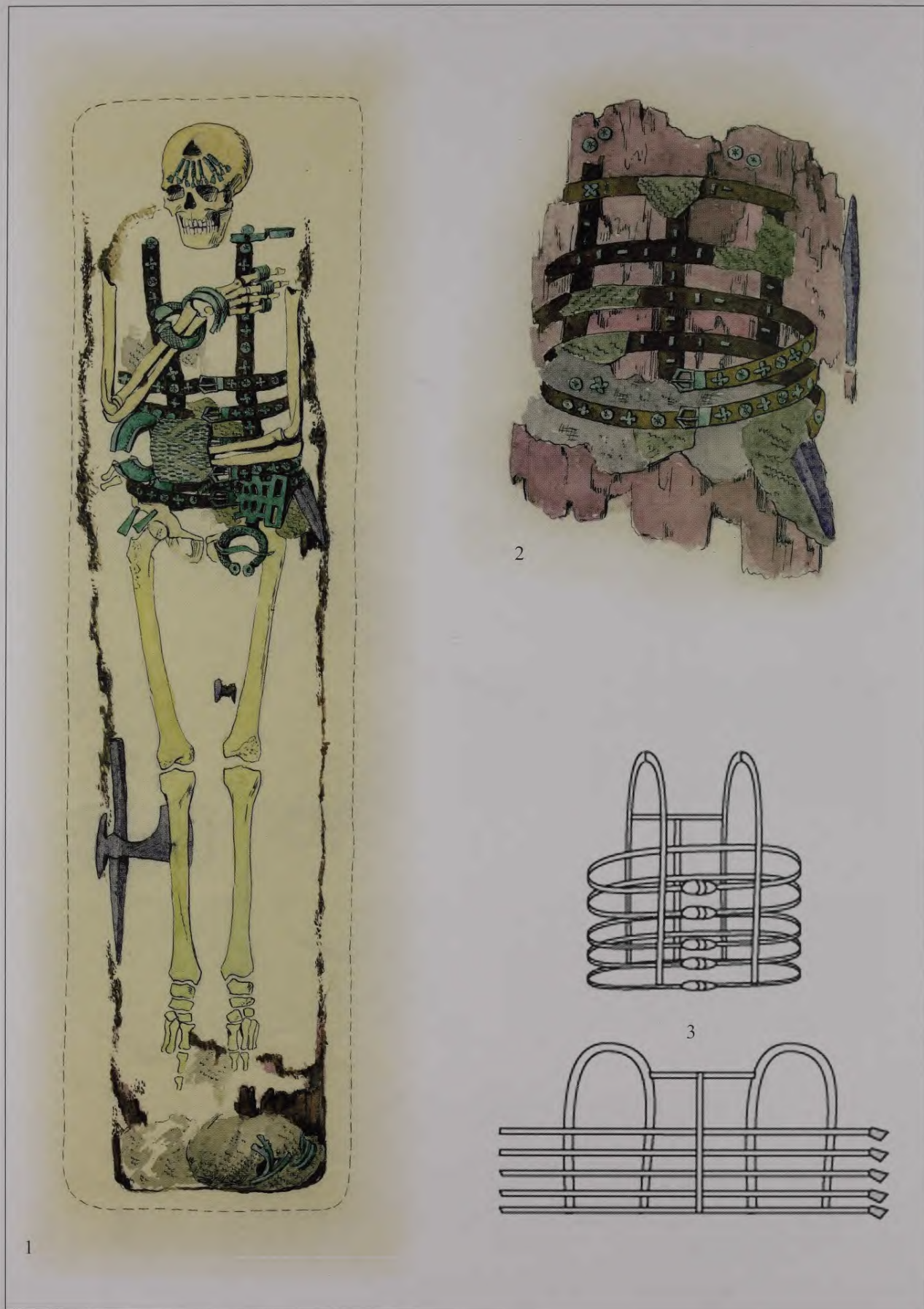
3. att. Lejasdopeļu kapulauks, II uzkalniņš, 9. kaps:

1 – astru lente, 2, 3 – bronzas spirāļu vainags un piekari, 4, 5 – auduma vainaga rotājumi un piekari, 6 – bronzas spirāļu un auduma vainagu shēmas (*Skaidrītes Eleres zīmējumi*)

4. att. Lejasdopeļu kapulauks, auduma vainagu rotājumi:

1 – II uzkalniņa 4. kaps, 2 – I uzkalniņa 6. kaps, 3 – III uzkalniņa 5. kaps, 4 – II uzkalniņa 10. kaps, 5 – II uzkalniņa 1. kaps (*Skaidrītes Eleres zīmējumi*)

5. att. Lejasdopeļu kapulauks, V uzkalniņš, 1. kaps:

1 – kapa plāns, 2 – jostu komplekta aizmugures daļa, 3 – jostu komplekta shēmas

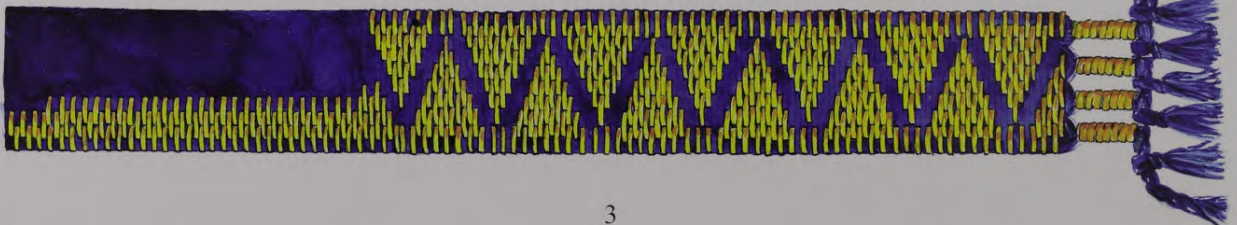
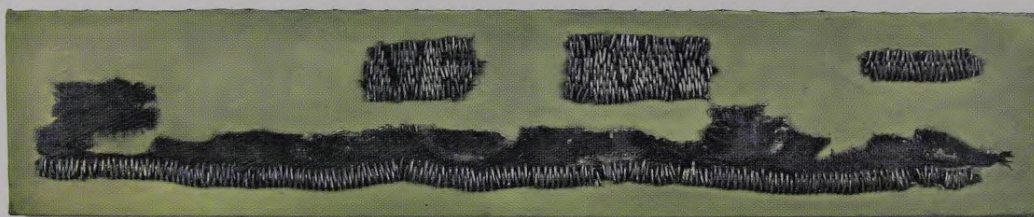
5.a att. Lejasdopeļu kapulauks, V uzkalniņš, 1. kaps: tērpa rekonstrukcija (Ainas Alksnes-Alksnītes zīmējums)

1

2

3

6. att. Lejaskopeļu kapulauks, V uzkalniņš, 1. kaps:

1 – celaines fragments, 2 – celaines ornamenti, 3 – rokauta fragmenti (Roberta Kaniņa foto) un rotājuma rekonstrukcija

Ilze Ziņģīte. Sēliskās izpausmes
Austrumlatvijas tradicionālajā apģērbā

7. att. Krekls. Krustpils. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 12665

8. att. Krekla apkaule. Vīpe. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse.
Atdarinājums pēc CVVM 12732

9. att. Villaine. Prode. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. Atdarinājums pēc CVVM 7141.

10. att. Villaine. Birži. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 7142

11. att. Josta. Sunākste. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 5775

12. att. Josta. Slate. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 1589

13. att. Cimds. Īūkste. 18. gs. beigās – 19. gs. 1. puse. CVVM 6132

14. att. Vainags. Silene. 18. gs. beigās – 19. gs. 1. puse.
CVVM 173993

15. att. Matpine. Birži. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 7204

16. att. Vainags. Jumurda. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 13727

17. att. Krekla apkakle. Augšzeme. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 12741

18. att. Sievas cepure. Lēdmane. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 27565

19. att. Vainags. Lielvārde. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse. CVVM 13711

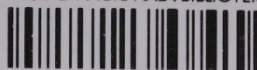
20. att. Apsienamā kabata. Rembate. 19. gs. CVVM 7206;
darināta no sievas cepures; saite no matpines. 18. gs. beigas – 19. gs. 1. puse

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Pils laukums 3 (Rīgas pili)
Rīga, LV-1050
Tālrunis: 7223004, 7221357
Fakss: 7220586
www.history-museum.lv
E-pasts: museum@history-museum.lv

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307017596

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

102

RAKSTU KRĀJUMS

PĒTĪJUMI SĒĻU SENATNĒ

**RAKSTU KRĀJUMS IR PIRMAIS
SĒĻU PROBLEMĀTIKAI
VELTĪTAIS ZINĀTNISKAIS
IZDEVUMS. TAJĀ APKOPOTI
STARPTAUTISKĀS
ZINĀTNISKĀS KONFERENCES
"SĒĻI UN SĒLIJA" (RĪGA, 2005)
MATERIĀLI, KAS ATSPUGOĻO
LATVIJĀ UN LIETUVĀ
VEIKTO JAUNĀKO PĒTĪJUMU
PAR SĒĻU ETNOĢENĒZI,
KULTŪRAS, SABIEDRĪBAS
UN EKONOMIKAS
RAKSTURĪGAJĀM IEZĪMĒM
REZULTĀTUS. RAKSTIEM
PIEVENOTS KOPSAVILKUMS
SVEŠVALODĀ UN BAGĀTS
ILUSTRĀTĪVAIS MATERIĀLS.**

ISBN 9984-747-08-5

9 789984 747088

SĒRIJAS

"LATVIJAS NACIONĀLĀ VĒSTURES MUZEJA RAKSTI"

PUBLIKĀCIJAS:

1. Arheoloģija / Atbild. red. L. Vankina. – R., 1962. – 106 lpp.: il.
2. Linda Dumpe. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. – R., 1964. – 277 lpp.: il.
3. Numismātika. – R., 1968. – 170 lpp.: il.
4. Lūcija Vankina. The Collection of Stone Age Bone and Antler Artefacts from Lake Lubāna. – R., 1999. – 290 p.; includes drawings.
5. Arnis Radiņš. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – R., 1999. – 200 lpp.: il.
6. Felīkss Jākobsons. Austrumbaltijas dzelzs laikmeta pētījumi. – R., 1999. – 96 lpp.: il.
7. Cauri gadsimtiem: Rakstu krājums, veltīts Valdemāram Ģinteram (1899–1979). – R., 2000. – 160 lpp.: il.
8. Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas: Rakstu krājums. – R., 2002. – 238 lpp.: il.
9. Latvijas Vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2001–2003: Rakstu krājums. – R., 2004. – 160 lpp.: il.
10. Pētījumi zemgaļu senatnē: Rakstu krājums. – R., 2004. – 208 lpp.: il.
11. Pētījumi sēļu senatnē: Rakstu krājums. – R., 2006. – 208 lpp.: il.

SAGATAVOŠANĀ: Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2004 – 2006

SĒRIJAS

"LATVIJAS KULTŪRVĒSTURISKAIS MANTOJUMS ĀRZEMJU KRĀTUVĒS"

PUBLIKĀCIJAS:

- Jānis Ciglis, Arnis Radiņš. Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – R., 2002. – 252 lpp.: il.
- Anna Bitner-Wróblewska, Jānis Ciglis, Arnis Radiņš. Latvijas arheoloģiskās kolekcijas Polijas krātuvēs. Zabytki łotewskie w zbiorach Polskich. – R., 2005. – 264 lpp.: il.

SAGATAVOŠANĀ: Ingrida Virse. "Latvijas arheoloģiskās senlietas Vācijas muzejos."

20076
L53